Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Paṭisambhidāmaggapāḷiyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahānāmattherena katā

Saddhammappakāsinī nāma

PAṬISAMBHIDĀMAGGAṬṬHAKATHĀ

(Dutiyo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1958

Aṭṭhakathā Series 47

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a　　အာ ā　　ဣ i　　ဤ ī　　ဥ u　　ဦ ū　　ဧ e　　ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya　　ရ ra　　လ la　　ဝ va　　သ sa　　ဟ ha　　ဠ ḷa　　ံ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā　　ိ = i　　ီ = ī　　ု ု = u　　ူ ူ = ū　　ေ = e　　ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ဗ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
က္ဝ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခ္ဝ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathā

Dutiyabhāga

---

2. Diṭṭhikathā

3. Ānāpānassatikathā

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathā

(Dutiyo bhāgo)

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

68. Indriyaparopariyattañāṇaniddesavaṇṇanā

111. Indriyaparopariyattañāṇaniddese **Tathāgatassā**ti vacane uddese sarūpato avijjamānepi "cha ñāṇāni asādhāraṇāni sāvakehī"ti[1] vuttattā "Tathāgatassā"ti vuttameva hoti. Tasmā uddese attato siddhassa Tathāgatavacanassa niddese gahaṇaṁ kataṁ. **Satte passatī**ti rūpādīsu chandarāgena sattatāya laggatāya sattā, te satte indriyaparopariyattañāṇena cakkhunā passati oloketi. **Apparajakkhe**ti paññāmaye akkhimhi appaṁ rāgādirajo etesanti apparajakkhā, appaṁ rāgādirajo etesanti vā apparajakkhā. Te apparajakkhe. **Mahārajakkhe**ti paññāmaye akkhimhi mahantaṁ rāgādirajo etesanti mahārajakkhā, mahantaṁ rāgādirajo etesanti vā mahārajakkhā. **Tikkhindriye mudindriye**ti tikkhāni saddhādīni indriyāni etesanti tikkhindriyā, mudūni saddhādīni indriyāni etesanti mudindriyā. **Svākāre dvākāre**ti sundarā saddhādayo ākārā koṭṭhāsā etesanti svākārā, kucchitā garahitā saddhādayo ākārā koṭṭhāsā etesanti dvākārā. **Suviññāpaye duviññāpaye**ti ye kathitaṁ kāraṇaṁ sallakkhenti sukhena sakkā honti viññāpetuṁ, te suviññāpayā, tabbiparītā duviññāpayā.

---

1. Khu 9. 5 piṭṭhe.

Appekacce paralokavajjabhayadassāvinoti api eke paralokañceva rāgādivajjañca bhayato passante, imassa pana padassa niddese paralokasseva na vuttattā[1] khandhādiloke ca rāgādivajje ca paraṁ bāḷhaṁ bhayaṁ passanasīlāti paralokavajjabhayadassāvino. Te paralokavajjabhayadassāvineti[2] evamattho gahetabbo. **Appekacce na paralokavajjabhayadassāvino**ti tabbiparīte. **Loko**ti ca lujjanapalujjanaṭṭhena. **Vajjan**ti ca vajjanīyaṭṭhena. Ettāvatā uddesassa niddeso kato hoti.

Puna niddesassa paṭiniddesaṁ karonto **apparajakkhe mahārajakkhe**ti-ādimāha. Tattha tīsu ratanesu okappanasaṅkhātā saddhā assa atthīti **saddho.** So saddhāsampanno puggalo assaddhiyarajassa ceva assaddhiyamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā **apparajakkho.** Natthi etassa saddhāti **assaddho.** So vuttappakārassa rajassa mahantattā **mahārajakkho.** Āraddhaṁ vīriyamanenāti **āraddhavīriyo.** So kosajjarajassa ceva kosajjamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Hīnavīriyattā kucchitena ākārena sīdatīti kusīdo, kusīdo eva **kusīto.** So vuttappakārassa rajassa[3] mahantattā mahārajakkho. Ārammaṇaṁ upecca ṭhitā sati assāti **upaṭṭhitassati.** So muṭṭhassaccarajassa ceva muṭṭhassaccamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Muṭṭhā naṭṭhā sati assāti **muṭṭhassati.** So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Appanāsamādhinā upacārasamādhinā vā ārammaṇe samaṁ, sammā vā āhito ṭhitoti **samāhito,** samāhitacittoti vā samāhito. So uddhaccarajassa ceva uddhaccamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Na samāhito **asamāhito.** So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. Udayatthagāminī paññā assa atthīti **paññavā.** So moharajassa ceva mohamūlakassa sesākusalarajassa ca appakattā apparajakkho. Mohamūḷhattā duṭṭhā paññā assāti **duppañño.** So vuttappakārassa rajassa mahantattā mahārajakkho. **Saddho puggalo tikkhindriyo**ti bahulaṁ uppajjamānāya balavatiyā saddhāya saddho, teneva saddhindriyena tikkhindriyo. **Assaddho puggalo mudindriyo**ti bahulaṁ

---

1. Vuttattā (Ka) 2. ...dassāvinoti (Sī) 3. Sīdarajassa (Syā)

uppajjamānena assaddhiyena assaddho, antarantarā uppajjamānena dubbalena saddhindriyena mudindriyo. Esa nayo sesesupi. **Saddho puggalo svākāro**ti tāya eva saddhāya sobhanākāro. **Assaddho puggalo dvākāro**ti teneva assaddhiyena virūpākāro. Esa nayo sesesupi. **Suviññāpayo**ti sukhena viññāpetuṁ sakkuṇeyyo. **Duviññāpayo**ti dukkhena viññāpetuṁ sakkuṇeyyo. **Paralokavajjabhayadassāvī**ti ettha yasmā paññāsampannasseva saddhādīni suparisuddhāni honti, tasmā suparisuddhasaddhādisampanno taṁsampayuttāya, suparisuddhasaddhādisampannopi vā tappaccayāya paññāya paralokavajjabhayadassāvī hoti. Tasmā eva hi saddhādayopi cattāro "paralokavajjabhayadassāvī"ti vuttā.

112. Idāni "paralokavajjabhayadassāvī"ti ettha vuttaṁ lokañca vajjañca dassetuṁ **loko**ti-ādimāha. Tattha khandhā eva lujjanapalujjanaṭṭhena lokoti **khandhaloko.** Sesadvayepi eseva nayo. **Vipattibhavaloko**ti apāyaloko. So hi aniṭṭhaphalattā virūpo lābhoti vipatti, bhavatīti bhavo, vipatti eva bhavo vipattibhavo, vipattibhavo eva loko vipattibhavaloko. **Vipattisambhavaloko**ti apāyūpagaṁ kammaṁ. Taṁ hi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, vipattiyā sambhavo vipattisambhavo, vipattisambhavo eva loko vipattisambhavaloko. **Sampattibhavaloko**ti sugatiloko. So hi iṭṭhaphalattā sundaro lābhoti sampatti, bhavatīti bhavo, sampatti eva bhavo sampattibhavo, sampattibhavo eva loko sampattibhavaloko. **Sampattisambhavaloko**ti sugatūpagaṁ kammaṁ. Taṁ hi sambhavati etasmā phalanti sambhavo, sampattiyā sambhavo sampattisambhavo, sampattisambhavo eva loko sampattisambhavaloko. **Eko loko**ti-ādīni heṭṭhā vuttatthāneva.

Vajjanti napuṁsakavacanaṁ asukoti aniddiṭṭhattā kataṁ. **Kilesā**ti rāgādayo. **Duccaritā**ti pāṇātipātādayo. **Abhisaṅkhārā**ti puññābhisaṅkhārādayo. **Bhavagāmikammā**ti attano vipākadānavasena bhavaṁ gacchantīti bhavagāmino, abhisaṅkhāresupi vipākajanakāneva kammāni vuttāni. **Itī**ti vuttappakāranidassanaṁ. **Imasmiñca loke imasmiñca vajje**ti

vuttappakāre loke ca vajje ca. **Tibbā bhayasaññā**ti balavatī bhayasaññā. **Tibbā**ti parasaddassa attho vutto, **bhayasaññā**ti bhayasaddassa. Lokavajjadvayampi hi bhayavatthuttā sayañca sabhayattā[1] bhayaṁ, bhayamiti saññā bhayasaññā. **Paccupaṭṭhitā hotī**ti taṁ taṁ paṭicca upecca ṭhitā hoti. **Seyyathāpi ukkhittāsike vadhake**ti yathā nāma paharituṁ uccāritakhagge paccāmitte tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti, evameva loke ca vajje ca tibbā bhayasaññā paccupaṭṭhitā hoti. **Imehi paññāsāya ākārehī**ti apparajakkhapañcakādīsu dasasu pañcakesu ekekasmiṁ pañcannaṁ pañcannaṁ ākārānaṁ vasena paññāsāya ākārehi. **Imāni pañcindriyānī**ti saddhindriyādīni pañcindriyāni. **Jānātī**ti Tathāgato paññāya pajānāti. **Passatī**ti dibbacakkhunā diṭṭhaṁ viya karoti. **Aññātī**ti sabbākāramariyādāhi jānāti. **Paṭivijjhatī**ti ekadesaṁ asesetvā niravasesadassanavasena paññāya padāletīti.

Indriyaparopariyattañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

69. Āsayānusayañāṇaniddesavaṇṇanā

113. Āsayānusayañāṇaniddese **idha Tathāgato**ti-ādi pañcadhā ṭhapito niddeso. Tattha **āsayānusayā** vuttatthā eva. **Caritan**ti pubbe kataṁ kusalākusalaṁ kammaṁ. **Adhimuttin**ti sampati kusale akusale vā cittavosaggo. **Bhabbābhabbe**ti bhabbe ca abhabbe ca. Ariyāya jātiyā sambhavanti jāyantīti bhabbā. Vattamānasamīpe vattamānavacanaṁ. Bhavissanti jāyissantīti vā bhabbā, bhājanabhūtāti attho. Ye ariyamaggapaṭivedhassa anucchavikā upanissayasampannā, te bhabbā. Vuttapaṭipakkhā abhabbā.

Katamo sattānaṁ āsayoti-ādi niddesassa paṭiniddeso. Kattha **sassato**ti nicco. **Loko**ti attā. Idha sarīraṁyeva nassati, attā pana idha parattha ca soyevāti maññanti. So hi sayaṁyeva āloketīti katvā "loko"ti maññanti. **Asassato**ti anicco. Attā sarīreneva saha nassatīti maññanti. **Antavā**ti paritte kasiṇe jhānaṁ uppādetvā taṁparittakasiṇārammaṇaṁ cittaṁ

---

1. Bhayattā (Sī, Syā)

sapariyanto attāti maññanti. **Anantavā**ti na antavā appamāṇe kasiṇe jhānaṁ uppādetvā taṁappamāṇakasiṇārammaṇaṁ cittaṁ apariyanto attāti maññanti. **Taṁ jīvaṁ taṁ sarīran**ti jīvo ca sarīrañca taṁyeva. **Jīvo**ti attā, liṅgavipallāsena napuṁsakavacanaṁ kataṁ. **Sarīran**ti rāsaṭṭhena khandhapañcakaṁ. **Aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīran**ti añño jīvo aññaṁ khandhapañcakaṁ. **Hoti Tathāgato paraṁ maraṇā**ti khandhā idheva vinassanti, satto maraṇato paraṁ hoti vijjati na nassati. "Tathāgato"ti cettha sattādhivacananti vadanti. Keci pana "Tathāgatoti arahā"ti vadanti. Ime "na hotī"ti pakkhe dosaṁ disvā evaṁ gaṇhanti. **Na hoti Tathāgato paraṁ maraṇā**ti khandhāpi idheva nassanti, Tathāgato ca maraṇato paraṁ na hoti ucchijjati vinassati. Ime "hotī"ti pakkhe dosaṁ disvā evaṁ gaṇhanti. **Hoti ca na ca hotī**ti ime ekekapakkhapariggahe dosaṁ disvā ubhayapakkhaṁ gaṇhanti. **Neva hoti na na hotī**ti ime ubhayapakkhapariggahe ubhayadosāpattiṁ disvā "hotīti ca na hoti, neva hotīti ca na hotī"ti amarāvikkhepapakkhaṁ gaṇhanti.

Ayaṁ panettha Aṭṭhakathānayo—"sassato lokoti vā"ti-ādīhi dasahākārehi diṭṭhipabhedova vutto. Tattha **sassato loko**ti ca khandhapañcakaṁ lokoti gahetvā "ayaṁ loko nicco dhuvo sabbakāliko"ti gaṇhantassa sassatanti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Asassato**ti tameva lokaṁ "ucchijjati vinassatī"ti gaṇhantassa ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Antavā**ti parittakasiṇalābhino suppamatte vā sarāvamatte vā kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyaṁ pavattitarūpārūpadhamme "loko"ti ca kasiṇaparicchedantena "antavā"ti ca gaṇhantassa "antavā loko"ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. Vipulakasiṇalābhino pana tasmiṁ kasiṇe samāpannassa antosamāpattiyaṁ pavattitarūpārūpadhamme "loko"ti ca kasiṇaparicchedantena "na antavā"ti ca gaṇhantassa "anantavā loko"ti gahaṇākārappavattā diṭṭhi. Sā sassatadiṭṭhipi hoti ucchedadiṭṭhipi. **Taṁ jīvaṁ taṁ sarīran**ti "bhedanadhammassa sarīrasseva jīvan"ti gahitattā "sarīre ucchijjamāne jīvampi ucchijjatī"ti ucchedaggahaṇākārappavattā diṭṭhi. Dutiyapade sarīrato aññassa jīvassa gahitattā "sarīre

ucchijjamānepi jīvaṁ na ucchijjatī"ti sassataggahaṇākārappavattā diṭṭhi. **Hoti Tathāgato**ti-ādīsu "satto Tathāgato nāma, so paraṁ maraṇā hotī"ti gaṇhato paṭhamā sassatadiṭṭhi. "Na hotī"ti gaṇhato dutiyā ucchedadiṭṭhi. "Hoti ca na ca hotī"ti gaṇhato tatiyā ekaccasassatadiṭṭhi. "Neva hoti na na hotī"ti gaṇhato catutthā amarāvikkhepadiṭṭhīti.

Itīti vuttappakāradiṭṭhinissayanidassanaṁ. **Bhavadiṭṭhisannissitā vā sattā honti vibhavadiṭṭhisannissitā vā**ti bhavo vuccati sassato, sassatavasena uppajjamānadiṭṭhi bhavadiṭṭhi, bhavoti diṭṭhīti vuttaṁ hoti. Vibhavo vuccati ucchedo, ucchedavasena uppajjamānadiṭṭhi vibhavadiṭṭhi, vibhavoti diṭṭhīti vuttaṁ hoti. Vuttappakārā dasavidhā diṭṭhi bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi cāti dvidhāva hoti. Tāsu dvīsu ekekaṁ sannissitā apassitā allīnā sattā honti.

Ete vā pana ubho ante anupagammāti ettha "aggito vā udakato vā mithubhedā vā"ti-ādīsu[1] viya vāsaddo samuccayattho. Ete vuttappakāre sassatucchedavasena dve pakkhe ca na upagantvā anallīyitvā pahāyāti attho. "Anulomikā vā khantī"ti vikappatthova. **Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesū**ti imesaṁ jarāmaraṇādīnaṁ paccayā idappaccayā, idappaccayā eva idappaccayatā, idappaccayānaṁ vā samūho idappaccayatā. Lakkhaṇaṁ panettha saddasatthato pariyesitabbaṁ. Te te paccaye paṭicca saha sammā ca uppannā paṭiccasamuppannā. Tassā idappaccayatāya ca tesu paṭiccasamuppannesu ca dhammesu. **Anulomikā**ti lokuttaradhammānaṁ anulomato anulomikā. **Khantī**ti ñāṇaṁ. Ñāṇaṁ hi khamanato khanti. **Paṭiladdhā hotī**ti sattehi adhigatā hoti idappaccayatāya khantiyā ucchedattānupagamo hoti paccayuppannadhammānaṁ paccayasāmaggiyaṁ āyattavuttittā paccayānuparamadassanena phalānuparamadassanato. Paṭiccasamuppannesu dhammesu khantiyā sassatattānupagamo hoti paccayasāmaggiyaṁ navanavānaṁ paccayuppannadhammānaṁ uppādadassanato. Evamete ubho ante anupagamma paṭiccasamuppādapaṭiccasamuppannadhammadassanena na ucchedo na sassatoti pavattaṁ sammādassanaṁ "anulomikā khantī"ti veditabbaṁ. Evaṁ hi

1. Dī 2. 74 piṭṭhe.

tadubhayadiṭṭhipaṭipakkhabhūtā sammādiṭṭhi vuttā hoti. **Yathābhūtaṁ vā ñāṇan**ti yathābhūtaṁ yathāsabhāvaṁ neyyaṁ. Tattha pavattañāṇampi visayavohārena "yathābhūtañāṇan"ti vuttaṁ. Taṁ pana saṅkhārupekkhāpariyantaṁ vipassanāñāṇaṁ idhādhippetaṁ. Heṭṭhā pana "yathābhūtañāṇadassanan"ti bhayatūpaṭṭhānañāṇaṁ vuttaṁ. Yathābhūtaṁ vā ñāṇaṁ sattehi paṭiladdhaṁ hotīti sambandho.

Idāni "sassato loko"ti-ādīhi micchādiṭṭhiparibhāvitaṁ "ete vā panā"ti-ādīhi sammādiṭṭhiparibhāvitaṁ sattasantānaṁ dassetvā "kāmaṁ sevantaññevā"ti-ādīhi sesākusalehi sesakusalehi ca paribhāvitaṁ sattasantānaṁ dasseti. Tattha kāmaṁ sevantaṁyeva puggalaṁ Tathāgato jānātīti yojanā kātabbā. **Sevantan**ti ca abhiṇhasamudācāravasena sevamānaṁ. Pubbe āsevitavasena kilesakāmo garu assāti **kāmagaruko.** Tatheva kāmo āsaye santāne assāti **kāmāsayo.** Santānavaseneva kāme adhimutto laggoti **kāmādhimutto.** Sesesupi eseva nayo. **Nekkhammā**dīni vuttatthāneva. Kāmādīhi ca tīhi sesākusalā, nekkhammādīhi tīhi sesakusalā gahitāva hontīti veditabbā. "Ayaṁ sattānaṁ āsayo"ti tidhā vuttaṁ santānameva dasseti.

Ayaṁ panettha Aṭṭhakathānayo—"iti bhavadiṭṭhisannissitā vā"ti evaṁ sassatadiṭṭhiṁ vā sannissitā. Sassatadiṭṭhi hi ettha bhavadiṭṭhīti vuttā, ucchedadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhīti. Sabbadiṭṭhīnaṁ hi sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepime diṭṭhigatikā sattā imāva dve diṭṭhiyo sannissitā honti. Vuttampi cetaṁ "dvayanissito khvāyaṁ kaccāna loko yebhuyyena atthikañceva natthitañcā"ti[1]. Ettha hi **atthitā**ti sassataṁ. **Natthitā**ti ucchedo. Ayaṁ tāva vaṭṭanissitānaṁ puthujjanānaṁ sattānaṁ āsayo. Idāni vivaṭṭanissitānaṁ suddhasattānaṁ āsayaṁ dassetuṁ "ete vā pana ubho ante anupagammā"ti-ādi vuttaṁ. Tattha "ete vā panā"ti eteyeva. "Ubho ante"ti sassatucchedasaṅkhāte dve ante. "Anupagammā"ti na allīyitvā. "Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesū"ti idappaccayatāya ceva paṭiccasamuppannadhammesu ca. "Anulomikā khantī"ti vipassanāñāṇaṁ. "Yathābhūtaṁ ñāṇan"ti maggañāṇaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—yā paṭiccasamuppāde ceva

---

1. Saṁ 1. 257 piṭṭhe.

paṭiccasamuppannadhammesu ca ete ubho sassatuccheda-ante anupagantvā vipassanā paṭiladdhā, yañca tato uttari maggañāṇaṁ, ayaṁ sattānaṁ āsayo. Ayaṁ vaṭṭanissitānañca vivaṭṭanissitānañca sabbesampi sattānaṁ āsayo idaṁ vasanaṭṭhānanti. Ayaṁ ācariyānaṁ samānaṭṭhakathā.

Vitaṇḍavādī panāha "maggo nāma vāsaṁ viddhaṁsento gacchati, tvaṁ maggo vāsoti vadesī"ti. So vattabbo "tvaṁ ariyavāsabhāṇako hosi na hosī"ti. Sace "na homī"ti vadati, "tvaṁ abhāṇakatāya na jānāsī"ti vattabbo. Sace "bhāṇakosmī"ti vadati, "suttaṁ āharā"ti vattabbo. Sace āharati, iccetaṁ kusalaṁ. No ce āharati, sayaṁ āharitabbaṁ "dasayime bhikkhave ariyavāsā, yadariyā āvasiṁsu vā āvasanti vā āvasissanti vā"ti[1]. Etaṁ hi suttaṁ maggassa vāsabhāvaṁ dīpeti. Tasmā sukathitamevetanti. Imaṁ pana Bhagavā sattānaṁ āsayaṁ jānanto imesañca diṭṭhigatānaṁ imesañca vipassanañāṇamaggañāṇānaṁ appavattikkhaṇepi jānāti eva. Tasmāyeva ca "kāmaṁ sevantaṁyeva jānātī"ti-ādi vuttanti.

Anusayaniddese **anusayā**ti kenaṭṭhena anusayā? Anusayanaṭṭhena. Ko esa anusayanaṭṭho nāmāti? Appahīnaṭṭho. Ete hi appahīnaṭṭhena tassa tassa santāne anusenti nāma. Tasmā "anusayā"ti vuccanti. **Anusentī**ti anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā—anusayanaṭṭho nāma appahīnākāro, so ca uppajjatīti vattuṁ na yujjati, tasmā na anusayā uppajjantīti. Tatridaṁ paṭivacanaṁ—na appahīnākāro, anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakileso vuccati. So cittasampayutto sārammaṇo sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusalo atītopi hoti anāgatopi paccuppannopi, tasmā uppajjatīti vattuṁ yujjatīti. Tatridaṁ pamāṇaṁ—idheva tāva abhisamayakathāya[2] "paccuppanne kilese pajahatī"ti pucchaṁ katvā anusayānaṁ paccuppannabhāvassa atthitāya "thāmagato anusayaṁ pajahatī"ti vuttaṁ. Dhammasaṅgaṇiyaṁ mohassa padabhājane "avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṁ avijjālaṅgī moho akusalamūlaṁ, ayaṁ tasmiṁ samaye moho hotī"ti[3] akusalacittena saddhiṁ mohassa uppannabhāvo

1. Aṁ 3. 279 piṭṭhe. 2. Khu 9. 394 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 94 piṭṭhe.

vutto. Kathāvatthusmiṁ[1] "anusayā abyākatā anusayā ahetukā anusayā cittavippayuttā"ti sabbe vādā paṭisedhitā. Anusayayamake[2] sattannaṁ mahāvārānaṁ aññatarasmiṁ uppajjanavāre "yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatī"ti-ādi vuttaṁ. Tasmā "anusentīti anurūpaṁ kāraṇaṁ labhitvā uppajjantī"ti yaṁ vuttaṁ, taṁ iminā tantippamāṇena yuttanti veditabbaṁ. Yampi "cittasampayutto sārammaṇo"ti-ādi vuttaṁ, tampi suvuttameva. Anusayo hi nāmesa parinipphanno cittasampayutto akusaladhammoti niṭṭhamettha gantabbaṁ.

Kāmarāgānusayoti-ādīsu kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti kāmarāgānusayo. Sesapadesupi eseva nayo. Kāmarāgānusayo cettha lobhasahagatacittesu sahajātavasena ārammaṇavasena ca manāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno lobho. **Paṭighānusayo** ca domanassasahagatacittesu sahajātavasena ārammaṇavasena ca amanāpesu avasesakāmāvacaradhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamāno doso. **Mānānusayo** diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatacittesu sahajātavasena ārammaṇavasena ca dukkhavedanāvajjesu avasesakāmāvacaradhammesu rūpārūpāvacaradhammesu ca ārammaṇavaseneva uppajjamāno māno. **Diṭṭhānusayo** catūsu diṭṭhigatasampayuttesu. **Vicikicchānusayo** vicikicchāsahagate. **Avijjānusayo** dvādasasu akusalacittesu sahajātavasena ārammaṇavasena ca. Tayopi avasesatebhūmakadhammesu ārammaṇavaseneva uppajjamānā diṭṭhivicikicchāmohā. Bhavarāgānusayo catūsu diṭṭhigatavippayuttesu uppajjamānopi sahajātavasena na vutto, ārammaṇavaseneva pana rūpārūpāvacaradhammesu uppajjamāno lobho vutto.

114. Idāni yathāvuttānaṁ anusayānaṁ anusayanaṭṭhānaṁ dassento **yaṁ loke**ti-ādimāha. Tattha **yaṁ loke piyarūpan**ti yaṁ imasmiṁ loke piyajātikaṁ piyasabhāvaṁ. **Sātarūpan**ti sātajātikaṁ assādapadaṭṭhānaṁ iṭṭhārammaṇaṁ. **Ettha sattānaṁ kāmarāgānusayo anusetī**ti

1. Abhi 4. 299 piṭṭhe. 2. Abhi 6. 274 piṭṭhe.

etasmiṁ iṭṭhārammaṇe sattānaṁ appahīnaṭṭhena kāmarāgānusayo anuseti. “Piyarūpaṁ sātarūpan”ti ca idha kāmāvacaradhammoyeva adhippeto. Yathā nāma udake nimuggassa heṭṭhā ca upari ca samantā ca udakameva hoti, evameva iṭṭhārammaṇe rāguppatti nāma sattānaṁ āciṇṇasamāciṇṇā. Tathā aniṭṭhārammaṇe paṭighuppatti. **Iti imesu dvīsu dhammesū**ti evaṁ imesu dvīsu iṭṭhāniṭṭhārammaṇadhammesu. **Avijjānupatitā**ti kāmarāgapaṭighasampayuttā hutvā ārammaṇakaraṇavasena avijjā anupatitā anugatā. Vicchedaṁ katvāpi pāṭho. **Tadekaṭṭho**ti tāya avijjāya sahajekaṭṭhavasena ekato ṭhito. **Māno ca diṭṭhi ca vicikicchā cā**ti navavidhamāno dvāsaṭṭhividhā diṭṭhi aṭṭhavatthukā vicikicchā, tadekaṭṭho māno ca tadekaṭṭhā diṭṭhi ca tadekaṭṭhā vicikicchā cāti yojanā. **Daṭṭhabbā**ti passitabbā avagantabbā. Tayo ekato katvā bahuvacanaṁ kataṁ. Bhavarāgānusayo panettha kāmarāgānusayeneva saṅgahitoti veditabbo.

Caritaniddese terasa cetanā **puññābhisaṅkhāro.** Dvādasa **apuññābhisaṅkhāro.** Catasso **āneñjābhisaṅkhāro.** Tattha kāmāvacaro **parittabhūmako.** Itaro **mahābhūmako.** Tīsupi vā etesu yo koci appavipāko **parittabhūmako,** mahāvipāko **mahābhūmako**ti veditabbo.

115. Adhimuttiniddese **santī**ti saṁvijjanti. **Hīnādhimuttikā**ti lāmakajjhāsayā. **Paṇītādhimuttikā**ti kalyāṇajjhāsayā. **Sevantī**ti nissayanti allīyanti. **Bhajantī**ti upasaṅkamanti. **Payirupāsantī**ti punappunaṁ upasaṅkamanti. Sace hi ācariyupajjhāyā na sīlavanto honti, ante vāsikasaddhivihārikā sīlavanto, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attano sadise sāruppe bhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sacepi ācariyupajjhāyā sāruppā bhikkhū, itare asāruppā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attano sadise hīnādhimuttikeyeva upasaṅkamanti. Evaṁ upasaṅkamanaṁ pana na kevalaṁ etarahiyeva, atītānāgatepīti dassetuṁ **atītampi addhānan**ti-ādimāha. Tattha **atītampi addhānan**ti atītasmiṁ kāle, accantasaṁyogatthe vā[1] upayogavacanaṁ.

1. Accantasaṁyogatthe (sabbattha)

Sesaṁ uttānatthameva. Idaṁ pana dussīlānaṁ dussīlasevanameva, sīlavantānaṁ sīlavantasevanameva, duppaññānaṁ duppaññasevanameva, paññavantānaṁ paññavantasevanameva ko niyametīti? Ajjhāsayadhātu niyametīti.

Bhabbābhabbaniddese chaḍḍetabbe paṭhamaṁ niddisitvā gahetabbe pacchā niddisituṁ uddesassa uppaṭipāṭiyā paṭhamaṁ abhabbā niddiṭṭhā. Uddese pana dvandasamāse accitassa ca mandakkharassa ca padassa pubbanipātalakkhaṇavasena bhabbasaddo pubbaṁ payutto. **Kammāvaraṇenā**ti pañcavidhena ānantariyakammena. **Samannāgatā**ti samaṅgībhūtā. **Kilesāvaraṇenā**ti niyatamicchādiṭṭhiyā. Imāni dve saggamaggānaṁ āvaraṇato āvaraṇāni. Bhikkhunīdūsakādīni kammānipi kammāvaraṇeneva saṅgahitāni. **Vipākāvaraṇenā**ti ahetukapaṭisandhiyā. Yasmā pana duhetukānampi ariyamaggapaṭivedho natthi, tasmā duhetukā paṭisandhipi vipākāvaraṇamevāti veditabbā, **assaddhā**ti Buddhādīsu saddhārahitā. **Acchandikā**ti kattukamyatākusalacchandarahitā. Uttarakurukā manussā acchandikaṭṭhānaṁ paviṭṭhā. **Duppaññā**ti bhavaṅgapaññāya parihīnā. Bhavaṅgapaññāya pana paripuṇṇāyapi yassa bhavaṅgaṁ lokuttarassa pādakaṁ na hoti, sopi duppaññoyeva nāma. **Abhabbā niyāmaṁ okkamituṁ kusalesu dhammesu sammattan**ti kusalesu dhammesu sammattaniyamasaṅkhātaṁ ariyamaggaṁ okkamituṁ abhabbā. Ariyamaggo hi sammā sabhāvoti sammattaṁ, soyeva anantaraphaladāne, sayameva vā acalabhāvato niyāmo taṁ okkamituṁ pavisituṁ abhabbā. **Na kammāvaraṇenā**ti-ādīni vuttavipariyā yeneva veditabbānīti.

Āsayānusayañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

70. Yamakapāṭihīrañāṇaniddesavaṇṇanā

116. Yamakapāṭihīrañāṇaniddese **asādhāraṇaṁ sāvakehī**ti sesāsādhāraṇañāṇaniddese aññavacanehi okāsābhāvato na vuttaṁ, idha pana aññavacanābhāvato vuttanti veditabbaṁ. **Uparimakāyato**ti nābhiyā uddhaṁ sarīrato. **Aggikkhandho pavattatī**ti tejokasiṇārammaṇaṁ pādakajjhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya "uparimakāyato aggijālā vuṭṭhātū"ti āvajjitvā parikammaṁ katvā anantaraṁ abhiññāñāṇena

"uparimakāyato aggijālā vuṭṭhātū"ti adhiṭṭhite saha adhiṭṭhānā uparimakāyato aggijālā vuṭṭhāti. Sā hi[1] idha rāsaṭṭhena khandhoti vuttā. **Heṭṭhimakāyato**ti nābhito heṭṭhā sarīrato. **Udakadhārā pavattatī**ti āpokasiṇārammaṇaṁ pādakajjhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya "heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātū"ti āvajjitvā parikammaṁ katvā anantaraṁ abhiññāñāṇena "heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhātū"ti adhiṭṭhite saha adhiṭṭhānā heṭṭhimakāyato udakadhārā vuṭṭhāti. Ubhayatthāpi abbocchedavasena pavattatīti vuttaṁ. Adhiṭṭhānassa āvajjanassa ca antare dve bhavaṅgacittāni vattanti. Tasmāyeva yugalā hutvā aggikkhandha-udakadhārā pavattanti, antaraṁ na paññāyati. Aññesaṁ pana bhavaṅgaparicchedo natthi. **Puratthimakāyato**ti abhimukhapassato. **Pacchimakāyato**ti piṭṭhipassato. **Dakkhiṇa-akkhito vāma-akkhito**ti-ādi samāsapāṭhoyeva, na añño. Dakkhiṇanāsikāsotato vāmanāsikāsotatoti pāṭho sundaro. Rassaṁ katvāpi paṭhanti. **Aṁsakūṭato**ti ettha abbhuggataṭṭhena kūṭo viyāti kūṭo, aṁsoyeva kūṭo aṁsakūṭo. **Aṅgulaṅgulehī**ti aṅgulīhi aṅgulīhi. **Aṅgulantarikāhī**ti aṅgulīnaṁ antarikāhi. **Ekekalomato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattatī**ti ubhayatthāpi āmeḍitavacanena sabbalomānaṁ pariyādinnattā ekekalomatova aggikkhandha-udakadhārā yugalā yugalā hutvā pavattantīti vuttaṁ hoti. **Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattatī**ti etthāpi eseva nayo. Kesuci potthakesu "ekekalomato aggikkhandho pavattati. Lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattati, lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, ekekalomato udakadhārā pavattatī"ti likhitaṁ. Tampi yujjatiyeva. Pāṭihīrassa atisukhumattadīpanato pana purimapāṭhoyeva sundarataro.

Idāni **channaṁ vaṇṇānan**ti ko sambandho? Heṭṭhā "uparimakāyato"ti-ādīhi anekehi sarīrāvayavā vuttā. Tena sarīrāvayavasambandho[2] pavattatīti vacanasambandhena ca yamakapāṭihīrādhikārena ca channaṁ vaṇṇānaṁ

---

1. Sāpi (Ka)
2. Sarīrāvayavasambandhena ca (Ka)

sarīrāvayavabhūtānaṁ rasmiyo yamakā hutvā pavattantīti vuttaṁ hoti. Sāmivacanasambandhena ca avassaṁ "rasmiyo"ti pāṭhaseso icchitabboyeva. **Nīlānan**ti umāpupphavaṇṇānaṁ[1]. **Pītakānan**ti kaṇikārapupphavaṇṇānaṁ. **Lohitakānan**ti indagopakavaṇṇānaṁ. **Odātānan**ti osadhitārakavaṇṇānaṁ. **Mañjiṭṭhānan**ti mandarattavaṇṇānaṁ. **Pabhassarānan**ti pabhāsanapakatikānaṁ pabhassaravaṇṇānaṁ. Pabhassaravaṇṇe visuṁ avijjamānepi vuttesu pañcasu vaṇṇesu ye ye pabhā samujjalā, te te pabhassarā. Tathā hi Tathāgatassa yamakapāṭihīraṁ karontassa yamakapāṭihīrañāṇabaleneva kesamassūnañceva akkhīnañca nīlaṭṭhānehi nīlarasmiyo nikkhamanti, yāsaṁ vasena gaganatalaṁ añjanacuṇṇasamokiṇṇaṁ viya umāpupphanīluppaladalasañchannaṁ viya vītipatantamaṇitālavaṇṭaṁ viya pasāritamecakapaṭaṁ viya ca hoti. Chavito ceva akkhīnañca pītakaṭṭhānehi pītarasmiyo nikkhamanti, yāsaṁ vasena disābhāgā suvaṇṇarasanisiñcamānā viya suvaṇṇapaṭapasāritā viya kuṅkumacuṇṇakaṇikārapupphasamparikiṇṇā viya ca virocanti. Maṁsalohitehi ceva akkhīnañca rattaṭṭhānehi lohitarasmiyo nikkhamanti, yāsaṁ vasena disābhāgā cinapiṭṭhacuṇṇarañjitā viya supakkalākhārasanisiñcamānā viya rattakambalaparikkhittā viya jayasumanapālibhaddakabandhujīvakakusumasamparikiṇṇā viya ca virocanti. Aṭṭhīhi ceva dantehi ca akkhīnañca setaṭṭhānehi odātarasmiyo nikkhamanti, yāsaṁ vasena disābhāgā rajatakuṭehi āsiñcamānakhīradhārāsamparikiṇṇā viya pasāritarajatapaṭṭavitānā viya vītipatantarajatatālavaṇṭā viya kundakumudasinduvārasumanamallikādi-kusumasañchannā viya ca virocanti. Hatthatalapādatalādīhi mandarattaṭṭhānehi mañjiṭṭharasmiyo nikkhamanti, yāsaṁ vasena disābhāgā pavāḷajālaparikkhittā viya rattakuravakakusumasamokiṇṇā viya ca virocanti. Uṇṇānakhādīhi[2] pabhassaraṭṭhānehi pabhassararasmiyo nikkhamanti, yāsaṁ vasena disābhāgā osadhitārakapuñjapuṇṇā viya vijjupaṭalādiparipuṇṇā viya ca virocanti.

Bhagavā caṅkamatīti-ādi "Bhagavato ca nimmitānañca nānā-iriyāpathakaraṇaṁ yamakapāṭihīreneva hotī"ti dassanatthaṁ vuttaṁ. Tesaṁ hi nimmitānaṁ iriyāpathā yugalāva hutvā vattanti. Yadi nimmitā bahukā honti, "nimmito"ti-ādi kasmā ekavacanaṁ katanti ce? Nimmitesupi

---

1. Ummāpupphavaṇṇānaṁ (Sī, Ka)
2. Uṇṇādāṭhānakhādīhi (Ka)

ekekassa nānā-iriyāpathabhāvadassanatthaṁ. Bahuvacanena hi vutte sabbepi nimmitā sakiṁ ekeka-iriyāpathikā viya honti. Ekavacanena pana vutte nimmitesu ekeko nānā-iriyāpathikoti ñāyati. Tasmā ekavacananiddeso kato. Cūḷapanthakattheropi tāva nānā-iriyāpathikabhikkhūnaṁ sahassaṁ māpesi, kiṁ pana Bhagavā yamakapāṭihīre bahū nimmite na karissati. Cūḷapanthakattheraṁ muñcitvā aññesaṁ sāvakānaṁ ekāvajjanena nānā-iriyapathikānaṁ nānārūpānañca nimmānaṁ na ijjhati. Aniyametvā hi nimmitā iddhimatā sadisāva honti. Ṭhānanisajjādīsu vā bhāsitatuṇhībhāvādīsu vā yaṁ yaṁ iddhimā karoti, taṁ tadeva karonti, visadisakaraṇaṁ nānākiriyākaraṇañca "ettakā īdisā hontu, ettakā imaṁ nāma karontū"ti visuṁ visuṁ āvajjitvā adhiṭṭhānena ijjhati. Tathāgatassa pana ekāvajjanādhiṭṭhāneneva nānappakāranimmānaṁ ijjhati. Evameva aggikkhandha-udakadhārānimmāne ca nānāvaṇṇanimmāne ca veditabbaṁ. Tattha **Bhagavā caṅkamatī**ti ākāse vā pathaviyaṁ vā caṅkamati. **Nimmito**ti iddhiyā māpitabuddharūpaṁ. **Tiṭṭhati vā**ti-ādīnipi ākāse vā pathaviyaṁ vā. **Kappetī**ti karoti. **Bhagavā tiṭṭhati**ti-ādīsupi eseva nayoti.

Yamakapāṭihīrañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

71. Mahākaruṇāñāṇaniddesavaṇṇanā

117. Mahākaruṇāñāṇaniddese **bahukehi ākārehī**ti idāni vuccamānehi ekūnanavutiyā pakārehi. **Passantānan**ti ñāṇacakkhunā ca Buddhacakkhunā ca olokentānaṁ. **Okkamatī**ti otarati pavisati. **Āditto**ti dukkhalakkhaṇavasena pīḷāyogato santāpanaṭṭhena ādīpito. "Yadaniccaṁ, taṁ dukkhan"ti[1] vuttattā sabbasaṅkhatassa ceva dukkhalakkhaṇavasena pīḷitattā dukkhassa ca karuṇāya mūlabhūtattā paṭhamaṁ dukkhalakkhaṇavasena "āditto"ti vuttanti veditabbaṁ. Rāgādīhi ādittataṁ pana upari vakkhati. Atha vā **āditto**ti rāgādīhiyeva āditto. Upari pana "tassa natthañño koci nibbāpetā"ti atthāpekkhanavasena[2] puna vuttanti

---

1. Saṁ 2. 19 piṭṭhe.
2. Antāpekkhanavasena (Sī)

veditabbaṁ. **Lokasannivāso**ti pañcakkhandhā lujjanapalujjanaṭṭhena loko, taṇhādiṭṭhivasena sannivasanti ettha sattāti sannivāso, lokova sannivāso lokasannivāso. Dukkhitaṁ khandhasantānaṁ upādāya sattavohārasabbhāvato lokasannivāsayogato sattasamūhopi lokasannivāso. Sopi ca sahakhandhakoyeva. **Uyyutto**ti anekesu kiccesu niccabyāpāratāya katayogo kata-ussāho, satatakiccesu[1] sa-ussukkoti attho. Ghaṭṭanayuttoti vā uyyutto. **Payāto**ti pabbateyyā nadī viya anavaṭṭhitagamanena maraṇāya yātuṁ āraddho. **Kummaggappaṭipanno**ti kucchitaṁ micchāmaggaṁ paṭipanno. Upari pana "vipathapakkhando"ti nānāpadehi visesetvā vuttaṁ.

Upanīyatīti jarāvasena maraṇāya upanīyati harīyati. Jarā hi "āyuno saṁhānī"ti[2] vuttā. **Addhuvo**ti na thiro, sadā tatheva na hoti. Yasmā addhuvo, tasmā upanīyatīti purimassa kāraṇavacanametaṁ. Etena sakāraṇaṁ jarādukkhaṁ vuttaṁ. Taṁ jarādukkhaṁ disvā jarāpārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. **Atāṇo**ti tāyituṁ rakkhituṁ samatthena rahito, anārakkhoti vuttaṁ hoti. **Anabhissaro**ti abhisaritvā abhigantvā byāharaṇena assāsetuṁ samatthena rahito, asahāyoti vā attho. Yasmā anabhissaro, tasmā atāṇoti purimassa kāraṇavacanametaṁ. Etena sakāraṇaṁ viyavippayogadukkhaṁ vuttaṁ. Taṁ piyavippayogadukkhaṁ disvā ñābhipārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. **Assako**ti sakabhaṇḍarahito. **Sabbaṁ pahāya gamanīyan**ti sakabhaṇḍanti sallakkhitaṁ sabbaṁ pahāya lokena gantabbaṁ. Yasmā sabbaṁ pahāya gamanīyaṁ, tasmā assakoti purimassa kāraṇavacanametaṁ. Etena sakāraṇaṁ maraṇadukkhaṁ vuttaṁ. Taṁ disvā bhogapārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. Aññattha "kammassakā māṇavasatthā"ti[3] vuttaṁ, idha ca Raṭṭhapālasutte ca "assako loko"ti[4] vuttaṁ, taṁ kathaṁ yujjatīti ce? Pahāya gamanīyaṁ sandhāya "assako"ti vuttaṁ, kammaṁ pana na pahāya gamanīyaṁ. Tasmā "kammassakā"ti vuttaṁ. Raṭṭhapālasutteyeva ca evametaṁ vuttaṁ "tvaṁ pana yathākammaṁ gamissasī"ti[5]. **Ūno**ti pāripūrirahito. **Atitto**ti bhiyyo bhiyyo patthanāyapi na

---

1. Sattakiccesu (Ka), satataṁ kiccesu (?)
2. Saṁ 1. 244 piṭṭhe.
3. Ma 3. 244 piṭṭhe.
4. Ma 2. 256 piṭṭhe.
5. Ma 2. 258 piṭṭhe.

suhito. Idaṁ ūnabhāvassa kāraṇavacanaṁ. **Taṇhādāso**ti taṇhāya vase vattanato taṇhāya dāsabhūto. Idaṁ atittabhāvassa kāraṇavacanaṁ. Etena icchārogāpadesena sakāraṇaṁ byādhidukkhaṁ vuttaṁ. Taṁ byādhidukkhaṁ disvā byādhipārijuññarahitāpi viññū pabbajanti. **Atāyano**ti puttādīhipi tāyanassa abhāvato atāyano anārakkho, alabbhaneyyakhemo vā. **Aleṇo**ti allīyituṁ nissituṁ anaraho allīnānampi ca leṇakiccākārako. **Asaraṇo**ti nissitānaṁ na bhayasārako na bhayavināsako. **Asaraṇībhūto**ti pure uppattiyā attano abhāveneva asaraṇo, uppattisamakālameva asaraṇībhūtoti attho.

Uddhatoti sabbākusalesu uddhaccassa uppajjanato sattasantāne ca akusaluppattibāhullato akusalasamaṅgīloko tena uddhaccena uddhato. **Avūpasanto**ti avūpasamanalakkhaṇassa uddhaccasseva yogena avūpasanto bhantamigapaṭibhāgo. "Upanīyati loko"ti-ādīsu catūsu ca "uddhato loko"ti ca pañcasu ṭhānesu lokoti āgataṁ, sesesu lokasannivāsoti. Ubhayathāpi lokoyeva. **Sasallo**ti pīḷājanakatāya antotudanatāya dunnīharaṇīyatāya ca sallāti saṅkhaṁ gatehi rāgādīhi sallehi sahavattanako. **Viddho**ti migādayo kadāci parehi viddhā honti, ayaṁ pana loko niccaṁ attanāva viddho. **Puthusallehī**ti "satta sallāni rāgasallaṁ dosasallaṁ mohasallaṁ mānasallaṁ diṭṭhisallaṁ kilesasallaṁ duccaritasallan"ti[1] vuttehi sattahi sallehi. **Tassā**ti tassa lokasannivāsassa. **Sallānaṁ uddhatā**ti tesaṁ sallānaṁ sattasantānato uddharitā puggalo. **Aññatra mayā**ti maṁ ṭhapetvā. Yepi Bhagavato sāvakā sallāni uddharanti, tesaṁ Bhagavato vacaneneva uddharaṇato Bhagavāva uddharati nāma. **Avijjandhakārāvaraṇo**ti avijjā eva sabhāvadassanacchādanena andhaṁ viya karotīti avijjandhakāro, sova sabhāvāvagamananivāraṇena āvaraṇaṁ etassāti avijjandhakārāvaraṇo. **Kilesapañjarapakkhitto**ti kilesā eva kusalagamanasannirujjhanaṭṭhena pañjaroti kilesapañjaro, avijjāpabhave kilesapañjare pakkhitto pātito. **Ālokaṁ dassetā**ti

---

1. Khu 7. 324 piṭṭhe.

paññālokaṁ dassanasīlo, paññālokassa dassetāti vā attho. **Avijjāgato**ti avijjaṁ gato paviṭṭho. Na kevalaṁ avijjāya āvaraṇamattameva, atha kho gahanagato viya avijjākosassa anto paviṭṭhoti purimato viseso. **Aṇḍabhūto**ti-ādayo ca visesāyeva. **Aṇḍabhūto**ti aṇḍe bhūto nibbatto. Yathā hi aṇḍe nibbattā ekacce sattā "aṇḍhabhūtā"ti vuccanti, evamayaṁ loko avijjaṇḍakose nibbattattā "aṇḍabhūto"ti vuccati. **Pariyonaddho**ti tena avijjaṇḍakosena samantato onaddho baddho veṭhito.

Tantākulakajātoti tantaṁ viya ākulabhūto. Yathā nāma dunnikkhittaṁ mūsikacchinnaṁ pesakārānaṁ tantaṁ tahiṁ tahiṁ ākulaṁ hoti, idaṁ aggaṁ idaṁ mūlanti aggena vā aggaṁ, mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ dukkaraṁ hoti, evameva sattā paccayākāre khalitā ākulā byākulā honti, na sakkonti paccayākāraṁ ujuṁ kātuṁ. Tattha tantaṁ paccattapurisakāre ṭhatvā sakkāpi bhaveyya ujuṁ kātuṁ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṁ ujuṁ kātuṁ samattho nāma natthi. Yathā pana ākulaṁ tantaṁ kañjikaṁ datvā kocchena pahaṭaṁ tattha tattha kulakajātaṁ hoti gaṇṭhibaddhaṁ, evamayaṁ loko paccayesu pakkhalitvā paccaye ujuṁ kātuṁ asakkonto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena kulakajāto hoti gaṇṭhibaddho. Ye hi keci diṭṭhiyo nissitā, sabbe te paccayaṁ ujuṁ kātuṁ na sakkontiyeva. **Kulāgaṇṭhikajāto**ti[1] kulāgaṇṭhikaṁ[2] viya bhūto. Kulāgaṇṭhikaṁ[2] vuccati Pesakārakañjikasuttaṁ. "Kulā[3] nāma sakuṇikā, tassā kulāvako"tipi eke. Yathā tadubhayampi ākulaṁ aggena vā aggaṁ, mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṁ. **Muñjapabbajabhūto**ti muñjatiṇaṁ viya pabbajatiṇaṁ viya ca bhūto muñjatiṇapabbajatiṇasadiso jāto. Yathā tāni tiṇāni koṭṭetvā koṭṭetvā katarajju jiṇṇakāle katthaci patitaṁ gahetvā tesaṁ tiṇānaṁ "idaṁ aggaṁ idaṁ mūlan"ti aggena vā aggaṁ, mūlena vā mūlaṁ samānetuṁ dukkaraṁ, tampi paccattapurisakāre ṭhatvā sakkā bhaveyya

---

1. Gulāguṇḍikajātoti (Sī), kulāguṇḍikajātoti (Pāḷiyaṁ) Dī 2. 45; Saṁ 1. 318 piṭṭhesu ca tadaṭṭhakathāsu ca passitabbaṁ.
2. Gulāguṇḍikaṁ (Sī)
3. Gulā (Sī)

ujuṁ kātuṁ, ṭhapetvā pana dve bodhisatte añño satto attano dhammatāya paccayākāraṁ ujuṁ kātuṁ samattho nāma natthi. Evamayaṁ loko paccayākāraṁ ujuṁ kātuṁ asakkonto dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavasena gaṇṭhijāto hutvā apāyaṁ duggatiṁ vinipātaṁ saṁsāraṁ nātivattati.

Tattha **apāyo**ti nirayo tiracchānayoni pettivisayo asurakāyo. Sabbepi hi te vaḍḍhisaṅkhātassa āyassa abhāvato "apāyo"ti vuccanti. Tathā dukkhassa gatibhāvato **duggati.** Sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto.** Itaro pana—

> Khandhānañca paṭipāṭi, dhātu-āyatanāna ca.
> Abbocchinnaṁ vattamānā, saṁsāroti pavuccati.

Taṁ sabbampi nātivattati nātikkamati. Atha kho cutito paṭisandhiṁ, paṭisandhito cutinti evaṁ punappunaṁ cutipaṭisandhiyo gaṇhamāno tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātukkhittanāvā viya yantagoṇo viya ca paribbhamatiyeva. **Avijjāvisadosasallitto**ti avijjāyeva akusaluppādanena kusalajīvitanāsanato visanti avijjāvisaṁ, tadeva santānadūsanato avijjāvisadoso, tena anusayapariyuṭṭhānaduccaritabhūtena bhusaṁ litto makkhitoti avijjāvisadosasallitto. **Kilesakalalībhūto**ti avijjādimūlakā kilesā eva osīdanaṭṭhena kalalaṁ kaddamoti kilesakalalaṁ, tadassa atthīti kilesakalalī, evaṁbhūto. **Rāgadosamohajaṭājaṭito**ti lobhapaṭighāvijjāsaṅkhātā rāgadosamohā eva rūpādīsu ārammaṇesu heṭṭhupariyavasena punappunaṁ uppajjanato saṁsibbanaṭṭhena veḷugumbādīnaṁ sākhājālasaṅkhātā jaṭā viyāti jaṭā, tāya rāgadosamohajaṭāya jaṭito. Yathā nāma veḷujaṭādīhi veḷu-ādayo, evaṁ tāya jaṭāya ayaṁ loko jaṭito vinaddho saṁsibbitoti attho. **Jaṭaṁ vijaṭetā**ti imaṁ evaṁ tedhātukaṁ lokaṁ jaṭetvā ṭhitaṁ jaṭaṁ vijaṭetā saṁchinditā sampadālayitā.

Taṇhāsaṁghāṭapaṭimukkoti taṇhā eva abbocchinnaṁ pavattito saṁghaṭitaṭṭhena saṁghāṭoti taṇhāsaṁghāṭo, tasmiṁ taṇhāsaṁghāṭe paṭimukko anupaviṭṭho antogatoti taṇhāsaṁghāṭapaṭimukko. **Taṇhājālena**

otthaṭoti taṇhā eva pubbe vuttanayena saṁsibbanaṭṭhena jālanti taṇhājālaṁ, tena taṇhājālena otthaṭo samantato chādito paliveṭhito. **Taṇhāsotena vuyhatī**ti taṇhā eva saṁsāre ākaḍḍhanaṭṭhena sototi taṇhāsoto, tena taṇhāsotena vuyhati ākaḍḍhīyati. **Taṇhāsaññojanena saññutto**ti taṇhā eva lokaṁ vaṭṭasmiṁ saṁyojanato bandhanato saṁyojananti taṇhāsaṁyojanaṁ, tena taṇhāsaṁyojanena saññutto baddho. **Taṇhānusayena anusaṭo**ti taṇhā eva anusayanaṭṭhena anusayoti taṇhānusayo, tena taṇhānusayena anusaṭo anugato thāmagato. **Taṇhāsantāpena santappatī**ti taṇhā eva pavattikāle phalakāle ca lokaṁ santāpetīti santāpo, tena taṇhāsantāpena santappati santāpīyati. **Taṇhāpariḷāhena pariḍayhatī**ti taṇhā eva balavabhūtā pavattikāle phalakāle ca samantato dahanaṭṭhena mahāpariḷāhoti taṇhāpariḷāho, tena taṇhāpariḷāhena pariḍayhati samantato ḍahīyati[1]. **Diṭṭhisaṅghāṭā**dayo imināva nayena yojetabbā.

Anugatoti anupaviṭṭho. **Anusaṭo**ti anudhāvito. **Abhibhūto**ti pīḷito. **Abbhāhato**ti abhi-āhato abhimukhaṁ bhusaṁ pahato[2]. **Dukkhe patiṭṭhito**ti dukkhe khandhapañcake sukhavipallāsena patiṭṭhito abhiniviṭṭho.

Taṇhāya uḍḍitoti taṇhāya ullaṅghito[3]. Cakkhu hi taṇhārajjunā āvunitvā rūpanāgadante uḍḍitaṁ, sotādīni taṇhārajjunā āvunitvā saddādināgadantesu uḍḍitāni. Taṁsamaṅgīlokopi uḍḍitoyeva nāma. **Jarāpākāraparikkhitto**ti anatikkamanīyaṭṭhena pākārabhūtāya jarāya parivārito. **Maccupāsena parikkhitto**ti dummocanīyaṭṭhena pāsabhūtena maraṇena baddho. **Mahābandhanabaddho**ti daḷhattā ducchedattā ca mahantehi bandhanehi baddho. **Rāgabandhanenā**ti rāgo eva bandhati saṁsārato calituṁ na detīti rāgabandhanaṁ. Tena rāgabandhanena. Sesesupi eseva nayo. **Kilesabandhanenā**ti vuttāvasesena kilesabandhanena. **Duccaritabandhanenā**ti tividhena. Sucaritaṁ pana bandhanamokkhassa hetubhūtaṁ bandhanamokkhabhūtañca atthi. Tasmā taṁ na gahetabbaṁ.

---

1. Ḍayhati (Sī) 2. Pahāto (Sī) 3. Ullaṅgito (Ka)

Bandhanaṁ mocetāti tassa bandhanaṁ mocetā. Bandhanā mocetātipi pāṭho, bandhanato taṁ mocetāti attho. **Mahāsambādhappaṭipanno**ti kusalasañcārapīḷanena mahāsambādhasaṅkhātaṁ rāgadosamohamānadiṭṭhikilesaduccaritagahanaṁ paṭipanno. **Okāsaṁ dassetā**ti lokiyalokuttarasamādhipaññā-okāsaṁ dassetā. **Mahāpalibodhena palibuddho**ti mahānivāraṇena nivuto. Mahālepena vā litto. **Palibodho**ti ca rāgādisattavidho eva. "Taṇhādiṭṭhipalibodho"ti eke. **Palibodhaṁ chetā**ti taṁ palibodhaṁ chinditā. **Mahāpapāte**ti pañcagatipapāte, jātijarāmaraṇapapāte vā. Taṁ sabbampi duruttaraṇaṭṭhena papāto. **Papātā uddhatā**ti tamhā papātato uddharitā. **Mahākantārappaṭipanno**ti jātijarābyādhimaraṇasokaparidevadukkhadomanassupāyāsakantāraṁ paṭipanno. Sabbampi taṁ duratikkamanaṭṭhena kantāro, taṁ **kantāraṁ täretā.** Kantārā tāretāti vā pāṭho. **Mahāsaṁsārappaṭipanno**ti abbocchinnaṁ khandhasantānaṁ paṭipanno. **Saṁsārā mocetā**ti saṁsārato mocetā. Saṁsāraṁ mocetāti vā pāṭho. **Mahāvidugge**ti saṁsāravidugge. Saṁsāroyeva hi duggamanaṭṭhena viduggo. **Samparivattatī**ti bhusaṁ nivattitvā carati. **Mahāpalipe**ti mahante kāmakaddame. Kāmo hi osīdanaṭṭhena palipo. **Palipanno**ti laggo. Mahāpalipapalipannotipi pāṭho.

Abbhāhatoti sabbopaddavehi abbhāhato. **Rāgagginā**ti rāgādayoyeva anudahanaṭṭhena aggi. Tena rāgagginā. Sesesupi eseva nayo. **Unnītako**ti uggahetvā nīto, jātiyā uggahetvā jarādi-upaddavāya nītoti attho. Kakāro panettha anukampāya daṭṭhabbo. **Haññati niccamatāṇo**ti parittāyakena rahito satataṁ pīḷīyati. **Pattadaṇḍo**ti rājādīhi laddha-āṇo. **Takkaro**ti coro. **Vajjabandhanabaddho**ti rāgādivajjabandhanehi baddho. **Āghātanapaccupaṭṭhito**ti maraṇadhammagaṇṭhikaṭṭhānaṁ upecca ṭhito. **Koci bandhanā mocetā.** Koci bandhanaṁ mocetātipi pāṭho. **Anātho**ti natthi etassa nātho issaro, sayaṁ vā na nātho na issaroti anātho, asaraṇoti vā attho. **Paramakāpaññappatto**ti jarādipaṭibāhane appahutāya atīva kapaṇabhāvaṁ patto. **Tāyetā**ti rakkhitā. Tāyitāti vā pāṭho

sundaro. **Dukkhābhitunno**ti jātidukkhādīhi anekehi dukkhehi abhitunno atibyādhito atikampito ca. **Cirarattaṁ pīḷito**ti dukkheheva dīghamaddhānaṁ pīḷito ghaṭṭito. **Gadhito**ti gedhena giddho, abhijjhākāyaganthena vā ganthito. **Niccaṁ pipāsito**ti pātuṁ bhuñjituṁ icchā pipāsā, sā taṇhā eva, taṇhāpipāsāya nirantaraṁ pipāsito.

Andhoti dassanaṭṭhena cakkhūti saṅkhaṁ gatāya paññāya abhāvato kāṇo. Paññā hi dhammasabhāvaṁ passati. **Acakkhuko**ti taṁ pana andhattaṁ na pacchā sambhūtaṁ, pakatiyā eva avijjamānacakkhukoti tameva andhattaṁ viseseti. **Hatanetto**ti nayanaṭṭhena nettanti saṅkhaṁ gatāya paññāya abhāvatoyeva vinaṭṭhanettako. Samavisamaṁ dassentaṁ attabhāvaṁ netīti nettanti hi vuttaṁ. Paññāya[1] sugatiñca agatiñca nayati. Hatanettattāyevassa netu abhāvaṁ dassento **apariṇāyako**ti āha, avijjamānanettakoti attho. Aññopissa netā na vijjatīti vuttaṁ hoti. **Vipathapakkhando**ti[2] viparīto, visamo vā patho vipatho, taṁ vipathaṁ pakkhando paviṭṭho paṭipannoti vipathapakkhando, micchāpathasaṅkhātaṁ micchādiṭṭhiṁ paṭipannoti attho. **Añjasāparaddho**ti añjase ujumaggasmiṁ majjhimapaṭipadāya aparaddho viraddho. **Ariyapathaṁ ānetā**ti ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ upanetā paṭipādayitā. **Mahoghapakkhando**ti yassa saṁvijjanti, taṁ vaṭṭasmiṁ ohananti osīdāpentīti oghā, pakati-oghato mahantā oghāti mahoghā. Te kāmogho bhavogho diṭṭhogho avijjoghoti catuppabhedā. Te mahoghe pakkhando paviṭṭhoti mahoghapakkhando, saṁsārasaṅkhātaṁ mahoghaṁ vā pakkhandoti.

118. Idāni ekuttarikanayo. Tattha **dvīhi diṭṭhigatehī**ti sassatucchedadiṭṭhīhi. Tattha diṭṭhiyeva diṭṭhigataṁ "gūthagataṁ muttagatan"ti-ādīni[3] viya. Gantābbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattamevetanti diṭṭhigataṁ, diṭṭhīsu gataṁ idaṁ dassanaṁ dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogadhattātipi diṭṭhigataṁ. Dvāsaṭṭhitesaṭṭhidiṭṭhiyopi hi sassatadiṭṭhi-ucchedadiṭṭhīti dveva diṭṭhiyo honti. Tasmā saṅkhepena sabbā diṭṭhiyo anto karonto "dvīhi diṭṭhigatehī"ti vuttaṁ. **Pariyuṭṭhito**ti pariyuṭṭhānaṁ patto samudācāraṁ patto, uppajjituṁ appadānena kusalacārassa[4]

---

1. Paññā ca (Ka)
2. Vipathapakkhantoti (Sī)
3. Aṁ 3. 181 piṭṭhe.
4. Kusalavārassa (Sī)

gahaṇaṁ pattoti attho. Vuttaṁ hetaṁ Bhagavatā "dvīhi bhikkhave diṭṭhigatehi pariyuṭṭhitā devamanussā olīyanti eke, atidhāvanti eke, cakkhumanto ca passantī"ti-ādi[1].

Tīhi duccaritehīti tividhakāyaduccaritena catubbidhavacīduccaritena tividhamanoduccaritena. **Vippaṭipanno**ti virūpaṁ paṭipanno, micchāpaṭipannoti attho. **Yogehi yutto**ti vaṭṭasmiṁ yojentīti yogā, īti-atthena vā yogā, tehi yogehi yutto samappito. **Catuyogayojito**ti kāmayogo bhavayogo diṭṭhiyogo avijjāyogoti imehi catūhi yogehi sakaṭasmiṁ yogo viya vaṭṭasmiṁ yojito. Pañcakāmaguṇiko rāgo kāmayogo. Rūpārūpabhavesu chandarāgo, jhānanikanti ca, sassatadiṭṭhisahajāto rāgo bhavavasena patthanā bhavayogo. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhiyogo. Aṭṭhasu ṭhānesu aññāṇaṁ avijjāyogo. Te eva cattāro balavabhūtā oghā, dubbalabhūtā yogā.

Catūhi ganthehīti yassa saṁvijjanti, taṁ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṁ ganthenti ghaṭentīti ganthā. Te abhijjhā kāyagantho byāpādo kāyagantho sīlabbataparāmāso kāyagantho idaṁsaccābhiniveso kāyaganthoti catuppabhedā. Abhijjhāyanti etāya, sayaṁ vā abhijjhāyati, abhijjhāyanamattameva vā esāti abhijjhā. Lobhoyeva. Nāmakāyaṁ gantheti cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṁ ghaṭetīti kāyagantho. Byāpajjati tena cittaṁ pūtibhāvaṁ gacchati, byāpādayati vā vinayācārarūpasampattihitasukhādīnīti byāpādo. Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṁ sīlena suddhi vatena suddi sīlavatena suddhīti parāmasanaṁ sīlabbataparāmāso. Sabbaññubhāsitampi paṭikkhipitvā "sassato loko, idameva saccaṁ moghamaññan"ti-ādinā ākārena abhinivisatīti idaṁsaccābhiniveso. Tehi catūhi ganthehi ganthito, baddhoti attho.

Catūhi upādānehīti bhusaṁ ādiyanti daḷhaggāhaṁ gaṇhantīti upādānā. Te kāmupādānaṁ diṭṭhupādānaṁ sīlabbabhupādānaṁ attavādupādānanti catuppabhedā. Vatthusaṅkhātaṁ kāmaṁ upādiyatīti kāmupādānaṁ, kāmo ca so

---

1. Khu 1. 224 piṭṭhe.

upādānañcātipi kāmupādānaṁ. Diṭṭhi ca sā upādānañcāti diṭṭhupādānaṁ, diṭṭhiṁ upādiyatītipi diṭṭhupādānaṁ. "Sassato attā ca loko cā"ti-ādīsu[1] hi purimadiṭṭhiṁ uttaradiṭṭhi[2] upādiyati. Sīlabbataṁ upādiyatīti sīlabbatupādānaṁ, sīlabbatañca taṁ upādānañcātipi sīlabbatupādānaṁ. Gosīlagovatādīni hi evaṁ visuddhīti abhinivesato sayameva upādānāni. Vadanti etenāti vādo, upādiyanti etenāti upādānaṁ. Kiṁ vadanti, upādiyanti vā? Attānaṁ. Attano vādupādānaṁ attavādupādānaṁ, attavādamattameva vā attāti upādiyanti etenāti attavādupādānaṁ. Ṭhapetvā imā dve diṭṭhiyo sabbāpi diṭṭhī diṭṭhupādānaṁ. Tehi catūhi upādānehi. **Upādīyatī**ti bhusaṁ gaṇhīyati. Upādiyatīti vā pāṭho, loko upādānehi taṁ taṁ ārammaṇaṁ bhusaṁ gaṇhātīti attho.

Pañcagatisamāruḷhoti sukatadukkaṭakāraṇehi gammati upasaṅkamīyatīti gati, sahokāsakā khandhā. Nirayo tiracchānayoni pettivisayo manussā devāti imā pañca gatiyo vokkamanabhāvena[3] bhusaṁ āruḷho. **Pañcahi kāmaguṇehī**ti rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbasaṅkhātehi pañcahi vatthukāmakoṭṭhāsehi. **Rajjatī**ti ayonisomanasikāraṁ paṭicca rāguppādanena tehi rañjīyati, sāratto karīyatīti attho. **Pañcahi nīvaraṇehī**ti cittaṁ nīvaranti pariyonandhantīti nīvaraṇā. Kāmacchandabyāpādathinamiddha-uddhaccakukkuccavicikicchāsaṅkhātehi pañcahi nīvaraṇehi. **Otthaṭo**ti uparito pihito[4].

Chahi vivādamūlehīti chahi vivādassa mūlehi. Yathāha—

> "Chayimāni bhikkhave vivādamūlāni. Katamāni cha, idha bhikkhave bhikkhu kodhano hoti upanāhī. Yo so bhikkhave bhikkhu kodhano hoti upanāhī, so Satthari pi agāravo viharati appatisso, dhammepi, saṁghepi, sikkhāyapi na paripūrakārī. Yo so bhikkhave bhikkhu Satthari agāravo viharati appatisso, dhammepi, saṁghepi, sikkhāyapi na paripūrakārī, so saṁghe vivādaṁ janeti. Yo hoti vivādo bahujanāhitāya bahujanāsukhāya bahuno janassa

---

1. Khu 9. 156 piṭṭhe.
2. Purimadiṭṭhi uttaradiṭṭhiṁ (Sī)
3. Avokkamanabhāvena (Gaṇṭhipade)
4. Uparito otthaṭo pihito (Sī)

anatthāya ahitāya dukkhāya devamanussānaṁ. Evarūpaṁ ce tumhe bhikkhave vivādamūlaṁ ajjhattaṁ vā bahiddhā vā samanupasseyyātha, tatra tumhe bhikkhave tasseva pāpakassa vivādamūlassa pahānāya vāyameyyātha. Evarūpaṁ ce tumhe bhikkhave vivādamūlaṁ ajjhattaṁ vā bahiddhā vā na samanupasseyyātha. Tatra tumhe bhikkhave tasseva pāpakassa vivādamūlassa āyatiṁ anavassavāya paṭipajjeyyātha. Evametassa pāpakassa vivādamūlassa pahānaṁ hoti, evametassa pāpakassa vivādamūlassa āyatiṁ anavassavo hoti.

Puna caparaṁ bhikkhave bhikkhu makkhī hoti paḷāsī. Issukī hoti maccharī. Saṭho hoti māyāvī. Pāpiccho hoti micchādiṭṭhi. Sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī. Yo so bhikkhave bhikkhu sandiṭṭhiparāmāsī hoti ādhānaggāhī duppaṭinissaggī, so Sattharipi -pa- āyatiṁ anavassavo hotī"ti[1].

Tattha **kodhano**ti kujjhanalakkhaṇena kodhena samannāgato. **Upanāhī**ti vera-appaṭinissajjanalakkhaṇena upanāhena samannāgato. **Ahitāya dukkhāya devamanussānan**ti dvinnaṁ bhikkhūnaṁ vivādo kathaṁ devamanussānaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattatīti? Kosambakakkhandhake[2] viya dvīsu bhikkhūsu vivādaṁ āpannesu tasmiṁ vihāre tesaṁ antevāsikā vivadanti, tesaṁ ovādaṁ gaṇhanto bhikkhunisaṁgho vivadati, tato tesaṁ upaṭṭhākāpi vivadanti. Atha manussānaṁ ārakkhadevatā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīnaṁ ārakkhadevatā dhammavādiniyo honti adhammavādīnaṁ adhammavādiniyo. Tato ārakkhadevatānaṁ mittā bhummaṭṭhadevatā bhijjanti. Evaṁ paramparāya yāva brahmalokā ṭhapetvā ariyasāvake sabbe devamanussā dve koṭṭhāsā honti. Dhammavādīhi pana adhammavādinova bahutarā honti. Tato yaṁ bahukehi gahitaṁ, sabbaṁ taṁ saccanti dhammaṁ vissajjetvā bahutarāva adhammaṁ gaṇhanti. Te adhammaṁ purakkhatvā viharantā apāyesu nibbattanti. Evaṁ dvinnaṁ bhikkhūnaṁ vivādo devamanussānaṁ ahitāya dukkhāya hoti.

---

1. Vi 5. 165; Aṁ 2. 294 piṭṭhādīsu.
2. Vi 3. 480 piṭṭhe.

Ajjhattaṁ vāti tumhākaṁ abbhantaraparisāya vā. **Bahiddhā vā**ti paresaṁ parisāya vā. **Makkhī**ti paresaṁ guṇamakkhaṇalakkhaṇena makkhena samannāgato. **Paḷāsī**ti yugaggāhalakkhaṇena paḷāsena samannāgato. **Issukī**ti paresaṁ sakkārādi-issāyanalakkhaṇāya issāya samannāgato. **Maccharī**ti āvāsamacchariyādīhi pañcahi macchariyehi samannāgato. **Saṭho**ti kerāṭiko. **Māyāvī**ti katapāpapaṭicchādako. **Pāpiccho**ti asantasambhāvanicchako dussīlo. **Micchādiṭṭhī**ti natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī. **Sandiṭṭhiparāmāsī**ti sayaṁ diṭṭhimeva parāmasati. **Ādhānaggāhī**ti daḷhaggāhī. **Duppaṭinissaggī**ti na sakkā hoti gahitaṁ vissajjāpetuṁ. Khuddakavatthuvibhaṅge pana "tattha katamāni cha vivādamūlāni, kodho makkho issā sāṭheyyaṁ pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsitā. Imāni cha vivādamūlānī"ti[1] padhānavasena ekekoyeva dhammo vutto.

Chahi taṇhākāyehīti "rūpataṇhā saddataṇhā gandhataṇhā rasataṇhā phoṭṭhabbataṇhā dhammataṇhā"ti[2] vuttāhi chahi taṇhāhi. Tattha yasmā ekekāyeva taṇhā anekavisayattā ekekasmimpi visaye punappunaṁ uppattito anekā honti, tasmā samūhaṭṭhena kāyasaddena yojetvā taṇhākāyāti vuttaṁ. Taṇhākāyāti vuttepi taṇhā eva. **Rajjatī**ti sayaṁ ārammaṇe rajjati, sāratto hoti.

Chahi diṭṭhigatehīti Sabbāsavasutte vuttehi. Vuttaṁ hi tattha—

"Tassa evaṁ ayoniso manasikaroto channaṁ diṭṭhīnaṁ aññatarā diṭṭhi uppajjati. 'Atthi me attā'ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, 'natthi me attā'ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, 'attanāva attānaṁ sañjānāmī'ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, 'attanāva anattānaṁ sañjānāmī"ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati, 'anattanāva attānaṁ sañjānāmī'ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjati. Atha vā panassa evaṁ diṭṭhi hoti 'yo me ayaṁ attā vado

1. Abhi 2. 394 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 395 piṭṭhe.

vedeyyo tatra tatra kalyāṇapāpakānaṁ kammānaṁ vipākaṁ paṭisaṁvedeti, so ca kho pana me ayaṁ attā nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo sassatisamaṁ tatheva ṭhassatī'ti"[1].

Tattha **atthi me attā**ti sassatadiṭṭhi sabbakālesu attano atthitaṁ gaṇhāti. **Saccato thetato**ti bhūtato ca thirato ca, "idaṁ saccan"ti suṭṭhu daḷhabhāvenāti vuttaṁ hoti. **Natthi me attā**ti ucchedadiṭṭhi sato sattassa tattha tattha vibhavaggahaṇato. Atha vā purimāpi tīsu kālesu atthīti gahaṇato sassatadiṭṭhi, paccuppannameva atthīti gaṇhanti ucchedadiṭṭhi, pacchimāpi atītānāgatesu natthīti gahaṇato "bhassantā āhutiyo"ti gahitadiṭṭhigatikānaṁ viya ucchedadiṭṭhi. Atīte eva natthīti gaṇhantī adhiccasamuppannakassa viya sassatadiṭṭhi. **Attanāva attānaṁ sañjānāmī**ti saññākkhandhasīsena khandhe attāti gahetvā saññāya avasesakkhandhe sañjānato iminā attanā imaṁ attānaṁ sañjānāmīti hoti. **Attanāva anattānan**ti saññākkhandhaṁyeva attāti gahetvā, itare cattāropi anattāti gahetvā saññāya te sañjānato evaṁ hoti. **Anattanāva attānan**ti saññākkhandhaṁ anattāti gahetvā, itare cattāropi attāti gahetvā saññāya te sañjānato evaṁ hoti. Sabbāpi sassatucchedadiṭṭhiyova. **Vado vedeyyo**ti-ādayo pana sassatadiṭṭhiyā eva abhinivesākārā. Tattha vadatīti vado, vacīkammassa kārakoti vuttaṁ hoti. Vedayatīti vedeyyo, janāti anubhavati cāti vuttaṁ hoti. Kiṁ vedetīti? **Tatra tatra kalyāṇapāpakānaṁ kammānaṁ vipākaṁ paṭisaṁvedeti. Tatra tatrā**ti tesu tesu yonigatiṭhitinivāsanikāyesu ārammaṇesu vā. **Nicco**ti uppādavayarahito. **Dhuvo**ti thiro sārabhūto. **Sassato**ti sabbakāliko. **Avipariṇāmadhammo**ti attano pakatibhāvaṁ avijahanadhammo, kakaṇṭako viya nānappakāratаṁ nāpajjati. **Sassatisaman**ti candasūriyasamuddamahāpathavīpabbatā lokavohārena sassatiyoti vuccanti. Sassatīhi samaṁ sassatisamaṁ. Yāva sassatiyo tiṭṭhanti, tāva tatheva ṭhassatīti gaṇhato evaṁ diṭṭhi hoti.

---

1. Ma 1. 10 piṭṭhe.

Khuddakavatthuvibhaṅge pana "tatra tatra dīgharattaṁ kalyāṇapāpakānaṁ kammānaṁ vipākaṁ paccanubhoti, na so jāto nāhosi, na so jāto na bhavissati, nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammoti vā panassa saccato thetato diṭṭhi uppajjatī"ti[1] cha diṭṭhī evaṁ visesetvā vuttā.

Tattha **na so jāto nāhosī**ti so attā ajātidhammato na jāto nāma, sadā vijjamānoyevāti attho. Teneva atīte nāhosi, anāgate na bhavissati. Yo hi jāto, so ahosi. Yo ca jāyissati, so bhavissatīti vuccati. Atha vā **na so jāto nāhosī**ti so sadā vijjamānattā atītepi na jātu na ahosi, anāgatepi na jātu na bhavissati. **Anusayā** vuttatthā.

Sattahi saññojanehīti Sattakanipāte vuttahi. Vuttaṁ hi tattha—

> "Sattimāni bhikkhave saṁyojanāni. Katamāni satta, anunayasaṁyojanaṁ paṭighasaṁyojanaṁ diṭṭhisaṁyojanaṁ vicikicchāsaṁyojanaṁ mānasaṁyojanaṁ bhavarāgasaṁyojanaṁ avijjāsaṁyojanaṁ. Imāni kho bhikkhave satta saṁyojanānī"ti[2].

Tattha **anunayasaṁyojanan**ti kāmarāgasaṁyojanaṁ. Sabbānevetāni bandhanaṭṭhena saṁyojanāni.

Sattahi mānehīti Khuddakavatthuvibhaṅge vuttehi. Vuttañhi tattha—

> "Māno atimāno mānātimāno omāno adhimāno asmimāno micchāmāno"ti[1].

Tattha **māno**ti seyyādivasena puggalaṁ anāmasitvā jāti-ādīsu vatthuvaseneva unnati. **Atimāno**ti jāti-ādīhi "mayā sadiso natthī"ti atikkamitvā unnati. **Mānātimāno**ti "ayaṁ pubbe mayā sadiso, idāni ahaṁ seṭṭho, ayaṁ hīnataro"ti uppannamāno. **Omāno**ti jāti-ādīhi attānaṁ heṭṭhā katvā pavattamāno, hīnohamasmīti mānoyeva. **Adhimāno**ti anadhigateyeva catusaccadhamme adhigatoti māno. Ayaṁ pana adhimāno parisuddhasīlassa kammaṭṭhāne appamattassa nāmarūpaṁ vavatthapetvā paccayapariggahena vitiṇṇakaṅkhassa

---

1. Abhi 2. 397 piṭṭhe. 2. Aṁ 2. 400 piṭṭhe.

tilakkhaṇaṁ āropetvā saṅkhāre sammasantassa āraddhavipassakassa puthujjanassa uppajjati, na aññesaṁ. **Asmimāno**ti rūpādīsu khandhesu asmīti māno, "ahaṁ rūpan"ti-ādivasena uppannamānoti vuttaṁ hoti. **Micchāmāno**ti pāpakena kammāyatanādinā uppannamāno.

Lokadhammā vuttatthā. **Samparivattatī**ti lokadhammehi hetubhūtehi lābhādīsu catūsu anurodhavasena, alābhādīsu catūsu paṭivirodhavasena bhusaṁ nivattati, pakatibhāvaṁ jahātīti attho. **Micchattā**pi vuttatthā. **Niyyāto**ti gato pakkhando, abhibhūtoti attho.

Aṭṭhahi purisadosehīti Aṭṭhakanipāte upamāhi saha, Khuddakavatthuvibhaṅge upamaṁ vinā vuttehi. Vuttaṁ hi tattha—

> Katame aṭṭha purisadosā. Idha bhikkhū bhikkhuṁ āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno "na sarāmi na sarāmī"ti assatiyāva nibbeṭheti. Ayaṁ paṭhamo purisadoso.
>
> Puna caparaṁ bhikkhū bhikkhuṁ āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno codakaṁyeva paṭippharati "kiṁ nu kho tuyhaṁ bālassa abyattassa bhaṇitena, tvampi nāma maṁ bhaṇitabbaṁ maññasī"ti. Ayaṁ dutiyo purisadoso.
>
> Puna caparaṁ bhikkhū bhikkhuṁ āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno codakaṁyeva paccāropeti "tvampi khosi itthannāmaṁ āpattiṁ āpanno, tvaṁ tāva paṭhamaṁ paṭikarohī"ti. Ayaṁ tatiyo purisadoso.
>
> Puna caparaṁ bhikkhū bhikkhuṁ āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā vodiyamāno aññenaññaṁ paṭicarati, bahiddhā kathaṁ apanāmeti, kopañca dosañca appaccayañca pātukaroti. Ayaṁ catuttho purisadoso.
>
> Puna caparaṁ bhikkhū bhikkhuṁ āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno saṁghamajjhe bāhāvikkhepakaṁ bhaṇati. Ayaṁ pañcamo purisadoso.

Puna caparaṁ bhikkhuṁ bhikkhuṁ āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno anādiyitvā saṁghaṁ anādiyitvā codakaṁ sāpattikova yena kāmaṁ pakkamati. Ayaṁ chaṭṭho purisadoso.

Puna caparaṁ bhikkhū bhikkhuṁ āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno "nevāhaṁ āpannomhi, na panāhaṁ anāpannomhī"ti so tuṇhībhūto saṁghaṁ viheseti. Ayaṁ sattamo purisadoso.

Puna caparaṁ bhikkhū bhikkhuṁ āpattiyā codenti, so bhikkhu bhikkhūhi āpattiyā codiyamāno evamāha "kiṁ nu kho tumhe āyasmanto atibāḷhaṁ mayi byāvaṭā, idānāhaṁ sikkhaṁ paccakkhāya hīnāyāvattissāmī"ti. So sikkhaṁ paccakkhāya hīnāyāvattitvā evamāha "idāni kho tumhe āyasmanto attamanā hothā"ti. Ayaṁ aṭṭhamo purisadoso. Ime aṭṭha purisadosāti[1].

Tattha **purisadosā**ti purisānaṁ dosā, te pana purisasantānaṁ dūsentīti dosā. **Na sarāmi na sarāmī**ti "mayā etassa kammassa kataṭṭhānaṁ nassarāmi na sallakkhemī"ti evaṁ assatibhāvena nibbeṭheti moceti. **Codakaṁyeva paṭippharatī**ti paṭiviruddho hutvā pharati, paṭi-āṇibhāvena[2] tiṭṭhati. **Kiṁ nu kho tuyhan**ti tuyhaṁ bālassa abyattassa bhaṇitena nāma kiṁ, yo tvaṁ neva vatthuṁ, na āpattiṁ, na codanaṁ jānāsīti dīpeti. Tvampi nāma evaṁ kiñci ajānanto bhaṇitabbaṁ maññasīti ajjhottharati. **Paccāropetī**ti "tvampi khosī"ti-ādīni vadanto pati-āropeti. **Paṭikarohī**ti desanāgāminiṁ desehi, vuṭṭhānagāminito vuṭṭhāhi, tato suddhante patiṭṭhito maññaṁ codessasīti dīpeti. **Aññenaññaṁ paṭicaratī**ti aññena kāraṇena, vacanena vā aññaṁ kāraṇaṁ, vacanaṁ vā paṭicchādeti. "Āpattiṁ āpannosī"ti vutto "ko āpanno, kiṁ āpanno, kismiṁ āpanno, kathaṁ āpanno, kaṁ bhaṇatha, kiṁ bhaṇathā"ti bhaṇati. "Evarūpaṁ kiñci tayā diṭṭhan"ti

1. Abhi 2. 402; Aṁ 3. 34 piṭṭhesu.
2. Paṭibhāṇitabhāvena (Abhi-Ṭṭha 2. 492 piṭṭhe)

vutte "na suṇāmī"ti sotaṁ upaneti. **Bahiddhā kathaṁ apanāmetī**ti "itthannāmaṁ āpattiṁ āpannosī"ti puṭṭho "Pāṭaliputtaṁ gatomhī"ti vatvā puna "na tava Pāṭaliputtagamanaṁ pucchāmā"ti[1] vutte tato Rājagahaṁ gatomhīti. "Rājagahaṁ vā yāti brāhmaṇagehaṁ vā, āpattiṁ āpannosī"ti. "Tattha me sūkaramaṁsaṁ laddhan"ti-ādīni vadanto kathaṁ bahiddhā vikkhipati. **Kopan**ti kupitabhāvaṁ, **dosan**ti duṭṭhabhāvaṁ. Ubhayampetaṁ kodhasseva nāmaṁ. **Appaccayan**ti asantuṭṭhākāraṁ, domanassassetaṁ nāmaṁ. **Pātukarotī**ti dasseti pakāseti. **Bāhāvikkhepakaṁ bhaṇatī**ti bāhaṁ vikkhipitvā vikkhipitvā alajjivacanaṁ vadati. **Anādiyitvā**ti cittīkārena aggahetvā avajānitvā, anādaro hutvāti attho. **Vihesetī**ti viheṭheti bādhati. **Atibāḷhan**ti atidaḷhaṁ atippamāṇaṁ. **Mayi byāvaṭā**ti mayi byāpāraṁ āmannā. **Hīnāyāvattitvā**ti hīnassa gihibhāvassa atthāya āvattitvā. Gihī hutvāti attho. **Attamanā hothā**ti tuṭṭhacittā hotha, "mayā labhitabbaṁ labhatha, mayā vasitabbaṭṭhāne vasatha, phāsuvihāro vo mayā kato"ti adhippāyena vadati. **Dussatī**ti duṭṭho hoti.

Navahi āghātavatthūhīti sattesu uppattivaseneva kathitāni. Yathāha—

> "Navayimāni bhikkhave āghātavatthūni. Katamāni nava, 'anatthaṁ me acarī'ti āghātaṁ bandhati. 'Anatthaṁ me caratī'ti āghātaṁ bandhati, 'anatthaṁ me carissatī'ti āghātaṁ bandhati, 'piyassa me manāpassa anatthaṁ acari, anatthaṁ carati, anatthaṁ carissatī'ti āghātaṁ bandhati, 'appiyassa me amanāpassa atthaṁ acari, atthaṁ carati, atthaṁ carissatī'ti āghātaṁ bandhati. Imāni kho bhikkhave nava āghātavatthūnī"ti[2].

Tattha **āghātavatthūnī**ti āghātakāraṇāni. **Āghātan**ti cettha kopo, soyeva uparūpari kopassa vatthuttā āghātavatthu. **Āghātaṁ bandhatī**ti kopaṁ bandhati karoti uppādeti. "Atthaṁ me nācari, na carati, na carissati. Piyassa me manāpassa atthaṁ nācari, na carati, na carissati. Appiyassa me amanāpassa anatthaṁ nācari, na carati,

---

1. Pucchāma, āpattiṁ pucchāmāti (Sī)
2. Aṁ 3. 208 piṭṭhe.

na carissatī"ti[1] niddese vuttāni aparānipi nava āghātavatthūni imeheva navahi saṅgahitāni. **Āghātito**ti ghaṭṭito.

Navavidhamānehīti katame navavidhamānā. Seyyassa seyyohamasmīti māno, seyyassa sadisohamasmīti māno, seyyassa hīnohamasmīti māno. Sadisassa seyyohamasmīti māno, sadisassa sadisohamasmīti māno, sadisassa hīnohamasmīti māno. Hīnassa seyyohamasmīti māno, hīnassa sadisohamasmīti māno, hīnassa hīnohamasmīti māno. Ime navavidhamānā[2].

Ettha pana **seyyassa seyyohamasmīti māno** rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati. Rājā hi "raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā ko mayā sadiso atthī"ti etaṁ mānaṁ karoti, pabbajitopi "sīladhutaṅgādīhi ko mayā sadiso atthī"ti etaṁ mānaṁ karoti.

Seyyassa sadisohamasmīti mānoti etesaṁyeva uppajjati. Rājā hi "raṭṭhena vā dhanena vā vāhanehi vā aññarājūhi saddhiṁ mayhaṁ kiṁ nānākaraṇan"ti etaṁ mānaṁ karoti, pabbajitopi "sīladhutaṅgādīhi aññena bhikkhunā mayhaṁ kiṁ nānākaraṇan"ti etaṁ mānaṁ karoti.

Seyyassa hīnohamasmīti mānopi etesaṁyeva uppajjati. Yassa hi rañño raṭṭhaṁ vā dhanaṁ vā vāhanādīni vā nātisampannāni honti, so "mayhaṁ rājāti vohārasukhamattakameva, kiṁ rājā nāma ahan"ti etaṁ mānaṁ karoti, pabbajitopi appalābhasakkāro "ahaṁ dhammakathiko bahussuto mahātheroti kathāmattameva, kiṁ dhammakathiko nāmāhaṁ, kiṁ bahussuto nāmāhaṁ, kiṁ mahāthero nāmāhaṁ, yassa me lābhasakkāro natthī"ti etaṁ mānaṁ karoti.

Sadisassa seyyohamasmīti mānādayo amaccādīnaṁ uppajjanti. Amacco vā hi raṭṭhiyo vā "bhogayānavāhanādīhi ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī"ti vā, "mayhaṁ aññehi saddhiṁ kiṁ nānākaraṇan"ti vā, "amaccoti nāmameva mayhaṁ, ghāsacchādanamattampi me natthi, kiṁ amacco nāmāhan"ti vā etaṁ mānaṁ karoti.

---

1. Khu 7. 165; Abhi 2. 403; Abhi 1. 216 piṭṭhesu. 2. Abhi 2. 404 piṭṭhe.

Hīnassa seyyohamasmīti mānādayo dāsādīnaṁ uppajjanti. Dāso hi "mātito vā pitito vā ko mayā sadiso añño dāso nāma atthi, aññe jīvituṁ asakkontā kucchihetu dāsā nāma jātā, ahaṁ pana paveṇi-āgatattā seyyo"ti vā, "paveṇi-āgatabhāvena ubhatosuddhikadāsattena asukadāsena nāma saddhiṁ mayhaṁ kiṁ nānākaraṇan"ti vā, "kucchivasenāhaṁ dāsabyaṁ upagato, mātāpitukoṭiyā pana me dāsaṭṭhānaṁ natthi, kiṁ dāso nāma ahan"ti vā etaṁ mānaṁ karoti. Yathā ca dāso, evaṁ pukkusacaṇḍālādayopi etaṁ mānaṁ karontiyeva. Ettha ca seyyassa seyyohamasmīti uppannamānova yathāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tathā sadisassa sadisohamasmīti hīnassa hīnohamasmīti uppannamānova yāthāvamāno, itare dve ayāthāvamānā. Tattha yāthāvamānā arahattamaggavajjhā, ayāthāvamānā sotāpattimaggavajjhāti.

Taṇhāmūlakā vuttāyeva. **Rajjatī**ti na kevalaṁ rāgeneva rajjati, atha kho taṇhāmūlakānaṁ pariyesanādīnampi sambhavato taṇhāmūlakehi sabbehi akusaladhammehi rajjati, yujjati bajjhatīti adhippāyo.

Dasahi kilesavatthūhīti katamāni dasa kilesavatthūni[1]. Lobho doso moho māno diṭṭhi vicikicchā thinaṁ uddhaccaṁ ahirikaṁ anottappanti imāni dasa kilesavatthūni.

Tattha kilesā eva **kilesavatthūni,** vasanti vā ettha akhīṇāsavā sattā lobhādīsu patiṭṭhitattāti vatthūni, kilesā ca te tappatiṭṭhānaṁ sattānaṁ vatthūni cāti kilesavatthūni. Yasmā cettha anantarapaccayādibhāvena uppajjamānāpi kilesā vasanti eva nāma, tasmā kilesānaṁ vatthūnītipi kilesavatthūni. Lubbhanti tena, sayaṁ vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti **lobho.** Dussanti tena, sayaṁ vā dussati, dussanamattameva vā tanti **doso.** Muyhanti tena, sayaṁ vā muyhati, muyhanamattameva vā tanti **moho.** Maññatīti **māno. Diṭṭhi**-ādayo vuttatthāva. Na hirīyatīti ahiriko, tassa bhāvo **ahirikaṁ.**

---

1. Abhi 2. 405 piṭṭhe.

Na ottappatīti anottappī, tassa bhāvo **anottappaṁ.** Tesu ahirikaṁ kāyaduccaritādīhi ajigucchanalakkhaṇaṁ, anottappaṁ teheva asārajjanalakkhaṇaṁ, **kilissatī**ti upatāpīyati vibādhīyati.

Dasahi āghātavatthūhīti pubbe vuttehi navahi ca "aṭṭhāne vā panāghāto jāyatī"ti[1] vuttena cāti dasahi. Anatthaṁ me acarīti-ādīnipi hi avikappetvā khāṇukaṇṭakādimhipi aṭṭhāne āghāto uppajjati.

Dasahi akusalakammapathehīti katame dasa akusalakammapathā[2]. Pāṇātipāto adinnādānaṁ kāmesumicchācāro musāvādo pisuṇā vācā pharusā vācā samphappalāpo abhijjhā byāpādo micchādiṭṭhi. Ime dasa akusalakammapathā. Tattha akusalakammāni ca tāni pathā ca[3] duggatiyāti **akusalakammapathā. Samannāgato**ti samaṅgībhūto.

Dasahi saññojanehīti katamāni dasa saṁyojanāni[4]. Kāmarāgasaṁyojanaṁ paṭighasaṁyojanaṁ mānasaṁyojanaṁ diṭṭhisaṁyojanaṁ vicikicchāsaṁyojanaṁ sīlabbataparāmāsasaṁyojanaṁ bhavarāgasaṁyojanaṁ issāsaṁyojanaṁ macchariyasaṁyojanaṁ avijjāsaṁyojanaṁ. Imāni dasa saṁyojanāni. **Micchattā** vuttāyeva.

Dasavatthukāya micchādiṭṭhiyāti katamā dasavatthukā micchādiṭṭhi[5]. Natthi dinnaṁ, natthi yiṭṭhaṁ, natthi hutaṁ, natthi sukatadukkaṭānaṁ kammānaṁ phalaṁ vipāko, natthi ayaṁ loko, natthi paro loko, natthi mātā, natthi pitā, natthi sattā opapātikā, natthi loke samaṇabrāhmaṇā sammaggatā sammāpaṭipannā ye imañca lokaṁ parañca lokaṁ sayaṁ abhiññā sacchikatvā pavedenti. Ayaṁ dasavatthukā micchādiṭṭhi.

Tattha **dasavatthukā**ti dasa vatthūni etissāti dasavatthukā. **Natthi dinnan**ti dinnaṁ nāma atthi, sakkā kassaci kiñci dātunti jānāti. Dinnassa pana phalaṁ vipāko natthīti gaṇhāti. **Natthi yiṭṭhan**ti yiṭṭhaṁ vuccati mahāyāgo, taṁ yajituṁ sakkāti jānāti. Yiṭṭhassa pana phalaṁ vipāko natthīti gaṇhāti. **Hutan**ti āhunapāhunamaṅgalakiriyā, taṁ kātuṁ sakkāti jānāti. Tassa

1. Abhi 1. 216 piṭṭhe.
2. Dī 3. 257 piṭṭhe.
3. Pathāni ca (Ka)
4. Abhi 1. 224 piṭṭhe.
5. Abhi 2. 405 piṭṭhe.

pana phalaṁ vipāko natthīti gaṇhāti. **Sukatadukkaṭānan**ti ettha dasa kusalakammapathā sukatakammāni nāma, dasa akusalakammapathā dukkaṭakammāni nāma. Tesaṁ atthibhāvaṁ jānāti. Phalaṁ vipāko pana natthīti gaṇhāti. **Natthi ayaṁ loko**ti paraloke ṭhito imaṁ lokaṁ natthīti gaṇhāti. **Natthi paro loko**ti idhaloke ṭhito paralokaṁ natthīti gaṇhāti. **Natthi mātā natthi pitā**ti mātāpitūnaṁ atthibhāvaṁ jānāti. Tesu katappaccayena koci phalaṁ vipāko natthīti gaṇhāti. **Natthi sattā opapātikā**ti cavanaka-upapajjanakasattā natthīti gaṇhāti. **Sammaggatā sammāpaṭipannā**ti anulomapaṭipadaṁ paṭipannā dhammikasamaṇabrāhmaṇā lokasmiṁ natthīti gaṇhati. **Ye imañca lokaṁ -pa- pavedentī**ti imañca parañca lokaṁ attanāva abhivisiṭṭhena ñāṇena ñatvā pavedanasamattho sabbaññū Buddho natthīti gaṇhāti.

Antaggāhikāya diṭṭhiyāti "sassato loko"ti-ādikaṁ ekekaṁ antaṁ bhāgaṁ gaṇhātīti antaggāhikā. Atha vā antassa gāho antaggāho, antaggāho assā atthīti antaggāhikā. Tāya antaggāhikāya. Sā pana vuttāyeva.

Aṭṭhasatataṇhāpapañcasatehīti aṭṭhuttaraṁ sataṁ aṭṭhasataṁ, saṁsāre papañceti ciraṁ vasāpetīti papañco, taṇhā eva papañco taṇhāpapañco, ārammaṇabhedena punappunaṁ uppattivasena ca taṇhānaṁ bahukattā bahuvacanaṁ katvā taṇhāpapañcānaṁ sataṁ taṇhāpapañcasataṁ. Tena "taṇhāpapañcasatenā"ti vattabbe vacanavipallāsavasena "taṇhāpapañcasatehī"ti bahuvacananiddeso kato. Aṭṭhasatanti saṅkhātena taṇhāpapañcasatenāti attho daṭṭhabbo. Aṭṭha abbohārikāni katvā satameva gahitanti veditabbaṁ. Khuddakavatthuvibhaṅge pana taṇhāvicaritānīti āgataṁ. Yathāha—

> "Aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni ajjhattikassa upādāya, aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni bāhirassa upādāya, tadekajjhaṁ abhisaññuhitvā abhisaṅkhipitvā chattiṁsa taṇhāvicaritāni honti, iti atītāni chattiṁsa taṇhāvicaritāni, anāgatāni chattiṁsa taṇhāvicaritāni, paccuppannāni chattiṁsa taṇhāvicaritāni

tadekajjhaṁ abhisaññuhitvā abhisaṅkhipitvā aṭṭhataṇhāvicaritasataṁ hotī”ti[1].

Taṇhāpapañcāyeva panettha **taṇhāvicaritānī**ti vuttā. Taṇhāsamudācārā taṇhāpavattiyoti attho. **Ajjhattikassa upādāyā**ti ajjhattikaṁ khandhapañcakaṁ upādāya. Idaṁ hi upayogatthe sāmivacanaṁ. Vitthāro panassa tassa niddese[2] vuttanayeneva veditabbo. Ayaṁ pana aparo nayo—rūpārammaṇāyeva kāmataṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhāti tisso taṇhā honti, tathā saddādi-ārammaṇāti chasu ārammaṇesu aṭṭhārasa taṇhā honti, ajjhattārammaṇā aṭṭhārasa, bahiddhārammaṇā aṭṭhārasāti chattiṁsa honti. Tā eva atītārammaṇā chattiṁsa, anāgatārammaṇā chattiṁsa, paccuppannārammaṇā chattiṁsāti aṭṭhataṇhāvicaritasataṁ hoti. **Papañcito**ti ārammaṇe, saṁsāre vā papañcito ciravāsito.

Dvāsaṭṭhiyā diṭṭhigatehīti “katamāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni Brahmajāle veyyākaraṇe vuttāni Bhagavatā. Cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatavādā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti imāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni Brahmajāle veyyākaraṇe vuttāni Bhagavatā”ti[3]. Vitthāro panettha Brahmajālasutte vuttanayeneva veditabbo.

Ahañcamhi tiṇṇoti ahañca caturoghaṁ, saṁsārasamuddaṁ vā tiṇṇo amhi bhavāmi. **Mutto**ti rāgādibandhanehi mutto. **Danto**ti nibbisevano nipparipphando. **Santo**ti sītībhūto. **Assattho**ti nibbānadassane laddhassāso. **Parinibbuto**ti kilesaparinibbānena parinibbuto. **Pahomī**ti samatthomhi. **Kho**-iti ekaṁsatthe nipāto. **Pare ca parinibbāpetun**ti ettha pare ca saddo “pare ca tāretun”ti-ādīhipi yojetabboti.

Mahākaruṇāñāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Abhi 2. 362 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 406 piṭṭhādīsu. 3. Abhi 2. 414 piṭṭhe.

72-73. Sabbaññutaññāṇaniddesavaṇṇanā

119. Sabbaññutaññāṇaniddese **katamaṁ Tathāgatassa sabbaññutaññāṇan**ti pucchitvā tena samagatikattā teneva saha anāvaraṇañāṇaṁ niddiṭṭhaṁ. Na hi anāvaraṇañāṇaṁ dhammato visuṁ atthi, ekameva hetaṁ ñāṇaṁ ākārabhedato dvedhā vuccati saddhindriyasaddhābalādīni viya. Sabbaññutaññāṇameva hi natthi etassa āvaraṇanti, kenaci dhammena, puggalena vā āvaraṇaṁ kātuṁ asakkuṇeyyatāya anāvaraṇanti vuccati āvajjanapaṭibaddhattā sabbadhammānaṁ. Aññe pana āvajjitvāpi na jānanti. Keci panāhu "manoviññāṇaṁ viya sabbārammaṇikattā[1] sabbaññutaññāṇaṁ. Taṁyeva ñāṇaṁ indavajiraṁ viya visayesu appaṭihatattā anāvaraṇañāṇaṁ. Anupubbasabbaññutāpaṭikkhepo sabbaññutaññāṇaṁ, sakiṁsabbaññutāpaṭikkhepo anāvaraṇañāṇaṁ, Bhagavā sabbaññutaññāṇapaṭilābhenapi sabbaññūti vuccati, na ca anupubbasabbaññū. Anāvaraṇañāṇapaṭilābhenapi sabbaññūti vuccati, na ca sakiṁsabbaññū"ti.

Sabbaṁ saṅkhatamasaṅkhataṁ anavasesaṁ jānātīti ettha **sabban**ti jātivasena sabbadhammānaṁ nissesapariyādānaṁ. **Anavasesan**ti ekekasseva dhammassa sabbākāravasena nissesapariyādānaṁ. **Saṅkhatamasaṅkhatan**ti dvidhā pabhedadassanaṁ. Saṅkhataṁ hi eko pabhedo, asaṅkhataṁ eko pabhedo. Paccayehi saṅgamma katanti saṅkhataṁ. Khandhapañcakaṁ. Tathā na saṅkhatanti asaṅkhataṁ. Nibbānaṁ. Saṅkhataṁ aniccadukkhānattādīhi ākārehi anavasesaṁ jānāti, asaṅkhataṁ suññatānimitta-appaṇihitādīhi ākārehi anavasesaṁ jānāti. Natthi etassa saṅkhatassa asaṅkhatassa ca avasesoti anavasesaṁ. Saṅkhataṁ asaṅkhatañca. Anekabhedāpi paññatti paccayehi akatattā asaṅkhatapakkhaṁ bajati. Sabbaññutaññāṇaṁ hi sabbāpi paññattiyo anekabhedato jānāti. Atha vā **sabban**ti sabbadhammaggahaṇaṁ. **Anavasesan**ti nippadesaggahaṇaṁ. **Tattha āvaraṇaṁ natthī**ti tattha tasmiṁ anavasese saṅkhatāsaṅkhate nissaṅgattā sabbaññutaññāṇassa āvaraṇaṁ natthīti tadeva sabbaññutaññāṇaṁ anāvaraṇañāṇaṁ nāmāti attho.

---

1. Sabbadhammārammaṇikattā (Ka)

120. Idāni anekavisayabhedato dassetuṁ **atītan**ti-ādimāha. Tattha **atītaṁ anāgataṁ paccuppannan**ti kālabhedato dassitaṁ, **cakkhu ceva rūpā cā**ti-ādi vatthārammaṇabhedato. **Evaṁ taṁ sabban**ti[1] tesaṁ cakkhurūpānaṁ anavasesapariyādānaṁ. Evaṁ sesesu. **Yāvatā**ti anavasesapariyādānaṁ. **Aniccaṭṭhan**ti-ādi sāmaññalakkhaṇabhedato dassitaṁ. **Aniccaṭṭhan**ti ca aniccākāraṁ. Paccattatthe vā upayogavacanaṁ. Esa nayo edisesu. **Rūpassā**ti-ādi khandhabhedato dassitaṁ. **Cakkhussa -pa- jarāmaraṇassā**ti heṭṭhā vuttapeyyālanayena yojetabbaṁ. **Abhiññāyā**ti-ādīsu heṭṭhā vuttañāṇāneva. **Abhiññaṭṭhan**ti abhijānanasabhāvaṁ. Esa nayo edisesu. **Khandhānaṁ khandhaṭṭhan**ti-ādi heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. **Kusale dhamme**ti-ādi kusalattikavasena bhedo. **Kāmāvacare dhamme**ti-ādi catubhūmakavasena. Ubhayatthāpi "sabbe jānātī"ti bahuvacanapāṭho sundaro. Ekavacanasote patitattā pana potthakesu ekavacanena likhitaṁ. **Dukkhassā**ti-ādi cuddasannaṁ Buddhañāṇānaṁ visayabhedo. **Indriyaparopariyatte ñāṇan**ti-ādīni cattāri ñāṇāni vatvā sabbaññutaññāṇaṁ kasmā na vuttanti ce? Vuccamānassa sabbaññutaññāṇattā. Visayabhedato hi sabbaññutaññāṇe vuccamāne taṁ ñāṇaṁ na vattabbaṁ hoti, sabbaññutaññāṇaṁ pana sabbaññutaññāṇassa visayo hotiyeva.

Puna Kāḷakārāmasuttantādīsu[2] vuttanayena sabbaññutaññāṇabhūmiṁ dassento **yāvatā sadevakassa lokassā**ti-ādimāha. Tattha saha devehi **sadevakassa.** Saha mārena **samārakassa.** Saha brahmunā **sabrahmakassa** lokassa. Saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇiyā.** Saha devamanussehi **sadevamanussāya** pajāya. Pajātattā **pajā**ti sattalokassa pariyāyavacanametaṁ. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṁ, samārakavacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṁ, sabrahmakavacanena brahmakāyikādibrahmaggahaṇaṁ, sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṁ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇañca, pajāvacanena sattalokaggahaṇaṁ, sadevamanussavacanena sammutidevasesamanussaggahaṇaṁ veditabbaṁ. Evamettha tīhi padehi okāsaloko, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo.

---

1. Etaṁ sabbanti (Sī)

2. Aṁ 1. 333 piṭṭhe.

Aparo nayo—sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito, samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakaggahaṇena rūpāvacarabrahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena, sammutidevehi vā saha manussaloko, avasesasattaloko vā.

Apicettha sadevakavacanena ukkaṭṭhaparicchedato sabbassapi lokassa diṭṭhādijānanabhāvaṁ sādheti. Tato yesaṁ siyā "māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro Vasavattī, kiṁ tassāpi diṭṭhādiṁ jānātī"ti, tesaṁ vimatiṁ vidhamanto "samārakassā"ti āha. Yesaṁ pana siyā "brahmā mahānubhāvo ekaṅguliyā ekasmiṁ cakkavāḷasahasse ālokaṁ pharati, dvīhi -pa- dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavāḷasahassesu ālokaṁ pharati, anuttarañca jhānasamāpattisukhaṁ paṭisaṁvedeti, kiṁ tassāpi diṭṭhādiṁ jānātī"ti, tesaṁ vimatiṁ vidhamanto "sabrahmakassā"ti āha. Tato yesaṁ siyā "puthū samaṇabrāhmaṇā sāsanassa paccatthikā, kiṁ tesampi diṭṭhādiṁ jānātī"ti, tesaṁ vimatiṁ vidhamanto "sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā"ti āha. Evaṁ ukkaṭṭhānaṁ[1] diṭṭhādijānanabhāvaṁ pakāsetvā atha sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavasena sesasattalokassa diṭṭhādijānanabhāvaṁ pakāseti. Ayamettha anusandhikkamo. Porāṇā panāhu—**sadevakassā**ti devatāhi saddhiṁ avasesalokassa. **Samārakassā**ti mārena saddhiṁ avasesalokassa. **Sabrahmakassā**ti brahmehi saddhiṁ avasesalokassa. Evaṁ sabbepi tibhavūpage satte tīhākārehi tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhākārehi pariyādātuṁ **sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāyā**ti vuttaṁ. Evaṁ pañcahi padehi tena tena ākārena tedhātukameva ariyādinnaṁ hotīti.

Diṭṭhanti rūpāyatanaṁ. **Sutan**ti saddāyatanaṁ. **Mutan**ti patvā gahetabbato gandhāyatanaṁ rasāyatanaṁ phoṭṭhabbāyatanaṁ. **Viññātan**ti sukhadukkhādidhammārammaṇaṁ. **Pattan**ti pariyesitvā vā apariyesitvā vā pattaṁ. **Pariyesitan**ti pattaṁ vā appattaṁ vā pariyesitaṁ. **Anuvicaritaṁ manasā**ti cittena anusañcaritaṁ. **Sabbaṁ jānātī**ti iminā etaṁ dasseti—yaṁ aparimānāsu lokadhātūsu

---

1. Ukkaṭṭhukkaṭṭhānaṁ (Dī-Ṭṭha 1. 158; Ma-Ṭṭha 2. 106 piṭṭhesu)

imassa sadevakassa lokassa "nīlaṁ pītan"ti-ādi[1] rūpārammaṇaṁ cakkhudvāre āpāthaṁ āgacchati, ayaṁ satto imasmiṁ khaṇe imaṁ nāma rūpārammaṇaṁ disvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jātoti taṁ sabbaṁ Tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṁ jānāti. Tathā yaṁ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa "bherisaddo mudiṅgasaddo"ti-ādi[1] saddārammaṇaṁ sotadvāre āpāthaṁ āgacchati, "mūlagandho tacagandho"ti-ādi[2] gandhārammaṇaṁ ghānadvāre āpāthaṁ āgacchati, "mūlaraso khandharaso"ti-ādi[3] rasārammaṇaṁ jivhādvāre āpāthaṁ āgacchati, "kakkhaḷaṁ mudukan"ti-ādi[4] pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedaṁ phoṭṭhabbārammaṇaṁ kāyadvāre āpāthaṁ āgacchati, ayaṁ satto imasmiṁ khaṇe imaṁ nāma phoṭṭhabbārammaṇaṁ phusitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jātoti taṁ sabbaṁ Tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṁ jānāti. Tathā yaṁ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhadukkhādibhedaṁ dhammārammaṇaṁ manodvāre āpāthaṁ āgacchati, ayaṁ satto imasmiṁ khaṇe imaṁ nāma dhammārammaṇaṁ vijānitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jātoti taṁ sabbaṁ Tathāgatassa sabbaññutaññāṇaṁ jānāti. Imassa pana mahājanassa pariyesitvā appattampi atthi, pariyesitvā pattampi atthi. Apariyesitvā appattampi atthi, apariyesitvā pattampi atthi. Sabbaṁ Tathāgatassa sabbaññutaññāṇena appattaṁ nāma natthīti.

121. Puna aparena pariyāyena sabbaññutaññāṇabhāvasādhanatthaṁ[5] **na tassā**ti gāthamāha. Tattha **na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcī**ti tassa Tathāgatassa idha imasmiṁ tedhātuke loke, imasmiṁ paccuppannakāle vā paññācakkhunā addiṭṭhaṁ nāma kiñci appamattakampi na atthi na saṁvijjati. **Atthī**ti idaṁ vattamānakālikaṁ ākhyātapadaṁ. Iminā paccuppannakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṁ dasseti. Gāthābandhasukhatthaṁ panettha da-kāro saṁyutto. **Atho aviññātan**ti ettha **atho**-iti vacanopādāne nipāto. **Aviññātan**ti atītakālikaṁ aviññātaṁ nāma kiñci dhammajātaṁ. Nāhosīti pāṭhaseso. Abyayabhūtassa atthisaddassa gahaṇe pāṭhasesaṁ vināpi yujjatiyeva. Iminā atītakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṁ

1. Abhi 1. 164 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 166 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 167 piṭṭhe.
4. Abhi 1. 170 piṭṭhe. 5. Sabbaññutabhāvadassanatthaṁ (Sī)

dasseti. **Ajānitabban**ti anāgatakālikaṁ ajānitabbaṁ nāma dhammajātaṁ na bhavissati, natthi vā. Iminā anāgatakālikassa sabbadhammassa ñātabhāvaṁ dasseti. Jānanakiriyāvisesanamattameva vā ettha a-kāro. **Sabbaṁ abhiññāsi yadatthi neyyan**ti ettha yaṁ tekālikaṁ vā kālavimuttaṁ vā neyyaṁ jānitabbaṁ kiñci dhammajātaṁ atthi, taṁ sabbaṁ Tathāgato abhiññāsi adhikena sabbaññutaññāṇena jāni paṭivijjhi. Ettha atthisaddena tekālikassa kālavimuttassa ca gahaṇā[1] atthisaddo abyayabhūtoyeva daṭṭhabbo. **Tathāgato tena samantacakkhū**ti kālavasena okāsavasena ca nippadesattā samantā sabbato pavattaṁ ñāṇacakkhu assāti samantacakkhu. Tena yathāvuttena kāraṇena Tathāgato samantacakkhu, sabbaññūti vuttaṁ hoti. Imissā gāthāya puggalādhiṭṭhānāya desanāya sabbaññubhaññāṇaṁ sādhitaṁ.

Puna Buddhañāṇānaṁ visayavasena sabbaññutaññāṇaṁ dassetukāmo **samantacakkhūti kenaṭṭhena samantacakkhū**ti-ādimāha. Tattha gāthāya **samantacakkhū**ti vuttapade yaṁ taṁ samantacakkhu, taṁ kenaṭṭhena samantacakkhūti attho. Attho panassa **yāvatā dukkhassa dukkhaṭṭho**ti-ādīhi vuttoyeva hoti. Sabbaññutaññāṇaṁ hi samantacakkhu. Yathāha "samantacakkhu vuccati sabbaññutaññāṇan"ti[2]. Tasmiṁ sabbaññutaññāṇaṭṭhe vutte samantacakkhuṭṭho[3] vuttoyeva hotīti. Buddhasseva ñāṇānīti **Buddhañāṇāni. Dukkhe ñāṇa**dīnipi hi sabbākārena Buddhasseva Bhagavato pavattanti, itaresaṁ pana ekadesamatteneva pavattanti. **Sāvakasādhāraṇānī**ti pana ekadesenāpi atthitaṁ sandhāya vuttaṁ. **Sabbo ñāto**ti sabbo ñāṇena ñāto. **Aññāto dukkhaṭṭho natthī**ti vuttameva atthaṁ paṭisedhena vibhāveti. **Sabbo diṭṭho**ti na kevalaṁ ñātamattoyeva, atha kho cakkhunā diṭṭho viya kato. **Sabbo vidito**ti na kevalaṁ diṭṭhamattoyeva, atha kho pākaṭo. **Sabbo sacchikato**ti na kevalaṁ viditoyeva, atha kho tattha ñāṇapaṭilābhavasena paccakkhīkato. **Sabbo phassito**ti na kevalaṁ sacchikatoyeva, atha kho punappunaṁ yathāruci samudācāravasena phuṭṭhoti. Atha vā **ñāto** sabhāvalakkhaṇavasena. **Diṭṭho** sāmaññalakkhaṇavasena. **Vidito** rasavasena. **Sacchikato**

---

1. Gahaṇaṁ (Sī) 2. Khu 8. 93 piṭṭhe. 3. Samantacakkhu-attho (Sī)

paccupaṭṭhānavasena. **Phassito** padaṭṭhānavasena. Atha vā ñāto ñāṇuppādavasena. Diṭṭho cakkhuppādavasena. Vidito paññuppādavasena. Sacchikato vijjuppādavasena. Phassito ālokuppādavasena. "Yāvatā dukkhassa dukkhaṭṭho, sabbo diṭṭho, adiṭṭho dukkhaṭṭho natthī"ti-ādinā nayena ca "yāvatā sadevakassa lokassa -pa- anuvicaritaṁ manasā, sabbaṁ ñātaṁ, aññātaṁ natthī"ti-ādinā nayena ca vitthāro veditabbo. Paṭhamaṁ vuttagāthānigamanavasena puna vuttā. Taṁnigamaneyeva hi kate ñāṇanigamanampi katameva hotīti.

Sabbaññutaññāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Diṭṭhikathā

1. Assādadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

122. Idāni ñāṇakathānantaraṁ kathitāya diṭṭhikathāya anupubba-anuvaṇṇanā[1] anuppattā. Ayaṁ hi diṭṭhikathā ñāṇakathāya katañāṇaparicayassa samadhigatasammādiṭṭhissa micchādiṭṭhimalavisodhanā sukarā hoti, sammādiṭṭhi ca suparisuddhā hotīti ñāṇakathānantaraṁ kathitā. Tattha **kā diṭṭhī**ti-ādikā pucchā, **kā diṭṭhīti abhinivesaparāmāso diṭṭhī**ti-ādikaṁ pucchitapucchāya vissajjanaṁ, **kathaṁ abhinivesaparāmāso diṭṭhī**ti-ādiko vissajjitavissajjanassa vitthāraniddeso, **sabbāva tā diṭṭhiyo assādadiṭṭhiyo**ti-ādikā diṭṭhisuttasaṁsandanāti evamime cattāro paricchedā. Tattha pucchāparicchede tāva **kā diṭṭhī**ti dhammapucchā sabhāvapucchā. **Kati diṭṭhiṭṭhānānī**ti hetupucchā paccayapucchā, kittakāni diṭṭhīnaṁ kāraṇānīti attho. **Kati diṭṭhipariyuṭṭhānānī**ti samudācārapucchā vikārapucchā. Diṭṭhiyo eva hi samudācāravasena cittaṁ pariyonandhantiyo uṭṭhahantīti

---

1. Apubbatthānuvaṇṇanā (Ka)

diṭṭhipariyuṭṭhānāni nāma honti. **Kati diṭṭhiyo**ti diṭṭhīnaṁ saṅkhāpucchā gaṇanāpucchā. **Kati diṭṭhābhinivesā**ti vatthuppabhedavasena ārammaṇanānattavasena diṭṭhippabhedapucchā. Diṭṭhiyo eva hi taṁ taṁ vatthuṁ taṁ taṁ ārammaṇaṁ abhinivisanti parāmasantīti diṭṭhiparāmāsāti vuccanti. **Katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghāto**ti diṭṭhīnaṁ paṭipakkhapucchā pahānūpāyapucchā[1]. Diṭṭhikāraṇāni hi khandhādīni diṭṭhisamugghātena tāsaṁ kāraṇāni na hontīti tāni ca kāraṇāni samugghātitāni nāma honti. Tasmā diṭṭhiṭṭhānāni sammā bhusaṁ haññanti etenāti diṭṭhiṭṭhānasamugghātoti vuccati.

Idāni etāsaṁ channaṁ pucchānaṁ **kā diṭṭhī**ti-ādīni cha vissajjanāni. Tattha **kā diṭṭhī**ti vissajjetabbapucchā. **Abhinivesaparāmāso diṭṭhī**ti vissajjanaṁ. Sā[2] pana aniccādike vatthusmiṁ niccādivasena abhinivisati patiṭṭhahati daḷhaṁ gaṇhātīti **abhiniveso.** Aniccādi-ākāraṁ atikkamitvā niccanti-ādivasena vattamāno parato āmasati gaṇhātīti **parāmāso.** Atha vā niccanti-ādikaṁ paraṁ uttamaṁ saccanti āmasati gaṇhātīti parāmāso, abhiniveso ca so parāmāso cāti **abhinivesaparāmāso.** Evaṁpakāro diṭṭhīti kiccato diṭṭhisabhāvaṁ vissajjeti. **Tīṇi satan**ti tīṇi satāni, vacanavipallāso kato. **Katamo diṭṭhiṭṭhānasamugghāto**ti pucchaṁ anuddharitvāva **sotāpattimaggo diṭṭhiṭṭhānasamugghāto**ti vissajjanaṁ kataṁ.

123. Idāni **kathaṁ abhinivesaparāmāso**ti-ādi vitthāraniddeso. Tattha **rūpan**ti upayogavacanaṁ. Rūpaṁ abhinivesaparāmāsoti sambandho. **Rūpan**ti cettha rūpupādānakkhandho kasiṇarūpañca. "Etaṁ mamā"ti abhinivesaparāmāso diṭṭhi, "esohamasmī"ti abhinivesaparāmāso diṭṭhi, "eso me attā"ti abhinivesaparāmāso diṭṭhīti paccekaṁ yojetabbaṁ. **Etan**ti sāmaññavacanaṁ. Teneva "vedanaṁ etaṁ mama, saṅkhāre etaṁ mamā"ti napuṁsakavacanaṁ ekavacanañca kataṁ. Esoti pana vattabbamapekkhitvā pulliṅgekavacanaṁ kataṁ. **Etaṁ mamā**ti taṇhāmaññanāmūlikā diṭṭhi. **Esohamasmī**ti mānamaññanāmūlikā diṭṭhi. **Eso me attā**ti diṭṭhimaññanā eva. Keci pana "etaṁ mamāti mamaṁkārakappanā, esohamasmīti ahaṁkārakappanā, eso me

---

1. Pahīnūpāyapucchā (Ka) 2. So (Ka)

attāti ahaṁkāramamaṁkārakappito attābhinivesoti ca, tathā yathākkameneva taṇhāmūlaniveso mānapaggāho, taṇhāmūlaniviṭṭho mānapaggahito, attābhinivesoti ca, saṅkhārānaṁ dukkhalakkhaṇādassanaṁ, saṅkhārānaṁ aniccalakkhaṇādassanaṁ, saṅkhārānaṁ tilakkhaṇādassanahetuko attābhinivesoti ca, dukkhe asubhe ca sukhaṁ subhanti vipallāsagatassa, anicce niccanti vipallāsagatassa, catubbidhavipallāsagatassa ca attābhinivesoti ca, pubbenivāsañāṇassa ākārakappanā, dibbacakkhuñāṇassa anāgatapaṭilābhakappanā, pubbantāparanta-idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu kappanissitassa attābhinivesoti ca, nandiyā atītamanvāgameti, nandiyā anāgataṁ paṭikaṅkhati, paccuppannesu dhammesu saṁhīrati attābhinivesoti ca, pubbante aññāṇahetukā diṭṭhi, aparante aññāṇahetukā diṭṭhi, pubbantāparante idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇahetuko attābhiniveso"ti ca etesaṁ tiṇṇaṁ vacanānaṁ atthaṁ vaṇṇayanti.

Diṭṭhiyo panettha paṭhamaṁ pañcakkhandhavatthukā, tato cha-ajjhattikabāhirāyatana viññāṇakāya samphassakāya vedanākāya saññākāya cetanākāyataṇhākāya vitakkavicāradhātu dasakasiṇadvattiṁsākāravatthukā diṭṭhiyo vuttā. Dvattiṁsākāresu ca yattha visuṁ abhiniveso na yujjati, tattha sakalasarīrābhinivesavaseneva visuṁ abhiniveso viya katoti veditabbaṁ. Tato dvādasāyatana-aṭṭhārasadhātu-ekūnavīsati-indriyavasena yojanā katā. Tīṇi ekantalokuttarindriyāni na yojitāni. Na hi lokuttaravatthukā diṭṭhiyo honti. Sabbatthāpi ca lokiyalokuttaramissesu dhammesu lokuttare ṭhapetvā lokiyā eva gahetabbā. Anindriyabaddharūpañca na gahetabbameva. Tato tedhātukavasena navavidhabhavavasena jhānabrahmavihārasamāpattivasena paṭiccasamuppādaṅgavasena ca yojanā katā. Jātijarāmaraṇānaṁ visuṁ gahaṇe parihāro vuttanayo eva. Sabbāni cetāni rūpādikāni jarāmaraṇantāni aṭṭhanavutisataṁ padāni bhavanti.

124. Diṭṭhiṭṭhānesu **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānan**ti vīsativatthukāyapi sakkāyadiṭṭhiyā pañcannaṁ khandhānaṁyeva vatthuttā "ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā attānaṁ samanupassamānā samanupassanti, sabbe te

pañcupādānakkhandhesuyeva samanupassanti, etesaṁ vā aññataran”ti[1] vuttattāca pañcupādānakkhandhā diṭṭhīnaṁ kāraṇaṁ. **Avijjāpi diṭṭhiṭṭhānan**ti avijjāya andhīkatānaṁ diṭṭhi-uppattito “yāyaṁ bhante diṭṭhi ‘asammāsambuddhesu Sammāsambuddhā’ti, ayaṁ nu kho bhante diṭṭhi kiṁ paṭicca paññāyatīti. Mahatī kho esā kaccāna dhātu, yadidaṁ avijjādhātu. Hīnaṁ kaccāna dhātuṁ paṭicca uppajjati hīnā saññā hīnā diṭṭhī”ti[2] vacanato ca avijjā diṭṭhīnaṁ kāraṇaṁ. **Phassopi diṭṭhiṭṭhānan**ti tena phassena phuṭṭhassa diṭṭhi-uppattito “ye te bhikkhave samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā pubbantānudiṭṭhino pubbantaṁ ārabbha anekavihitāni adhivuttipadāni[3] abhivadanti, tadapi phassapaccayā”ti[4] vacanato ca phasso diṭṭhīnaṁ kāraṇaṁ. **Saññāpi diṭṭhiṭṭhānan**ti ākāramattaggahaṇena ayāthāvasabhāvagāhahetuttā saññāya—

“Yāni ca tīṇi yāni ca saṭṭhi,
Samaṇappavādasitāni bhūripañña.
Saññakkharasaññanissitāni,
Osaraṇāni vineyya[5] oghatama’gā”ti[6]—

vacanato “saññānidānā hi papañcasaṅkhā”ti[7] vacanato ca saññā diṭṭhīnaṁ kāraṇaṁ. **Vitakkopi diṭṭhiṭṭhānan**ti ākāraparivitakkena diṭṭhi-uppattito—

“Naheva saccāni bahūni nānā,
Aññatra saññāya niccāni[8] loke.
Takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā,
Saccaṁ musāti dvayadhammamāhū”ti[9]—

vacanato ca vitakko diṭṭhīnaṁ kāraṇaṁ. **Ayonisomanasikāropi diṭṭhiṭṭhānan**ti ayoniso manasikārassa akusalānaṁ asādhāraṇahetuttā “tassevaṁ ayoniso manasikaroto channaṁ diṭṭhīnaṁ aññatarā diṭṭhi uppajjatī”ti[10] vacanato ca ayoniso manasikāro diṭṭhīnaṁ

1. Saṁ 2. 38 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 367 piṭṭhe.
3. Adhimuttipadāni (Sī)
4. Dī 1. 38 piṭṭhe.
5. Viceyya (Sī)
6. Khu 1. 362 piṭṭhe.
7. Khu 1. 414; Khu 7. 216 piṭṭhesu.
8. Saccāni (Sī)
9. Khu 1. 416 piṭṭhe.
10. Ma 1. 10 piṭṭhe.

kāraṇaṁ. **Pāpamittopi diṭṭhiṭṭhānan**ti pāpamittassa diṭṭhānugati-āpajjanena diṭṭhi-uppattito "bāhiraṁ bhikkhave aṅganti karitvā na aññaṁ ekaṅgampi samanupassāmi, yaṁ evaṁ mahato anatthāya saṁvattati. Yathayidaṁ bhikkhave pāpamittatā"ti[1] vacanato ca pāpamitto diṭṭhīnaṁ kāraṇaṁ. **Paratopi ghoso diṭṭhiṭṭhānan**ti durakkhātadhammassavanena diṭṭhi-uppattito "dveme bhikkhave hetū dve paccayā micchādiṭṭhiyā uppādāya parato ca ghoso ayoniso ca manasikāro"ti[2] vacanato ca parato ghoso micchādiṭṭhikato micchādiṭṭhipaṭisaññuttakathā diṭṭhīnaṁ kāraṇaṁ.

Idāni **diṭṭhiṭṭhānan**ti padassa atthaṁ vivaranto **khandhā hetu khandhā paccayo**ti-ādimāha. Khandhā eva diṭṭhīnaṁ **upādāya,** janakahetu ceva upatthambhakapaccayo cāti attho. **Samuṭṭhānaṭṭhenā**ti samuṭṭhahanti uppajjanti etenāti samuṭṭhānaṁ, kāraṇanti attho. Tena samuṭṭhānaṭṭhena, diṭṭhikāraṇabhāvenāti attho.

125. Idāni kiccabhedena diṭṭhibhedaṁ dassento **katamāni aṭṭhārasa diṭṭhipariyuṭṭhānānī**ti-ādimāha. Tattha **yā diṭṭhī**ti idāni vuccamānānaṁ aṭṭhārasannaṁ padānaṁ sādhāraṇaṁ mūlapadaṁ. Yā diṭṭhi, tadeva diṭṭhigataṁ, yā diṭṭhi, tadeva diṭṭhigahananti sabbehi sambandho kātabbo. Ayāthāvadassanaṭṭhena diṭṭhi, tadeva diṭṭhīsu gataṁ dassanaṁ dvāsaṭṭhidiṭṭhi-antogadhattāti **diṭṭhigataṁ.** Heṭṭhāpissa attho vuttoyeva. Dvinnaṁ antānaṁ ekantagatattāpi **diṭṭhigataṁ.** Sā eva diṭṭhi duratikkamanaṭṭhena **diṭṭhigahanaṁ** tiṇagahanavanagahanapabbatagahanāni viya. Sāsaṅkasappaṭibhayaṭṭhena **diṭṭhikantāraṁ** corakantāravāḷakantāranirudakakantāradubbhikkhakantārā viya. Dhammasaṅgaṇiyaṁ[3] "diṭṭhikantāro"ti sakaliṅgeneva āgataṁ. Sammādiṭṭhiyā vinivijjhanaṭṭhena paṭilomaṭṭhena[4] ca **diṭṭhivisūkaṁ.** Micchādassanaṁ hi uppajjamānaṁ sammādassanaṁ vinivijjhati ceva vilometi ca. Dhammasaṅgaṇiyaṁ[3] "diṭṭhivisūkāyikan"ti āgataṁ. Kadāci sassatassa, kadāci ucchedassa gahaṇato diṭṭhiyā virūpaṁ phanditanti **diṭṭhivipphanditaṁ.** Diṭṭhigatiko hi ekasmiṁ patiṭṭhātuṁ na sakkoti, kadāci sassataṁ anussarati, kadāci ucchedaṁ. Diṭṭhiyeva anatthe saṁyojetīti **diṭṭhisaññojanaṁ.** Diṭṭhiyeva antotudanaṭṭhena dunnīharaṇīyaṭṭhena ca sallanti

1. Aṁ 1. 17 piṭṭhe.
2. Aṁ 1. 86 piṭṭhe.
3. Abhi 1. 94, 222 piṭṭhesu.
4. Paṭilomanaṭṭhena (Ka)

diṭṭhisallaṁ. Diṭṭhiyeva pīḷākaraṇaṭṭhena sambādhoti[1] **diṭṭhisambādho.** Diṭṭhiyeva mokkhāvaraṇaṭṭhena palibodhoti **diṭṭhipalibodho.** Diṭṭhiyeva dummocanīyaṭṭhena bandhananti **diṭṭhibandhanaṁ.** Diṭṭhiyeva duruttaraṭṭhena papātoti **diṭṭhipapāto.** Diṭṭhiyeva thāmagataṭṭhena anusayoti **diṭṭhānusayo.** Diṭṭhiyeva attānaṁ santāpetīti **diṭṭhisantāpo.** Diṭṭhiyeva attānaṁ anudahatīti **diṭṭhipariḷāho.** Diṭṭhiyeva kilesakāyaṁ ganthetīti **diṭṭhigantho.** Diṭṭhiyeva bhusaṁ ādiyatīti **diṭṭhupādānaṁ.** Diṭṭhiyeva "saccan"ti-ādivasena abhinivisatīti **diṭṭhābhiniveso.** Diṭṭhiyeva idaṁ paranti āmasati, parato vā āmasatīti **diṭṭhiparāmāso.**

126. Idāni rāsivasena soḷasa diṭṭhiyo uddisanto **katamā soḷasadiṭṭhiyo**ti-ādimāha. Tattha sukhasomanassasaṅkhāte assāde diṭṭhi **assādadiṭṭhi.** Attānaṁ anugatā diṭṭhi **attānudiṭṭhi.** Natthīti pavattattā viparītā diṭṭhi **micchādiṭṭhi.** Sati kāye diṭṭhi, santī vā kāye diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi. Kāyo**ti cettha khandhapañcakaṁ, khandhapañcakasaṅkhāto sakkāyo vatthu patiṭṭhā etissāti **sattāyavatthukā.** Sassatanti pavattā diṭṭhi **sassatadiṭṭhi.** Ucchedoti pavattā diṭṭhi **ucchedadiṭṭhi.** Sassatādi-antaṁ gaṇhātīti **antaggāhikā,** antaggāho vā assā atthīti antaggāhikā. Atītasaṅkhātaṁ pubbantaṁ anugatā diṭṭhi **pubbantānudiṭṭhi.** Anāgatasaṅkhātaṁ aparantaṁ anugatā diṭṭhi **aparantānudiṭṭhi.** Anatthe saṁyojetīti **saññojanikā.** Ahaṅkāravasena ahanti uppannena mānena diṭṭhiyā mūlabhūtena vinibandhā ghaṭitā uppāditā diṭṭhi **ahanti mānavinibandhā diṭṭhi.** Tathā mamaṅkāravasena mamanti uppannena mānena vinibandhā diṭṭhi **mamanti mānavinibandhā diṭṭhi.** Attano vadanaṁ kathanaṁ attavādo, tena paṭisaññuttā baddhā diṭṭhi **attavādapaṭisaṁyuttā diṭṭhi.** Attānaṁ lokoti vadanaṁ kathanaṁ lokavādo, tena paṭisaññuttā diṭṭhi **lokavādapaṭisaṁyuttā diṭṭhi.** Bhavo vuccati sassataṁ, sassatavasena uppajjanadiṭṭhi **bhavadiṭṭhi.** Vibhavo vuccati ucchedo, ucchedavasena uppajjanadiṭṭhi **vibhavadiṭṭhi.**

127-128. Idāni tīṇi sataṁ diṭṭhābhinivese niddisitukāmo **katame tīṇi sataṁ diṭṭhābhinivesā**ti pucchitvā te avissajjetvāva visuṁ visuṁ abhinivesavissajjaneneva te vissajjetukāmo **assādadiṭṭhiyā**

---

1. Thāmagataṭṭhena anusambādhoti (Sī)

katihākārehi abhiniveso hotīti-ādinā nayena soḷasannaṁ diṭṭhīnaṁ abhinivesākāragaṇanaṁ[1] pucchitvā puna **assādadiṭṭhiyā pañcatiṁsāya ākārehi abhiniveso hotī**ti tāsaṁ soḷasannaṁ diṭṭhīnaṁ abhinivesākāragaṇanaṁ vissajjetvā puna tāni gaṇanāni vissajjento **assādadiṭṭhiyā katamehi pañcatiṁsāya ākārehi abhiniveso hotī**ti-ādimāha. Tattha **rūpaṁ paṭiccā**ti rūpakkhandhaṁ paṭicca. **Uppajjati sukhaṁ somanassan**ti "ayaṁ me kāyo īdiso"ti rūpasampadaṁ nissāya gehasitaṁ rāgasampayuttaṁ sukhaṁ somanassaṁ uppajjati. Heṭṭhā vuttenaṭṭhena sukhañca somanassañca. Taṁyeva **rūpassa assādo**ti rūpanissayo assādo. Taṁ hi sukhaṁ taṇhāvasena assādīyati upabhuñjīyatīti assādo. **Abhinivesaparāmāso diṭṭhī**ti so assādo sassatoti vā ucchijjissatīti vā sassataṁ vā ucchijjamānaṁ vā attānaṁ sukhitaṁ karotīti vā abhinivesaparāmāso hoti. Tasmā yā ca diṭṭhi yo ca assādoti assādassa diṭṭhibhāvābhāvepi assādaṁ vinā sā diṭṭhi na hotīti katvā ubhayampi samuccitaṁ. **Assādadiṭṭhī**ti assāde pavattā diṭṭhīti vuttaṁ hoti.

Idāni nānāsuttehi saṁsandetvā micchādiṭṭhiṁ micchādiṭṭhikañca garahitukāmo **assādadiṭṭhimicchādiṭṭhī**ti-ādimāha. Tattha **diṭṭhivipattī**ti sammādiṭṭhivināsakamicchādiṭṭhisaṅkhātadiṭṭhiyā vipatti. **Diṭṭhivipanno**ti vipannā vinaṭṭhā sammādiṭṭhi assāti diṭṭhivipanno, vipannadiṭṭhīti vuttaṁ hoti. Micchādiṭṭhiyā vā vipanno vinaṭṭhoti diṭṭhivipanno. **Na sevitabbo** upasaṅkamanena. **Na bhajitabbo** cittena. **Na payirupāsitabbo** upasaṅkamitvā nisīdanena. **Taṁ kissa hetū**ti "taṁ sevanādikaṁ kena kāraṇena na kātabban"ti tassa kāraṇapucchā. **Diṭṭhi hissa pāpikā**ti kāraṇavissajjanaṁ. Yasmā assa puggalassa diṭṭhi pāpikā, tasmā taṁ sevanādikaṁ na kātabbanti attho. **Diṭṭhiyā rāgo**ti "sundarā me diṭṭhī"ti diṭṭhiṁ ārabbha diṭṭhiyā uppajjanarāgo. **Diṭṭhirāgaratto**ti tena diṭṭhirāgena raṅgena rattaṁ vatthaṁ viya ratto. **Na mahapphalan**ti vipākaphalena. **Na mahānisaṁsan**ti nissandaphalena.

Purisapuggalassāti purisasaṅkhātassa puggalassa. Lokiyavohārena hi puri vuccati sarīraṁ, tasmiṁ purismiṁ seti pavattatīti puriso, puṁ

1. ...gahaṇaṁ (Sī)

vuccati nirayo, taṁ puṁ galati gacchatīti puggalo. Yebhuyyena hi sattā sugatito cutā duggatiyaṁyeva nibbattanti. **Taṁ kissa hetū**ti taṁ na mahapphalattaṁ kena kāraṇena hoti. **Diṭṭhi hissa pāpikā**ti yasmā assa puggalassa diṭṭhi pāpikā, tasmā na mahapphalaṁ hotīti attho. **Dveva gatiyo**ti pañcasu gatīsu dveva gatiyo. Vipajjamānāya diṭṭhiyā **nirayo.** Sampajjamānāya **tiracchānayoni. Yañceva kāyakamman**ti sakaliṅgadhāraṇapaṭipadānuyoga-abhivādanapaccuṭṭhāna-añjalikammādi kāyakammaṁ. **Yañca vacīkamman**ti sakasamayapariyāpuṇanasajjhāyana-desanāsamādapanādi vacīkammaṁ. **Yañca manokamman**ti idhalokacintāpaṭisaṁyuttañca paralokacintāpaṭisaṁyuttañca katākatacintāpaṭisaṁyuttañca manokammaṁ. Tiṇakaṭṭhadhaññabījesu sattadiṭṭhissa[1] dānānuppadānapaṭiggahaṇaparibhogesu ca kāyavacīmanokammāni. **Yathādiṭṭhī**ti yā ayaṁ diṭṭhi, tassānurūpaṁ. **Samattan**ti paripuṇṇaṁ. **Samādinnan**ti gahitaṁ.

Aṭṭhakathāyaṁ pana vuttaṁ—tadetaṁ yathādiṭṭhiyaṁ ṭhitakāyakammaṁ diṭṭhisahajātakāyakammaṁ diṭṭhānulomikakāyakammanti tividhaṁ hoti. Tattha "pāṇaṁ hanato adinnaṁ ādiyato micchācarato natthi tatonidānaṁ pāpaṁ, natthi pāpassa āgamo"ti yaṁ evaṁ diṭṭhikassa sato pāṇātipāta-adinnādānamicchācārasaṅkhātaṁ kāyakammaṁ, idaṁ **yathādiṭṭhiyaṁ ṭhitakāyakammaṁ** nāma. "Pāṇaṁ hanato adinnaṁ ādiyato micchācarato natthi tato nidānaṁ pāpaṁ, natthi pāpassa āgamo"ti yaṁ imāya diṭṭhiyā iminā dassanena sahajātaṁ kāyakammaṁ, idaṁ **diṭṭhisahajātakāyakammaṁ** nāma. Tadeva pana samattaṁ samādinnaṁ gahitaṁ parāmaṭṭhaṁ **diṭṭhānulomikakāyakammaṁ** nāma. Vacīkammamanokammesupi eseva nayo. Ettha pana musā bhaṇato pisuṇaṁ bhaṇato pharusaṁ bhaṇato samphaṁ palapato abhijjhāluno byāpannacittassa micchādiṭṭhikassa sato natthi tatonidānaṁ pāpaṁ, natthi pāvassa āgamoti yojanā kātabbā. Liṅgadhāraṇādipariyāpuṇanādilokacintādivasena vuttanayo cettha sundaro.

Cetanādīsu diṭṭhisahajātā cetanā **cetanā** nāma. Diṭṭhisahajātā patthanā **patthanā** nāma. Cetanāpatthanānaṁ vasena cittaṭṭhapanā **paṇidhi** nāma. Tehi pana cetanādīhi sampayuttā phassādayo saṅkhārakkhandhapariyāpannā

1. Sattadiṭṭhi (Sī) 2. Diṭṭhisahagatā (Ka)

dhammā **saṅkhārā** nāma. **Aniṭṭhāyā**ti-ādīhi dukkhameva vuttaṁ. Dukkhaṁ hi sukhakāmehi sattehi na esitattā **aniṭṭhaṁ.** Appiyattā **akantaṁ.** Manassa avaḍḍhanato, manasi avisappanato ca **amanāpaṁ.** Āyatiṁ abhaddatāya **ahitaṁ.** Pīḷanato **dukkhan**ti. **Taṁ kissa hetū**ti taṁ evaṁ saṁvattanaṁ kena kāraṇena hotīti attho. Idānissa kāraṇaṁ **diṭṭhi hissa pāpikā**ti. Yasmā tassa puggalassa diṭṭhi pāpikā lāmakā, tasmā evaṁ saṁvattatīti attho. **Allāya pathaviyā nikkhittan**ti udakena tintāya bhūmiyā ropitaṁ. **Pathavīrasaṁ āporasan**ti tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne pathaviyā ca sampadaṁ āpassa ca sampadaṁ. Bījanikkhittaṭṭhāne hi na sabbā pathavī na sabbo āpo ca bījaṁ phalaṁ gaṇhāpeti. Yo pana tesaṁ padeso bījaṁ phusati, soyeva bījaṁ phalaṁ gaṇhāpeti. Tasmā bījaposanāya paccayabhūtoyeva so padeso pathavīraso āporasoti veditabbo. Rasasaddassa hi sampatti ca attho. Yathāha "kiccasampatti-atthena raso nāma pavuccatī"ti. Loke ca "suraso gandhabbo"ti vutte susampanno gandhabboti attho ñāyati. **Upādiyatī**ti gaṇhāti. Yo hi padeso paccayo hoti, taṁ paccayaṁ labhamānaṁ bījaṁ taṁ gaṇhāti nāma. **Sabbaṁ tan**ti sabbaṁ taṁ rasajātaṁ. **Tittakattāyā**ti so pathavīraso āporaso ca atittako samānopi tittakaṁ bījaṁ nissāya nimbarukkhādīnaṁ tesaṁ phalānañca tittakabhāvāya saṁvattati. **Kaṭukattāyā**ti idaṁ purimasseva vevacanaṁ.

"Vaṇṇagandharasūpeto, ambo'yaṁ ahuvā pure.
Tameva pūjaṁ labhamāno, kenambo kaṭukapphalo"ti[1]—

āgataṭṭhāne viya hi idhāpi tittakameva appiyaṭṭhena kaṭukanti veditabbaṁ. **Asātattāyā**ti amadhurabhāvāya. Asāduttāyātipi pāṭho, asādubhāvāyāti attho. **Sādū**ti hi madhuraṁ. **Bījaṁ hissā**ti assa nimbādikassa bījaṁ. **Evamevan**ti evaṁ evaṁ. Yasmā sukhā vedanā paramo assādo, tasmā micchādiṭṭhiyā dukkhavedanāvasena ādīnavo dassitoti. Puna aṭṭhārasabhedena diṭṭhiyā ādīnavaṁ dassetuṁ **assādadiṭṭhi micchādiṭṭhī**ti-ādimāha. Taṁ vuttatthameva. **Imehi aṭṭhārasahi ākārehi pariyuṭṭhitacittassa saññogo**ti diṭṭhiyā eva saṁsāre bandhanaṁ dasseti.

---

1. Khu 5. 48 piṭṭhe.

129. Yasmā pana diṭṭhibhūtānipi saññojanāni atthi adiṭṭhibhūtānipi, tasmā taṁ pabhedaṁ dassento **atthi sañño janāni cevā**ti-ādimāha. Tattha yasmā kāmarāgasaññojanasseva **anunayasaññojanan**ti āgataṭṭhānampi atthi, tasmā anunayasaññojananti vuttaṁ. Kāmarāgabhāvaṁ appatvā pavattaṁ lobhaṁ sandhāya etaṁ vuttanti veditabbaṁ. Sesakhandhāyatanādimūlakesupi vāresu imināva nayena attho veditabbo. Vedanāparamattā ca assādassa vedanāpariyosānā eva desanā katā. Saññādayo na gahitā. **Imehi pañcatiṁsāya ākārehī**ti pañcakkhandhā ajjhattikāyatanādīni pañca chakkāni cāti imāni pañcatiṁsa vatthūni nissāya uppanna-assādārammaṇavasena pañcatiṁsāya ākārehi.

Assādadiṭṭhiniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Attānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

130. Attānudiṭṭhiyaṁ **assutavā puthujjano**ti āgamādhigamābhāvā ñeyyo assutavā iti. Yassa hi khandhadhātu-āyatanasaccapaccayākāra-satipaṭṭhānādīsu uggahaparipucchāvinicchayavirahitattā attānudiṭṭhipaṭisedhakaro neva āgamo, paṭipattiyā adhigantabbassa anadhigatattā na ca adhigamo atthi, so āgamādhigamānaṁ abhāvā ñeyyo assutavā iti. **Sutan**ti hi Buddhavacanāgamo ca sutaphalattā hetuvohāravasena adhigamo ca, taṁ sutaṁ assa atthīti sutavā, na sutavā assutavā. Svāyaṁ—

Puthūnaṁ jananādīhi, kāraṇehi puthujjano.
Puthujjanantogadhattā, puthuvāyaṁ jano iti.

So hi puthūnaṁ nānappakārānaṁ kilesādīnaṁ jananādīhi kāraṇehi **puthujjano.** Yathāha—"puthu kilese janentīti puthujjanā, puthu avihatasakkāyadiṭṭhikāti puthujjanā, puthu Satthārānaṁ mukhullokikāti puthujjanā, puthu sabbagatīhi[1] avuṭṭhitāti puthujjanā, puthu nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontīti puthujjanā, puthu nānā-oghehi vuyhantīti puthujjanā,

---

1. Nānāgatīhi (Sī)

puthu nānāsantāpehi santappentīti puthujjanā, puthu nānāpariḷāhehi paridayhantīti puthujjanā, puthu pañcasu kāmaguṇesu rattā giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā[1] laggā laggitā palibuddhāti puthujjanā, puthu pañcahi nīvaraṇehi āvutā nivutā ovutā pihitā paṭicchannā paṭikujjitāti puthujjanā"ti[2]. Puthūnaṁ vā gaṇanapathamatītānaṁ ariyadhammaparammukhānaṁ nīcadhammasamudācārānaṁ janānaṁ antogadhattāpi puthujjanā, puthu vā ayaṁ, visuṁyeva saṅkhaṁ gato visaṁsaṭṭho sīlasutādiguṇayuttehi ariyehi janotipi puthujjano. Evametehi "assutavā puthujjano"ti dvīhi padehi ye te—

"Duve puthujjanā vuttā, Buddhenādiccabandhunā.
Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano"ti—

dve puthujjanā vuttā, tesu andhaputhujjano vutto hotīti veditabbo.

Ariyānaṁ adassāvīti-ādīsu **ariyā**ti ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato, sadevakena ca lokena araṇīyato Buddhā ca Paccekabuddhā ca Buddhasāvakā ca vuccanti, Buddhā eva vā idha ariyā. Yathāha "sadevake bhikkhave loke -pa- Tathāgato ariyoti vuccatī"ti[3].

Sappurisāti ettha pana Paccekabuddhā Tathāgatasāvakā ca "sappurisā"ti veditabbā. Te hi lokuttaraguṇayogena sobhanā purisāti sappurisā. Sabbeyeva vā ete dvedhāpi vuttā. Buddhāpi hi ariyā ca sappurisā ca Paccekabuddhā Buddhasāvakāpi. Yathāha—

"Yo ve kataññū katavedi dhīro,
Kalyāṇamitto daḷhabhatti ca hoti.
Dukhitassa sakkacca karoti kiccaṁ,
Tathāvidhaṁ sappurisaṁ vadantī"ti[4].

Ettha hi "kataññū katavedi dhīro"ti paccekasambuddho vutto, "kalyāṇamitto daḷhabhatti cā"ti Buddhasāvako, "dukhitassa sakkacca karoti kiccan"ti Sammāsambuddhoti. Idāni yo tesaṁ ariyānaṁ

---

1. Ajjhopannā (Sī) 2. Khu 7. 192 piṭṭhe. 3. Saṁ 3. 381 piṭṭhe. 4. Khu 6. 10 Jātake.

adassanasīlo, na ca dassane sādhukārī, so "ariyānaṁ adassāvī"ti veditabbo. So ca cakkhunā adassāvī ñāṇena adassāvīti duvidho. Tesu ñāṇena adassāvī idhādhippeto. Maṁsacakkhunā hi dibbacakkhunā vā ariyā diṭṭhāpi adiṭṭhāva honti tesaṁ cakkhūnaṁ vaṇṇamattagahaṇato na ariyabhāvagocarato. Soṇasiṅgālādayopi hi cakkhunā ariye passanti, na ca te ariyānaṁ dassāvino, tasmā cakkhunā dassanaṁ na dassanaṁ, ñāṇena dassanameva dassanaṁ. Yathāha "kiṁ te Vakkali iminā pūtikāyena diṭṭhena, yo kho Vakkali dhammaṁ passati, so maṁ passatī"ti[1]. Tasmā cakkhunā passantopi ñāṇena ariyehi diṭṭhaṁ aniccādilakkhaṇaṁ apassanto ariyādhigatañca dhammaṁ anadhigacchanto ariyakaradhammānaṁ ariyabhāvassa ca adiṭṭhattā "ariyānaṁ adassāvī"ti veditabbo.

Ariyadhammassa akovidoti satipaṭṭhānādibhede ariyadhamme akusalo. **Ariyadhamme avinīto**ti ettha pana—

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā.
Abhāvato tassa ayaṁ, "avinīto"ti vuccati.

Ayaṁ hi saṁvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo. Ettha ca duvidhepi vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṁvaravinayo**pi hi sīlasaṁvaro satisaṁvaro ñāṇasaṁvaro khantisaṁvaro vīriyasaṁvaroti pañcavidho. **Pahānavinayo**pi tadaṅgappahānaṁ vikkhambhanappahānaṁ samucchedappahānaṁ paṭippassaddhippahānaṁ nissaraṇappahānanti pañcavidho.

Tattha "iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti samupeto"ti[2] ayaṁ **sīlasaṁvaro.** "Rakkhati cakkhundriyaṁ cakkhundriye saṁvaraṁ āpajjatī"ti[3] ayaṁ **satisaṁvaro.**

"Yāni sotāni lokasmiṁ, (Ajitāti Bhagavā)
Sati tesaṁ nivāraṇaṁ.
Sotānaṁ saṁvaraṁ brūmi,
Paññāyete pidhīyare"ti[4]—

---

1. Saṁ 2. 98 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.
3. Dī 1. 66; Ma 1. 238; Saṁ 2. 384; Aṁ 1. 111 piṭṭhādīsu.
4. Khu 1. 434; Khu 8. 30 piṭṭhesu.

ayaṁ **ñāṇasaṁvaro.** "Khamo hoti sītassa uṇhassā"ti[1] ayaṁ **khantisaṁvaro.** "Uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī"ti[2] ayaṁ **vīriyasaṁvaro.** Sabbopi cāyaṁ saṁvaro yathāsakaṁ saṁvaritabbānaṁ vinetabbānañca kāyaduccaritādīnaṁ saṁvaraṇato "saṁvaro", vinayanato "vinayo"ti vuccati. Evaṁ tāva saṁvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṁ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanāñāṇesu paṭipakkhabhāvato dīpālokena viya tamassa tena tena vipassanāñāṇena tassa tassa anatthassa[3] pahānaṁ, seyyathidaṁ—nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṁ, kaṅkhāvitaraṇena kathaṁkathībhāvassa, kalāpasammasanena "ahaṁ mamā"ti gātassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhaye abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiratisaññāya, muñcitukamyatāñāṇena amuñcitukamyatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomañāṇena dhammaṭṭhitiyaṁ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittagāhassa pahānaṁ, etaṁ **tadaṅgappahānaṁ** nāma.

Yaṁ pana upacārappanābhedena samādhinā pavattibhāvanivāraṇato ghaṭappahārena viya udakapiṭṭhe sevālassa tesaṁ tesaṁ nīvaraṇādidhammānaṁ pahānaṁ, idaṁ **vikkhambhanappahānaṁ** nāma. Yaṁ catunnaṁ ariyamaggānaṁ bhāvitattā taṁtaṁmaggavato attano santāne "diṭṭhigatānaṁ pahānāyā"ti-ādinā[4] nayena vuttassa samudayapakkhikassa kilesaggaṇassa accanta-appavattibhāvena pahānaṁ, idaṁ **samucchedappahānaṁ** nāma. Yaṁ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṁ kilesānaṁ, idaṁ **paṭippassaddhippahānaṁ** nāma. Yaṁ sabbasaṅkhatanissaṭattā pahīnasabbasaṅkhataṁ nibbānaṁ, idaṁ **nissaraṇappahānaṁ** nāma. Sabbampi cetaṁ pahānaṁ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṁ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā "pahānavinayo"ti vuccati, taṁtaṁpahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṁ "pahānavinayo"ti vuccati. Evaṁ pahānavinayopi pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

---

1. Ma 1. 13; Aṁ 2. 433; Aṁ 3. 341 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 14; Aṁ 2. 432; Aṁ 3. 342 piṭṭhesu.
3. Aṅgassa (Sī)
4. Abhi 1. 72; Abhi 2. 276 piṭṭhesu.

Evamayaṁ saṅkhepato duvidho, pabhedato ca dasavidho vinayo bhinnasaṁvarattā pahātabbassa ca appahīnattā yasmā etassa assutavato puthujjanassa natthi, tasmā abhāvato tassa ayaṁ "avinīto"ti vuccatīti. Esa nayo **sappurisānaṁ adassāvī sappurisadhammassa akovido sappurisadhamme avinīto**ti etthāpi. Ninnānākāraṇañhi etaṁ atthato. Yathāha "yeva te ariyā, teva te sappurisā. Yeva te sappurisā, teva te ariyā. Yeva so ariyānaṁ dhammo, sova so sappurisānaṁ dhammo. Yova so sappurisānaṁ dhammo, sova so ariyānaṁ dhammo. Yeva te ariyavinayā, teva te sappurisavinayā. Yeva te sappurisavinayā, teva te ariyavinayā. Ariyeti vā sappuriseti vā, ariyadhammeti vā sappurisadhammeti vā, ariyavinayeti vā sappurisavinayeti vā esese eke ekaṭṭhe same samabhāge tajjāte taññevā"ti.

Kasmā pana thero **attānudiṭṭhiyā katamehi vīsatiyā ākārehi abhiniveso hotī**ti pucchitvā taṁ avissajjetvāva "idha assutavā puthujjano"ti evaṁ puthujjanaṁ niddisīti? Puggalādhiṭṭhānāya desanāya taṁ atthaṁ āvikātuṁ paṭhamaṁ puthujjanaṁ niddisīti veditabbaṁ.

131. Evaṁ puthujjanaṁ niddisitvā idāni abhinivesuddesaṁ dassento **rūpaṁ attato samanupassatī**ti-ādimāha. Tattha **rūpaṁ attato samanupassatī**ti rūpakkhandhaṁ kasiṇarūpañca "attā"ti diṭṭhipassanāya samanupassati. Niddese panassa rūpakkhandhe abhiniveso pañcakkhandhādhikārattā pākaṭoti taṁ avatvā kasiṇarūpameva "rūpan"ti sāmaññavasena vuttanti veditabbaṁ. **Rūpavantaṁ vā attānan**ti arūpaṁ "attā"ti gahetvā taṁ attānaṁ rūpavantaṁ samanupassati. **Attani vā rūpan**ti arūpameva "attā"ti gahetvā tasmiṁ attani rūpaṁ samanupassati. **Rūpasmiṁ vā attānan**ti arūpameva "attā"ti gahetvā taṁ attānaṁ rūpasmiṁ samanupassati.

Tattha **rūpaṁ attato samanupassatī**ti suddharūpameva "attā"ti kathitaṁ. **Rūpavantaṁ vā attānaṁ, attani vā rūpaṁ, rūpasmiṁ vā attānaṁ, vedanaṁ attato samanupassati, saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attato samanupassatī**ti imesu sattasu ṭhānesu arūpaṁ "attā"ti kathitaṁ. **Vedanāvantaṁ vā attānaṁ, attani vā vedanaṁ, vedanāya vā attānan**ti evaṁ catūsu khandhesu tiṇṇaṁ

tiṇṇaṁ vasena dvādasasu ṭhānesu rūpārūpamissako atthā kathito. Tā pana vīsatipi diṭṭhiyo maggāvaraṇā, na saggāvaraṇā, sotāpattimaggavajjhā.

Idāni taṁ niddisanto **kathaṁ rūpan**ti-ādimāha. Tattha **pathavīkasiṇan**ti pathavīmaṇḍalaṁ nissāya[1] uppāditaṁ paṭibhāganimittasaṅkhātaṁ sakalapharaṇavasena pathavīkasiṇaṁ. **Ahan**ti attānameva sandhāya gaṇhāti. **Attan**ti attānaṁ. **Advayan**ti ekameva. **Telappadīpassā**ti telayuttassa padīpassa. **Jhāyato**ti jalato. **Yā acci, so vaṇṇo**ti-ādi acciṁ muñcitvā vaṇṇassa abhāvato vuttaṁ. **Yā ca diṭṭhi yañca vatthū**ti tadubhayaṁ ekato katvā rūpavatthukā attānudiṭṭhi vuccatīti attho.

Āpokasiṇādīni āpādīni nissāya uppāditakasiṇanimittāneva. Paricchinnākāsakasiṇaṁ pana rūpajjhānassa ārammaṇaṁ hontampi ākāsakasiṇanti vuccamāne arūpajjhānārammaṇena kasiṇugghāṭimākāsena saṁkiṇṇaṁ hotīti na gahitanti veditabbaṁ. Rūpādhikārattā viññāṇakasiṇaṁ na gatetabbamevāti. **Idhekacco vedanaṁ saññaṁ saṅkhāre viññāṇaṁ attato samanupassatī**ti cattāro khandhe abhinditvā ekato gahaṇavasena vuttaṁ. So hi cittacetasikānaṁ visuṁ visuṁ karaṇe asamatthattā sabbe ekato katvā "attā"ti gaṇhāti. **Iminā rūpena rūpavā**ti ettha sarīrarūpampi kasiṇarūpampi labbhati. **Chāyāsampanno**ti chāyāya sampanno aviraḷo. **Tamenā**ti ettha ena-saddo nipātamattaṁ, tametanti[2] vā attho. **Chāyāvā**ti vijjamānacchāyo. Rūpaṁ attāti aggahitepi rūpaṁ amuñcitvā diṭṭhiyā uppannattā **rūpavatthukā**ti vuttaṁ.

Attani rūpaṁ samanupassatīti sarīrarūpassa kasiṇarūpassa ca cittanissitattā tasmiṁ arūpasamudāye attani taṁ rūpaṁ samanupassati. **Ayaṁ gandho**ti ghāyitagandhaṁ āha. **Imasmiṁ pupphe**ti pupphanissitattā gandhassa evamāha.

Rūpasmiṁ attānaṁ samanupassatīti yattha rūpaṁ gacchati, tattha cittaṁ gacchati. Tasmā rūpanissitaṁ cittaṁ gahetvā taṁ arūpasamudāyaṁ attānaṁ tasmiṁ rūpe samanupassati. Oḷārikattā rūpassa oḷārikādhāraṁ karaṇḍakamāha.

---

1. Pathavīmaṇḍalaṁ, taṁ nissāya (Sī) 2. Tanti (Sī)

132. **Idhekacco cakkhusamphassajaṁ vedanan**ti-ādīsu visuṁ visuṁ vedanāya diṭṭhigahaṇe asatipi vedanāti ekaggahaṇena gahite sabbāsaṁ vedanānaṁ antogadhattā visuṁ visuṁ gahitā eva hontīti visuṁ visuṁ yojanā katāti veditabbā. So hi anubhavanavasena vedanāya oḷārikattā vedanaṁyeva "attā"ti gaṇhāti. **Saññaṁ saṅkhāre viññāṇaṁ rūpaṁ attato samanupassatī**ti saññādayo arūpadhamme rūpañca ekato katvā "attā"ti samanupassati. Ummattako viya hi puthujjano yathā yathā upaṭṭhāti, tathā tathā gaṇhāti.

133. **Cakkhusamphassajaṁ saññan**ti-ādīsu sañjānanavasena saññāya pākaṭattā saññaṁ "attā"ti gaṇhāti. Sesaṁ vedanāya vuttanayena veditabbaṁ.

134. **Cakkhusamphassajaṁ cetanan**ti-ādīsu saṅkhārakkhandhapariyāpannesu dhammesu cetanāya padhānattā pākaṭattā ca cetanā eva niddiṭṭhā. Tāya itarepi niddiṭṭhāva honti. So pana cetasikabhāvavasena pākaṭattā cetanaṁ "attā"ti gaṇhāti. Sesaṁ vuttanayameva.

135. **Cakkhuviññāṇan**ti-ādīsu vijānanavasena cittassa pākaṭattā cittaṁ "attā"ti gaṇhāti. Sesametthāpi vuttanayameva.

3. Micchādiṭṭhiniddesavaṇṇanā

136. **Micchādiṭṭhi** heṭṭhā vuttatthāyeva. Ayaṁ pana aparo nayo—**natthi dinnan**ti ucchedadiṭṭhikattā dānaphalaṁ paṭikkhipati. **Natthi yiṭṭhan**ti ettha **yiṭṭhan**ti khuddakayañño. **Hutan**ti mahāyañño. Dvinnampi phalaṁ paṭikkhipati. **Natthi sukatadukkaṭānaṁ kammānaṁ phalaṁ vipāko**ti dānaphalassa paṭikkhittattā sīlādīnaṁ puññakammānaṁ, pāṇātipātādīnaṁ pāpakammānaṁ phalaṁ paṭikkhipati. **Natthi ayaṁ loko**ti pure katena kammunā. **Natthi paro loko**ti idha katena kammunā. **Natthi mātā, natthi pitā**ti tesu katakammānaṁ phalaṁ paṭikkhipati. **Natthi sattā opapātikā**ti kammahetukaṁ upapattiṁ paṭikkhipati. **Natthi loke samaṇabrāhmaṇā -pa- pavedentī**ti idhalokaparaloke passituṁ abhiññāpaṭilābhāya paṭipadaṁ paṭikkhipati. Idha Pāḷiyaṁ pana **natthi dinnanti vatthū**ti natthi dinnanti vuccamānaṁ dānaṁ, tassā diṭṭhiyā vatthūti

attho. **Evaṁ vādo micchā**ti evaṁ natthi dinnanti vādo vacanaṁ micchā viparītoti attho.

4. Sakkāyadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

137. **Sakkāyadiṭṭhi** pana attānudiṭṭhiyeva, aññattha āgatapariyāyavacanadassanatthaṁ vuttāti veditabbā.

5. Sassatadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

138. **Sakkāyavatthukāya sassatadiṭṭhiyā**ti kammadhārayasamāso. **Rūpavantaṁ vā attānan**ti-ādīnaṁ pannarasannaṁ vacanānaṁ ante samanupassatīti sambandho kātabbo, pāṭho vā. Aññathā hi na ghaṭīyatīti. Evaṁ "rūpavantaṁ vā attānaṁ samanupassatī"ti ekameva dassetvā sesā cuddasa saṁkhittā.

6. Ucchedadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

139. **Sakkāyavatthukāya ucchedadiṭṭhiyā** evaṁ "rūpaṁ attato samanupassatī"ti ekameva dassetvā sesā catasso saṁkhittā.

7. Antaggāhikādiṭṭhiniddesavaṇṇanā

140. **Antaggāhikāya diṭṭhiyā** paṭhamavāre ākārapucchā. Dutiye ākāragahaṇaṁ. Tatiye ākāravissajjanaṁ. Tattha **loko**ti attā. **So anto**ti aññamaññapaṭipakkhesu sassatucchedantesu sassataggāhe sassatanto, asassataggāhe ucchedanto. **Parittaṁ okāsan**ti suppamattaṁ vā sarāvamattaṁ vā khuddakaṁ ṭhānaṁ. **Nīlakato pharatī**ti nīlanti ārammaṇaṁ karoti. **Ayaṁ loko**ti attānaṁ sandhāya vuttaṁ. **Parivaṭumo**ti samantato paricchedavā. **Antasaññī**ti antavātisaññī. Anto assa atthīti antoti gahetabbaṁ. **Yaṁ pharatī**ti yaṁ kasiṇarūpaṁ pharati. **Taṁ vatthu ceva loko cā**ti taṁ kasiṇarūpaṁ ārammaṇañceva ālokiyaṭṭhena loko ca. **Yena pharatī**ti yena cittena pharati. **So attā ceva loko cā**ti attānamapekkhitvā pulliṅgaṁ kataṁ, taṁ cittaṁ attā ceva ālokanaṭṭhena loko cāti vuttaṁ hoti. **Antavā**ti anto. **Okāsakato pharatī**ti ālokakasiṇavasena

tejokasiṇavasena odātakasiṇavasena vā obhāsoti pharati. Nīlādīnaṁ pañcannaṁ pabhassarakasiṇānaṁyeva gahitattā pathavī-āpovāyokasiṇavasena attābhiniveso na hotīti gahetabbaṁ.

Vipulaṁ okāsanti khalamaṇḍalamattādivasena mahantaṁ ṭhānaṁ. **Anantavā**ti vuddha-anantavā. **Apariyanto**ti vuddha-apariyanto. **Anantasaññī**ti anantotisaññī. **Taṁ jīvan**ti so jīvo. Liṅgavipallāso kato. **Jīvo**ti ca attā eva. Rūpādīni pañcapi parivaṭumaṭṭhena sarīraṁ. **Jīvaṁ na sarīran**ti attasaṅkhāto jīvo rūpasaṅkhātaṁ sarīraṁ na hoti. Esa nayo vedanādīsu. **Tathāgato**ti satto. Arahanti[1] eke. **Paraṁ maraṇā**ti maraṇato uddhaṁ, paraloketi attho. **Rūpaṁ idheva maraṇadhamman**ti attano pākaṭakkhandhasīsena pañcakkhandhaggahaṇaṁ, taṁ imasmiṁyeva loke nassanapakatikanti attho. Sesakkhandhesupi eseva nayo. **Kāyassa bhedā**ti khandhapañcakasaṅkhātassa kāyassa bhedato paraṁ. Iminā vacanena "paraṁ maraṇā"ti etassa uddesassa attho vutto. **Hotipīti**-ādīsu **hotī**ti mūlapadaṁ. Catūsupi api-saddo samuccayattho. **Tiṭṭhatī**ti sassatattā tiṭṭhati, na cavatīti attho. "Hotī"tipadassa vā atthavisesanatthaṁ "tiṭṭhatī"tipadaṁ vuttanti veditabbaṁ. **Uppajjatī**ti aṇḍajajalābujayonipavesavasena uppajjati nāma, **nibbattatī**ti saṁsedaja-opapātikayonipavesavasena nibbattati nāmāti atthayojanā veditabbā. **Ucchijjatī**ti pabandhābhāvavasena. **Vinassatī**ti bhaṅgavasena. **Na hoti paraṁ maraṇā**ti purimapadānaṁ atthavivaraṇaṁ, cutito uddhaṁ na vijjatīti attho. **Hoti ca na ca hotī**ti ekaccasassatikānaṁ diṭṭhi, ekena pariyāyena hoti, ekena pariyāyena na hotīti attho. Jīvabhāvena hoti, pubbajīvassa abhāvena na hotīti vuttaṁ hoti. **Neva hoti na na hotī**ti amarāvikkhepikānaṁ diṭṭhi, hotīti ca neva hoti, na hotīti ca na hotīti attho. Anuvādabhayā musāvādabhayā ca mandattā momūhattā ca pubbavuttanayassa[2] paṭikkhepamattaṁ karoti. **Imehi paññāsāya ākārehī**ti yathāvuttānaṁ dasannaṁ pañcakānaṁ vasena paññāsāya ākārehīti.

---

1. Arahāti (Sī) 2. Pubbavuttadvayassa (Ka)

8. Pubbantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

141. Pubbantāparantānudiṭṭhīsu sassataṁ vadantīti **sassatavādā.** Atha vā vadanti etenāti vādo, diṭṭhigatassetaṁ adhivacanaṁ. Sassatanti vādopi sassatayogena sassato, sassato vādo etesanti sassatavādā. Tathā ekaccaṁ sassatanti vādo ekaccasassato, so etesaṁ atthīti **ekaccasassatikā.** Tathā antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā nānantavāti pavatto vādo antānanto, so etesaṁ atthīti **antānantikā.** Na maratīti amarā. Kā sā? "Evampi me no"ti-ādinā[1] nayena pariyantarahitassa diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā ca. Vividho khepo vikkhepo, amarāya diṭṭhiyā, vācāya vā vikkhepo amarāvikkhepo, so etesaṁ atthīti **amarāvikkhepikā.** Aparo nayo—amarā nāma macchajāti, sā ummujjananimujjanādivasena udake sandhāvamānā gahetuṁ na sakkā hoti, evamevaṁ ayampi vādo ito cito ca sandhāvati, gāhaṁ na upagacchatīti amarāvikkhepoti vuccati, so etesaṁ atthīti amarāvikkhepikā. **Adhiccasamuppanno**ti akāraṇasamuppanno attā ca loko cāti dassanaṁ adhiccasamuppannaṁ, taṁ etesaṁ atthīti **adhiccasamuppannikā.**

9. Aparantānudiṭṭhiniddesavaṇṇanā

142. Saññiṁ vadantīti **saññīvādā.** Asaññiṁ vadantīti **asaññīvādā.** Nevasaññīnāsaññiṁ vadantīti **nevasaññīnāsaññīvādā.** Atha vā saññīti pavatto vādo saññīvādo, so yesaṁ atthīti te saññīvādā, tathā asaññīvādā, nevasaññīnāsaññīvādā ca. Ucchedaṁ vadantīti **ucchedavādā.** **Diṭṭhadhammo**ti paccakkhadhammo, tattha tattha paṭiladdha-attabhāvassetaṁ adhivacanaṁ. Diṭṭhadhamme nibbānaṁ diṭṭhadhammanibbānaṁ, imasmiṁyeva attabhāve dukkhavūpasamoti attho, taṁ vadantīti **diṭṭhadhammanibbānavādā.** Imasmiṁ panatthe vitthāriyamāne sāṭṭhakathaṁ sakalaṁ Brahmajālasuttaṁ vattabbaṁ hoti. Evañca sati atipapañco hotīti na vitthārito. Tadatthikehi taṁ apekkhitvā gahetabbo.

---

1. Dī 1. 24 piṭṭhe.

10-12. Saññojanikādidiṭṭhiniddesavaṇṇanā

143. Yasmā saññojanikā diṭṭhi sabbadiṭṭhisādhāraṇā, tasmā tassā sabbadiṭṭhisaññojanattā sabbadiṭṭhisādhāraṇo attho niddiṭṭho. So heṭṭhā vuttadiṭṭhipariyuṭṭhānāneva.

144. Mānavinibandhadiṭṭhīsu **cakkhu ahanti abhinivesaparāmāso**ti mānapubbako abhinivesaparāmāso. Na hi diṭṭhi mānasampayuttā hoti. Teneva ca mānavinibandhāti vuttaṁ, mānapaṭibandhā mānamūlakāti attho.

145. **Cakkhu mamanti abhinivesaparāmāso**ti etthāpi eseva nayo. Ettha pana "mamā"ti vattabbe "maman"ti anunāsikāgamo veditabbo. "Ahan"ti mānavinibandhāya rūpādīnipi ajjhattikāneva. Na hi kasiṇarūpaṁ vinā bāhirāni "ahan"ti gaṇhāti. "Maman"ti mānavinibandhāya pana bāhirānipi labbhanti. Bāhirānipi hi "maman"ti gaṇhāti. Yasmā pana dukkhā vedanā aniṭṭhattā mānavatthu na hoti, tasmā cha vedanā tāsaṁ mūlapaccayā cha phassā ca na gahitā. Saññādayo pana idha pacchinnattā na gahitāti veditabbā.

13. Attavādapaṭisaṁyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

146. **Attavādapaṭisaṁyuttā diṭṭhi** attānudiṭṭhiyeva. Attāti vādena paṭisaṁyuttattā puna evaṁ vuttā.

14. Lokavādapaṭisaṁyuttadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

147. **Attā ca loko cā**ti so eva attā ca ālokanaṭṭhena loko cāti attho. **Sassato**ti sassatavādānaṁ diṭṭhi. **Asassato**ti ucchedavādānaṁ. **Sassato ca asassato cā**ti ekaccasassatikānaṁ. **Neva sassato nāsassato**ti amarāvikkhepikānaṁ. **Antavā**ti parittakasiṇalābhīnaṁ takkikānañca nigaṇṭhājīvikānañca. Atha vā ucchedavādino "satto jātiyā pubbantavā, maraṇena aparantavā"ti vadanti. Adhiccasamuppannikā "satto jātiyā pubbantavā"ti vadanti. **Anantavā**ti appamāṇakasiṇalābhīnaṁ. Sassatavādino pana "pubbantāparantā natthi, tena anantavā"ti vadanti. Adhiccasamuppannikā "aparantena anantavā"ti vadanti.

Antavā ca anantavā cāti uddhamadho avaḍḍhitvā tiriyaṁ vaḍḍhitakasiṇānaṁ. **Neva antavā na anantavā**ti amarāvikkhepikānaṁ[1].

15-16. Bhavavibhavadiṭṭhiniddesavaṇṇanā

148. Bhavavibhavadiṭṭhīnaṁ yathāvuttadiṭṭhito visuṁ abhinivesābhāvato visuṁniddesaṁ akatvā yathāvuttadiṭṭhīnaṁyeva vasena "olīyanaṁ atidhāvanan"ti ekekaṁ ākāraṁ niddisituṁ pucchaṁ akatvā ca **olīyanābhiniveso bhavadiṭṭhi, atidhāvanābhiniveso vibhavadiṭṭhī**ti āha. Tattha "bhavanirodhāya dhamme desiyamāne cittaṁ na pakkhandatī"ti[2] vutta[3] olīyanābhiniveso, sassatasaññāya nibbānato saṅkocanābhinivesoti attho. "Bhaveneva kho paneke aṭṭīyamānā harāyamānā jigucchamānā vibhavaṁ abhinandantī"ti[2] vutta[3] atidhāvanābhiniveso, ucchedasaññāya nirodhagāminipaṭipadātikkamanābhinivesoti attho.

Idāni tāva bhavavibhavadiṭṭhiyo sabbadiṭṭhīsu yojetvā dassetuṁ **assādadiṭṭhiyā**ti-ādimāha. Tattha yasmā assādadiṭṭhikā sassataṁ vā ucchedaṁ vā nissāya "natthi kāmesu doso"ti gaṇhanti, tasmā pañcatiṁsākārāpi assādadiṭṭhiyo **siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā vibhavadiṭṭhiyo**ti vuttā. Tattha yasmā ekekāpi diṭṭhiyo sassataggāhavasena bhavadiṭṭhiyo bhaveyyuṁ, ucchedaggāhavasena vibhavadiṭṭhiyo bhaveyyunti attho. Attānudiṭṭhiyā rūpaṁ attato samanupassati, vedanaṁ, saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attato samanupassatīti pañcasu rūpādito attano anaññattā tesu ucchinnesu attā ucchinnoti gahaṇato **pañca vibhavadiṭṭhiyo**ti vuttaṁ. Sesesu pañcadasasu ṭhānesu rūpādito attano aññattā tesu ucchinnesupi "attā sassatoti gahaṇato **pannarasa bhavadiṭṭhiyo**ti vuttaṁ.

Micchādiṭṭhiyā "sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo"ti ucchedavasena pavattattā antavānantavādiṭṭhīsu parittārammaṇa-appamāṇārammaṇajhānalābhino dibbacakkhunā[4] rūpadhātuyā cavitvā satte aññattha upapanne passitvā bhavadiṭṭhiṁ apassitvā vibhavadiṭṭhiṁ gaṇhanti. Tasmā tattha **siyā bhavadiṭṭhiyo, siyā**

---

1. Amarāvikkhepikānaṁ etaṁ (Sī)
2. Khu 1. 224 piṭṭhe.
3. Vuttaṁ (Sī)
4. Dibbacakkhukā (Sī)

vibhavadiṭṭhiyoti vuttaṁ. **Hoti ca na ca hotī**ti ettha **hoti cā**ti bhavadiṭṭhi, **na ca hotī**ti vibhavadiṭṭhi. **Neva hoti na na hotī**ti ettha **neva hotī**ti vibhavadiṭṭhi, **na na hotī**ti bhavadiṭṭhi. Tasmā tattha "siyā"ti vuttaṁ.

Pubbantānudiṭṭhiyā ekaccasassatikā sassatañca paññapenti, asassatañca paññapenti. Tasmā sā bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca hoti. Cattāro antānantikā antānantaṁ attānaṁ paññapenti. Tasmā sā attānudiṭṭhi sadisā bhavadiṭṭhi ca vibhavadiṭṭhi ca. Cattāro amarāvikkhepikā bhavadiṭṭhiṁ vā vibhavadiṭṭhiṁ vā nissāya vācāvikkhepaṁ āpajjanti, avasesā pana bhavadiṭṭhiyova. Tasmā te te sandhāya "siyā"ti vuttaṁ. Aparantānudiṭṭhiyā satta ucchedavādā vibhavadiṭṭhiyo, avasesā bhavadiṭṭhiyo. Tasmā te te sandhāya "siyā"ti vuttaṁ. Saññojanikadiṭṭhiyā sabbadiṭṭhīnaṁ vasena "siyā"ti vuttaṁ. Ahanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā cakkhādīnaṁ ahanti gahitattā tesaṁ vināse attā vinaṭṭho hotīti **sabbāva tā vibhavadiṭṭhiyo**ti vuttaṁ. Attānudiṭṭhiyo viya mamanti mānavinibandhāya diṭṭhiyā cakkhādito attano aññattā tesaṁ vināsepi attā na vinassatīti **sabbāva tā bhavadiṭṭhiyo**ti vuttaṁ. Lokavādapaṭisaṁyuttāya diṭṭhiyā "sassato attā ca loko cā"ti-ādinā[1] nayena vuttattā bhavavibhavadiṭṭhi pākaṭāyeva. Ettāvatā assādadiṭṭhādikā vibhavadiṭṭhipariyosānā soḷasa diṭṭhiyo tīṇisatañca diṭṭhābhinivesā niddiṭṭhā honti. Attānudiṭṭhi ca sakkāyadiṭṭhi ca attavādapaṭisaññuttā diṭṭhi ca atthato ekā pariyāyena tividhā vuttā. Saññojanikā pana diṭṭhi avatthābhedena sabbāpi diṭṭhiyo honti.

Idāni **sabbāva tā diṭṭhiyo assādadiṭṭhiyo**ti-ādi aññena pariyāyena yathāyogaṁ diṭṭhisaṁsandanā. Tattha **sabbāva tā diṭṭhiyo**ti yathāvuttā anavasesā diṭṭhiyo. Diṭṭhirāgarattattā taṇhāssādanissitattā ca **assādadiṭṭhiyo,** attasinehānugatattā **attānudiṭṭhiyo,** viparītadassanattā **micchādiṭṭhiyo,** khandhavatthukattā **sakkāyadiṭṭhiyo,** ekekassa antassa gahitattā **antaggāhikā diṭṭhiyo,** anatthasaṁyojanikattā **saññojanikā diṭṭhiyo,** attavādena yuttattā

1. Khu 9. 156 piṭṭhe.

attavādapaṭisaṁyuttā diṭṭhiyoti imā satta diṭṭhiyo sabbadiṭṭhisaṅgāhikā, sesā pana nava diṭṭhiyo na sabbadiṭṭhisaṅgāhikā.

Idāni vitthārato vuttā sabbāva tā diṭṭhiyo dvīsuyeva diṭṭhīsu saṅkhipitvā sattānaṁ diṭṭhidvayanissayaṁ dassento **bhavañca diṭṭhin**tigāthamāha. Sabbāpi hi tā diṭṭhiyo bhavadiṭṭhī vā honti vibhavadiṭṭhī vā. **Bhavañca diṭṭhiṁ vibhavañca diṭṭhin**ti ettha pana ca-saddo diṭṭhimeva samuccinoti, na nissayaṁ. Na hi eko bhavavibhavadiṭṭhidvayaṁ nissayati. Yathāha "iti bhavadiṭṭhisannissitā vā sattā honti vibhavadiṭṭhisannissitā vā"ti[1]. **Takkikā**ti takkena vadantīti takkikā. Te hi diṭṭhigatikā sabhāvapaṭivedhapaññāya abhāvā kevalaṁ takkena vattanti. Yepi ca jhānalābhino abhiññālābhino vā diṭṭhiṁ gaṇhanti, tepi takketvā gahaṇato takkikā eva. **Nissitāse**ti nissitāti attho. Ekameva padaṁ, "se"ti nipātamattaṁ vā. **Tesaṁ nirodhamhi na ha'tthi ñāṇan**ti diṭṭhinissayassa kāraṇavacanametaṁ. Sakkāyadiṭṭhinirodhe nibbāne yasmā tesaṁ ñāṇaṁ natthi, tasmā etaṁ diṭṭhidvayaṁ nissitāti attho. "Na hi atthi ñāṇan"ti ettha hi-kāro kāraṇopadese nipāto. **Yatthāyaṁ loko viparītasaññī**ti yattha sukhe nirodhamhi ayaṁ sadevako loko "dukkham"iti viparītasaññī hoti, tasmiṁ nirodhamhi na ha'tthi ñāṇanti sambandho. Dukkhamiti viparītasaññitāya idaṁ suttaṁ—

"Rūpā saddā rasā gandhā, phassā dhammā ca kevalā.
Iṭṭhā kantā manāpā ca, yāvata'tthīti vuccati.

Sadevakassa lokassa, ete vo sukhasammatā.
Yattha cete nirujjhanti, taṁ nesaṁ dukkhasammataṁ.

Sukhanti diṭṭhamariyehi, sakkāyassu'parodhanaṁ.
Paccanīkamidaṁ hoti, sabbalokena passataṁ.

Yaṁ pare sukhato āhu, tadariyā āhu dukkhato.
Yaṁ pare dukkhato āhu, tadariyā sukhato vidū.

Passa dhammaṁ durājānaṁ, sampamūḷhettha'viddasu[2].
Nivutānaṁ tamo hoti, andhakāro apassataṁ.

1. Khu 9. 118 piṭṭhe.
2. Sammūḷhettha aviddasu (Sī)

Satañca vivaṭaṁ hoti, āloko passatāmiva[1].
Santike na vijānanti, magā dhammassa'kovidā.

Bhavarāgaparetehi, bhavasotānusāribhi.
Māradheyyānupannehi, nāyaṁ dhammo susambudho.

Ko nu aññatra ariyebhi, padaṁ sambuddhumarahati.
Yaṁ padaṁ sammadaññāya, parinibbanti anāsavā"ti[2].

149. Idāni sabbāsaṁ diṭṭhīnaṁ diṭṭhidvayabhāvaṁ diṭṭhisamugghātakañca sammādiṭṭhiṁ suttato dassetukāmo **dvīhi bhikkhave**ti suttaṁ āhari. Tattha **devā**ti brahmānopi vuccanti. **Olīyantī**ti saṅkucanti. **Atidhāvantī**ti atikkamitvā gacchanti. **Cakkhumanto**ti paññavanto. Ca-saddo atirekattho. **Bhavārāmā**ti bhavo ārāmo abhiramaṭṭhānaṁ etesanti bhavārāmā. **Bhavaratā**ti bhave abhiratā. **Bhavasammuditā**ti bhavena santuṭṭhā. **Desiyamāne**ti Tathāgatena vā Tathāgatasāvakena vā desiyamāne. **Na pakkhandatī**ti dhammadesanaṁ vā bhavanirodhaṁ vā na pavisati. **Na pasīdatī**ti tattha pasādaṁ na pāpuṇāti. **Na santiṭṭhatī**ti tattha na patiṭṭhāti. **Nādhimuccatī**ti tattha ghanabhāvaṁ na pāpuṇāti. Ettāvatā sassatadiṭṭhi vuttā.

Aṭṭīyamānāti dukkhaṁ pāpuṇamānā. **Harāyamānā**ti lajjaṁ pāpuṇamānā. **Jigucchamānā**ti jigucchaṁ pāpuṇamānā. **Vibhavaṁ abhinandantī**ti ucchedaṁ paṭicca tussanti, ucchedaṁ patthayantīti vā attho. **Kirā**ti anussavanatthe nipāto. **Bho**ti ālapanametaṁ[3]. **Santan**ti nibbutaṁ. **Paṇītan**ti dukkhābhāvato paṇītaṁ, padhānabhāvaṁ nītanti vā paṇītaṁ. **Yāthāvan**ti yathāsabhāvaṁ. Ettāvatā ucchedadiṭṭhi vuttā.

Idhāti imasmiṁ sāsane. **Bhūtan**ti hetuto sañjātaṁ khandhapañcakasaṅkhātaṁ dukkhaṁ. **Bhūtato passatī**ti idaṁ bhūtaṁ dukkhanti passati. **Nibbidāyā**ti vipassanatthāya. **Virāgāyā**ti ariyamaggatthāya. **Nirodhāyā**ti nibbānatthāya. **Paṭipanno hotī**ti tadanurūpaṁ paṭipadaṁ paṭipanno hoti. **Evaṁ passantī**ti iminā pakārena pubbabhāge lokiyañāṇena, paṭivedhakāle lokuttarañāṇena passanti. Ettāvatā sammādiṭṭhi vuttā.

---

1. Passatāmidha (Sī) 2. Khu 1. 397 piṭṭhe. 3. Ālapanamattaṁ (Sī)

Idāni dvīhi gāthāhi tassā sammādiṭṭhiyā ānisaṁsaṁ dasseti. Tattha **yo bhūtaṁ bhūtato disvā**ti dukkhaṁ pariññābhisamayena abhisametvāti attho. **Bhūtassa ca atikkaman**ti nirodhaṁ sacchikiriyābhisamayena abhisametvāti attho. **Yathābhūte'dhimuccatī**ti maggabhāvanābhisamayavasena yathāsabhāve nirodhe "etaṁ santaṁ, etaṁ paṇītan"ti adhimuccati. **Bhavataṇhā parikkhayā**ti samudayassa pahānenāti attho. Asatipi cettha saccānaṁ nānābhisamayatte "disvā"ti pubbakālikavacanaṁ saddhiṁ pubbabhāgapaṭipadāya vohāravasena vuttanti veditabbaṁ. Na hi pubbaṁ passitvā pacchā adhimuccati. Catusaccābhisamayo samānakālameva hoti. Samānakālepi vā pubbakālikāni padāni bhavantīti na doso. **Sa ve**ti ekaṁsena so arahaṁ. **Bhūtapariññāto**ti dukkhaṁ pariññātavā. **Vītataṇho**ti vigatataṇho. **Bhavābhave**ti khuddake ca mahante ca bhave. Vuddhi-atthepi hi a-kārassa sambhavato **abhavo**ti mahābhavo. So pana khuddakamahantabhāvo upādāyupādāya veditabbo. Atha vā **bhave**ti sassate. **Abhave**ti ucchede. Tadubhayepi diṭṭhirāgābhāvena vītataṇho. **Tūtassa vibhavā**ti vaṭṭadukkhassa samucchedā. **Nāgacchati punabbhavan**ti Arahato parinibbānaṁ vuttaṁ.

150. **Tayo puggalā**ti-ādi micchādiṭṭhikagarahaṇatthaṁ sammādiṭṭhikapasaṁsanatthaṁ vuttaṁ. Tattha virūpabhāvaṁ pannā gatā diṭṭhi etesanti **vipannadiṭṭhī.** Sundarabhāvaṁ pannā gatā diṭṭhi etesanti **sampannadiṭṭhī. Titthiyo**ti titthaṁ vuccati diṭṭhi, taṁ paṭipannattā titthe sādhu, titthaṁ yassa atthīti vā titthiyo. Ito bahiddhā pabbajjūpagato. **Titthiyasāvako**ti tesaṁ diṭṭhānugatimāpanno gahaṭṭho. **Yo ca micchādiṭṭhiko**ti tadubhayabhāvaṁ anupagantvā yāya kāyaci diṭṭhiyā micchādiṭṭhiko.

Tathāgatoti Sammāsambuddho. Paccekabuddhopi ettheva saṅgahito. **Tathāgatasāvako**ti maggappatto phalappatto ca. **Yo ca sammādiṭṭhiko**ti tadubhayavinimutto lokiyasammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhiko.

Gāthāsu **kodhano**ti yo abhiṇhaṁ kujjhati, so. **Upanāhī**ti tameva kodhaṁ vaḍḍhetvā upanandhanasīlo. **Pāpamakkhī**ti lāmakabhūtamakkhavā. **Māyāvī**ti katapāpapaṭicchādanavā. **Vasalo**ti hīnajacco. **Visuddho**ti

ñāṇadassanavisuddhiyā visuddho. **Suddhataṁ gato**ti maggaphalasaṅkhātaṁ suddhabhāvaṁ gato. **Medhāvī**ti paññavā. Imāya gāthāya lokuttarasammādiṭṭhisampanno eva thomito.

Vipannadiṭṭhiyo sampannadiṭṭhiyoti puggalavohāraṁ pahāya dhammameva garahanto thomento ca āha. **Etaṁ mamā**ti taṇhāmaññanavasena diṭṭhi. **Esohamasmī**ti mānamaññanamūlikā diṭṭhi. **Eso me attā**ti diṭṭhimaññanameva.

Etaṁ mamāti kā diṭṭhīti-ādīhi tissannaṁ vipannadiṭṭhīnaṁ vibhāgañca gaṇanañca kālasaṅgahañca pucchitvā vissajjanaṁ kataṁ. Tattha **kādiṭṭhī**ti anekāsu diṭṭhīsu katamā diṭṭhīti attho. **Katamantānuggahitā**ti pubbantāparantasaṅkhātakāladvaye katamena kālena anuggahitā, anubaddhāti attho. Yasmā "etaṁ mamā"ti parāmasanto "etaṁ mama ahosi, evaṁ mama ahosi, ettakaṁ mama ahosī"ti atītaṁ vatthuṁ apadisitvā parāmasati, tasmā **pubbantānudiṭṭhi** hoti. **Pubbantānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā "esohamasmī"ti parāmasanto "imināhaṁ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā esosmi visujjhissāmī"ti anāgataphalaṁ upādāya parāmasati, tasmā **aparantānudiṭṭhi** hoti. **Aparantānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā "eso me attā"ti parāmasanto atītānāgataṁ upādinnasantatiṁ upādāya "eso me attā"ti parāmasati, sakkāyadiṭṭhivasena ca parāmasati, tasmā sakkāyadiṭṭhi hoti. **Pubbantāparantānuggahitā** ca tā diṭṭhiyo honti. Yasmā pana sakkāyadiṭṭhippamukhāyeva dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo honti, sakkāyadiṭṭhisamugghāteneva ca dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo samugghātaṁ gacchanti, tasmā **sakkāyadiṭṭhippamukhena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānī**ti vuttā, sakkāyadiṭṭhippamukhena sakkāyadiṭṭhidvārena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni hontīti attho. Sakkāyadiṭṭhippamukhānīti pāṭho sundarataro. Sakkāyadiṭṭhi pamukhā ādi etesanti sakkāyadiṭṭhippamukhāni. Kāni tāni? Dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni.

"Kā diṭṭhī"ti pucchāya vīsativatthukā attānudiṭṭhi, vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhīti vissajjanaṁ. "Kati diṭṭhiyo"ti pucchāya sakkāyadiṭṭhippamukhāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatānīti vissajjanaṁ. Sāyeva pana sakkāyadiṭṭhi "eso me

attā"tivacanasāmaññena attānudiṭṭhīti vuttā. Tassā vuttāya attavādapaṭisaññuttā diṭṭhipi vuttāyeva hoti.

151. **Ye keci bhikkhave**ti-ādisuttāharaṇaṁ sampannadiṭṭhipuggala-sambandhena sampannadiṭṭhipuggalavibhāgadassanatthaṁ kataṁ. Tattha **niṭṭhaṁ gatā**ti maggañāṇavasena Sammāsambuddho Bhagavāti nicchayaṁ gatā, nibbematikāti attho. Niṭṭhāgatāti pāṭho[1] samāsapadaṁ hoti, attho pana soyeva. **Diṭṭhisampannā**ti diṭṭhiyā sundarabhāvaṁ katā. **Idha niṭṭhā**ti imissā kāmadhātuyā parinibbānaṁ. **Idha vihāya niṭṭhā**ti imaṁ kāmabhavaṁ vijahitvā Suddhāvāsabrahmaloke parinibbānaṁ. **Sattakkhattuparamassā**ti sattakkhattuṁparamā sattavāraparamā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇaṁ assa, tato paraṁ aṭṭhamaṁ bhavaṁ nādiyatīti sattakkhattuparamo. Tassa sattakkhattuparamassa sotāpannassa. **Kolaṁkolassā**ti kulato kulaṁ gacchatīti kolaṁkolo. Sotāpattiphalasacchikiriyato hi paṭṭhāya nīce kule upapatti nāma natthi, mahābhogakulesuyeva nibbattatīti attho. Tassa kolaṁkolassa sotāpannassa. **Ekabījissā**ti khandhabījaṁ nāma kathitaṁ. Yassa hi sotāpannassa ekaṁyeva khandhabījaṁ atthi, ekaṁ attabhāvaggahaṇaṁ, so ekabījī nāma. Tassa ekabījissa sotāpannassa. Bhagavatā gahitanāmavasenevetāni etesaṁ nāmāti. Ettakaṁ hi ṭhānaṁ gato sattakkhattuparamo nāma hoti, ettakaṁ kolaṁkolo, ettakaṁ ekabījīti Bhagavatā etesaṁ nāmaṁ gahitaṁ. Bhagavā hi "ayaṁ ettakaṁ ṭhānaṁ gamissati, ayaṁ ettakaṁ ṭhānaṁ gamissatī"ti ñātvā tesaṁ tāni tāni nāmāni aggahesi. Mudupañño hi sotāpanno satta bhave nibbattento sattakkhattuparamo nāma, majjhimapañño paraṁ chaṭṭhaṁ bhavaṁ nibbattento kolaṁkolo nāma, tikkhapañño ekaṁ bhavaṁ nibbattento ekabījī nāma. Taṁ panetaṁ tesaṁ mudumajjhimatikkhapaññataṁ pubbahetu niyameti. Ime tayopi sotāpannā kāmabhavavasena vuttā, rūpārūpabhave pana bahukāpi paṭisandhiyo gaṇhanti. **Sakadāgāmissā**ti paṭisandhivasena sakiṁ kāmabhavaṁ āgacchatīti sakadāgāmī. Tassa sakadāgāmissa. **Diṭṭheva dhamme arahā**ti imasmiṁyeva attabhāve arahā. Arahantipi pāṭho. **Idha niṭṭhā**ti

---

1. Pāṭhe (Ka)

kāmabhavaṁ saṁsaranteyeva sandhāya vuttaṁ. Rūpārūpabhave uppannā pana ariyā kāmabhave na uppajjanti, tattheva parinibbāyanti.

Antarāparinibbāyissāti āyuvemajjhassa antarāyeva kilesaparinibbānena parinibbāyanato antarāparinibbāyī. So pana uppannasamanantarā parinibbāyī, āyuvemajjhaṁ appatvā parinibbāyī, āyuvemajjhaṁ patvā parinibbāyīti tividho hoti. Tassa antarāparinibbāyissa anāgāmino. **Upahaccaparinibbāyissā**ti āyuvemajjhaṁ atikkamitvā vā kālakiriyaṁ upagantvā vā kilesaparinibbānena parinibbāyantassa anāgāmino. **Asaṅkhāraparinibbāyissā**ti asaṅkhārena appayogena adhimattappayogaṁ akatvāva kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammassa anāgāmino. **Sasaṅkhāraparinibbāyissā**ti sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattappayogaṁ katvāva kilesaparinibbānena parinibbāyanadhammassa anāgāmino. **Uddhaṁsotassa Akaniṭṭhagāmino**ti uddhaṁvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṁ vaṭṭasotaṁ vāti uddhaṁsoto, uddhaṁ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti uddhaṁsoto, Akaniṭṭhaṁ gacchatīti Akaniṭṭhagāmī. Tassa uddhaṁsotassa Akaniṭṭhagāmino anāgāmissa. Ayaṁ pana anāgāmī catuppabhedo—yo avihato paṭṭhaya cattāro brahmaloke sodhetvā Akaniṭṭhaṁ gantvā parinibbāyati, ayaṁ uddhaṁsoto Akaniṭṭhagāmī nāma. Yo heṭṭhā tayo brahmaloke sodhetvā sudassībrahmaloke ṭhatvā parinibbāyati, ayaṁ uddhaṁsoto na Akaniṭṭhagāmī nāma. Yo ito Akaniṭṭhameva gantvā parinibbāyati, ayaṁ na uddhaṁsoto Akaniṭṭhagāmī nāma. Yo heṭṭhā catūsu brahmalokesu tattha tattheva parinibbāyati, ayaṁ na uddhaṁsoto na Akaniṭṭhagāmī nāmāti. Ime pañca anāgāmino Suddhāvāsaṁ gahetvā vuttā. Anāgāmino pana rūparāgārūparāgānaṁ appahīnattā ākaṅkhamānā sesarūpārūpabhavesupi nibbattanti. Suddhāvāsenibbattā pana aññattha na nibbattanti. **Aveccappasannā**ti ariyamaggavasena jānitvā bujjhitvā acalappasādena pasannā. **Sotāpannā**ti ariyamaggasotaṁ āpannā. Iminā sabbepi ariyaphalaṭṭhā puggalā gahitāti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Diṭṭhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ānāpānassatikathā

1. Gaṇanavāravaṇṇanā

152. Idāni diṭṭhikathānantaraṁ kathitāya **ānāpānassati**kathāya apubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṁ hi **ānāpānassati**kathā diṭṭhikathāya suviditadiṭṭhādīnavassa micchādiṭṭhimalavisodhanena suvisuddhacittassa yathābhūtāvabodhāya samādhibhāvanā sukarā hoti, sabbasamādhibhāvanāsu ca sabbasabbaññubodhisattānaṁ bodhimūle imināva samādhinā samāhitacittānaṁ yathābhūtāvabodhato ayameva samādhibhāvanā padhānāti ca diṭṭhikathānantaraṁ kathitā. Tattha **soḷasavatthukaṁ ānāpānassatisamādhiṁ bhāvayato samadhikāni dve ñāṇasatāni uppajjantī**ti ñāṇagaṇanuddeso, **aṭṭha paripanthe**[1] **ñāṇānī**ti-ādi ñāṇagaṇananiddeso, **katamāni aṭṭha paripanthe ñāṇānī**ti-ādi **imāni ekavīsati vimuttisukhe ñāṇānī**tipariyantaṁ sabbañāṇānaṁ vitthāraniddeso, ante **soḷasavatthukaṁ ānāpānassatisamādhiṁ bhāvayato**ti-ādi nigamananti evaṁ tāva Pāḷivavatthānaṁ veditabbaṁ.

Tattha gaṇanuddese gaṇanavāre tāva **soḷasavatthukan**ti dīghaṁ rassaṁ sabbakāyapaṭisaṁvedī passambhayaṁ kāyasaṅkhāranti kāyānupassanācatukkaṁ, pītipaṭisaṁvedī sukhapaṭisaṁvedī cittapaṭisaṁvedī passambhāyaṁ cittasaṅkhāranti vedanānupassanācatukkaṁ, cittapaṭisaṁvedī abhippamodayaṁ cittaṁ samadahaṁ cittaṁ vimocayaṁ cittanti cittānupassanācatukkaṁ, aniccānupassī virāgānupassī nirodhānupassī paṭinissaggānupassīti dhammānupassanācatukkanti imesaṁ catunnaṁ catukkānaṁ vasena soḷasa vatthūni patiṭṭhā ārammaṇāni assāti soḷasavatthuko. Taṁ soḷasavatthukaṁ. Samāsavasena panettha vibhattilopo kato. **Ānan**ti abbhantaraṁ pavisanavāto. **Apānan**ti bahinikkhamanavāto. Keci pana vipariyāyena vadanti. Apānaṁ hi apetaṁ ānatoti apānanti vuccati, niddese[2] pana nākārassa dīghattamajjhupekkhitvā āpānanti[3]. Tasmiṁ ānāpāne sati ānāpānassati, assāsapassāsapariggāhikāya satiyā etaṁ adhivacanaṁ. Ānāpānassatiyā

---

1. Paribandhe (Ka) evamaññatthāpi. 2. Khu 9. 170 piṭṭhe. 3. Ānanti vuttaṁ (Sī)

yutto samādhi, ānāpānassatiyaṁ vā samādhi ānāpānassatisamādhi. **Bhāvayato**ti nibbedhabhāgiyaṁ bhāventassa. **Samadhikānī**ti saha adhikena vattantīti samadhikāni, sātirekānīti attho. Ma-kāro panettha padasandhikaro. Keci pana "saṁadhikānī"ti vadanti. Evaṁ sati dve ñāṇasatāniyeva adhikānīti āpajjati, kaṁ na yujjati. Imāni hi vīsati-adhikāni dve ñāṇasatāni hontīti.

Paripanthe ñāṇānīti paripanthaṁ ārammaṇaṁ katvā pavattañāṇāni. Tathā **upakāre upakkilese ñāṇāni. Vodāne ñāṇānī**ti vodāyati tena cittaṁ parisuddhaṁ hotīti vodānaṁ. Kiṁ taṁ? Ñāṇaṁ. "Vodānañāṇānī"ti vattabbe "sutamaye ñāṇan"ti-ādīsu[1] viya "vodāne ñāṇānī"ti vuttaṁ. Sato sampajāno hutvā karotīti satokārī, tassa **satokārissa ñāṇāni. Nibbidāñāṇānī**ti nibbidābhūtāni ñāṇāni. **Nibbidānulomañāṇānī**ti nibbidāya anukūlāni ñāṇāni. Nibbidānulomiñāṇānītipi pāṭho, nibbidānulomo etesaṁ atthīti nibbidānulomīti attho. **Nibbidāpaṭippassaddhiñāṇānī**ti nibbidāya paṭippassaddhiyaṁ ñāṇāni. **Vimuttisukhe ñāṇānī**ti vimuttisukhena sampayuttāni ñāṇāni.

Katamāni aṭṭhāti-ādīhi paripantha-upakārānaṁ paṭipakkhavipakkhayugalattā tesu ñāṇāni saheva niddiṭṭhāni. **Kāmacchandanekkhammā**dīni heṭṭhā vuttatthāni. **Upakāran**ti ca liṅgavipallāsavasena napuṁsakavacanaṁ kataṁ. **Sabbepi akusalā dhammā**ti vuttāvasesā ye keci akusalā dhammā. Tathā sabbepi nibbedhabhāgiyā **kusalā dhammā.** "Paripantho upakāran"ti ca taṁ tadeva apekkhitvā ekavacanaṁ kataṁ. Ettha ca **paripanthe ñāṇāni** ca **upakāre ñāṇāni** ca pucchitvā tesaṁ ārammaṇāneva vissajjitvā teheva tāni vissajjitāni hontīti tadārammaṇāni ñāṇāni nigametvā dassesi. **Upakkilese ñāṇā**dīsupi eseva nayo.

Gaṇanavāravaṇṇana niṭṭhitā.

---

1. Khu 9. 1, 5 piṭṭhādīsu.

2. Soḷasañāṇaniddesavaṇṇanā

153. **Soḷasati ākārehī**ti ubhayapakkhavasena vuttehi soḷasahi ñāṇakoṭṭhāsehi. **Uducitaṁ cittaṁ samuducitan**ti upacārabhūmiyaṁ cittaṁ uddhaṁ ucitaṁ, sammā uddhaṁ ucitaṁ, uparūpari kataparicayaṁ sammā uparūpari kataparicayanti attho. Udujitaṁ cittaṁ samudujitantipi pāṭho. Uparibhāvāya jitaṁ, uparibhāvakarehi vā ñāṇehi jitaṁ **udujitaṁ. Samudujitan**ti samā uparibhāvāya, uparibhāvakarehi vā ñāṇehi jitaṁ, **samā**ti cettha visamabhāvapaṭikkhepo. Imasmiṁ pāṭhe u, du-iti dve dve upasaggā honti. Urūjitaṁ cittaṁ sammārūjitantipi[1] pāṭho. Etthāpi jitatthoyeva. Urū arūti[2] idaṁ pana nipātamattamevāti vadanti. Vīṇopamaṭṭhakathāya tajjitaṁ sutajjitanti ca attho vutto, so idha na yujjati. **Ekatte santiṭṭhatī**ti upacārabhūmiyaṁ tāva nānārammaṇavikkhepābhāvena ekatte patiṭṭhāti. **Niyyānāvaraṇaṭṭhena nīvaraṇā**ti ettha aratipi sabbepi akusalā āvaraṇaṭṭhena nīvaraṇāti vuttā. **Niyyānāvaraṇaṭṭhenā**ti niyyānānaṁ āgamanamaggapidahanaṭṭhena. Niyyānavāraṇaṭṭhenātipi pāṭho, niyyānānaṁ paṭikkhepanaṭṭhenāti attho. **Nekkhammaṁ ariyānaṁ niyyānan**ti maggaṭṭhānaṁ ariyānaṁ niyyānasaṅkhātassa ariyamaggassa hetuttā phalūpacārena ariyānaṁ niyyānaṁ. Tena ca hetubhūtena maggakkhaṇe ariyā niyyanti nigacchanti. Keci pana "niyyānanti maggo"ti vadanti. Idha upacārassa adhippetattā maggakkhaṇe ca ālokasaññāya sabbakusaladhammānañca abhāvā taṁ na yujjati. **Nivutattā**ti paṭicchannattā. **Nappajānātī**ti puggalavasena vuttaṁ.

Visuddhacittassāti upacārabhūmiyaṁyeva. **Khaṇikasamodhānā**ti cittakkhaṇe cittakkhaṇe uppajjanato khaṇo etesaṁ atthīti khaṇikā, upakkilesā, khaṇikānaṁ samodhāno samāgamo pabandho khaṇikasamodhāno. Tasmā khaṇikasamodhānā, uppajjamānā upakkilesā khaṇikappabandhavasena khaṇikaparamparāvasena uppajjanti, na ekacittakkhaṇavasenāti vuttaṁ hoti.

Soḷasañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Udājitaṁ cittaṁ samudājitantipi (Sī) 2. Udāti (Sī)

3. Upakkilesañāṇaniddesavaṇṇanā

Paṭhamacchakka

154. Paṭhamacchakke **assāsādimajjhapariyosānan**ti abbhantarapavisanavātassa nāsikaggaṁ vā mukhanimittaṁ vā ādi, hadayaṁ majjhaṁ, nābhi pariyosānaṁ. Taṁ tassa ādimajjhapariyosānaṁ satiyā anugacchato yogissa ṭhānanānattānugamanena cittaṁ ajjhattaṁ vikkhepaṁ gacchati, taṁ ajjhattavikkhepagataṁ cittaṁ ekatte asaṇṭhahanato samādhissa paripantho. **Passāsādimajjhapariyosānan**ti bahinikkhamanavātassa nābhi ādi, hadayaṁ majjhaṁ, nāsikaggaṁ vā mukhanimittaṁ vā bahi-ākāso vā pariyosānaṁ. Yojanā panettha vuttanayeneva veditabbā. **Assāsapaṭikaṅkhanā nikantitaṇhācariyā**ti "nāsikāvātāyattamidaṁ kammaṭṭhānan"ti sallakkhetvā oḷārikoḷārikassa assāsassa patthanāsaṅkhātā nikāmanā eva taṇhāpavatti. Taṇhāpavattiyā sati ekatte asaṇṭhahanato samādhissa paripantho. **Passāsapaṭikaṅkhanā nikantī**ti puna assāsapubbakassa passāsassa patthanāsaṅkhātā nikanti. Sesaṁ vuttanayeneva yojetabbaṁ. **Assāsenābhitunnassā**ti atidīghaṁ atirassaṁ vā assāsaṁ karontassa assāsamūlakassa kāyacittakilamathassa sabbhāvato tena assāsena viddhassa pīḷitassa. **Passāsapaṭilābhe mucchanā**ti assāsena pīḷitattāyeva passāse assādasaññino passāsaṁ patthayato tasmiṁ passāsapaṭilābhe rajjanā. Passāsamūlakepi eseva nayo.

Vuttasseva atthassa anuvaṇṇanatthaṁ vuttesu gāthābandhesu **anugacchanā**ti anugacchamānā. **Satī**ti ajjhattabahiddhāvikkhepahetubhūtā sati. Vikkhipati anena cittanti vikkhepo. Ko so? Assāso. Ajjhattaṁ vikkhepo ajjhattavikkhepo, tassa ākaṅkhanā **ajjhattavikkhepākaṅkhanā,** asammāmanasikāravasena ajjhattavikkhepakassa assāsassa ākaṅkhanāti vuttaṁ hoti. Eteneva nayena bahiddhāvikkhepapatthanā veditabbā. **Yehī**ti yehi upakkilesehi. **Vikkhippamānassā**ti vikkhipiyamānassa vikkhepaṁ āpādiyamānassa. **No ca cittaṁ vimuccatī**ti cittaṁ assāsapassāsārammaṇe ca nādhimuccati, paccanīkadhammehi ca na vimuccati. Cittaṁ no ca vimuccati parapattiyā ca hontīti sambandho. **Vimokkhaṁ appajānantā**ti so vā añño vā

ārammaṇādhimuttivimokkhañca paccanīkavimuttimokkhañca evaṁ appajānantā. **Parapattiyā**ti parapaccayaṁ parasaddahanaṁ arahanti, na attapaccakkhaṁ ñāṇanti "parapaccayikā"ti vattabbe "parapattiyā"ti vuttaṁ. Attho pana soyeva.

Dutiyacchakka

155. Dutiyacchakke **nimittan**ti assāsapassāsānaṁ phusanaṭṭhānaṁ. Assāsapassāsā hi dīghanāsikassa nāsāpuṭaṁ ghaṭṭento pavattanti, rassanāsikassa uttaroṭṭhaṁ. Yadi hi ayaṁ hogī taṁ nimittameva āvajjati, tassa nimittameva āvajjamānassa assāse cittaṁ vikampati, na patiṭṭhātīti attho. Tassa tasmiṁ citte appatiṭṭhite samādhissa abhāvato taṁ vikampanaṁ samādhissa paripantho. Yadi assāsameva āvajjati, tassa cittaṁ abbhantarapavesanavasena vikkhepaṁ āvahati, nimitte na patiṭṭhāti, tasmā nimitte vikampati. Iminā nayena sesesupi yojanā kātabbā. Gāthāsu **vikkhippate**ti vikkhipīyati vikkhepaṁ āpādīyati.

Tatiyacchakka

156. Tatiyacchakke **atītānudhāvanaṁ cittan**ti phusanaṭṭhānaṁ atikkamitvā gataṁ assāsaṁ vā passāsaṁ vā anugacchamānaṁ cittaṁ. **Vikkhepānupatitan**ti vikkhepena anugataṁ, vikkhepaṁ vā sayaṁ anupatitaṁ anugataṁ. **Anāgatapaṭikaṅkhanaṁ cittan**ti phusanaṭṭhānaṁ appattaṁ assāsaṁ vā passāsaṁ vā paṭikaṅkhamānaṁ paccāsīsamānaṁ cittaṁ. **Vikampitan**ti tasmiṁ appatiṭṭhāneneva vikkhepena vikampitaṁ. **Līnan**ti atisithilavīriyatādīhi saṅkucitaṁ. **Kosajjānupatitan**ti kusītabhāvānugataṁ. **Atipaggahitan**ti accāraddhavīriyatādīhi ati-ussāhitaṁ. **Uddhaccānupatitan**ti vikkhepānugataṁ. **Abhinatan**ti assādavatthūsu bhusaṁ nataṁ allīnaṁ. **Apanatan**ti nirassādavatthūsu patihataṁ, tato apagataṁ vā, apagatanataṁ vā, na tato apagatanti attho. **Rāgānupatitan**ti ettha assāsapassāsanimittaṁ manasikaroto uppannapītisukhe vā pubbe hasitalapitakīḷitavatthūsu vā rāgo anupatati. **Byāpādānupatitan**ti ettha manasikāre nirassādagatacittassa uppannadomanassavasena vā pubbe samudāciṇṇesu āghātavatthūsu vā byāpādo anupatati. Gāthāsu **na samādhiyatī**ti na samāhitaṁ hoti. **Adhicittan**ti cittasīsena niddiṭṭho adhiko samādhi.

157. Ettāvatā tīhi chakkehi aṭṭhārasa upakkilese niddisitvā idāni tesaṁ upakkilesānaṁ samādhissa paripanthabhāvasādhanena ādīnavaṁ dassento puna **assāsādimajjhapariyosānan**ti-ādimāha. Tattha **kāyopi cittampi sāraddhā ca hontī**ti vikkhepasamuṭṭhānarūpānaṁ vasena rūpakāyopi, vikkhepasantativasena cittampi mahatā khobhena mubhitā sadarathā ca honti. Tato mandatarena **iñjitā** kampitā, tato mandatarena **phanditā** calitā honti. Balavāpi majjhimopi mandopi khobho hotiyeva, na sakkā khobhena na bhavituntі vuttaṁ hoti. **Cittaṁ vikampitattā**ti cittassa vikampitattā. Gāthāsu **paripuṇṇā abhāvitā**ti yathā paripuṇṇā hoti, tathā abhāvithā. **Iñjito**ti kampito. **Phandito**ti mandakampito. Heṭṭhā nīvaraṇānaṁ anantarattā "imehi ca pana nīvaraṇehī"ti[1] accantasamīpanidassanavacanaṁ kataṁ. Idha pana nigamane nīvaraṇānaṁ santarattā **tehi ca pana nīvaraṇehī**ti parammukhanidassanavacanaṁ kataṁ.

Upakkilesañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Vodānañāṇaniddesavaṇṇanā

158. **Vodāne ñāṇānī**ti visuddhañāṇāni. **Taṁ vivajjayitvā**ti yaṁ pubbe vuttaṁ atītānudhāvanaṁ cittaṁ vikkhepānupatitaṁ, taṁ vivajjayitvāti sambandhitabbaṁ. **Ekaṭṭhāne samādahatī**ti assāsapassāsānaṁ phusanaṭṭhāne samaṁ ādahati patiṭṭhāpeti. **Tattheva adhimocetī**ti ekaṭṭhāneti vutte assāsapassāsānaṁ phusanaṭṭhāneyeva sanniṭṭhapeti sanniṭṭhānaṁ karoti. **Paggaṇhitvā**ti dhammavicayapītisambojjhaṅgabhāvanāya paggahetvā. **Viniggaṇhitvā**ti passaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅgabhāvanāya viniggaṇhitvā. "Satindriyavīriyindriyehi paggahetvā, satindriyasamādhindriyehi viniggahetvā"tipi vadanti. **Sampajāno hutvā**ti asubhabhāvanādīhi. Puna **sampajāno hutvā**ti mettābhāvanādīhi. Yena rāgena anupatitaṁ, yena byāpādena anupatitaṁ, taṁ pajahatīti sambandho. Taṁ cittaṁ īdisanti sampajānanto tappaṭipakkhena

---

1. Khu 9. 163 piṭṭhe.

rāgaṁ pajahati, byāpādaṁ pajahatīti vā attho. **Parisuddhan**ti nirupakkilesaṁ. **Pariyodātan**ti pabhassaraṁ. **Ekattagataṁ hotī**ti taṁ taṁ visesaṁ pattassa taṁ taṁ ekattaṁ gataṁ hoti.

Katame te ekattāti idha yujjamānāyujjamānepi[1] ekatte ekato katvā pucchati. **Dānūpasaggupaṭṭhānekattan**ti dānavatthusāṅkhātassa dānassa upasaggo vosajjanaṁ dānūpasaggo, dānavatthupariccāgacetanā. Tassa upaṭṭhānaṁ ārammaṇakaraṇavasena upagantvā ṭhānaṁ dānūpasaggupaṭṭhānaṁ, tadeva ekattaṁ, tena vā ekattaṁ ekaggabhāvo dānūpasaggupaṭṭhānekattaṁ. Dānavosaggupaṭṭhānekattanti pāṭho sundarataro, so evattho. Etena paduddhāravasena[2] cāgānussatisamādhi vutto. Paduddhāravasena vuttopi cesa itaresaṁ tiṇṇampi ekattānaṁ upanissayapaccayo hoti, tasmā idha niddiṭṭhanti vadanti. Visākhāpi hi mahā-upāsikā āha "idha bhante disāsu vassaṁvuṭṭhā bhikkhū Sāvatthiṁ āgacchissanti Bhagavantaṁ dassanāya, te Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā pucchissanti 'itthannāmo bhante bhikkhu kālaṅkato, tassa kā gati, ko abhisamparāyo'ti. Taṁ Bhagavā byākarissati sotāpattiphale vā sakadāgāmiphale vā anāgāmiphale vā arahatte vā. Tyāhaṁ upasaṅkamitvā pucchissāmi 'āgatapubbā nu kho bhante tena ayyena Sāvatthī'ti. Sace me vakkhanti 'āgatapubbā tena bhikkhunā Sāvatthī'ti. Niṭṭhamettha gacchissāmi nissaṁsayaṁ paribhuttaṁ tena ayyena vassikasāṭikā vā āgantukabhattaṁ vā gamikabhattaṁ vā gilānabhattaṁ vā gilānupaṭṭhākabhattaṁ vā gilānabhesajjaṁ vā dhuvayāgu vāti. Tassā me tadanussarantiyā pāmojjaṁ jāyissati, pamuditāya pīti jāyissati, pītimanāya kāyo passambhissati, passaddhakāyā sukhaṁ vedayissāmi, sukhiniyā cittaṁ samādhiyissati, sā me bhavissati indriyabhāvanā balabhāvanā bojjhaṅgabhāvanā"ti[3]. Atha vā ekattesu paṭhamaṁ upacārasamādhivasena vuttaṁ, dutiyaṁ appanāsamādhivasena, tatiyaṁ vipassanāvasena, catutthaṁ maggaphalavasenāti veditabbaṁ. Samathassa nimittaṁ **samathanimittaṁ.** Vayo bhaṅgo eva lakkhaṇaṁ **vayalakkhaṇaṁ. Nirodho** nibbānaṁ. Sesametesu tīsu vuttanayeneva yojetabbaṁ.

---

1. Yujjamānepi (Sī) 2. Sadduddhāravasena (Sī) 3. Vi 3. 407 piṭṭhe.

Cāgādhimuttānanti dāne adhimuttānaṁ. **Adhicittan**ti vipassanāpādakasamādhi. **Vipassakānan**ti bhaṅgānupassanato paṭṭhāya tīhi anupassanāhi saṅkhāre vipassantānaṁ. **Ariyapuggalānan**ti aṭṭhannaṁ. Dutiyādīni tīṇi ekattāni ānāpānassativasena sesakammaṭṭhānavasena ca yujjanti. **Catūhi ṭhānehī**ti catūhi kāraṇehi. Samādhivipassanāmaggaphalānaṁ vasena "ekattagataṁ cittaṁ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hoti upekkhānubrūhitañca ñāṇena ca sampahaṁsitan"ti uddesapadāni. "Paṭhamassa jhānassa ko ādī"ti-ādīni tesaṁ uddesapadānaṁ vitthāre ukamyatāpucchāpubbaṅgamāni niddesapadāni. Tattha **paṭipadāvisuddhipakkhandan**ti paṭipadā eva nīvaraṇamalavisodhanato visuddhi, taṁ paṭipadāvisuddhiṁ pakkhandaṁ paviṭṭhaṁ. **Upekkhānubrūhitan**ti tatramajjhattupekkhāya brūhitaṁ vaḍḍhitaṁ. **Ñāṇena ca sampahaṁsitan**ti pariyodāpakena ñāṇena sampahaṁsitaṁ pariyodāpitaṁ visodhitaṁ. **Paṭipadāvisuddhi**nāma sasambhāriko upacāro, **upekkhānubrūhanā** nāma appanā, **sampahaṁsanā** nāma paccavekkhaṇāti evameke vaṇṇayanti. Yasmā pana "ekattagataṁ cittaṁ paṭipadāvisuddhipakkhandañceva hotī"ti-ādi vuttaṁ, tasmā anto-appanāyameva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi, tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā, dhammānaṁ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṁsanā veditabbā. Kathaṁ? Yasmiṁ hi vāre appanā uppajjati, tasmiṁ yo nīvaraṇasaṅkhāto kilesagaṇo tassa jhānassa paripantho, tato cittaṁ visujjhati, visuddhattā āvaraṇavirahitaṁ hutvā majjhimaṁ samathanimittaṁ paṭipajjati. **Majjhimaṁ samathanimittaṁ** nāma samappavatto appanāsamādhiyeva. Tadanantaraṁ pana purimacittaṁ ekasantatipariṇāmanayena kathattaṁ upagacchamānaṁ majjhimaṁ samathanimittaṁ **paṭipajjati** nāma. Evaṁ **paṭipannattā** tathattupagamanena **tattha pakkhandati** nāma. Evaṁ tāva purimacitte vijjamānākāranipphādikā paṭhamassa jhānassa uppādakkhaṇeyeva āgamanavasena paṭipadāvisuddhi veditabbā. Evaṁ visuddhassa pana tassa puna visodhetabbābhāvato visodhane byāpāraṁ akaronto **visuddhaṁ cittaṁ ajjhupekkhati** nāma. Samathabhāvūpagamanena samathapaṭipannassa puna samādāne byāpāraṁ akaronto **samathapaṭipannaṁ ajjhupekkhati** nāma. Samathapaṭipannabhāvato eva cassa kilesasaṁsaggaṁ pahāya ekattena upaṭṭhitassa puna ekattupaṭṭhāne byāpāraṁ akaronto **ekattupaṭṭhānaṁ ajjhupekkhati** nāma. Evaṁ tatramajjhattupekkhāya kiccavasena upekkhānubrūhanā veditabbā.

Ye panete evaṁ upekkhānubrūhite tattha jātā samādhipaññāsaṅkhātā yuganaddhadhammā aññamaññaṁ anativattamānā hutvā pavattā, yāni ca saddhādīni indriyāni nānākilesehi vimuttattā vimuttirasena ekarasāni hutvā pavattāni, yaṁ cesa tadupagaṁ tesaṁ anativattana-ekarasabhāvānaṁ anucchavikaṁ vīriyaṁ vāhayati, yā cassa tasmiṁ khaṇe pavattā āsevanā, sabbepi te ākārā yasmā ñāṇena saṁkilesavodānesu taṁ taṁ ādīnavañca ānisaṁsañca disvā tathā tathā sampahaṁsitattā visodhitattā pariyodāpitattā nipphannā, tasmā dhammānaṁ anativattanādibhāvasādhanena pariyodāpakassa ñāṇassa kiccanipphattivasena sampahaṁsanā veditabbāti vuttaṁ. Tattha yasmā upekkhāvasena ñāṇaṁ pākaṭaṁ hoti, yathāha—“tathāpaggahitaṁ cittaṁ sādhukaṁ ajjhupekkhati, upekkhāvasena paññāvasena paññindriyaṁ adhimattaṁ hoti. Upekkhāvasena nānattakilesehi cittaṁ vimuccati, vimokkhavasena paññāvasena paññindriyaṁ adhimattaṁ hoti. Vimuttattā te dhammā ekarasā honti, ekarasaṭṭhena bhāvanā”ti[1]. Tasmā ñāṇakiccabhūtā **sampahaṁsanā pariyosānan**ti vuttā.

Evaṁ tivattagatanti-ādīni tasseva cittassa thomanavacanāni. Tattha **evaṁ tivattagatan**ti evaṁ yathāvuttena vidhinā paṭipadāvisuddhipakkhandana-upekkhānubrūhanāñāṇasampahaṁsanāvasena tividhabhāvaṁ gataṁ. **Vitakkasampannan**ti kilesakkhobhavirahitattā vitakkena sundarabhāvaṁ pannaṁ gataṁ. **Cittassa adhiṭṭhānasampannan**ti tasmiṁyeva ārammaṇe cittassa nirantarappavattisaṅkhātena adhiṭṭhānena sampannaṁ anūnaṁ. Yathā adhiṭṭhānavasiyaṁ adhiṭṭhānanti jhānappavatti, tathā idhāpi cittassa adhiṭṭhānanti cittekaggatāpi yujjati. Tena hi ekasmiṁyeva ārammaṇe cittaṁ adhiṭṭhāti, na ettha vikkhipatīti. “Samādhisampannan”ti visuṁ vuttattā pana vuttanayeneva gahetabbaṁ. Atha vā samādhisseva jhānasaṅgahitattā **cittassa adhiṭṭhānasampannan**ti jhānaṅgapañcakavasena vuttaṁ, **samādhisampannan**ti indriyasaṅgahitattā indriyapañcakavasena, dutiyajjhānādīsu pana alabbhamānāni padāni pahāya labbhamānakavasena **pītisampannan**ti-ādi vuttaṁ.

Aniccānupassanādīsu aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu vitakkādayo paripuṇṇāyeva tāsaṁ kāmāvacarattā. Etāsu ca appanāya abhāvato paṭipadāvisuddhi-ādayo khaṇikasamādhivasena yojetabbā. Catūsu

1. Khu 9. 221 piṭṭhe.

maggesu paṭhamajjhānikavasena vitakkādīnaṁ labbhanato labbhamānakavaseneva vitakkādayo paripuṇṇā vuttā. Dutiyajjhānikādīsu hi maggesu vitakkādayo jhānesu viya parihāyantīti. Ettāvatā terasa vodānañāṇāni vitthārato niddiṭṭhāni honti. Kathaṁ? Ekaṭṭhāne samādahanena tattheva adhimuccanena kosajjappajahanena uddhaccappajahanena rāgappajahanena byāpādappajahanena sampayuttāni cha ñāṇāni, catūhi ekattehi sampayuttāni cattāri ñāṇāni, paṭipadāvisuddhi-upekkhānubrūhanāsampahaṁsanāhi sampayuttāni tīṇi ñāṇānīti evaṁ terasa ñāṇāni niddiṭṭhāni.

159. Evaṁ santepi ānāpānassatisamādhibhāvanāvasena tesaṁ nipphattiṁ dassetukāmo tāni ñāṇāni anigametvāva **nimittaṁ assāsapassāsā**ti-ādinā nayena codanāpubbaṅgamaṁ ānāpānassatisamādhibhāvanāvidhiṁ dassetvā ante tāni ñāṇāni nigametvā dassesi. Tattha **nimittaṁ** vuttameva. **Anārammaṇāmekacittassā**ti anārammaṇā ekacittassa. Ma-kāro panettha padasandhikaro. Anārammaṇamekacittassātipi pāṭho, ekassa cittassa ārammaṇaṁ na bhavantīti attho. **Tayo dhamme**ti nimittādayo tayo dhamme. **Bhāvanā**ti ānāpānassatisamādhibhāvanā. **Kathan**ti paṭhamaṁ vuttāya codanāgāthāya anantaraṁ vuttāya parihāragāthāya atthaṁ kathetukamyatāpucchā. **Na cime**ti na ca ime. Na cametipi pāṭho, soyeva padacchedo. Kathaṁ na ca aviditā honti, kathaṁ na ca cittaṁ vikkhepaṁ gacchatīti evaṁ kathaṁ saddo sesehi pañcahi yojetabbo. **Padhānañca paññāyatī**ti ānāpānassatisamādhibhāvanārambhakaṁ vīriyaṁ sandissati. Vīriyaṁ hi padahanti tenāti padhānanti vuccati. **Payogañca sādhetī**ti nīvaraṇavikkhambhakaṁ jhānañca yogī nipphādeti. Jhānaṁ hi nīvaraṇavikkhambhanāya payuñjīyatīti payogoti vuttaṁ. **Visesamadhigacchatī**ti saṁyojanappahānakaraṁ maggañca paṭilabhati. Maggo hi samathavipassanānaṁ ānisaṁsattā visesoti vutto. Visesassa ca pamukhabhūbhattā ca-kārena samuccayo na kato.

Idāni taṁ pucchitamatthaṁ upamāya sādhento **seyyathāpi rūkkho**ti-ādimāha. Tassattho—yathā nāma kakacena phālanatthaṁ vāsiyā tacchitvā rukkho phālanakāle niccalabhāvatthaṁ **same** bhūmipadese payogakkhamaṁ katvā ṭhapito. **Kakacenā**ti hatthakakacena. **Āgate**ti

rukkhaṁ phusitvā attano samīpabhāgaṁ āgate. **Gate**ti rukkhaṁ phusitvā parabhāgaṁ gate. Vā-saddo samuccayattho. **Na aviditā hontī**ti rukkhe kakacadantehi phuṭṭhaṁ purisena pekkhamānaṁ ṭhānaṁ appatvā tesaṁ āgamanagamanābhāvato sabbepi kakacadantā viditāva honti. **Padhānan**ti rukkhacchedanavīriyaṁ. **Payogan**ti rukkhacchedanakiriyaṁ. “Visesamadhigacchatī”tivacanaṁ upamāya natthi. **Upanibandhanā nimittan**ti upanibandhanāya satiyā nimittabhūtaṁ kāraṇabhūtaṁ nāsikaggaṁ vā mukhanimittaṁ vā. Upanibandhati etāya ārammaṇe cittanti upanibandhanā nāma sati. **Nāsikagge vā**ti dīghanāsiko nāsikagge. **Mukhanimitte vā**ti rassanāsiko uttaroṭṭhe. Uttaroṭṭho hi mukhe satiyā nimittanti mukhanimittanti vutto. **Āgate**ti phuṭṭhaṭṭhānato abbhantaraṁ āgate. **Gate**ti phuṭṭhaṭṭhānato bahiddhā gate. **Na aviditā hontī**ti phusanaṭṭhānaṁ appatvā assāsapassāsānaṁ āgamanagamanābhāvato sabbepi te viditā eva honti. **Kammaniyaṁ hotī**ti yena vīriyena kāyopi cittampi kammaniyaṁ bhāvanākammakkhamaṁ bhāvanākammayoggaṁ hoti. **Idaṁ** vīriyaṁ **padhānaṁ** nāmāti phalena kāraṇaṁ vuttaṁ hoti. **Upakkilesā pahīyantī**ti vikkhambhanavasena nīvaraṇāni pahīyanti. **Vitakkā vūpasammantī**ti nānārammaṇacārino anavaṭṭhitā vitakkā upasamaṁ gacchanti. Yena jhānena upakkilesā pahīyanti, vitakkā vūpasammanti. **Ayaṁ payogo**ti payogamapekkhitvā pulliṅganiddeso kato. **Saññojanā pahīyantī**ti taṁtaṁmaggavajjhā saññojanā samucchedappahānena pahīyanti. **Anusayā byantīhontī**ti pahīnānaṁ puna anuppattidhammakattā vigato uppādanto vā vayanto vā etesanti byantā, pubbe abyantā byantā hontīti byantīhonti, vinassantīti attho. Saññojanappahānaṁ anusayappahānena hoti, na aññathāti dassanatthaṁ anusayappahānamāha. Yena maggena saññojanā pahīyanti anusayā byantīhonti, **ayaṁ viseso**ti attho. Catutthacatukke ariyamaggassāpi niddiṭṭhattā idha ariyamaggo vutto. Ekacittassa ārammaṇadvayābhāvassa avuttepi siddhattā taṁ avissajjetvāva **evaṁ ime tayo dhammā ekacittassa ārammaṇā na hontī**ti nigamanaṁ kataṁ.

160. Idāni taṁ bhāvanāsiddhisādhakaṁ yogāvacaraṁ thunanto **ānāpānassati yassā**ti gāthaṁ vatvā tassā niddesamāha. Tattha

ānāpānassatiyo **yathā Buddhena desitā,** tathā **paripuṇṇā subhāvitā anupubbaṁ paricitā** yassa atthi saṁvijjanti. **So imaṁ lokaṁ pabhāseti.** Kiṁ viya? **Abbhā muttova candimā** yathā abbhādīhi mutto candimā imaṁ okāsalokaṁ pabhāseti, tathā so yogāvacaro imaṁ khandhādilokaṁ pabhāsetīti gāthāya sambandho. "Abbhā muttova candimā"ti ca padassa niddese mahikādīnampi vuttattā ettha ādisaddalopo katoti veditabbo. Gāthāniddese **no passāso no assāso**ti so soyeva[1] attho paṭisedhena visesetvā vutto. **Upaṭṭhānaṁ satī**ti asammussanatāya tameva assāsaṁ upagantvā ṭhānaṁ sati nāmāti attho. Tathā **passāsaṁ.** Ettāvatā ānāpānesu sati ānāpānassatīti attho vutto hoti.

Idāni sativaseneva "yassā"ti vuttaṁ puggalaṁ niddisitukāmo **yo assasati, tassupaṭṭhāti. Yo passasati, tassupaṭṭhātī**ti vuttaṁ. Yo assasati, tassa sati assāsaṁ upagantvā tiṭṭhati. Yo passasati, tassa sati passāsaṁ upagantvā tiṭṭhatīti attho. **Paripuṇṇā**ti jhānavipassanāmaggaparamparāya arahattamaggappattiyā paripuṇṇā. Teyeva hi jhānavipassanāmaggadhamme sandhāya **pariggahaṭṭhenā**ti-ādimāha. Te hi dhammā iminā yoginā pariggayhamānattā pariggahā, tena **pariggahaṭṭhena paripuṇṇā.** Tattha sabbesaṁ cittacetasikānaṁ aññamaññaparivārattā **parivāraṭṭhena paripuṇṇā.** Bhāvanāpāripūrivasena **paripūraṭṭhena paripuṇṇā. Catasso bhāvanā**ti-ādīni subhāvitāti vuttapadassa atthavasena vuttāni. Catasso bhāvanā heṭṭhā vuttāyeva. **Yānīkatā**ti yuttayānasadisā katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhaṭṭhena vatthusadisā katā. **Anuṭṭhitā**ti paccupaṭṭhitā. **Paricitā**ti samantato citā upacitā. **Susamāraddhā**ti suṭṭhu samāraddhā sukatā. **Yattha yattha ākaṅkhatī**ti yesu yesu jhānesu yāsu yāsu vipassanāsu sace icchati. **Tattha tatthā**ti tesu tesu jhānesu tāsu tāsu vipassanāsu. **Vasippatto**ti vasībhāvaṁ bahubhāvaṁ patto. **Balappatto**ti samathavipassanābalappatto. **Vesārajjappatto**ti visāradabhāvaṁ paṭubhāvaṁ[2] patto. **Te dhammā**ti samathavipassanā dhammā. **Āvajjanapaṭibaddhā**ti āvajjanāyattā, āvajjitamatteyeva tassa santānena, ñāṇena vā sampayogaṁ

---

1. Soyeva (Sī) 2. Pākaṭabhāvaṁ (Sī)

gacchantīti attho. **Ākaṅkhapaṭibaddhā**ti[1] ruci-āyattā, rocitamatteyeva vuttanayena sampayogaṁ gacchantīti attho. **Manasikāro** panettha āvajjanāya cittuppādo. Ākaṅkhanāya vevacanavasena atthavivaraṇatthaṁ vutto. **Tena vuccati yānīkatā**ti evaṁ katattāyeva te yuttayānasadisā katā hontīti vuttaṁ hoti.

Yasmiṁ yasmiṁ vatthusminti soḷasasu vatthūsu ekekasmiṁ. **Svādhiṭṭhitan**ti suppatiṭṭhitaṁ. **Sūpaṭṭhitā**ti suṭṭhu upaṭṭhitā. Sampayuttacittasatīnaṁ saheva sakasakakiccakaraṇato anulomapaṭilomavasena yojetvā te dve dhammā dassitā. **Tena vuccati vatthukatā**ti evaṁ bhūtattāyeva katapatiṭṭhā hontīti vuttaṁ hoti. **Yena yena cittaṁ abhinīharatī**ti pubbappavattito apanetvā yattha yattha bhāvanāvisese cittaṁ upaneti[2]. **Tena tena sati anuparivattatī**ti tasmiṁ tasmiṁyeva bhāvanāvisese sati anukūlā hutvā pubbappavattito nivattitvā pavattati. "Yena, tenā"ti cettha "yena Bhagavā tenupasaṅkamī"ti-ādīsu[3] viya bhummattho veditabbo. **Tena vuccati anuṭṭhitā**ti evaṁ karaṇatoyeva taṁ taṁ bhāvanaṁ anugantvā ṭhitā hontīti vuttaṁ hoti. Ānāpānassatiyā satipadhānattā vatthukatānuṭṭhitapadesu satiyā saha yojanā katāti veditabbā.

Yasmā pana paripuṇṇāyeva paricitā[4] honti vaḍḍhitā laddhāsevanā, tasmā "paripuṇṇā"tipade vuttā tayo atthā "paricitā"tipadepi vuttā, catuttho visesatthopi vutto. Tattha **satiyā pariggaṇhanto**ti sampayuttāya, pubbabhāgāya vā satiyā pariggahetabbe pariggaṇhanto yogī. **Jināti pāpake akusale dhamme**ti samucchedavasena lāmake kilese jināti abhibhavati. Ayañca puggalādhiṭṭhānā dhammadesanā. Dhammesu hi jinantesu taṁdhammasamaṅgīpuggalopi jināti nāma. Te ca dhammā satiṁ avihāya attano pavattikkhaṇe jinitumāraddhā jitāti vuccanti yathā "bhuñjitumāraddho bhutto"ti vuccati. Lakkhaṇaṁ panettha saddasatthato veditabbaṁ. Evaṁ santepi "parijitā"ti vattabbe ja-kārassa ca-kāraṁ katvā

---

1. Ākaṅkhanapaṭibaddhāti (Sī)
2. Upanāmeti (Ka)
3. Khu 1. 3, 318 piṭṭhādīsu.
4. Paribhāvitā (Sī)

"paricitā"ti vuttaṁ, yathā sammā gado assāti sugatoti atthavikappe da-kārassa ta-kāro niruttilakkhaṇena kato, evamidhāpi veditabbo. Imasmiṁ atthavikappe paricitāti padaṁ kattusādhanaṁ, purimāni tīṇi kammasādhanāni.

Cattāro susamāraddhāti cattāro susamāraddhatthāti vuttaṁ hoti, atthasaddassa lopo daṭṭhabbo. Susamāraddhāti padassa atthāpi hi idha susamāraddhāti vuttāti veditabbā, susamāraddhadhammā vā. Caturatthabhedato cattāroti vuttāti veditabbā, na dhammabhedato. Yasmā pana subhāvitāyeva susamāraddhā honti, na aññe, tasmā tayo bhāvanatthā idhāpi vuttā. Āsevanatthopi tīsu vuttesu vuttoyeva hoti, tasmā taṁ avatvā tappaccanīkānaṁ susamūhatattho vutto. Paccanīkasamugghātena hi āraddhapariyosānaṁ paññāyati, tena susamāraddhassa sikhāppatto attho vutto hoti. Tattha **tappaccanīkānan**ti tesaṁ jhānavipassanāmaggānaṁ paṭipakkhabhūtānaṁ. **Kilesānan**ti kāmacchandādīnaṁ niccasaññādisampayuttānaṁ sakkāyadiṭṭhādīnañca. **Susamūhatattā**ti vikkhambhanatadaṅgasamucchedavasena suṭṭhu samūhatattā nāsitattā. Potthakesu pana "susamugghātattā"ti likhanti, taṁ na sundaraṁ.

161. Puna tasseva padassa aññampi atthavikappaṁ dassento **susaman**ti-ādimāha. Tattha **tattha jātā**ti tasmiṁ sikhāppattabhāvanāvisese jātā. **Anavajjā**ti kilesānaṁ ārammaṇabhāvānupagamanena kilesadosavirahitā. **Kusalā**ti jātivasena kusalā. **Bodhipakkhiyā**ti bujjhanaṭṭhena bodhīti laddhanāmassa ariyassa pakkhe bhavattā bodhipakkhiyā. **Pakkhe bhavattā**ti hi upakārabhāve ṭhitattā. Te ca "cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo"ti[1] sattatiṁsa dhammā. **Idaṁ saman**ti idaṁ maggakkhaṇe dhammajātaṁ samucchedavasena kilese sameti vināsetīti samaṁ nāma. **Nirodho nibbānan**ti dukkhanirodhattā nirodho, vānasaṅkhātāya taṇhāya abhāvā nibbānaṁ. **Idaṁ susaman**ti idaṁ nibbānaṁ sabbasaṅkhatavisamāpagatattā suṭṭhu samanti susamaṁ nāma. **Ñātan**ti bodhipakkhiyasaṅkhātaṁ samaṁ

---

1. Ma 3. 27, 33; Khu 8. 75; Khu 11. 319 piṭṭhādīsu.

asammohato ñāṇena ñātaṁ, nibbānasaṅkhātaṁ susamaṁ ārammaṇato ñāṇena ñātaṁ. Tadeva dvayaṁ teneva cakkhunā viya **diṭṭhaṁ. Viditan**ti tadeva dvayaṁ santāne uppādanena ārammaṇakaraṇena ca paṭiladdhaṁ. Ñātaṁ viya paññāya **sacchikataṁ phassitañca.** "Asallīnaṁ asammuṭṭhā asāraddho ekaggan"ti purimassa purimassa padassa atthappakāsanaṁ. Tattha **āraddhan**ti paṭṭhapitaṁ. **Asallīnan**ti asaṅkucitaṁ. **Upaṭṭhitā**ti upagantvā ṭhitā. **Asammuṭṭhā**ti avinaṭṭhā. **Passaddho**ti nibbuto. **Asāraddho**ti niddaratho. **Samāhitan**ti samaṁ ṭhapitaṁ. **Ekaggan**ti avikkhittaṁ.

"Cattāro susamāraddhā"ti-ādi sakalassa susamāraddhavacanassa mūlattho. "Atthi saman"ti-ādi pana susamavacanassa, "ñātan"ti-ādi āraddhavacanassa vikappatthā. Tatthāyaṁ padatthasaṁsandanā—"samā ca susamā ca[1] samasusamā"ti vattabbe ekadesasarūpekasesaṁkatvā "susamā"icceva vuttā yathā nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanti. "Idaṁ samaṁ, idaṁ susaman"ti pana anaññāpekkhaṁ katvā napuṁsakavacanaṁ kataṁ. Yasmā pana ñātampi diṭṭhanti vuccati, diṭṭhañca āraddhañca atthato ekaṁ. Viditasacchikataphassitāni pana ñātavevacanāni, tasmā ñātanti āraddhatthoyeva vutto hoti.

Āraddhaṁ hoti vīriyaṁ asallīnanti ayaṁ pana āraddhavacanassa ujukatthoyeva. **Upaṭṭhitā satī**ti-ādīni pana sampayuttavīriyassa upakārakadhammadassanatthaṁ vuttāni, na āraddhavacanassa atthadassanatthaṁ. Purimena atthena suṭṭhu samāraddhāti susamāraddhā ca, iminā atthena susamā āraddhāti susamāraddhā ca ekasese kate "susamāraddhā"ti vuccanti. Imamatthaṁ pariggahetvā "tena vuccati susamāraddhā"ti vuttaṁ.

Anupubbanti yathānukkamenāti attho, pubbaṁ pubbaṁ anūti vuttaṁ hoti. **Dīghaṁ assāsavasenā**ti dīghantivutta-assāsavasena. **Purimā purimā**ti purimā purimā sati. Etena pubbantipadassa attho vutto hoti. **Pacchimā pacchimā**ti satiyeva. Etena anūtipadassa attho vutto hoti. Ubhayena pubbañca anu ca paricitāti attho vutto hoti. Upari soḷasa vatthūni vitthāretvā vacanato idha saṅkhipitvā "paṭinissaggānupassī"ti antimameva dassitaṁ. Yasmā sikhāppattabhāvanassa sabbāpi

1. Samā ca susamā ca dhammā (Sī)

ānāpānassatiyo punappunaṁ yathāruci pavattanako anuparicitāpi honti. Tena vuttaṁ "aññamaññaṁ paricitā ceva honti anuparicitā cā"ti.

Yathatthāti yathāsabhāvatthā. **Attadamathattho**ti arahattamaggakkhaṇe attano nibbisevanattho. **Samathattho**ti sītibhāvattho. **Parinibbāpanattho**ti kilesaparinibbānena. **Abhiññattho**ti sabbadhammavasena. **Pariññatthā**dayo maggañāṇakiccavasena. **Saccābhisamayattho** catunnaṁ saccānaṁ ekapaṭivedhadassanavasena. **Nirodhe patiṭṭhāpakattho** ārammaṇakaraṇavasena.

Buddhotipadassa abhāvepi Buddhenātipade yo so Buddho, taṁ niddisitukāmena Buddhoti vuttaṁ. **Sayambhū**ti upadesaṁ vinā sayameva bhūto. **Anācariyako**ti sayambhūpadassa atthavivaraṇaṁ. Yo hi ācariyaṁ vinā saccāni paṭivijjhati, so sayambhū nāma hoti. **Pubbe ananussutesū**ti-ādi anācariyakabhāvassa atthappakāsanaṁ. **Ananussutesū**ti ācariyaṁ ananussutesu. **Sāman**ti sayameva. **Abhisambujjhī**ti bhusaṁ sammā paṭivijjhi. **Tattha ca sabbaññutaṁ pāpuṇī**ti tesu ca saccesu sabbaññubhāvaṁ pāpuṇi. Yathā saccāni paṭivijjhantā sabbaññuno honti, tathā saccānaṁ paṭividdhattā evaṁ vuttaṁ. Sabbaññutaṁ pattotipi pāṭho. **Balesu ca vasībhāvan**ti dasasu ca Tathāgatabalesu issarabhāvaṁ pāpuṇi. Yo so evaṁ bhūto, so Buddhoti vuttaṁ hoti. Tattha sabbesu dhammesu appaṭihatañāṇanimittānuttaravimokkhādhigamaparibhāvitaṁ khandhasantānaṁ upādāya paṇṇattiko, sabbaññutapadaṭṭhānaṁ vā saccābhisambodhimupādāya paṇṇattiko sattaviseso Buddho. Ettāvatā atthato Buddhavibhāvanā katā hoti.

162. Idāni byañjanato vibhāvento **Buddhoti kenaṭṭhena Buddho**ti-ādimāha. Tattha yathā loke avagantā avagatoti vuccati, evaṁ **bujjhitā saccānīti Buddho.** Yathā paṇṇasosā vātā paṇṇasusāti vuccanti, evaṁ **bodhetā pajāyāti Buddho. Sabbaññutāya Buddho**ti sabbadhammabujjhanasamatthāya buddhiyā Buddhoti vuttaṁ hoti. **Sabbadassāvitāya Buddho**ti sabbadhammānaṁ ñāṇacakkhunā diṭṭhattā Buddhoti vuttaṁ hoti.

Anaññaneyyatāya Buddhoti aññena abodhanīyato sayameva Buddhattā Buddhoti vuttaṁ hoti. **Visavitāya Buddho**ti nānāguṇavisavanato[1] padumamiva vikasanaṭṭhena Buddhoti vuttaṁ hoti. **Khīṇāsavasaṅkhātena Buddho**ti-ādīhi chahi pariyāyehi cittasaṅkocakaradhammappahānena niddakkhayavibuddho puriso viya sabbakilesaniddakkhayavibuddhattā Buddhoti vuttaṁ hoti. Saṅkhā saṅkhātanti atthato ekattā **saṅkhātenā**ti vacanassa koṭṭhāsenāti attho. Taṇhālepadiṭṭhilepābhāvena **nirupalepasaṅkhātena.** Savāsanānaṁ sabbakilesānaṁ pahīnattā ekantavacanena visesetvā **ekantavītarāgo**ti-ādi vuttaṁ. **Ekantanikkileso**ti rāgadosamohāvasesehi sabbakilesehi nikkileso. **Ekāyanamaggaṁ gatoti Buddho**ti gamanatthānaṁ dhātūnaṁ bujjhanatthattā bujjhanatthāpi dhātuyo gamanatthā honti, tasmā ekāyanamaggaṁ gatattā Buddhoti vuttaṁ hoti. **Ekāyanamaggo**ti cettha—

“Maggo pantho patho pajjo, añjasaṁ vaṭumāyanaṁ.
Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅkamo”ti[2]—

maggassa bahūsu nāmesu ayananāmena vutto. Tasmā ekamaggabhūto maggo, na dvedhāpathabhūtoti attho. Atha vā ekena ayitabbo maggoti ekāyanamaggo. **Ekenā**ti gaṇasaṅgaṇikaṁ pahāya pavivekena cittena. **Ayitabbo**ti paṭipajjitabbo. Ayanti vā etenāti ayano, saṁsārato nibbānaṁ gacchantīti attho. Ekesaṁ ayano ekāyano. **Eke**ti seṭṭhā, sabbasattaseṭṭhā ca Sammāsambuddhā, tasmā ekāyanamaggoti Sammāsambuddhānaṁ ayanabhūto maggoti vuttaṁ hoti. Ayatīti vā ayano, gacchati pavattatīti attho. Ekasmiṁ ayano maggoti ekāyanamaggo, ekasmiṁyeva Buddhasāsane pavattamāno maggo, na aññatthāti vuttaṁ hoti. Api ca ekaṁ ayatīti ekāyano, pubbabhāge nānāmukhabhāvanānayappavattopi aparabhāge ekaṁ nibbānameva gacchatīti vuttaṁ hoti, tasmā ekāyanamaggoti ekanibbānagamanamaggoti attho. **Eko anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddhoti Buddho**ti na parehi Buddhattā Buddho, kiṁ pana sayameva anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddhattā Buddhoti vuttaṁ hoti. **Abuddhivihatattā buddhipaṭilābhā Buddho**ti buddhi

---

1. Nānāguṇavikasanato (Ka)
2. Khu 8. 201 piṭṭhe.

Buddhaṁ bodhoti pariyāyavacanametaṁ. Tattha yathā nīlarattaguṇayogā nīlo paṭo ratto paṭoti vuccati, evaṁ Buddhaguṇayogā Buddhoti ñāpetuṁ vuttaṁ.

Tato paraṁ **Buddhoti netaṁ nāman**ti-ādi "atthamanugatā ayaṁ paññattī"ti ñāpanatthaṁ vuttaṁ. Tattha **mittā** sahāyā. **Amaccā** bhaccā. **Ñātī** pitupakkhikā. **Sālohitā** mātupakkhikā. **Samaṇā** pabbajjūpagatā. **Brāhmaṇā** bhovādino, samitapāpabāhitapāpā vā. **Devatā** Sakkādayo brahmāno ca. **Vimokkhantikan**ti vimokkho arahattamaggo, vimokkhassa anto arahattaphalaṁ, tasmiṁ vimokkhante bhavaṁ vimokkhantikaṁ nāma. Sabbaññubhāvo hi arahattamaggena sijjhati, arahattaphalodaye siddho hoti, tasmā sabbaññubhāvo vimokkhante bhavo hoti. Taṁ nemittakampi[1] nāmaṁ vimokkhante bhavaṁ nāma hoti. Tena vuttaṁ "vimokkhantikametaṁ Buddhānaṁ Bhagavantānan"ti. **Bodhiyā mūle saha sabbaññutaññāṇassa paṭilābhā**ti Mahābodhirukkhamūle yathāvuttakkhaṇe sabbaññutaññāṇassa paṭilābhena saha. **Sacchikā paññattī**ti arahattaphalasacchikiriyāya, sabbadhammasacchikiriyāya vā jātā paññatti. **Yadidaṁ Buddho**ti yā ayaṁ Buddhoti paññatti, ayaṁ byañjanato Buddhavibhāvanā.

"Yathā Buddhena desitā "tigāthāpādassa pana iminā padabhājanīye vuttatthena ayaṁ saṁsandanā—ānāpānassatiyo ca yathā Buddhena desitā, yena pakārena desitā. Yathāsaddena saṅgahitā dasa yathatthā ca yathā Buddhena desitā, yena pakārena desitāti pakāratthassa ca yathāsaddassa, sabhāvatthassa ca yathāsaddassa sarūpekasesavasena ekasesaṁ katvā "yathā"ti vuttanti veditabbaṁ. Padabhājanīye panassa yathatthesu ekekassa yojanāvasena "desito"ti ekavacanaṁ kataṁ.

"Soti gahaṭṭho vā hoti pabbajito vā"ti vuttattā ādipadepi yassa gahaṭṭhassa vā pabbajitassa vāti vuttameva hoti. Lokattho vuttoyeva. **Pabhāsetī**ti attano ñāṇassa pākaṭaṁ karotīti

---

1. Nemittakampi (Ka)

attho. **Abhisambuddhattā**ti sāvakapāramiñāṇenapi paṭividdhabhāvena. **Obhāsetī**ti kāmāvacarabhūtaṁ lokaṁ. **Bhāsetī**ti rūpāvacarabhūtaṁ lokaṁ. **Pabhāsetī**ti arūpāvacarabhūtaṁ lokaṁ.

Ariyañāṇanti arahattamaggañāṇaṁ. **Mahikā mutto**ti mahikāya mutto. **Mahikā**ti nīhāro vuccati. Mahiyā muttotipi pāṭho. **Dhūmarajā mutto**ti dhūmato ca rajato ca mutto. **Rāhugahaṇā vippamutto**ti rāhuno candassa āsannupakkilesattā dvīhi upasaggehi visesetvā vuttaṁ. **Bhāsate** iti sa-obhāsaṭṭhena. **Tapate** iti satejaṭṭhena. **Virocate** iti ruciraṭṭhena. **Evamevan**ti evaṁ evaṁ. Yasmā pana candopi sayaṁ bhāsanto tapanto virocanto imaṁ okāsalokaṁ obhāseti, bhikkhu ca paññāya bhāsanto tapanto virocanto imaṁ khandhādilokaṁ paññāya obhāseti, tasmā ubhayatrāpi "bhāsetī"ti avatvā "bhāsate"icceva vuttaṁ. Evaṁ hi vutte hetu-atthopi vutto hoti. Ativisadatarābhasūriyopamaṁ aggahetvā kasmā candopamā gahitāti ce? Sabbakilesapariḷāhavūpasamena santassa bhikkhuno santaguṇayuttacandopamā anucchavikāti gahitāti veditabbaṁ. Evaṁ ānāpānassatibhāvanāsiddhisādhakaṁ yogāvacaraṁ thunitvā **imāni terasa vodāne ñāṇānī**ti tāni ñāṇāni nigametvā dassetīti.

Vodānañāṇaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Satokāriñāṇaniddesavaṇṇanā

163. Satokāriñāṇaniddese mātikāyaṁ **idha bhikkhū**ti imasmiṁ sāsane bhikkhu. Ayaṁ hi ettha idhasaddo sabbappakāra-ānāpānassatisamādhi-nibbattakassa puggalassa sannissayabhūtasāsanaparidīpano, aññasāsanassa tathābhāvapaṭisedhano ca. Vuttaṁ hetaṁ "idheva bhikkhave samaṇo -pa- suññā parappavādā samaṇebhi aññehī"ti[1].

Araññagato vā rukkhamūlagato vā suññāgāragato vāti idamassa ānāpānassatisamādhi bhāvanānurūpasenāsanapariggahaparidīpanaṁ.

---

1. Ma 1. 92; Aṁ 1. 560 piṭṭhesu.

Imassa hi bhikkhuno dīgharattaṁ rūpādīsu ārammaṇesu anuvisaṭaṁ cittaṁ ānāpānassatisamādhi-ārammaṇaṁ abhiruhituṁ na icchati, kūṭagoṇayuttaratho viya uppathameva dhāvati. Tasmā seyyathāpi nāma gopo kūṭadhenuyā sabbaṁ khīraṁ pivitvā vaḍḍhitaṁ kūṭavacchaṁ dametukāmo dhenuto apanetvā ekamante mahantaṁ thambhaṁ nikhaṇitvā tattha yottena bandheyya, athassa so vaccho ito cito ca vipphanditvā palāyituṁ asakkonto tameva thambhaṁ upanisīdeyya vā upanipajjeyya vā, evameva imināpi bhikkhunā dīgharattaṁ rūpārammaṇādirasapānavaḍḍhitaṁ duṭṭhacittaṁ dametukāmena rūpādi-ārammaṇato apanetvā araññaṁ vā rukkhamūlaṁ vā suññāgāraṁ vā pavesetvā tattha assāsapassāsathambhe satiyottena bandhitabbaṁ. Evamassa taṁ cittaṁ ito cito ca vipphanditvāpi pubbe āciṇṇārammaṇaṁ alabhamānaṁ satiyottaṁ chinditvā palāyituṁ asakkontaṁ tamevārammaṇaṁ upacārappanāvasena upanisīdati ceva upanipajjati ca. Tenāhu porāṇā—

"Yathā thambhe nibandheyya, vacchaṁ damaṁ[1] naro idha.
Bandheyyevaṁ sakaṁ cittaṁ, satiyārammaṇe daḷhan"ti[2].

Evamassa taṁ senāsanaṁ bhāvanānurūpaṁ hoti. Atha vā yasmā idaṁ kammaṭṭhānappabhede muddhabhūtaṁ sabbabuddhapaccekabuddha-buddhasāvakānaṁ visesādhigamadiṭṭhadhammasukhavihārapadaṭṭhānaṁ ānāpānassatikammaṭṭhānaṁ itthi purisahatthi-assādisaddasamākulaṁ gāmantaṁ apariccajitvā na sukaraṁ bhāvetuṁ saddakaṇṭakattā jhānassa. Agāmake pana araññe sukaraṁ yogāvacarena idaṁ kammaṭṭhānaṁ pariggahetvā ānāpānacatukkajjhānaṁ nibbattetvā tadeva pādakaṁ katvā saṅkhāre sammasitvā aggaphalaṁ arahattaṁ pāpuṇituṁ. Tasmā tassa anurūpaṁ senāsanaṁ upadisanto Bhagavā "araññagato vā"ti-ādimāha, tatheva thero.

Vatthuvijjācariyo viya hi Bhagavā, so yathā vatthuvijjācariyo nagarabhūmiṁ passitvā suṭṭhu upaparikkhitvā "ettha nagaraṁ māpethā"ti upadisati, sotthinā ca nagare niṭṭhite rājakulato mahāsakkāraṁ labhati, evamevaṁ yogāvacarassa anurūpaṁ senāsanaṁ upaparikkhitvā "ettha kammaṭṭhānaṁ anuyuñjitabban"ti upadisati, tato tattha kammaṭṭhānamanuyuttena yoginā

---

1. Dammaṁ (Sī)
2. Visuddhi 1. 261; Vi-Ṭṭha 2. 12; Dī-Ṭṭha 2. 353; Ma-Ṭṭha 1. 252 piṭṭhesu.

kamena arahatte patte "Sammāsambuddho vata so Bhagavā"ti mahantaṁ sakkāraṁ labhati. Ayaṁ pana bhikkhu "dīpisadiso"ti vuccati. Yathā hi Mahādīpirājā araññe tiṇagahanaṁ vā vanagahanaṁ vā pabbatagahanaṁ vā nissāya nilīyitvā vanamahiṁsagokaṇṇasūkarādayo mige gaṇhāti, evamevaṁ ayaṁ araññādīsu kammaṭṭhānamanuyuñjanto bhikkhu yathākkamena sotāpattisakadāgāmi-anāgāmi-arahattamagge ceva ariyaphalāni ca gaṇhātīti veditabbo. Tenāhu porāṇā—

"Yathāpi Dīpiko nāma, nilīyitvā gaṇhate[1] mige.
Tathevāyaṁ Buddhaputto, yuttayogo vipassako.
Araññaṁ pavisitvāna, gaṇhāti phalamuttaman"ti[2].

Tenassa parakkamajavayoggabhūmiṁ araññasenāsanaṁ dassento "araññagato vā"ti-ādimāha.

Tattha **araññagato**ti upari vuttalakkhaṇaṁ yaṁkiñci pavivekasukhaṁ araññaṁ gato. **Rukkhamūlagato**ti rukkhasamīpaṁ gato. **Suññāgāragato**ti suññaṁ vivitthokāsaṁ gato. Ettha ca ṭhapetvā araññañca rukkhamūlañca avasesasattavidhasenāsanaṁ gatopi "suññāgāragato"ti vattuṁ vaṭṭati. Navavidhaṁ hi senāsanaṁ. Yathāha "so vivittaṁ senāsanaṁ bhajati araññaṁ rukkhamūlaṁ pabbataṁ kandaraṁ giriguhaṁ susānaṁ vanapatthaṁ abbhokāsaṁ palālapuñjan"ti[3]. Evamassa ututtayānukūlaṁ dhātucariyānukūlañca ānāpānassatibhāvanānurūpaṁ senāsanaṁ upadisitvā alīnānuddhaccapakkhikaṁ santamiriyāpathaṁ upadisanto **nisīdatī**ti āha. Athassa nisajjāya daḷhabhāvaṁ assāsapassāsānaṁ pavattanasamatthataṁ[4] ārammaṇapariggahūpāyañca dassento **pallaṅkaṁ ābhujitvā**ti-ādimāha. Tattha **pallaṅkan**ti samantato ūrubaddhāsanaṁ. **Ābhujitvā**ti bandhitvā. **Ujuṁ kāyaṁ paṇidhāyā**ti uparimasarīraṁ ujukaṁ ṭhapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṁ paṭipādetvā. Evaṁ hi nisinnassa cammamaṁsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesaṁ paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyuṁ, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṁ ekaggaṁ hoti, kammaṭṭhānaṁ na paripatati, vuddhiṁ phātiṁ upagacchati.

---

1. Gaṇhatī (Sī)
2. Khu 11. 352 piṭṭhe Milindapañhe.
3. Abhi 2. 253 piṭṭhe.
4. Pavattanasukhataṁ (Visuddhi 1. 262 piṭṭhe.)

Parimukhaṁ satiṁ upaṭṭhapetvāti kammaṭṭhābhimukhaṁ satiṁ ṭhapayitvā. **So satova assasati sato passasatī**ti so bhikkhu evaṁ nisīditvā evañca satiṁ upaṭṭhapetvā taṁ satiṁ avijahanto sato eva assasati sato passasati, satokārī hotīti vuttaṁ hoti.

Idāni yehi pakārehi satokārī hoti, te pakāre dassetuṁ **dīghaṁ vā assasanto**ti-ādimāha. Tattha **dīghaṁ vā assasanto**ti dīghaṁ vā assāsaṁ pavattayanto. Tathā **rassaṁ.** Yā pana nesaṁ dīgharassatā, sā kālavasena veditabbā. Kadāci hi manussā hatthi-ahi-ādayo viya kālavasena dīghaṁ assasanti ca passasanti ca, kadāci sunakhasasādayo viya rassaṁ. Aññathā hi cuṇṇavicuṇṇā assāsapassāsā dīgharassā nāma na honti. Tasmā te dīghaṁ kālaṁ pavisantā ca nikkhamantā ca dīghā, rassaṁ kālaṁ pavisantā ca nikkhamantā ca rassāti veditabbā. Tatrāyaṁ bhikkhu upari vuttehi navahākārehi dīghaṁ assasanto ca passasanto ca **dīghaṁ assasāmi, passasāmīti pajānāti,** tathā **rassaṁ.**

Evaṁ pajānato ca—

> Dīgho rasso ca assāso,
> Passāsopi ca tādiso.
> Cattāro vaṇṇā vattanti,
> Nāsikaggeva bhikkhunoti.

Navannañcassa[1] ākārānaṁ ekenākārena kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā sampajjatīti veditabbā. **Sabbakāyapaṭisaṁvedī assasissāmīti sikkhati. Sabbakāyapaṭisaṁvedī passasissāmīti sikkhatī**ti sakalassa assāsakāyassādimajjhapariyosānaṁ viditaṁ karonto pākaṭaṁ karonto assasissāmīti sikkhati. Sakalassa passāsakāyassādimajjhapariyosānaṁ viditaṁ karonto pākaṭaṁ karonto passasissāmīti sikkhati. Evaṁ viditaṁ karonto pākaṭaṁ karonto ñāṇasampayuttacittena assasati ceva passasati ca. Tasmā "assasissāmi passasissāmīti

---

1. Catunnañcassa (Ka) Visuddhi 1. 264 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

sikkhatī"ti vuccati. Ekassa hi bhikkhuno cuṇṇavicuṇṇavisaṭe[1] assāsakāye, passāsakāye vā ādi pākaṭo hoti, na majjhapariyosānaṁ. So ādimeva pariggahetuṁ sakkoti, majjhapariyosāne kilamati. Ekassa majjhaṁ pākaṭaṁ hoti, na ādipariyosānaṁ. So majjhameva pariggahetuṁ sakkoti, ādipariyosāne kilamati. Ekassa pariyosānaṁ pākaṭaṁ hoti, na ādimajjhaṁ. So pariyosānaṁyeva pariggahetuṁ sakkoti, ādimajjhe kilamati. Ekassa sabbaṁ pākaṭaṁ hoti, so sabbampi pariggahetuṁ sakkoti, na katthaci kilamati. Tādisena bhavitabbanti dassento āha "sabbakāyapaṭisaṁvedī"ti-ādi.

Tattha **sikkhatī**ti evaṁ ghaṭati vāyamati. Yo vā tathābhūtassa saṁvaro, ayamettha adhisīlasikkhā. Yo tathābhūtassa samādhi, ayaṁ adhicittasikkhā. Yā tathābhūtassa paññā, ayaṁ adhipaññāsikkhāti imā tisso sikkhāyo tasmiṁ ārammaṇe tāya satiyā tena manasikārena sikkhati āsevati bhāveti bahulīkarotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Tattha yasmā purimanayena kevalaṁ assasitabbaṁ passasitabbameva ca, na aññaṁ kiñci kātabbaṁ, ito paṭṭhāya pana ñāṇuppādanādīsu yogo karaṇīyo. Tasmā tattha "assasāmīti pajānāti passasāmīti pajānāti "cceva vattamānakālavasena Pāḷiṁ vatvā ito paṭṭhāya kattabbassa ñāṇuppādanādino ākārassa dassanatthaṁ "sabbakāyapaṭisaṁvedī assasissāmī"ti-ādinā nayena anāgatakālavasena Pāḷi āropitāti veditabbā.

Passambhayaṁ kāyasaṅkhāraṁ -pa- sikkhatīti oḷārikaṁ assāsapassāsasaṅkhātaṁ kāyasaṅkhāraṁ passambhento paṭippassambhento nirodhento vūpasamento assasissāmi passasissāmīti sikkhati.

Tatrevaṁ oḷārikasukhumatā ca passaddhi ca veditabbā—imassa hi bhikkhuno pubbe apariggahitakāle kāyo ca cittañca sadarathā honti oḷārikā. Kāyacittānaṁ oḷārikatte avūpasante assāsapassāsāpi oḷārikā honti, balavatarā hutvā pavattanti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panassa

1. Cuṇṇavitate (Gaṇṭhipade) Visuddhi 1. 265 piṭṭhe pana passitabbaṁ.

kāyopi cittampi pariggahitā honti, tadā te santā honti vūpasantā. Tesu vūpasantesu assāsapassāsā sukhumā hutvā pavattanti, "atthi nu kho, natthī"ti vicetabbākārappattā honti. Seyyathāpi purisassa dhāvitvā pabbatā vā orohitvā mahābhāraṁ vā sīsato oropetvā ṭhitassa oḷārikā assāsapassāsā honti, nāsikā nappahoti, mukhena assasantopi passasantopi tiṭṭhati. Yadā panesa taṁ parissamaṁ vinodetvā nhatvā ca pivitvā ca allasāṭakaṁ hadaye katvā sītāya chāyāya nipanno hoti, athassa te assāsapassāsā sukhumā honti "atthi nu kho, natthī"ti vicetabbākārappattā, evamevaṁ imassa bhikkhuno apariggahitakāleti vitthāretabbaṁ. Tathā hissa pubbe apariggahitakāle "oḷārikoḷārike kāyasaṅkhāre passambhemī"ti ābhogasamannāhāramanasikāro natthi, pariggahitakāle pana atthi. Tenassa apariggahitakālato pariggahitakāle kāyasaṅkhāro sukhumo hoti. Tenāhu porāṇā—

"Sāraddhe kāye citte ca, adhimattaṁ pavattati.
Asāraddhamhi kāyamhi, sukhumaṁ sampavattatī"ti[1].

Pariggahepi[2] oḷāriko, paṭhamajjhānūpacāre sukhumo. Tasmimpi oḷāriko, paṭhamajjhāne sukhumo. Paṭhamajjhāne ca dutiyajjhānūpacāre ca oḷāriko, dutiyajjhāne sukhumo. Dutiyajjhāne ca tatiyajjhānūpacāre ca oḷāriko, tatiyajjhāne sukhumo. Tatiyajjhāne ca catutthajjhānūpacāre ca oḷāriko, catutthajjhāne atisukhumo appavattimeva pāpuṇāti. Idaṁ tāva **Dīghabhāṇakasaṁyuttabhāṇakānaṁ** mataṁ.

Majjhimabhāṇakā pana "paṭhamajjhāne oḷāriko, dutiyajjhānūpacāre sukhumo"ti evaṁ heṭṭhimaheṭṭhimajjhānato uparūparijjhānūpacārepi sukhumataraṁ icchanti. Sabbesaṁyeva pana matena apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro pariggahitakāle paṭippassambhati, pariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro paṭhamajjhānūpacāre -pa- catutthajjhānūpacāre pavattakāyasaṅkhāro catutthajjhāne paṭippassambhati. Ayaṁ tāva samathe nayo.

---

1. Visuddhi 1. 267; Vi-Ṭṭha 2. 17 piṭṭhesu.
2. Pariggahitakālepi (Ka)

Vipassanāyaṁ pana apariggahitakāle pavattakāyasaṅkhāro oḷāriko, mahābhūtapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, upādārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sakalarūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, arūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, rūpārūpapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, paccayapariggahe sukhumo. Sopi oḷāriko, sappaccayanāmarūpadassane sukhumo. Sopi oḷāriko, lakkhaṇārammaṇika[1] vipassanāya sukhumo. Sopi dubbalavipassanāya oḷāriko, balavavipassanāya sukhumo. Tattha pubbe vuttanayeneva purimassa purimassa pacchimena pacchimena paṭippassaddhi veditabbā. Evamettha oḷārikasukhumatā paṭippassaddhi ca veditabbā. Ayaṁ tāvettha kāyānupassanāvasena vuttassa paṭhamacatukkassa anupubbapadavaṇṇanā.

Yasmā panettha idameva catukkaṁ ādikammikassa kammaṭṭhānavasena vuttaṁ, itarāni pana tīṇi catukkāni ettha pattajjhānassa vedanācittadhammānupassanāvasena, tasmā imaṁ kammaṭṭhānaṁ bhāvetvā ānāpānacatukkajjhānapadaṭṭhānāya vipassanāya saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇitukāmena ādikammikena kulaputtena Visuddhimagge vuttanayena sīlaparisodhanādīni sabbakiccāni katvā sattaṅgasamannāgatassa ācariyassa santike pañcasandhikaṁ kammaṭṭhānaṁ uggahetabbaṁ. Tatrime pañca sandhayo uggaho paripucchā upaṭṭhānaṁ appanā lakkhaṇanti. Tattha **uggaho** nāma kammaṭṭhānassa uggaṇhanaṁ. **Paripucchā** nāma kammaṭṭhānassa paripucchanaṁ[2]. **Upaṭṭhānaṁ** nāma kammaṭṭhānassa upaṭṭhānaṁ. **Appanā** nāma kammaṭṭhānassa appanā. **Lakkhaṇaṁ** nāma kammaṭṭhānassa lakkhaṇaṁ, "evaṁ lakkhaṇamidaṁ kammaṭṭhānan"ti kammaṭṭhānasabhāvūpadhāraṇanti vuttaṁ hoti.

Evaṁ pañcasandhikaṁ kammaṭṭhānaṁ uggaṇhanto attanāpi na kilamati, ācariyampi na viheseti[3]. Tasmā thokaṁ uddisāpetvā bahuṁ kālaṁ sajjhāyitvā evaṁ pañcasandhikaṁ kammaṭṭhānaṁ uggahetvā ācariyassa santike vā aññattha vā aṭṭhārasa dosayutte vihāre vajjetvā pañcaṅgasamannāgate senāsane vasantena upacchinnakhuddakapalibodhena katabhattakiccena bhattasammadaṁ paṭivinodetvā sukhanisinnena ratanattayaguṇānussaraṇena cittaṁ sampahaṁsetvā

---

1. Tilakkhaṇārammaṇika (Gaṇṭhipade) 2. Paripucchanā (Visuddhi 1. 270 piṭṭhe)
3. Na viheṭheti (Ka)

ācariyuggahato ekapadampi aparihāpentena idaṁ ānāpānassatikammaṭṭhānaṁ manasi kātabbaṁ. Tatrāyaṁ manasikāravidhi—

> "Gaṇanā anubandhanā, phusanā ṭhapanā sallakkhaṇā.
> Vivaṭṭanā pārisuddhi, tesañca paṭipassanā"ti.

Tattha **gaṇanā**ti gaṇanāyeva. **Anubandhanā**ti anugamanā. **Phusanā**ti phuṭṭhaṭṭhānaṁ. **Ṭhapanā**ti appanā. **Sallakkhaṇā**ti vipassanā. **Vivaṭṭanā**ti maggo. **Pārisuddhī**ti phalaṁ. **Tesañca paṭipassanā**ti paccavekkhaṇā. Tattha iminā ādikammikena kulaputtena paṭhamaṁ gaṇanāya idaṁ kammaṭṭhānaṁ manasi kātabbaṁ. Gaṇentena pana pañcannaṁ heṭṭhā na ṭhapetabbaṁ, dasannaṁ upari na netabbaṁ, antarā khaṇḍaṁ na dassetabbaṁ. Pañcannaṁ heṭṭhā ṭhapentassa hi sambādhe okāse cittuppādo vipphandati sambādhe vaje sanniruddhagogaṇo viya. Dasannaṁ upari nentassa gaṇananissitova cittuppādo hoti. Antarā khaṇḍaṁ dassentassa "sikhāppattaṁ nu kho me kammaṭṭhānaṁ, no"ti cittaṁ vikampati, tasmā ete dose vajjetvā gaṇetabbaṁ.

Gaṇentena ca paṭhamaṁ dandhagaṇanāya **dhaññamāpakagaṇanāya** gaṇetabbaṁ. Dhaññamāpako hi nāḷiṁ pūretvā "ekan"ti vatvā okirati, puna pūrento kiñci kacavaraṁ disvā chaḍḍento "ekaṁ ekan"ti vadati. Eseva nayo dve dveti-ādīsu. Evamevaṁ imināpi assāsapassāsesu yo upaṭṭhāti, taṁ gahetvā "ekaṁ ekan"ti-ādiṁ katvā yāva "dasa dasā"ti pavattamānaṁ pavattamānaṁ upalakkhetvāva gaṇetabbaṁ. Tassa evaṁ gaṇayato nikkhamantāca pavisantā ca assāsapassāsā pākaṭā honti.

Athānena taṁ dandhagaṇanaṁ dhaññamāpakagaṇanaṁ pahāya sīghagaṇanāya **gopālakagaṇanāya** gaṇetabbaṁ. Cheko hi gopālako sakkharādayo ucchaṅgena gahetvā rajjudaṇḍahattho pātova vajaṁ gantvā gāvo piṭṭhiyaṁ paharitvā palighatthambhamatthake nisinno dvāraṁ pattaṁ pattaṁyeva gāvaṁ "eko dve"ti sakkharaṁ khipitvā khipitvā gaṇeti. Tiyāmarattiṁ sambādhe okāse dukkhaṁ vutthagogaṇo nikkhamanto aññamaññaṁ upanighaṁsanto[1] vegena vegena puñjapuñjo hutvā nikkhamati. So vegena vegena "tīṇi cattāri pañca dasā"ti gaṇetiyeva, evamassāpi purimanayena

1. Upanighaṁsento (Sī)

gaṇayato assāsapassāsā pākaṭā hutvā sīghaṁ sīghaṁ punappunaṁ sañcaranti. Tato tena "punappunaṁ sañcarantī"ti ñatvā anto ca bahi ca aggahetvā dvārappattaṁ dvārappattaṁyeva gahetvā "eko dve tīṇi cattāri pañca, eko dve tīṇi cattāri pañca cha, eko dve tīṇi cattāri pañca cha satta -pa- aṭṭha nava dasā"ti sīghaṁ sīghaṁ gaṇetabbameva. Gaṇanāpaṭibaddhe hi kammaṭṭhāne gaṇanabaleneva cittaṁ ekaggaṁ hoti arittupatthambhanavasena caṇḍasote nāvāṭhapanamiva.

Tassevaṁ sīghaṁ sīghaṁ gaṇayato kammaṭṭhānaṁ nirantaraṁ pavattaṁ viya hutvā upaṭṭhāti. Atha "nirantaraṁ pavattatī"ti ñatvā anto ca bahi ca vātaṁ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabbaṁ. Antopavisanavātena hi saddhiṁ cittaṁ pavesayato abbhantaraṁ vātabbhāhataṁ medapūritaṁ viya hoti. Bahinikkhamanavātena saddhiṁ cittaṁ nīharato bahiddhā puthuttārammaṇe cittaṁ vikkhipati. Phuṭṭhaphuṭṭhokāse pana satiṁ ṭhapetvā bhāventasseva bhāvanā sampajjati. Tena vuttaṁ "anto ca bahi ca vātaṁ apariggahetvā purimanayeneva vegena vegena gaṇetabban"ti.

Kīvaciraṁ panetaṁ gaṇetabbanti? Yāva vinā gaṇanāya assāsapassāsārammaṇe sati santiṭṭhati. Bahi visaṭavitakkavicchedaṁ katvā assāsapassāsārammaṇe sati saṇṭhāpanatthaṁyeva hi gaṇanāti.

Evaṁ gaṇanāya manasi katvā **anubandhanāya**[1] manasi kātabbaṁ. **Anubandhanā** nāma gaṇanaṁ paṭisaṁharitvā satiyā nirantaraṁ assāsapassāsānaṁ anugamanaṁ. Tañca kho na ādimajjhapariyosānānugamanavasena. Ādimajjhapariyosānāni tassānugamane ādīnavā ca heṭṭhā vuttāyeva.

Tasmā anubandhanāya manasikarontena na ādimajjhapariyosānavasena manasi kātabbaṁ, apica kho **phusanāvasena** ca **ṭhapanāvasena** ca manasi kātabbaṁ. Gaṇanānubandhanāvasena viya hi phusanāṭhapanāvasena visuṁ manasikāro natthi, phuṭṭhaphuṭṭhaṭṭhāneyeva pana gaṇento gaṇanāya ca phusanāya ca manasi karoti, tattheva gaṇanaṁ paṭisaṁharitvā te satiyā anubandhanto, appanāvasena ca cittaṁ ṭhapento "anubandhanāya ca phusanāya ca ṭhapanāya ca

1. Anubandhanāvasena (Sī)

manasi karotī"ti vuccati. Svāyamattho **Aṭṭhakathāsu** vuttapaṅguḷadovārikopamāhi idheva Pāḷiyaṁ vuttakakacūpamāya ca veditabbo.

Tatrāyaṁ **paṅguḷopamā**—seyyathāpi paṅguḷo dolāya kīḷataṁ mātāputtānaṁ dolaṁ khipitvā tattheva dolāthambhamūle nisinno kamena āgacchantassa ca gacchantassa ca dolāphalakassa ubho koṭiyo majjhañca passati, na ca ubhokoṭimajjhānaṁ dassanatthaṁ byāvaṭo hoti, evameva bhikkhu sativasena upanibandhanatthambhamūle ṭhatvā assāsapassāsadolaṁ khipitvā tattheva nimitte satiyā nisīdanto kamena āgacchantānañca gacchantānañca phuṭṭhaṭṭhāna assāsapassāsānaṁ ādimajjhapariyosānaṁ satiyā anugacchanto tattheva[1] cittaṁ ṭhapetvā passati, na ca tesaṁ dassanatthaṁ byāvaṭo hoti. Ayaṁ paṅguḷopamā.

Ayaṁ pana **dovārikopamā**—seyyathāpi dovāriko nagarassa anto ca bahi ca purise "ko tvaṁ, kuto vā āgato, kuhiṁ vā gacchasi, kiṁ vā te hatthe"ti na vīmaṁsati. Na hi tassa te bhārā, dvārappattaṁ dvārappattaṁyeva pana vīmaṁsati, evameva imassa bhikkhuno antopaviṭṭhavātā ca bahinikkhantavātā ca na bhārā honti, dvārappattā dvārappattāyeva bhārāti ayaṁ dovārikopamā.

Kakacūpamā pana "nimittaṁ assāsapassāsā"ti-ādinā[2] nayena idha vuttāyeva. Idha panassa āgatāgatavasena amanasikāramattameva payojananti veditabbaṁ.

Idaṁ kammaṭṭhānaṁ manasikaroto kassaci na cireneva nimittañca uppajjati, avasesajhānaṅgapaṭimaṇḍitā appanāsaṅkhātā ṭhapanā ca sampajjati. Kassaci pana gaṇanāvaseneva manasikārakālato pabhuti ( )[3] yathā sāraddhakāyassa mañce vā pīṭhe vā nisīdato mañcapīṭhaṁ onamati vikūjati, paccattharaṇaṁ valiṁ gaṇhāti, asāraddhakāyassa pana nisīdato neva mañcapīṭhaṁ onamati na vikūjati, na paccattharaṇaṁ valiṁ gaṇhāti, tūlapicupūritaṁ viya mañcapīṭhaṁ

1. Tattha ca (Visuddhi 1. 272 piṭṭhe) 2. Khu 9. 169 piṭṭhe.
3. (Anukkamato oḷārika-assāsapassāsanirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahukaṁ hoti, sarīraṁ ākāse laṅghanākārappattaṁ viya hoti.) (Visuddhi 1. 274 piṭṭhe)

hoti. Kasmā? Yasmā asāraddho kāyo lahuko hoti, cavamevaṁ gaṇanāvasena manasikārakālato pabhuti anukkamato oḷārika-assāsapassāsanirodhavasena kāyadarathe vūpasante kāyopi cittampi lahukaṁ hoti, sarīraṁ ākāse laṅghanākārappattaṁ viya hoti.

Tassa oḷārike assāsapassāse niruddhe sukhuma-assāsapassāsa-nimittārammaṇaṁ cittaṁ pavattati. Tasmimpi niruddhe aparāparaṁ tato sukhumataraṁ sukhumataraṁ assāsapassāsanimittārammaṇaṁ pavattatiyeva. Svāyamattho upari vuttakaṁsathālopamāya veditabbo.

Yathā hi aññāni kammaṭṭhānāni uparūpari vibhūtāni honti, na tathā idaṁ. Idaṁ pana uparūpari bhāventassa[1] sukhumattaṁ gacchati, upaṭṭhānampi na upagacchati. Evaṁ anupaṭṭhahante pana tasmiṁ tena bhikkhunā "ācariyaṁ pucchissāmī"ti vā "naṭṭhaṁ dāni me kammaṭṭhānan"ti vā uṭṭhāyāsanā na gantabbaṁ. Iriyāpathaṁ vikopetvā gacchato hi kammaṭṭhānaṁ navanavameva hoti. Tasmā yathānisinneneva desato āharitabbaṁ.

Tatrāyaṁ āharaṇūpāyo—tena bhikkhunā kammaṭṭhānassa anupaṭṭhānabhāvaṁ ñatvā iti paṭisañcikkhitabbaṁ "ime assāsapassāsā nāma kattha atthi, kattha natthi. Kassa vā atthi, kassa vā natthī"ti. Athevaṁ paṭisañcikkhato[2] "ime antomātukucchiyaṁ natthi, udake nimuggānaṁ natthi, tathā asaññībhūtānaṁ matānaṁ catutthajjhānasamāpannānaṁ rūpārūpabhavasamaṅgīnaṁ nirodhasamāpannānan"ti ñatvā evaṁ attanāva attā paṭicodetabbo "nanu tvaṁ paṇḍita neva mātukucchigato, na udake nimuggo, na asaññībhūto, na mato, na catutthajjhānasamāpanno, na rūpārūpabhavasamaṅgī, na nirodhasamāpanno. Atthiyeva te assāsapassāsā, mandapaññatāya pana pariggahetuṁ na sakkosī"ti. Athānena pakatiphuṭṭhavasena cittaṁ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Ime hi dīghanāsikassa nāsāpuṭaṁ ghaṭṭentā pavattanti, rassanāsikassa uttaroṭṭhaṁ. Tasmānena imaṁ nāma ṭhānaṁ ghaṭṭentīti nimittaṁ ṭhapetabbaṁ. Imameva hi atthavasaṁ paṭicca vuttaṁ Bhagavatā "nāhaṁ bhikkhave muṭṭhassatissa asampajānassa ānāpānassatibhāvanaṁ vadāmī"ti[3]. Kiñcāpi

---

1. Bhāventassa bhāventassa (Sī) 2. Paṭisañcikkhathā (Ka)
3. Ma 3. 127; Saṁ 3. 294 piṭṭhesu.

hi yaṁkiñci kammaṭṭhānaṁ satassa sampajānasseva sampajjati, ito aññaṁ pana manasikarontassa pākaṭaṁ hoti. Idaṁ pana ānāpānassatikammaṭṭhānaṁ garukaṁ garukabhāvanaṁ Buddhapaccekabuddhabuddhaputtānaṁ mahāpurisānaṁyeva manasikārabhūmibhūtaṁ, na ceva ittaraṁ, na ca ittarasattasamāsevitaṁ. Yathā yathā manasi karīyati, tathā tathā santañceva hoti sukhumañca. Tasmā ettha balavatī sati ca paññā ca icchitabbā.

Yathā hi maṭṭhasāṭakassa tunnakaraṇakāle sūcipi sukhumā icchitabbā, sūcipāsavedhanampi tato sukhumataraṁ, evamevaṁ maṭṭhasāṭakasadisassa imassa kammaṭṭhānassa bhāvanākāle sūcipaṭibhāgā satipi sūcipāsavedhanapaṭibhāgā taṁsampayuttā paññāpi balavatī icchitabbā. Tāhi ca pana satipaññāhi samannāgatena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā.

Yathā hi kassako khettaṁ kasitvā balībadde muñcitvā gocaramukhe katvā chāyāya nisinno vissameyya, athassa te balībaddhā vegena aṭaviṁ paviseyyuṁ. Yo hoti cheko kassako, so puna te gahetvā hojetukāmo na tesaṁ anupadaṁ gantvā aṭaviṁ āhiṇḍati, atha kho rasmiñca patodañca gahetvā ujutameva tesaṁ nipātanatitthaṁ gantvā nisīdati vā nipajjati vā, atha te goṇe divasabhāgaṁ caritvā nipātanatitthaṁ otaritvā nhātvā ca pivitvā ca paccuttaritvā ṭhite disvā rasmiyā bandhitvā patodena vijjhanto ānetvā yojetvā puna kammaṁ karoti, evamevaṁ tena bhikkhunā na te assāsapassāsā aññatra pakatiphuṭṭhokāsā pariyesitabbā. Satirasmiṁ pana paññāpatodañca gahetvā pakatiphuṭṭhokāse cittaṁ ṭhapetvā manasikāro pavattetabbo. Evaṁ hissa manasikaroto na cirasseva te upaṭṭhahanti nipātanatitthe viya goṇā. Tato tena satirasmiyā bandhitvā tasmiṁyeva ṭhāne yojetvā paññāpatodena vijjhantena punappunaṁ kammaṭṭhānaṁ anuyuñjitabbaṁ. Tassevamanuyuñjato na cirasseva nimittaṁ upaṭṭhāti. Taṁ panetaṁ na sabbesaṁ ekasadisaṁ hoti, apica kho kassaci sukhasamphassaṁ uppādayamāno tūlapicu viya kappāsapicu viya vātadhārā viya ca upaṭṭhātīti ekacce āhu.

Ayaṁ pana **Aṭṭhakathāsu vinicchayo**—idaṁ hi kassaci tārakarūpaṁ viya maṇiguḷikā viya muttāguḷikā viya ca, kassaci kharasamphassaṁ hutvā kappāsaṭṭhi viya dārusārasūci viya ca, kassaci dīghapāmaṅgasuttaṁ viya kusumadāmaṁ viya dhūmasikhā viya ca, kassaci vitthataṁ makkaṭakasuttaṁ viya valāhakapaṭalaṁ viya padumapupphaṁ viya rathacakkaṁ viya candamaṇḍalaṁ viya sūriyamaṇḍalaṁ viya ca upaṭṭhāti, tañca panetaṁ yathā sambahulesu bhikkhūsu suttantaṁ sajjhāyitvā nisinnesu ekena bhikkhunā "tumhākaṁ kīdisaṁ hutvā idaṁ suttaṁ upaṭṭhātī"ti vutte eko "mayhaṁ mahatī pabbateyyā nadī viya hutvā upaṭṭhātī"ti āha. Aparo "mayhaṁ ekā vanarāji viya". Añño "mayhaṁ eko sītacchāyo sākhāsampanno phalabhārabharito rukkho viyā"ti. Tesaṁ hi taṁ ekameva suttaṁ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Evaṁ ekameva kammaṭṭhānaṁ saññānānatāya nānato upaṭṭhāti. Saññajaṁ hi etaṁ saññānidānaṁ saññāpabhavaṁ, tasmā saññānānatāya nānato upaṭṭhātīti veditabbaṁ.

Evaṁ upaṭṭhite pana nimitte tena bhikkhunā ācariyassa santikaṁ gantvā ārocetabbaṁ "mayhaṁ bhante evarūpaṁ nāma upaṭṭhātī"ti. Ācariyena pana "nimittamidaṁ āvuso, kammaṭṭhānaṁ punappunaṁ manasi karohi sappurisā"ti vattabbo. Athānena nimitteyeva cittaṁ ṭhapetabbaṁ. Evamassāyaṁ ito pabhuti ṭhapanāvasena bhāvanā hoti. Vuttaṁ hetaṁ porāṇehi—

"Nimitte ṭhapayaṁ cittaṁ, nānākāraṁ vibhāvayaṁ.
Dhīro assāsapassāse, sakaṁ cittaṁ nibandhatī"ti[1].

Tassevaṁ nimittupaṭṭhānato pabhuti nīvaraṇāni vikkhambhitāneva honti, kilesā sannisinnāva, cittaṁ upacārasamādhinā samāhitameva. Athānena taṁ nimittaṁ neva vaṇṇato manasi kātabbaṁ, na lakkhaṇato paccavekkhitabbaṁ, apica kho khattiyamahesiyā cakkavattigabbho viya kassakena sāliyavagabbho viya ca āvāsādīni satta asappāyāni vajjetvā tāneva satta sappāyāni sevantena sādhukaṁ rakkhitabbaṁ, atha naṁ evaṁ rakkhitvā punappunaṁ manasikāravasena vuddhiṁ virūḷhiṁ gamayitvā dasavidhaṁ appanākosallaṁ sampādetabbaṁ, vīriyasamatā yojetabbā. Tassevaṁ

1. Vi-Ṭṭha 2. 30; Visuddhi 1. 278 piṭṭhesu.

ghaṭentassa Visuddhimagge vuttānukkamena tasmiṁ nimitte catukkapañcakajjhānāni nibbattanti. Evaṁ nibbattacatukkapañcakajjhāno panettha bhikkhu sallakkhaṇavivaṭṭanāvasena kammaṭṭhānaṁ vaḍḍhetvā pārisuddhiṁ pattukāmo tadeva jhānaṁ pañcahākārehi vasippattaṁ paguṇaṁ katvā nāmarūpaṁ vavatthapetvā vipassanaṁ paṭṭhapeti. Kathaṁ? So hi samāpattito vuṭṭhāya assāsapassāsānaṁ samudayo karajakāyo ca cittañjāti passati. Yathā hi kammāragaggariyā dhamamānāya bhastañca purisassa ca tajjaṁ vāyāmaṁ paṭicca vāto sañcarati, evamevaṁ kāyañca cittañca paṭicca assāsapassāsāti. Tato assāsapassāse ca kāyañca rūpanti, cittañca taṁsampayutte ca dhamme arūpanti vavatthapeti.

Evaṁ nāmarūpaṁ vavatthapetvā tassa paccayaṁ pariyesati, pariyesanto ca taṁ disvā tīsupi addhāsu nāmarūpassa pavattiṁ ārabbha kaṅkhaṁ vitarati, vitiṇṇakaṅkho kalāpasammasanavasena "aniccaṁ dukkhamanattā"ti tilakkhaṇaṁ āropetvā udayabbayānupassanāya pubbabhāge uppanne obhāsādayo dasa vipassanupakkilese pahāya upakkilesavimuttaṁ udayabbayānupassanāñāṇaṁ "maggo"ti vavatthapetvā udayaṁ pahāya bhaṅgānupassanaṁ patvā nirantaraṁ bhaṅgānupassanena bhayato upaṭṭhitesu sabbasaṅkhāresu nibbindanto virajjanto vimuccanto yathākkamena cattāro ariyamagge pāpuṇitvā arahattaphale patiṭṭhāya ekūnavīsatibhedassa paccavekkhaṇāñāṇassa pariyantaṁ patto sadevakassa lokassa aggadakkhiṇeyyo hoti. Ettāvatā cassa gaṇanaṁ ādiṁ katvā vipassanāpariyosānā ānāpānassatisamādhibhāvanā samattā hotīti ayaṁ sabbākārato paṭhamacatukkavaṇṇanā.

Itaresu pana tīsu catukkesu yasmā visuṁ kammaṭṭhānabhāvanānayo nāma natthi, tasmā anupadavaṇṇanānayeneva tesaṁ evamattho veditabbo. **Pītipaṭisaṁvedī**ti pītiṁ paṭisaṁviditaṁ karonto pākaṭaṁ karonto assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi pīti paṭisaṁviditā hoti ārammaṇato ca asammohato ca.

Kathaṁ **ārammaṇato** pīti paṭisaṁviditā hoti? Sappītike dve jhāne samāpajjati, tassa samāpattikkhaṇe jhānapaṭilābhena ārammaṇato pīti paṭisaṁviditā hoti ārammaṇassa paṭisaṁviditattā.

Kathaṁ **asammohato?** Sappītike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṁ pītiṁ khayato vayato sammasati, tassa vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena asammohato pīti paṭisaṁviditā hoti. Eteneva nayena avasesapadānipi atthato veditabbāni. Idaṁ panettha visesamattaṁ—tiṇṇaṁ jhānānaṁ vasena sukhapaṭisaṁviditā hoti. Catunnampi jhānānaṁ vasena cittasaṅkhārapaṭisaṁviditā veditabbā. **Cittasaṅkhāro**ti vedanāsaññākkhandhā. **Passambhayaṁ cittasaṅkhāran**ti oḷārikaṁ oḷārikaṁ cittasaṅkhāraṁ passambhento, nirodhentoti attho. So vitthārato kāyasaṅkhāre vuttanayena veditabbo. Apicettha **pīti**pade pītisīsena vedanā vuttā, **sukha**pade sarūpeneva vedanā. Dvīsu cittasaṅkhārapadesu "saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā"ti[1] vacanato saññāsampayuttā vedanāti evaṁ vedanānupassanānayena idaṁ catukkaṁ bhāsitanti veditabbaṁ.

Tatiyacatukkepi catunnaṁ jhānānaṁ vasena cittapaṭisaṁviditā veditabbā. **Abhippamodayaṁ cittan**ti cittaṁ modento pamodento hāsento pahāsento assasissāmi passasissāmīti sikkhati. Tattha dvīhākārehi abhippamodo hoti samādhivasena ca vipassanāvasena ca.

Kathaṁ **samādhivasena?** Sappītike dve jhāne samāpajjati, so samāpattikkhaṇe sampayuttāya pītiyā cittaṁ āmodeti pamodeti. Kathaṁ **vipassanāvasena?** Sappītike dve jhāne samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṁ pītiṁ khayato vayato sammasati. Evaṁ vipassanākkhaṇe jhānasampayuttaṁ pītiṁ ārammaṇaṁ katvā cittaṁ āmodeti pamodeti. Evaṁ paṭipanno "abhippamodayaṁ cittaṁ assasissāmi passāsissāmīti sikkhatī"ti vuccati.

Samādahaṁ cittanti paṭhamajjhānādivasena ārammaṇe cittaṁ samaṁ ādahanto samaṁ ṭhapento, tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṁ cittaṁ khayato vayato sammasato vipassanākkhaṇe lakkhaṇapaṭivedhena uppajjati khaṇikacittekaggatā, evaṁ uppannāya khaṇikacittekaggatāya vasenapi ārammaṇe cittaṁ samaṁ ādahanto samaṁ ṭhapento "samādahaṁ cittaṁ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī"ti vuccati.

---

1. Khu 9. 187; Ma 1. 376 piṭṭhesu.

Vimocayaṁ cittanti paṭhamajjhānena nīvaraṇehi cittaṁ mocento vimocento, dutiyena vitakkavicārehi, tatiyena pītiyā, catutthena sukhadukkhehi cittaṁ mocento vimocento, tāni vā pana jhānāni samāpajjitvā vuṭṭhāya jhānasampayuttaṁ cittaṁ khayato vayato sammasati. So vipassanākkhaṇe aniccānupassanāya niccasaññāto cittaṁ mocento vimocento, dukkhānupassanāya sukhasaññāto, anattānupassanāya attasaññāto, nibbidānupassanāya nandito, virāgānupassanāya rāgato, nirodhānupassanāya samudayato, paṭinissaggānupassanāya ādānato cittaṁ mocento vimocento assasati ceva passasati ca. Tena vuccati "vimocayaṁ cittaṁ assasissāmi passasissāmīti sikkhatī"ti. Evaṁ cittānupassanāvasena idaṁ catukkaṁ bhāsitanti veditabbaṁ.

Catutthacatukke pana **aniccānupassī**ti ettha tāva aniccaṁ veditabbaṁ, aniccatā veditabbā, aniccānupassanā veditabbā, aniccānupassī veditabbo. Tattha **aniccan**ti pañcakkhandhā. Kasmā? Uppādavayaññathattabhāvā. **Aniccatā**ti tesaṁyeva uppādavayaññathattaṁ, hutvā abhāvo vā, nibbattānaṁ tenevākārena aṭṭhatvā khaṇabhaṅgena bhedoti attho. **Aniccānupassanā**ti tassā aniccatāya vasena rūpādīsu "aniccan"ti anupassanā. **Aniccānupassī**ti tāya anupassanāya samannāgato. Tasmā evaṁbhūto assasanto ca passasanto ca idha "aniccānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī"ti veditabbo.

Virāgānupassīti ettha pana dve virāgā khayavirāgo ca accantavirāgo ca. Tattha **khayavirāgo**ti saṅkhārānaṁ khaṇabhaṅgo. **Accantavirāgo**ti nibbānaṁ. **Virāgānupassanā**ti tadubhayadassanavasena pavattā vipassanā ca maggo ca. Tāya duvidhāyapi anupassanāya samannāgato hutvā assasanto ca passasanto ca "virāgānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī"ti veditabbo. **Nirodhānupassī**padepi eseva nayo.

Paṭinissaggānupassīti etthāpi dve paṭinissaggā pariccāgapaṭinissaggo ca pakkhandanapaṭinissaggo ca, paṭinissaggoyeva anupassanā paṭinissaggānupassanā, vipassanāmaggānametaṁ adhivacanaṁ. **Vipassanā** hi tadaṅgavasena saddhiṁ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati, saṅkhatadosadassanena ca tabbiparīte

nibbāne tanninnatāya pakkhandatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggo** cāti vuccati. **Maggo** samucchedavasena saddhiṁ khandhābhisaṅkhārehi kilese pariccajati, ārammaṇakaraṇena ca nibbāne pakkhandatīti **pariccāgapaṭinissaggo** ceva **pakkhandanapaṭinissaggo** cāti vuccati. Ubhayampi pana purimapurimañāṇānaṁ anu-anu passanato anupassanāti vuccati. Tāya duvidhāyapi paṭinissaggānupassanāya samannāgato hutvā assasanto ca passasanto ca "paṭinissaggānupassī assasissāmi passasissāmīti sikkhatī"ti veditabbo.

Ettha ca "aniccānupassī"ti karuṇavipassanāya vasena vuttaṁ, "virāgānupassī"ti tato balavatarāya saṅkhāresu virajjanasamatthāya vipassanāya vasena, "nirodhānupassī"ti tato balavatarāya kilesanirodhanasamatthāya vipassanāya vasena, "paṭinissaggānupassī"ti maggassa āsannabhūtāya atitikkhāya vipassanāya vasena vuttanti veditabbaṁ. Yattha pana maggopi labbhati, so abhinnoyeva. Evamidaṁ catukkaṁ suddhavipassanāvasena vuttaṁ, purimāni pana tīṇi samathavipassanāvasenāti.

Ānāpānassatimātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

164. Idāni yathānikkhittaṁ mātikaṁ paṭipāṭiyā bhājetvā dassetuṁ **idhāti imissā diṭṭhiyā**ti-ādi āraddhaṁ. Tattha **imissā diṭṭhiyā**ti-ādīhi dasahi padehi sikkhattayasaṅkhātaṁ sabbaññubuddhasāsanameva kathitaṁ. Taṁ hi Buddhena Bhagavatā diṭṭhattā **diṭṭhī**ti vuccati, tasseva[1] khamanavasena **khanti,** ruccanavasena **ruci,** gahaṇavasena **ādāyo,** sabhāvaṭṭhena **dhammo,** sikkhitabbaṭṭhena **vinayo,** tadubhayenapi **dhammavinayo,** pavuttavasena **pāvacanaṁ,** seṭṭhacariyaṭṭhena **brahmacariyaṁ,** anusiṭṭhidānavasena **Satthusāsanan**ti vuccati. Tasmā "imissā diṭṭhiyā"ti-ādīsu imissā Buddhadiṭṭhiyā imissā Buddhakhantiyā imissā Buddharuciyā imasmiṁ Buddha-ādāye imasmiṁ Buddhadhamme imasmiṁ Buddhavinaye imasmiṁ Buddhadhammavinaye imasmiṁ Buddhapāvacane imasmiṁ Buddhabrahmacariye imasmiṁ Buddhasatthusāsaneti attho veditabbo. Apicetaṁ[2] sikkhattayasaṅkhātaṁ sakalaṁ pāvacanaṁ Bhagavatā diṭṭhattā sammādiṭṭhipaccayattā sammādiṭṭhipubbaṅgamattā ca diṭṭhi. Bhagavato khamanavasena khanti. Ruccanavasena ruci. Gahaṇavasena

1. Taññeva (Sī) 2. Apicettha (Sī)

ādāyo. Attano kārakaṁ apāye apatamānaṁ dhāretīti dhammo. Sova saṁkilesapakkhaṁ vinetīti vinayo. Dhammo ca so vinayo cāti dhammavinayo, kusaladhammehi vā akusaladhammānaṁ esa vinayoti dhammavinayo. Teneva vuttaṁ "ye ca kho tvaṁ Gotami dhamme jāneyyāsi ime dhammā virāgāya saṁvattanti, no sarāgāya -pa- ekaṁsena Gotami dhāreyyāsi eso dhammo eso vinayo etaṁ Satthusāsanan"ti[1]. Dhammena vā vinayo, na daṇḍādīhīti dhammavinayo. Vuttampi cetaṁ—

"Daṇḍeneke damayanti, aṅkusehi kasāhi ca.
Adaṇḍena asatthena, nāgo danto Mahesinā"ti[2].

Tathā "dhammena nayamānānaṁ, kā usūyā vijānatan"ti[3]. Dhammāya vā vinayo dhammavinayo. Anavajjadhammatthaṁ hesa vinayo, na bhavabhogāmisatthaṁ. Tenāha Bhagavā "nayidaṁ bhikkhave brahmacariyaṁ vussati janakuhanatthan"ti[4] vitthāro. Puṇṇattheropi āha "anupādāparinibbānatthaṁ kho āvuso Bhagavati brahmacariyaṁ vussatī"ti[5]. Visuddhaṁ vā nayatīti vinayo, dhammato vinayo dhammavinayo. Saṁsāradhammato hi sokādidhammato vā esa visuddhaṁ nibbānaṁ nayati, dhammassa vā vinayo, na titthakarānanti dhammavinayo. Dhammabhūto hi Bhagavā, tasseva esa vinayo. Yasmā vā dhammā eva abhiññeyyā pariññeyyā pahātabbā bhāvetabbā sacchikātabbā ca, tasmā esa dhammesu vinayo, na sattesu na jīvesu cāti dhammavinayo. Sātthasabyañjanatādīhi aññesaṁ vacanato padhānaṁ vacananti pavacanaṁ, pavacanameva pāvacanaṁ. Sabbacariyāhi visiṭṭhacariyabhāvena brahmacariyaṁ. Devamanussānaṁ Satthubhūtassa Bhagavato sāsananti Satthusāsanaṁ, Satthubhūtaṁ vā sāsanantipi Satthusāsanaṁ. "Yo vo Ānanda mayā dhammo ca vinayo ca desito paññatto, so vo mamaccayena Satthā"ti[6] hi dhammavinayova Satthāti vutto. Evametesaṁ padānaṁ attho veditabbo. Yasmā pana imasmiṁyeva sāsane sabbākāra-ānāpānassatisamādhinibbattako bhikkhu vijjati, na aññatra, tasmā tattha tattha "imissā"ti ca "imasmin"ti ca ayaṁ niyamo katoti veditabbo. Ayaṁ "idhā"ti mātikāya niddesassa attho.

---

1. Aṁ 3. 107; Vi 4. 449 piṭṭhesu.
2. Ma 2. 308; Vi 4. 357 piṭṭhesu.
3. Vi 3. 55 piṭṭhe.
4. Khu 1. 214; Aṁ 1. 334 piṭṭhesu.
5. Ma 1. 204 piṭṭhe.
6. Dī 2. 126 piṭṭhe.

Puthujjanakalyāṇako vāti-ādinā ca bhikkhusaddassa vacanatthaṁ avatvā idhādhippetabhikkhuyeva dassito. Tattha puthujjano ca so kilesānaṁ asamucchinnattā, kalyāṇo ca sīlādipaṭipattiyuttattāni puthujjanakalyāṇo, puthujjanakalyāṇova **puthujjanakalyāṇako.** Adhisīlādīni sikkhatīti **sekkho.** Sotāpanno vā sakadāgāmī vā anāgāmī vā. Akuppo calayitumasakkuṇeyyo arahattaphaladhammo assāti **akuppadhammo.** Sopi hi imaṁ samādhiṁ bhāveti.

Araññaniddese vinayapariyāyena tāva "ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṁ araññan"ti[1] āgataṁ. Suttantapariyāyena āraññakaṁ bhikkhuṁ sandhāya "āraññakaṁ nāma senāsanaṁ pañcadhanusatikaṁ pacchiman"ti[2] āgataṁ. Vinayasuttantā pana ubhopi pariyāyadesanā nāma, abhidhammo nippariyāyadesanāti abhidhammapariyāyena[3] araññaṁ dassetuṁ **nikkhamitvā bahi indakhīlā**ti vuttaṁ, indakhīlato bahi nikkhamitvāti attho. Nikkhamitvā bahi indakhīlantipi pāṭho, indakhīlaṁ atikkamitvā bahīti vuttaṁ hoti. **Indakhīlo**ti cettha gāmassa vā nagarassa vā ummāro.

Rukkhamūlaniddese rukkhamūlassa pākaṭattā taṁ avatvāva **yatthā**ti-ādimāha. Tattha **yatthā**ti yasmiṁ rukkhamūle. Āsanti nisīdanti etthāti **āsanaṁ. Paññattan**ti ṭhapitaṁ. **Mañco vā**ti-ādīni āsanassa pabhedavacanāni. Mañcopi hi nīsajjāyapi okāsattā idha āsanesu vutto. So pana masārakabundikābaddhakuḷīrapādaka-āhaccapādakānaṁ aññataro. **Pīṭhaṁ** tesaṁ aññatarameva. **Bhisī**ti uṇṇābhisicoḷabhisivākabhisitiṇabhisi-paṇṇabhisīnaṁ aññatarā. **Taṭṭikā**ti tālapaṇṇādīhi cinitvā katā. **Cammakhaṇḍo**ti nisajjāraho yo koci cammakhaṇḍo. **Tiṇasantharā**dayo tiṇādīni gumbetvā katā. **Tatthā**ti tasmiṁ rukkhamūle. **Caṅkamati vā**ti-ādīhi rukkhamūlassa catu-iriyāpathapavattanayogyatā kathitā. "Yatthā"ti-ādīhi sabbapadehi rukkhamūlassa sandacchāyatā janavivittatā[4] ca vuttā hoti. **Kenacī**ti kenaci samūhena. Taṁ samūhaṁ bhinditvā vitthārento **gahaṭṭhehi vā pabbajitehi vā**ti āha. **Anākiṇṇan**ti asaṁkiṇṇaṁ asambādhaṁ. Yassa senāsanassa samantā gāvatampi aḍḍhayojanampi pabbatagahanaṁ vanagahanaṁ

---

1. Vi 1. 57 piṭṭhe. 2. Vi 2. 236 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 260 piṭṭhe. 4. Vivittatā (Ka)

nadīgahanaṁ hoti, na koci avelāya upasaṅkamituṁ sakkoti, idaṁ santikepi anākiṇṇaṁ nāma. Yaṁ pana aḍḍhayojanikaṁ vā yojanikaṁ vā hoti, idaṁ dūratāya eva anākiṇṇaṁ nāma.

Vihāroti aḍḍhayogādimuttako avasesāvāso. **Aḍḍhayogo**ti supaṇṇavaṅkagehaṁ. **Pāsādo**ti dve kaṇṇikā gahetvā kato dīghapāsādo. **Tammiyan**ti upari-ākāsatale patiṭṭhitakūṭāgārapāsādoyeva. **Guhā**ti iṭṭhakāguhā silāguhā dāruguhā paṁsuguhāti evaṁ hi Khandhakaṭṭhakathāyaṁ[1] vuttaṁ. Vibhaṅgaṭṭhakathāyaṁ[2] pana **vihāro**ti samantā parihārapathaṁ antoyeva rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni ca dassetvā katasenāsanaṁ. **Guhā**ti bhūmiguhā, yattha rattindivaṁ dīpaṁ laddhuṁ vaṭṭati. Pabbataguhā vā bhūmiguhā vāti idaṁ dvayaṁ visesetvā vuttaṁ. Mātikāya sabbakālasādhāraṇalakkhaṇavasena "nisīdatī"ti vattamānavacanaṁ kataṁ, idha pana nisinnassa bhāvanārambhasabbhāvato nisajjārambhapariyosānadassanatthaṁ **nisinno**ti niṭṭhānavacanaṁ kataṁ. Yasmā pana ujuṁ kāyaṁ paṇidhāya nisinnassa kāyo ujuko hoti, tasmā byañjane ādaraṁ akatvā adhippetameva dassento **ujuko**ti-ādimāha. Tattha **ṭhito supaṇihito**ti ujukaṁ paṇihitattā[3] ujuko hutvā ṭhito, na sayamevāti attho. **Pariggahaṭṭho**ti pariggahitaṭṭho. Kiṁ pariggahitaṁ? Niyyānaṁ. Kiṁ niyyānaṁ? Ānāpānassatisamādhiyeva yāva arahattamaggā niyyānaṁ. Tenāha **niyyānaṭṭho**ti. Mukhasaddassa jeṭṭhakatthavasena saṁsārato niyyānaṭṭho vutto. **Upaṭṭhānaṭṭho**ti sabhāvaṭṭhoyeva. Sabbehi panetehi padehi pariggahitaniyyānaṁ satiṁ katvāti attho vutto hoti. Keci pana "pariggahaṭṭhoti satiyā pariggahaṭṭho, niyyānaṭṭhoti assāsapassāsānaṁ pavisananikkhamanadvāraṭṭho"ti vaṇṇayanti. Pariggahita-assāsapassāsaniyyānaṁ satiṁ upaṭṭhapetvāti vuttaṁ hoti.

165. **Bāttiṁsāya ākārehī**ti tāsu tāsu avatthāsu yathākkamena labbhamānānaṁ anavasesapariyādānavasena vuttaṁ. **Dīghaṁ assāsavasenā**ti mātikāya "dīghan"ti vutta-assāsavasena. Evaṁ sesesu. **Ekaggatan**ti ekaggabhāvaṁ. **Avikkhepan**ti avikkhipanaṁ. Ekaggatā

---

1. Vi-Ṭṭha 4. 50 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 2. 349 piṭṭhe. 3. Paṇihitattā ṭhapitattā (Sī)

eva hi nānārammaṇesu cittassa avikkhipanato avikkhepoti vuccati. **Pajānato**ti asammohavasena pajānantassa, vindantassāti vā attho. "Avikkhepo me paṭiladdho"ti ārammaṇakaraṇavasena pajānantassa vā. **Tāya satiyā**ti tāya upaṭṭhitāya satiyā. **Tena ñāṇenā**ti tena avikkhepajānanañāṇena. **Sato kārī hotī**ti ettha yasmā ñāṇasampayuttā eva sati satīti adhippetā, yathāha "satimā hoti paramena satinepakkena samannāgato"ti[1]. Tasmā "sato"tivacaneneva ñāṇampi gahitameva hoti.

166. **Addhānasaṅkhāte**ti dīghasaṅkhāte kāle. Dīgho hi maggo addhānoti vuccati. Ayampi kālo dīghattā addhāno viya addhānoti vutto. "Assasahī"ti ca "passasatī"ti ca assāsañca passāsañca visuṁ visuṁ vatvāpi bhāvanāya nirantarappavattidassanatthaṁ "assasatipi passasatipī"ti puna samāsetvā vuttaṁ. **Chando uppajjatī**ti bhāvanābhivuddhiyā bhiyyobhāvāya chando jāyati. **Sukhumataran**ti passambhanasabbhāvato vuttaṁ. **Pāmojjaṁ uppajjatī**ti bhāvanāpāripūriyā pīti jāyati. **Assāsapassāsāpi cittaṁ vivattatī**ti assāsapassāse nissāya paṭibhāganimitte uppajjante pakati-assāsapassāsato cittaṁ nivattati. **Upekkhā saṇṭhātī**ti tasmiṁ paṭibhāganimitte upacārappanāsamādhipattiyā puna samādhāne byāpārābhāvato tatramajjhattupekkhā saṇṭhāti nāma. **Navahākārehī**ti ettha bhāvanārambhato pabhuti pure chanduppādā "assasatipi passasatipī"ti vuttā tayo ākārā, chanduppādato pabhuti pure pāmojjappādā tayo, pāmojjuppādato pabhuti tayoti nava ākārā. **Kāyo**ti cuṇṇavicuṇṇāpi assāsapassāsā samūhaṭṭhena kāyo. Pakati-assāsapakatipassāse nissāya uppannanimittampi assāsapassāsāti nāmaṁ labhati. **Upaṭṭhānaṁ satī**ti taṁ ārammaṇaṁ upecca tiṭṭhatīti sati upaṭṭhānaṁ nāma. **Anupassanā ñāṇan**ti samathavasena nimittakāyānupassanā, vipassanāvasena nāmakāyarūpakāyānupassanā ñāṇanti attho. **Kāyo upaṭṭhānan**ti so kāyo upecca tiṭṭhati ettha satīti upaṭṭhānaṁ nāma. **No satī**ti so kāyo sati nāma na hotīti attho. **Tāya satiyā**ti idāni vuttāya satiyā. **Tena ñāṇenā**ti

1. Abhi 2. 236 piṭṭhe.

idāneva vuttena ñāṇena. **Taṁ kāyaṁ anupassatī**ti samathavipassanāvasena yathāvuttaṁ kāyaṁ anugantvā jhānasampayuttañāṇena vā vipassanāñāṇena vā passati.

Mātikāya kāyādīnaṁ padānaṁ abhāvepi imassa catukkassa kāyānupassanāvasena vuttattā idāni vattabbaṁ "kāye kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā"tivacanaṁ sandhāya kāyapadaniddeso kato. **Kāye kāyānupassanā**ti bahuvidhe kāye tassa tassa kāyassa anupassanā. Atha vā kāye kāyānupassanā, na aññadhammānupassanāti vuttaṁ hoti. Aniccadukkhānattāsubhabhūte kāye na niccasukhattasubhānupassanā, atha kho aniccadukkhānattāsubhato kāyasseva anupassanā. Atha vā kāye ahanti vā mamanti vā itthīti vā purisoti vā gahetabbassa kassaci ananupassanato tasseva kāyamattassa anupassanāti vuttaṁ hoti. Upari **vedanāsu vedanānupassanā**ti-ādīsu tīsupi eseva nayo. Satiyeva upaṭṭhānaṁ satipaṭṭhānaṁ, kāyānupassanāya sampayuttaṁ satipaṭṭhānaṁ kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṁ, tassa bhāvanā **kāyānupassanāsatipaṭṭhānabhāvanā.**

167. **Taṁ kāyan**ti aniddiṭṭhepi nāmarūpakāye kāyasaddena tassāpi saṅgahitattā niddiṭṭhaṁ viya katvā vuttaṁ. Aniccānupassanādayo hi nāmarūpakāye eva labbhanti, na nimittakāye. Anupassanā ca bhāvanā ca vuttatthā eva. **Dīghaṁ assāsapassāsavasenā**ti-ādi ānāpānassatibhāvanāya ānisaṁsaṁ dassetuṁ vuttaṁ. Tassā hi sativepullatāñāṇavepullatā ca ānisaṁso. Tattha **cittassa ekaggataṁ avikkhepaṁ pajānato**ti paṭiladdhajjhānassa vipassanākāle cittekaggataṁ sandhāya vuttaṁ. **Viditā vedanā**ti sāmaññato udayadassanena viditā vedanā. **Viditā upaṭṭhahantī**ti khayato vayato suññato viditā upaṭṭhahanti. **Viditā abbhatthaṁ gacchantī**ti sāmaññato vayadassanena viditā vināsaṁ gacchanti, bhijjantīti attho. **Saññāvitakkesupi** eseva nayo. Imesu pana tīsu vuttesu sesā rūpadhammāpi vuttā honti. Kasmā pana ime tayo eva vuttāti ce? Duppariggahattā. Vedanāsu tāva sukhadukkhā pākaṭā, upekkhā pana sukhumā duppariggahā, na suṭṭhu pākaṭā. Sāpi cassa pākaṭā hoti, saññā ākāramattaggāhakattā na

yathāsabhāvaggāhinī. Sā ca sabhāvasāmaññalakkhaṇaggāhakena vipassanāñāṇena sampayuttā ati viya apākaṭā. Sāpi cassa pākaṭā hoti, vitakko ñāṇapatirūpakattā ñāṇato visuṁ katvā dupparigaho. Ñāṇapatirūpako hi vitakko. Yathāha "yā cāvuso Visākha sammādiṭṭhi yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā"ti[1]. Sopi cassa vitakko pākaṭo hotīti evaṁ dupparigahesu vuttesu sesā vuttāva hontīti. Imesaṁ pana padānaṁ niddese **kathaṁ viditā vedanā uppajjantī**ti pucchitvā taṁ avissajjetvāva vedanuppādassa viditatteyeva vissajjite vedanāya viditattaṁ vissajjitaṁ hotīti **kathaṁ vedanāya uppādo vidito hotī**ti-ādimāha. Sesesupi eseva nayo. **Avijjāsamudayā avijjānirodhā**ti-ādayo heṭṭhā vuttatthā eva. Imināva nayena saññāvitakkāpi veditabbā. Vitakkavāre pana "phassasamudayā phassanirodhā"ti avatvā phassaṭṭhāne **saññāsamudayā saññānirodhā**ti vuttaṁ. Taṁ kasmā iti ce? Saññāmūlakattā vitakkassa. "Saññānānattaṁ paṭicca uppajjati saṅkappanānattan"ti[2] hi vuttaṁ.

Aniccato manasikarototi-ādīsu ca "vedanaṁ aniccato manasikaroto"ti-ādinā nayena tasmiṁ tasmiṁ vāre so soyeva dhammo yojetabbo. Yasmā pana vipassanāsampayuttā vedanā vipassanākiccakaraṇe asamatthattā vipassanāya anupakārikā, tasmāyeva ca bodhipakkhiyadhammesu nāgatā. Vipassanāsampayuttāya pana saññāya kiccameva aparibyattaṁ, tasmā sā vipassanāya ekantamanupakārikā eva. Vitakkaṁ pana vinā vipassanākiccameva natthi. Vitakkasahāyā hi vipassanā sakakiccaṁ karoti. Yathāha—

> Paññā attano dhammatāya aniccaṁ dukkhamanattāti ārammaṇaṁ nicchetuṁ na sakkoti, vitakke pana ākoṭetvā ākoṭetvā dente sakkoti. Kathaṁ? Yathā hi herañňiko kahāpaṇaṁ hatthe ṭhapetvā sabbabhāgesu oloketukāmo samānopi na cakkhutaleneva[3] parivattetuṁ sakkoti, aṅgulipabbehi pana parivattetvā parivattetvā ito cito ca oloketuṁ sakkoti, evameva na paññā attano dhammatāya

1. Ma 1. 375 piṭṭhe. 2. Dī 3. 254 piṭṭhe. 3. Cakkhudaleneva (Ka)

aniccādivasena ārammaṇaṁ nicchetuṁ sakkoti, abhiniropanalakkhaṇena pana āhananapariyāhananarasena vitakkena ākoṭentena viya parivattentena viya ca ādāyādāya[1] dinnameva nicchetuṁ sakkotī"ti[2].

Tasmā vedanāsaññānaṁ vipassanāya anupakārattā lakkhaṇamattavaseneva dassetuṁ "vedanāya saññāyā"ti tattha tattha ekavacanena niddeso kato. Yattako pana vipassanāya bhedo, tattako eva vitakkassāti dassetuṁ "vitakkānan"ti tattha tattha bahuvacanena niddeso katoti vatthuṁ yujjati.

168. Puna **dīghaṁ assāsapassāsavasenā**ti-ādi ānāpānassatibhāvanāya sampattiṁ bhāvanāphalañca dassetuṁ vuttaṁ. Tattha **samodhānetī**ti ārammaṇaṁ ṭhapeti, ārammaṇaṁ patiṭṭhāpetīti vā attho. Samodahanabyāpārābhāvepi bhāvanāpāripūriyā eva samodahati nāma. **Gocaran**ti vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇaṁ maggakkhaṇe phalakkhaṇe ca nibbānārammaṇaṁ. **Samatthan**ti samameva attho, samassa vā atthoti samattho. Taṁ samatthaṁ. Sesesupi eseva nayo. **Maggaṁ lamodhānetī**ti maggaphalakkhaṇeyeva gocaraṁ nibbānameva. **Ayaṁ puggalo**ti ānāpānassatibhāvanaṁ anuyutto yogāvacarova. **Imasmiṁ ārammaṇe**ti ettha pana "kāye"tipadena saṅgahite nāmarūpakāyasaṅkhāte saṅkhatārammaṇe teneva kamena magge nibbānārammaṇe ca. **Yaṁ tassā**ti-ādīhi ārammaṇagocarasaddānaṁ ekatthatā vuttā. **Tassā**ti tassa puggalassa. **Pajānātīti puggalo pajānanā paññā**ti puggalo paññāya pajānātīti vuttaṁ hoti. **Ārammaṇassa upaṭṭhānan**ti vipassanākkhaṇe saṅkhārārammaṇassa, maggaphalakkhaṇe nibbānārammaṇassa upaṭṭhānaṁ sati. Ettha ca kammatthe sāmivacanaṁ yathā rañño upaṭṭhānanti. **Avikkhepo**ti samādhi. **Adhiṭṭhānan**ti yathāvuttasaṅkhārārammaṇaṁ nibbānārammaṇañca. Taṁ hi adhiṭṭhāti ettha cittanti adhiṭṭhānaṁ. **Vodānan**ti ñāṇaṁ. Taṁ hi vodāyati visujjhati tena cittanti vodānaṁ. Līnapakkhiko samādhi alīnabhāvappattiyā samabhūtattā **samaṁ,** uddhaccapakkhikaṁ ñāṇaṁ anuddhatabhāvappattiyā samabhūtattā samaṁ. Tena vipassanāmaggaphalakkhaṇesu

---

1. Ādāya (Ka) 2. Visuddhi 2. 146 piṭṭhe.

samathavipassanānaṁ yuganaddhatā vuttā hoti. Sati pana sabbatthikattā tadubhayasamatāya upakārikāti samaṁ, ārammaṇaṁ samatādhiṭṭhānattā[1] samaṁ. **Anavajjaṭṭho**ti vipassanāya anavajjasabhāvo. **Niklesaṭṭho**ti maggassa nikkilesasabhāvo. Nikkilesaṭṭhoti vā pāṭho. **Vodānaṭṭho**ti phalassa parisuddhasabhāvo. **Paramaṭṭho**ti nibbānassa sabbadhammuttamasabhāvo. **Paṭivijjhatī**ti taṁ taṁ sabhāvaṁ asammohato paṭivijjhati. Ettha ca "ārammaṇassa upaṭṭhānan"ti-ādīhi sammā paṭivedho[2] vutto. Ettheva ca vodānaṭṭhapaṭivedhassa vuttattā tena ekalakkhaṇā anavajjaṭṭhanikkilesaṭṭhaparamaṭṭhā lakkhaṇahāravasena vuttāyeva honti. Yathāha—

> "Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci.
> Vuttā bhavanti sabbe, so hāro lakkhaṇo nāmā"ti[3].

Anavajjaṭṭho nikkilesaṭṭho cettha avikkhepasaṅkhātassa samassa attho payojananti samattho, vodānaṭṭho vipassanāmaggavodānaṁ sandhāya samameva atthoti samattho, phalavodānaṁ sandhāya maggavodānasaṅkhātassa samassa atthoti samattho, paramaṭṭho pana samameva atthoti vā nibbānapayojanattā sabbassa samassa atthoti vā samattho, taṁ vuttappakāraṁ samañca samatthañca ekadesasarūpekasesaṁ katvā **samatthañca paṭivijjhatī**ti vuttaṁ. Indriyabalabojjhaṅgadhammā vipassanāmaggaphalakkhaṇepi labbhanti, maggo ca tisso ca visuddhiyo maggaphalakkhaṇeyeva, vimokkho ca vijjā ca khaye ñāṇañca maggakkhaṇeyeva, vimutti ca anuppāde ñāṇañca phalakkhaṇeyeva, sesā vipassanākkhaṇepīti. Dhammavāre **ime dhamme imasmiṁ ārammaṇe samodhānetī**ti nibbānaṁ ṭhapetvā sesā yathāyogaṁ veditabbā. Idaṁ pana yebhuyyavasena vuttaṁ. Avuttatthā panettha heṭṭhā vuttā eva. Ekekacatukkavasenettha niyyāne dassitepi catukkantogadhassa ekekassāpi bhāgassa niyyānassa upanissayattā ekekabhāgavasena niyyānaṁ dassitaṁ. Na hi ekekaṁ vinā niyyānaṁ hotīti.

Dīghaṁassāsapassāsaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

169. Rassaniddese **ittarasaṅkhāte**ti parittasaṅkhāte kāle. Sesamettha vuttanayena veditabbaṁ.

---

1. Samathādhiṭṭhānattā (Sī) 2. Samapaṭivedho (Sī) 3. Khu 10. 3 piṭṭhe Nettiyaṁ.

170. Sabbakāyapaṭisaṁvediniddese arūpadhammesu vedanāya oḷārikattā sukhaggahaṇatthaṁ paṭhamaṁ iṭṭhāniṭṭhārammaṇasaṁvedikā vedanā vuttā tato yaṁ vedeti, taṁ sañjānātīti evaṁ vedanāvisayassa ākāraggāhikā saññā, tato saññāvasena abhisaṅkhārikā cetanā, tato "phuṭṭho vedeti, phuṭṭho sañjānāti, phuṭṭho cetetī"ti[1] vacanato phasso, tato sabbesaṁ sādhāraṇalakkhaṇo manasikāro, cetanādīhi saṅkhārakkhandho vutto. Evaṁ tīsu khandhesu vuttesu taṁnissayo viññāṇakkhandho vuttova hoti. **Nāmañcā**ti vuttappakāraṁ nāmañca. **Nāmakāyo cā**ti idaṁ pana nāmena nibbānassapi saṅgahitattā lokuttarānañca avipaṁssanupagattā taṁ apanetuṁ vuttaṁ. "Kāyo"ti hi vacanena nibbānaṁ apanītaṁ hoti nibbānassa rāsivinimuttattā. **Ye ca vuccanti cittasaṅkhārā**ti "saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittapaṭibaddhā cittasaṅkhārā"ti[2] evaṁ vuccamānāpi cittasaṅkhārā idha nāmakāyeneva saṅgahitāti vuttaṁ hoti. **Mahābhūtā**ti mahantapātubhāvato mahābhūtasāmaññato mahāparihārato mahāvikārato mahantabhūtattā cāti mahābhūtā. Te pana pathavī āpo tejo vāyoti cattāro. **Catunnañca mahābhūtānaṁ upādāyarūpan**ti upayogatthe sāmivacanaṁ, cattāro mahābhūte upādāya nissāya amuñcitvā pavattarūpanti attho. Taṁ pana cakkhu sotaṁ ghānaṁ jivhā kāyo rūpaṁ saddo gandho raso itthindriyaṁ purisindriyaṁ jīvitindriyaṁ hadayavatthu ojā kāyaviññatti vacīviññatti ākāsadhātu rūpassa lahutā mudutā kammaññatā upacayo santati jaratā aniccatāti catuvīsatividhaṁ. **Assāso ca passāso cā**ti pākatikoyeva. Assāsapassāse nissāya uppannaṁ paṭibhāganimittampi tadeva nāmaṁ labhati pathavīkasiṇādīni viya. Rūpasarikkhakattā rūpanti ca nāmaṁ labhati "bahiddhā rūpāni passatī"ti-ādīsu[3] viya. **Nimittañca upanibandhanā**ti sati-upanibandhanāya nimittabhūtaṁ assāsapassāsānaṁ phusanaṭṭhānaṁ. **Ye ca vuccanti kāyasaṅkhārā**ti "assāsapassāsā kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā kāyasaṅkhārā"ti[4] evaṁ vuccamānāpi kāyasaṅkhārā idha rūpakāyeneva saṅgahitāti vuttaṁ hoti.

---

1. Saṁ 2. 292 piṭṭhe.
2. Khu 9. 187; Ma 1. 376 piṭṭhesu.
3. Abhi 1. 55; Dī 3. 216 piṭṭhādīsu.
4. Khu 9. 183; Ma 1. 376 piṭṭhesu.

Te kāyā paṭividitā hontīti jhānakkhaṇe assāsapassāsanimittakāyā vipassanākkhaṇe avasesarūpārūpakāyā ārammaṇato paṭividitā honti, maggakkhaṇe asammohato paṭividitā honti. Assāsapassāsavasena paṭiladdhajjhānassa yogissa uppannavipassanāmaggepi sandhāya **dīghaṁ assāsapassāsavasenā**ti-ādi vuttaṁ.

Āvajjato pajānatoti-ādīni sīlakathāyaṁ vuttatthāni. Te vuttappakāre kāye antokaritvā "sabbakāyapaṭisaṁvedī"ti vuttaṁ.

Sabbakāyapaṭisaṁvedī assāsapassāsānaṁ saṁvaraṭṭhenāti-ādīsu "sabbakāyapaṭisaṁvedī"ti vutta-assāsapassāsato uppannajjhānavipassanāmaggesu saṁvaroyeva **saṁvaraṭṭhena sīlavisuddhi.** Avikkhepoyeva **avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi.** Paññāyeva **dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi.** Jhānavipassanāsu viraki-abhāvepi pāpābhāvamattameva **saṁvaro** nāmāti veditabbaṁ.

171. **Passambhayan**ti-ādīnaṁ niddese **kāyikā**ti rūpakāye bhavā. **Kāyapaṭibaddhā**ti kāyaṁ paṭibaddhā kāyaṁ nissitā, kāye sati honti, asati na honti, tasmāyeva te kāyena saṅkharīyantīti **kāyasaṅkhārā. Passambhento**ti nibbāpento sannisīdāpento. Passambhanavacaneneva oḷārikānaṁ passambhanaṁ siddhaṁ. **Nirodhento**ti oḷārikānaṁ anuppādanena nirodhento. **Vūpasamento**ti oḷārikeyeva ekasantatipariṇāmanayena santabhāvaṁ nayanto. **Sikkhatī**ti adhikāravasena assasissāmīti sikkhatīti sambandho, tisso sikkhā sikkhatīti vā attho.

Idāni oḷārikapassambhanaṁ dassetuṁ **yathārūpehī**ti-ādimāha. Tattha **yathārūpahī**ti yādisehi. **Ānamanā**ti pacchato namanā. **Vinamanā**ti ubhayapassato namanā. **Sannamanā**ti sabbatopi namantassa suṭṭhu namanā. **Paṇamanā**ti purato namanā. **Iñjanā**ti kampanā. **Phandanā**ti īsakaṁ calanā. **Pakampanā**ti bhusaṁ kampanā. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi kāyassa ānamanā -pa- pakampanā, tathārūpaṁ kāyasaṅkhāraṁ passambhayanti ca, yā kāyassa ānamanā -pa- pakampanā, tañca passambhayanti ca, sambandho kātabbo. Kāyasaṅkhāresu hi passambhitesu kāyassa ānamanādayo ca passambhitāyeva hontīti. Yathārūpehi kāyasaṅkhārehi

kāyassa na ānamanādikā hoti, tathārūpaṁ santaṁ sukhumampi kāyasaṅkhāraṁ passambhayanti ca, yā kāyassa na ānamanādikā, tañca[1] santaṁ sukhumaṁ passambhayanti ca sambandhato veditabbaṁ. **Santaṁ sukhuman**ti ca bhāvanapuṁsakavacanametaṁ. **Iti kirā**ti ettha **iti** evamatthe, **kira** yadi-atthe. Yadi evaṁ sukhumakepi assāsapassāse passambhayaṁ assasissāmi passasissāmīti sikkhatīti codakena codanā āraddhā hoti. Atha vā **kirā**ti codakavacanattā asaddahanatthe asahanatthe parokkhatthe[2] ca yujjatiyeva, evaṁ sukhumānampi passambhanaṁ sikkhatīti na saddahāmi na ahāmi apaccakkhaṁ meti vuttaṁ hoti.

Evaṁ santeti evaṁ sukhumānaṁ passambhane sante. **Vātūpaladdhiyā ca pabhāvanā na hotī**ti assāsapassāsavātassa upaladdhiyā. **Upaladdhī**ti viññāṇaṁ. Assāsapassāsavātaṁ upalabbhamānassa tadārammaṇassa bhāvanāviññāṇassa pabhāvanā uppādanā na hoti, tassa ārammaṇassa bhāvanā na hotīti attho. **Assāsapassāsānañca pabhāvanā na hotī**ti bhāvanāya sukhumakānampi assāsapassāsānaṁ nirodhanato tesañca uppādanā pavattanā na hotīti attho. **Ānāpānassatiyā ca pabhāvanā na hotī**ti assāsapassāsābhāvatoyeva tadārammaṇāya bhāvanaviññāṇasampayuttāya satiyā ca pavattanā na hoti. Tasmāyeva taṁsampayuttassa ānāpānassatisamādhissa ca bhāvanā na hoti. **Na ca naṁ tan**ti ettha **ca nan**ti nipātamattaṁ "bhikkhu ca nan"ti-ādīsu[3] viya. Taṁ vuttavidhiṁ samāpattiṁ paṇḍitā na samāpajjantipi tato na vuṭṭhahantipīti sambandho. Codanāpakkhassa parihāravacane **iti kirā**ti evameva. Ettha evakāratthe kirasaddo daṭṭhabbo. **Evaṁ sante**ti evaṁ passambhane sante eva.

Yathā kathaṁ viyāti yathā taṁ guttavidhānaṁ hoti, tathā taṁ kathaṁ viyāti upamaṁ pucchati. Idāni **seyyathāpī**ti taṁ upamaṁ dasseti. **Kaṁse**ti kaṁsamayabhājane. **Nimittan**ti tesaṁ saddānaṁ ākāraṁ. "Nimittan"ti ca sāmi-atthe upayogavacanaṁ, nimittassāti attho. Saddanimittañca saddato anaññaṁ. **Suggahitattā**ti suṭṭhu uggahitattā. Sugahitattātipi pāṭho, suṭṭhu

---

1. Tathārūpaṁ (Sī) 2. Asaddahanatthe parokkhatthe (Sī) 3. Vi 1. 175 piṭṭhe.

gahitattāti attho. **Sumanasikatattā**ti suṭṭhu āvajjitattā. **Sūpadhāritattā**ti suṭṭhu citte ṭhapitattā. **Sukhumasaddanimittārammaṇatāpī**ti tadā sukhumānampi saddānaṁ niruddhattā anuggahitasaddanimittassa anārammaṇampi sukhumataraṁ saddanimittaṁ ārammaṇaṁ katvā sukhumataraṁ saddanimittārammaṇampi cittaṁ pavattati, sukhumatarasaddanimittārammaṇabhāvatopīti vā attho. Imināva nayena appanāyampi attho veditabbo.

Passambhayanti-ādīsu "passambhayaṁ kāyasaṅkhāran"ti vuttā assāsapassāsā kāyoti vā "passambhayaṁ kāyasaṅkhāran"ti ettha assāsapassāsā kāyoti vā yojanā veditabbā. Bhāvanāvisuddhiyā kāyasaṅkhāre passambhamānepi oḷārikaṁ kāyasaṅkhāraṁ passambhemīti yogino ābhoge sati tenādarena ativiya passambhati. Anupaṭṭhahantampi sukhumaṁ su-ānayaṁ hoti.

Aṭṭha anupassanāñāṇānīti "dīghaṁ rassaṁ sabbakāyapaṭisaṁvedī passambhayaṁ kāyasaṅkhāran"ti vuttesu catūsu vatthūsu assāsavasena catasso, passāsavasena catassoti aṭṭha anupassanañāṇāni. **Aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyo**ti "dīghaṁ assāsavasena cittassa ekaggataṁ avikkhepaṁ pajānato sati upaṭṭhitā hotī"ti-ādinā[1] nayena vuttesu catūsu vatthūsu assāsavasena catasso, passāsavasena catassoti aṭṭha ca upaṭṭhānānussatiyo. Aṭṭha cupaṭṭhānānussatiyotipi pāṭho. **Cattāri suttantikavatthūnī**ti Bhagavatā Ānāpānassatisuttante[2] vuttattā paṭhamacatukkavasena cattāri suttantikavatthūnīti.

Paṭhamacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

172. Dutiyacatukkassa pītipaṭisaṁvediniddese **uppajjati pīti pāmojjan**ti ettha **pīti**ti mūlapadaṁ. **Pāmojjan**ti tassa atthapadaṁ, pamuditabhāvoti attho. **Yā pīti pāmojjan**ti-ādīsu yā "pītī"ti ca "pāmojjan"ti ca evamādīni nāmāni labhati, sā pītīti vuttaṁ hoti. Tattha **pītī**ti sabhāvapadaṁ. Pamuditassa bhāvo[3] **pāmojjaṁ.** Āmodanākāro **āmodanā.** Pamodanākāro **pamodanā.** Yathā vā

---

1. Khu 9. 181 piṭṭhe. 2. Ma 3. 122 piṭṭhe. 3. Pamuditabhāvo (Sī)

bhesajjānaṁ vā telānaṁ vā uṇhodakasītodakānaṁ vā ekatokaraṇaṁ modanāti vuccati, evamayampi dhammānaṁ ekatokaraṇena **modanā,** upasaggavasena pana padaṁ maṇḍetvā[1] **āmodanā pamodanā**ti vuttaṁ. Hāsetīti **hāso,** pahāsetīti **pahāso,** haṭṭhapahaṭṭhākārānametaṁ adhivacanaṁ. **Vittī**ti vittaṁ, dhanassetaṁ nāmaṁ. Ayaṁ pana somanassapaccayattā vittisarikkhatāya vitti. Yathā hi dhanino dhanaṁ paṭicca somanassaṁ uppajjati, evaṁ pītimatopi pītiṁ paṭicca somanassaṁ uppajjati. Tasmā "vittī"ti vuttā. Tuṭṭhisabhāvasaṇṭhitāya hi pītiyā etaṁ nāmaṁ. Pītimā pana puggalo kāyacittānaṁ uggatattā abbhuggatattā "udaggo"ti vuccati, udaggassa bhāgo **odagyaṁ.** Attano manatā **attamanatā.** Anabhiraddhassa hi mano dukkhapadaṭṭhānattā na attano mano nāma hoti, abhiraddhassa sukhapadaṭṭhānattā attano mano nāma hoti, iti attano manatā attamanatā, sakamanatā sakamanassa bhāvoti attho. Sā pana yasmā na aññassa kassaci attano manatā, cittasseva paneso bhāvo cetasiko dhammo, tasmā **attamanatā cittassā**ti vuttā. Sesamettha ca upari ca heṭṭhā vuttanayena yojetvā veditabbaṁ.

173. Sukhapaṭisaṁvediniddese **dve sukhānī**ti samathavipassanābhūmidassanatthaṁ vuttaṁ. Kāyikaṁ hi sukhaṁ vipassanāya bhūmi, cetasikaṁ sukhaṁ samathassa ca vipassanāya ca bhūmi. **Kāyikan**ti pasādakāyaṁ vinā[2] anuppattito kāye niyuttanti kāyikaṁ. **Cetasikan**ti avippayogavasena cetasi niyuttanti cetasikaṁ. Tattha kāyikapadena vetasikaṁ sukhaṁ paṭikkhipati, sukhapadena kāyikaṁ dukkhaṁ. Tathā cetasikapadena kāyikaṁ sukhaṁ paṭikkhipati, sukhapadena cetasikaṁ dukkhaṁ. **Sātan**ti madhuraṁ sumadhuraṁ. **Sukhan**ti sukhameva, na dukkhaṁ. **Kāyasamphassajan**ti kāyasamphasse jātaṁ. **Sātaṁ sukhaṁ vedayitan**ti sātaṁ vedayitaṁ, na asātaṁ vedayitaṁ. Sukhaṁ vedayitaṁ, na dukkhaṁ vedayitaṁ. Parato tīṇi padāni itthiliṅgavasena vuttāni. Sātā vedanā, na asātā. Sukhā vedanā, na dukkhāti ayameva panettha attho.

Cetasikasukhaniddeso vuttapaṭipakkhanayena yojetabbo. **Te sukhā**ti liṅgavipallāso kato, tāni sukhānīti vuttaṁ hoti.

---

1. Vaḍḍhetvā (Sī) 2. Pasādakāyaṁ, taṁ vinā (Sī)

Sesamettha catukke heṭṭhā paṭhamacatukke vuttanayeneva veditabbaṁ. Cattāri suttantikavatthūni dutiyacatukkavasena veditabbānīti.

Dutiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

176. Tatiyacatukkaniddese **cittan**ti mūlapadaṁ. **Viññāṇan**ti atthapadaṁ. **Yaṁ cittan**ti-ādi pītiyaṁ vuttanayena yojetabbaṁ. Tattha **cittan**ti-ādīsu cittavicittatāya cittaṁ. Ārammaṇaṁ minamānaṁ jānātīti **mano. Mānasan**ti manoyeva. "Antalikkhacaro pāso, yvāyaṁ carati mānaso"ti[1] hi ettha pana sampayuttakadhammo[2] mānasoti vutto.

"Kathaṁ hi Bhagavā tuyhaṁ, sāvako sāsane rato.
Appattamānaso sekkho, kālaṁ kayirā jane sutā"ti[3]—

ettha arahattaṁ mānasanti vuttaṁ. Idha pana manova mānasaṁ. Byañjanavasena hetaṁ padaṁ vaḍḍhitaṁ.

Hadayanti cittaṁ. "Cittaṁ vā te khipissāmi, hadayaṁ vā te phālessāmī"ti[4] ettha uro hadayanti vuttaṁ. "Hadayā hadayaṁ maññe aññāya tacchatī"ti[5] ettha cittaṁ. "Vakkaṁ hadayan"ti[6] ettha hadayavatthu. Idha pana cittameva abbhantaraṭṭhena "hadayan"ti vuttaṁ. Tadeva parisuddhaṭṭhena **paṇḍaraṁ.** Bhavaṅgaṁ sandhāyetaṁ vuttaṁ. Yathāha "pabhassaramidaṁ bhikkhave cittaṁ, tañca kho āgantukehi upakkilesehi upakkiliṭṭhan"ti[7]. Tato nikkhantattā pana akusalampi Gaṅgāya nikkhantā nadī Gaṅgā viya, Godhāvarito[8] nikkhantā Godhāvarī viya ca "paṇḍaran"tveva vuttaṁ. Yasmā pana ārammaṇavijānanalakkhaṇaṁ cittaṁ upakkilesena kileso na hoti, sabhāvato parisuddhameva hoti, upakkilesayoge pana sati upakkiliṭṭhaṁ nāma hoti, tasmāpi "paṇḍaran"ti vattuṁ yujjati.

Mano manāyatananti idha pana manogahaṇaṁ manasseva āyatanabhāvadīpanatthaṁ. Tenetaṁ dīpeti "na yidaṁ devāyatanaṁ viya manassa āyatanattā manāyatanaṁ, atha kho mano eva āyatanaṁ manāyatanan"ti.

1. Saṁ 1. 113; Vi 3. 28 piṭṭhesu.
2. Manasampayuttakadhammo (Ka)
3. Saṁ 1. 122 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 209; Khu 1. 306 piṭṭhesu.
5. Ma 1. 38 piṭṭhe.
6. Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhādīsu.
7. Aṁ 1. 9 piṭṭhe.
8. Godāvarito (Sī)

Āyatanaṭṭho heṭṭhā vuttoyeva. Manate iti mano, vijānātīti attho. Aṭṭhakathācariyā panāhu—nāḷiyā minamāno viya mahātulāya dhārayamāno viya ca ārammaṇaṁ jānātīti mano, tadeva mananalakkhaṇe indaṭṭhaṁ kāretīti[1] indriyaṁ, manova indriyaṁ **manindriyaṁ.**

Vijānātīti **viññāṇaṁ.** Viññāṇameva khandho **viññāṇakkhandho.** Ruḷhito khandho vutto. Rāsaṭṭhena hi viññāṇakkhandhassa ekadeso ekaṁ viññāṇaṁ. Tasmā yathā rukkhassa ekadesaṁ chindanto rukkhaṁ chindatīti vuccati, evameva viññāṇakkhandhassa ekadesabhūtaṁ ekampi viññāṇaṁ ruḷhito "viññāṇakkhandho"ti vuttaṁ. Yasmā pana rāsaṭṭhoyeva khandhaṭṭho na hoti, koṭṭhāsaṭṭhopi khandhaṭṭhoyeva, tasmā koṭṭhāsaṭṭhena viññāṇakoṭṭhāsotipi attho. **Tajjā manoviññāṇadhātū**ti tesaṁ phassādīnaṁ sampayuttadhammānaṁ anucchavikā manoviññāṇadhātu. Imasmiṁ hi pade ekameva cittaṁ minanaṭṭhena mano, vijānanaṭṭhena viññāṇaṁ, sabhāvaṭṭhena, nissattaṭṭhena vā dhātūti tīhi nāmehi vuttaṁ.

177. **Abhippamodo**ti adhikā tuṭṭhi.

178. Samādhiniddese acalabhāvena ārammaṇe tiṭṭhatīti **ṭhiti.** Parato padadvayaṁ upasaggavasena vaḍḍhitaṁ. Apica sampayuttadhamme ārammaṇamhi sampiṇḍetvā tiṭṭhatīti **saṇṭhiti.** Ārammaṇaṁ ogāhetvā anupavisitvā tiṭṭhatīti **avaṭṭhiti.** Kusalapakkhasmiṁ hi cattāro dhammā ārammaṇaṁ ogāhanti saddhā sati samādhi paññāti. Teneva saddhā "okappanā"ti vuttā, sati "apilāpanatā"ti, samādhi "avaṭṭhitī"ti, paññā "pariyogāhanā"ti. Akusalapakkhe pana tayo dhammā ārammaṇaṁ ogāhanti taṇhā diṭṭhi avijjāti. Teneva te "oghā"ti vuttā. Uddhaccavicikicchāvasena pavattassa visāhārassa paṭipakkhato **avisāhāro,** avisāharaṇanti atho. Uddhaccavicikicchāvaseneva gacchantaṁ cittaṁ vikkhipati nāma, ayaṁ pana tathā[2] na hotīti **avikkhepo.** Uddhaccavicikicchāvaseneva cittaṁ visāhaṭaṁ nāma hoti, ito cito ca harīyati, ayaṁ pana avisāhaṭassa mānasassa bhāvoti **avisāhaṭamānasatā.**

---

1. Karotīti (Sī) 2. Tathāvidho (Abhi-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhe)

Samathoti tividho samatho cittasamatho adhikaraṇasamatho sabbasaṅkhārasamathoti. Tatha aṭṭhasu samāpattīsu cittekaggatā **cittasamatho** nāma. Taṁ hi āgamma cittacalanaṁ cittavipphandanaṁ sammati vūpasammati, tasmā so "cittasamatho"ti vuccati. Sammukhāvinayādisattavidho **adhikaraṇasamatho** nāma. Taṁ hi āgamma tāni tāni adhikaraṇāni sammanti vūpasammanti, tasmā so "adhikaraṇasamatho"ti vuccati. Yasmā pana sabbe saṅkhārā nibbānaṁ āgamma sammanti vūpasammanti, tasmā taṁ **sabbasaṅkhārasamatho**ti vuccati. Imasmiṁ atthe cittasamatho adhippeto. Samādhilakkhaṇe indaṭṭhaṁ kāretīti **samādhindriyaṁ.** Uddhacce[1] na kampatīti **samādhibalaṁ.** **Sammāsamādhī**ti yāthāvasamādhi niyyānikasamādhi kusalasamādhi.

179. **Rāgato vimocayaṁ cittan**ti-ādīhi dasahi kilesavatthūhi vimocanaṁ vuttaṁ. Thinaggahaṇeneva cettha middhaggahaṇaṁ, uddhaccaggahaṇeneva ca kukkuccaggahaṇaṁ kataṁ hotīti aññesu pāṭhesu sahacārittā kilesavatthuto vimocanavacaneneva paṭhamajjhānādīhi nīvaraṇādito vimocanaṁ, aniccānupassanādīhi niccasaññādito ca vimocanaṁ vuttameva hotīti. **Kathaṁ taṁ cittaṁ anupassatī**ti ettha peyyāle ca aniccānupassanādīhi niccasaññādīnaṁ pahānaṁ vuttameva. Cattāri suttantikavatthūni tatiyacatukkavasena veditabbānīti.

Tatiyacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

180. Catutthacatukkaniddese "aniddiṭṭhe napuṁsakan"tivacanato asukanti aniddiṭṭhattā "aniccanti kiṁ aniccan"ti napuṁsakavacanena pucchā katā. **Uppādavayaṭṭhenā**ti uppādavayasaṅkhātena atthena, uppādavayasabhāvenāti attho. Ettha ca pañcakkhandhā sabhāvalakkhaṇaṁ, pañcannaṁ khandhānaṁ uppādavayā vikāralakkhaṇaṁ. Etena hutvā abhāvena aniccāti vuttaṁ hoti. Teneva ca Aṭṭhakathāyaṁ "saṅkhatalakkhaṇavasena aniccatāti tesaṁyeva uppādavayaññathattan"ti ca vatvāpi "hutvā abhāvo vā"ti vuttaṁ. Etena hutvā abhāvākāro aniccalakkhaṇanti vuttaṁ hoti. "Pañcannaṁ khandhānaṁ udayabbayaṁ passanto imāni paññāsa lakkhaṇānī"ti peyyālaṁ katvā vuttaṁ. **Dhammā**ti rūpakkhandhādayo[2] yathāvuttadhammā.

---

1. Uddhaccena (Sī)
2. Saññākkhandhādayo (Sī)

Virāgānupassīniddese **rūpe ādīnavaṁ disvā**ti bhaṅgānupassanato paṭṭhāya parato vuttehi aniccaṭṭhādīhi rūpakkhandhe ādīnavaṁ disvā. **Rūpavirāge**ti nibbāne. Nibbānaṁ hi āgamma rūpaṁ virajjati apunaruppattidhammataṁ āpajjanena nirujjhati, tasmā nibbānaṁ "rūpavirāgo"ti vuccati. **Chandajāto hotī**ti anussavavasena uppannadhammacchando hoti. **Saddhādhimutto**ti tasmiṁyeva nibbāne saddhāya ca adhimutto nicchito. **Cittañcassa svādhiṭṭhitan**ti assa yogissa cittaṁ khayavirāgasaṅkhāte rūpabhaṅge ārammaṇavasena, paccantavirāgasaṅkhāte rūpavirāge nibbāne anussavavasena suṭṭhu adhiṭṭhitaṁ suṭṭhu patiṭṭhitaṁ hotīti sambandhato veditabbaṁ. **Rūpe virāgānupassī**ti rūpassa khayavirāgo rūpe virāgoti pakatibhummavacanena vutto. Rūpassa accantavirāgo rūpe virāgoti nimittatthe bhummavacanena vutto. Taṁ duvidhampi virāgaṁ ārammaṇato ajjhāsayato ca anupassanasīlo "rūpe virāgānupassī"ti vutto. Esa nayo vedanādīsu. Nirodhānupassīpadaniddesepi eseva nayo.

181. **Katihākārehī**ti-ādi panettha viseso—tattha avijjādīnaṁ paṭiccasamuppādaṅgānaṁ ādīnavanirodhadassaneneva rūpādīnampi ādīnavanirodhā dassitā honti tesampi paṭiccasamuppādaṅgānativattanato. Iminā eva ca visesavacanena virāgānupassanato nirodhānupassanāya visiṭṭhabhāvo vutto hoti. Tattha **aniccaṭṭhenā**ti khayaṭṭhena, hutvā abhāvaṭṭhena vā. **Dukkhaṭṭhenā**ti bhayaṭṭhena, paṭipīḷanaṭṭhena vā. **Anattaṭṭhenā**ti asārakaṭṭhena, avasavattanaṭṭhena vā. **Santāpaṭṭhenā**ti kilesasantāpanaṭṭhena. **Vipariṇāmaṭṭhenā**ti jarābhaṅgavasena dvidhā pariṇāmanaṭṭhena. **Nidānanirodhenā**ti mūlapaccayābhāvena. **Nirujjhatī**ti na bhavati. **Samudayanirodhenā**ti āsannapaccayābhāvena. Mūlapaccayo hi byādhissa asappāyabhojanaṁ viya nidānanti vutto, āsannapaccayo byādhissa vātapittasemhā viya samudayoti vutto. Nidānaṁ hi nicchayena dadāti phalamiti nidānaṁ, samudayo pana suṭṭhu udeti etasmā phalamiti samudayo. **Jātinirodhenā**ti mūlapaccayassa uppatti-abhāvena. **Pabhavanirodhenā**ti āsannapaccayassa uppatti-abhāvena. Jātiyeva hi pabhavati etasmā dukkhanti pabhavoti vattuṁ yujjati. **Hetunirodhenā**ti janakapaccayābhāvena. **Paccayanirodhenā**ti upatthambhakapaccayābhāvena. Mūlapaccayopi hi āsannapaccayo ca janakapaccayo ca upatthambhakapaccayo ca hotiyeva. Etehi

tikkhavipassanākkhaṇe tadaṅganirodho, maggakkhaṇa samucchedanirodho vutto hoti. **Ñāṇuppādenā**ti tikkhavipassanāñāṇassa vā maggañāṇassa vā uppādena. **Nirodhupaṭṭhānenā**ti vipassanākkhaṇe paccakkhato khayanirodhassa anussavavasena nirodhasaṅkhātassa nibbānassa upaṭṭhānena, maggakkhaṇe paccakkhato ca nibbānassa upaṭṭhānena. Etehi visayavisayiniyamova kato hoti, tadaṅgasamucchedanirodho ca vutto hoti.

182. Paṭinissaggānupassīpadaniddese **rūpaṁ pariccajalī**ti ādīnavadassanena nirapekkhatāya rūpakkhandhaṁ pariccajati. **Pariccāgapaṭinissaggo**ti pariccāgaṭṭhena paṭinissaggoti vuttaṁ hoti. Etena paṭinissaggapadassa pariccāgaṭṭho vutto, tasmā kilesānaṁ pajahananti attho. Ettha ca vuṭṭhānagāminī vipassanā kilese tadaṅgavasena pariccajati, maggo samucchedavasena. **Rūpanirodhe nibbāne cittaṁ pakkhandatī**ti vuṭṭhānagāminī taṁninnatāya pakkhandati, maggo ārammaṇakaraṇena. **Pakkhandanapaṭinissaggo**ti pakkhandanaṭṭhena paṭinissaggoti vuttaṁ hoti. Etena paṭinissaggapadassa pakkhandanaṭṭho vutto, tasmā cittassa nibbāne vissajjananti attho. Cattāri suttantikavatthūni catutthacatukkavasena veditabbāni. Imasmiṁ catukke jarāmaraṇe vattabbaṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ. Satipaṭṭhānesu ca "kāye kāyānupassanā, citte cittānupassanā"ti kāyacittānaṁ ekattavohāravasena ekavacananiddeso kato. "Vedanāsu vedanānupassanā, dhammesu dhammānupassanā"ti vedanādhammānaṁ nānattavohāravasena bahuvacananiddeso katoti veditabboti.

Catutthacatukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca satokāriñāṇaniddesavaṇṇanā.

---

6. Ñāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā

183. Idāni chahi rāsīhi uddiṭṭhañāṇesu catuvīsatisamādhiñāṇaniddese tāva kāyānupassanādīnaṁ tiṇṇaṁ catukkānaṁ vasena dvādasannaṁ vatthūnaṁ ekekasmiṁ assāsavasena eko, passāsavasena ekoti

dve dve samādhīti dvādasasu vatthūsu catuvīsati samādhayo honti. Jhānakkhaṇe tehi sampayuttāni catuvīsatisamādhivasena ñāṇāni.

Dvāsattativipassanāñāṇaniddese **dīghaṁ assāsā**ti "dīghan"ti vutta-assāsato. Kiṁ vuttaṁ hoti? Dīghaṁ assāsahetu jhānaṁ paṭilabhitvā samāhitena cittena vipassanākkhaṇe aniccato anupassanaṭṭhena vipassanāti vuttaṁ hoti. Esa nayo uttaratrāpi[1]. Tesaṁyeva dvādasannaṁ vatthūnaṁ ekekasmiṁ assāsavasena tisso, passāsavasena tissoti cha cha anupassanāti dvādasasu vatthūsu dvāsattati anupassanā honti. Tā eva dvāsattati anupassanā dvāsattativipassanāvasena ñāṇāni.

Nibbidāñāṇaniddese **aniccānupassī assasan**ti aniccānupassī hutvā assasanto, aniccānupassī hutvā vattentoti attho. "Assasan"ti ca idaṁ vacanaṁ hetu-atthe daṭṭhabbaṁ. **Yathābhūtaṁ jānāti passatīti nibbidāñāṇan**ti kalāpasammasanato paṭṭhāya yāva bhaṅgānupassanā pavattavipassanāñāṇena saṅkhārānaṁ yathāsabhāvaṁ jānāti, cakkhunā diṭṭhamiva ca teneva ñāṇacakkhunā passati. Tasmā nibbidāñāṇaṁ nāmāti attho, saṅkhāresu nibbindañāṇaṁ[2] nāmāti vuttaṁ hoti. Upari bhayatūpaṭṭhānādīnaṁ muñcitukamyatādīnañca ñāṇānaṁ visuṁ āgatattā idha yathāvuttāneva vipassanañāṇāni nibbidāñāṇānīti veditabbāni.

Nibbidānulomañāṇaniddese **aniccānupassī assasan**ti aniccānupassino assasantassa. Sāmi-atthe paccattavacanaṁ. **Bhayatupaṭṭhāne paññā**tivacaneneva bhayatupaṭṭhāna-ādīnavānupassanānibbidānupassanāñāṇāni vuttāni honti tiṇṇaṁ ekalakkhaṇattā. Imāni tīṇi ñāṇāni anantarā vuttānaṁ nibbidāñāṇānaṁ anukūlabhāvena anulomato nibbidānulomañāṇānīti vuttāni.

Nibbidāpaṭippassaddhiñāṇaniddese **aniccānupassī assasan**ti anantarasadisameva. **Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā**bhivacaneneva muñcitukamyatāpaṭisaṅkhānupassanāsaṅkhārupekkhāñāṇāni vuttāni honti tiṇṇaṁ ekalakkhaṇattā. "Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā"tivacaneneva anulomañāṇamaggañāṇānipi gahitāni

1. Uttaratthāpi (Ka)
2. Nibbidāñāṇaṁ (Sī)

honti. Saṅkhārupekkhāñāṇa-anulomañāṇānipi hi nibbidāya sikhāppattattā nibbidājananabyāpārappahānena nibbidāpaṭippassaddhiñāṇāni nāma honti. Maggañāṇaṁ pana nibbidāpaṭippassaddhante uppajjanato nibbidāpaṭippassaddhiñāṇaṁ nāma hotīti ativiya yujjatīti. Nibbidānulomañāṇesu viya ādibhūtaṁ muñcitukamyatāñāṇaṁ aggahetvā "paṭisaṅkhā santiṭṭhanā"ti ante ñāṇadvayaggahaṇaṁ maggañāṇasaṅgahaṇatthaṁ. Muñcitukamyatāti hi vutte anulomañāṇaṁ saṅgayhati, na maggañāṇaṁ. Maggañāṇaṁ hi muñcitukamyatā nāma na hoti, kiccasiddhiyaṁ santiṭṭhanato pana santiṭṭhanā nāma hoti. Aṭṭhakathāyampi ca "phusanāti appanā"ti vuttaṁ. Idañca maggañāṇaṁ nibbāne appanāti katvā santiṭṭhanā nāma hotīti "santiṭṭhanā"tivacanena maggañāṇampi saṅgayhati. Nibbidānulomañāṇānipi atthato nibbidāñāṇāneva[1] hontīti tānipi nibbidāñāṇehi saṅgahetvā nibbidāpaṭippassaddhiñāṇānīti nibbidāgahaṇameva kataṁ, na nibbidānulomaggahaṇaṁ. Tīsupi cetesu ñāṇaṭṭhakaniddesesu catutthassa dhammānupassanācatukkassa vasena vuttānaṁ catunnaṁ vatthūnaṁ ekekasmiṁ assāsavasena ekaṁ, passāsavasena ekanti dve dve ñāṇānīti catūsu vatthūsu aṭṭhañāṇāni honti.

Vimuttisukhañāṇaniddese **pahīnattā**ti pahānaṁ dassetvā tassa pahānassa samucchedappahānattaṁ dassento **samucchinnattā**ti āha. **Vimuttisukhe ñāṇan**ti phalavimuttisukhasampayuttañāṇañca phalavimuttisukhārammaṇapaccavekkhaṇañāṇañca. Anusayavatthussa kilesassa pahānena pariyuṭṭhānaduccaritavatthuppahānaṁ hotīti dassanatthaṁ puna anusayānaṁ pahānaṁ vuttaṁ. Ekavīsatiphalañāṇaṁ sandhāya pahīnakilesagaṇanāyapi ñāṇagaṇanā katā hoti, paccavekkhaṇañāṇañca sandhāya pahīnakilesapaccavekkhaṇagaṇanāya phalapaccavekkhaṇañāṇagaṇanā katā hotīti.

Ñāṇarāsichakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Ānāpānassatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Nibbidāñāṇeneva (Sī)

4. Indriyakathā

1. Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā

184. Idāni ānāpānassatikathānantaraṁ kathitāya indriyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṁ hi indriyakathā ānāpānassatibhāvanāya upakārakānaṁ indriyānaṁ abhāve ānāpānassatibhāvanāya abhāvato tadupakārakānaṁ indriyānaṁ visodhanādividhidassanatthaṁ ānāpānassatikathānantaraṁ kathitāti tañca kathetabbaṁ indriyakathaṁ attanā Bhagavato sammukhā sutaṁ viññātādhippāyasuttantikadesanaṁ pubbaṅgamaṁ katvā tadatthappakāsanavasena kathetukāmo paṭhamaṁ tāva **evaṁ me sutan**ti-ādimāha.

Tattha **evan**ti nipātapadaṁ. **Me**ti-ādīni nāmapadāni. **Viharatī**ti ettha **vi**-iti upasaggapadaṁ, **haratī**ti ākhyātapadanti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana upamūpadesagarahapasaṁsanākāravacanaggahaṇesu **evaṁ**saddo dissati nidassanatthe ca avadhāraṇatthe ca. Idha pana evaṁsaddo ākāratthe nidassanatthe ca viññujanena pavutto[1], tatheva avadhāraṇatthe ca.

Tattha ākāratthena **evaṁ**saddena etamatthaṁ dīpeti—nānānayanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānaṁ atthabyañjanasampannaṁ vividhapāṭihāriyaṁ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṁ sabbasattānaṁ sakasakabhāsānurūpato sotapathamāgacchantaṁ tassa Bhagavato vacanaṁ sabbappakārena ko samattho viññātuṁ, sabbathāmena pana sotukāmataṁ janetvāpi evaṁ me sutaṁ, mayāpi ekenākārena sutanti.

Nidassanatthena "nāhaṁ sayambhū, na mayā idaṁ sacchikatan"ti attānaṁ parimocento "evaṁ me sutaṁ, mayāpi evaṁ sutan"ti idāni vattabbaṁ sakalaṁ suttaṁ nidasseti.

Avadhāraṇatthena thero Sāriputto "etadaggaṁ bhikkhave mamasāvakānaṁ bhikkhūnaṁ mahāpaññānaṁ yadidaṁ Sāriputto"ti[2], "nāhaṁ bhikkhave aññaṁ

---

1. Paññatto (Sī) 2. Aṁ 1. 23 piṭṭhe.

ekapuggalampi samanupassāmi, yo evaṁ Tathāgatena anuttaraṁ dhammacakkaṁ pavattiyaṁ sammadeva anuppavatteti. Yathayidaṁ bhikkhave Sāriputto. Sāriputto bhikkhave Tathāgatena anuttaraṁ dhammacakkaṁ pavattitaṁ sammadeva anuppavattetī"ti evamādinā[1] nayena Bhagavatā pasatthabhāvānurūpaṁ attano dhāraṇabalaṁ dassento sattānaṁ sotukāmataṁ janeti "evaṁ me sutaṁ, tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikaṁ, evameva, na aññathā daṭṭhabban"ti.

Mesaddo karaṇasampadānasāmi-atthesu dissati. Idha pana "mayā sutaṁ, mama sutan"ti ca atthadvaye yujjati.

Sutanti ayaṁsaddo sa-upasaggo anupasaggo ca vissutagamanakilinna-upacita-anuyogasotaviññeyyesu dissati viññātepi ca sotadvārānusārena. Idha panassa sotadvārānusārena upadhāritanti vā upadhāraṇanti vā attho. Mesaddassa hi mayāti-atthe sati "evaṁ mayā sutaṁ sotadvārānusārena upadhāritan"ti yujjati, mamāti-atthe sati "evaṁ mama sutaṁ sotadvārānusārena upadhāraṇan"ti yujjati.

Apica "evaṁ me sutan"ti attanā uppāditabhāvaṁ appaṭijānanto purimasavanaṁ vivaranto "sammukhā paṭiggahitamidaṁ mayā tassa Bhagavato Catuvesārajjavisāradassa Dasabaladharassa Āsabhaṭṭhānaṭṭhāyino Sīhanādanādino Sabbasattuttamassa Dhammissarassa Dhammarājassa Dhammādhipatino Dhammadīpassa Dhammasaraṇassa Saddhammavaracakkavattino Sammāsambuddhassa vacanaṁ, na ettha atthe vā dhamme vā pade vā byañjane vā kaṅkhā vā vimati vā kātabbā"ti imasmiṁ dhamme assaddhiyaṁ vināseti, saddhāsampadaṁ uppādetīti. Tenetaṁ vuccati—

"Vināsayati assaddhaṁ, saddhaṁ vaḍḍheti sāsane.
Evaṁ me sutamiccevaṁ, padaṁ Gotamasāvako"ti.

Ekanti gaṇanaparicchedaniddeso. **Samayan**ti paricchinnaniddeso. **Ekaṁ samayan**ti aniyamitaparidīpanaṁ. Tattha **samaya**saddo—

Samavāye khaṇe kāle, samūhe hetudiṭṭhisu.
Paṭilābhe pahāne ca, paṭivedhe ca dissati.

---

1. Aṁ 1. 23 piṭṭhe.

Idha panassa kālo attho. Tena saṁvacchara-utumāsaddhamāsarattindiva-pubbaṇhamajjhanhikasāyanhapaṭhamamajjhimapacchimapacchimayāmamuh uttādīsu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṁ samayanti dīpeti.

Tattha kiñcāpi etesu saṁvaccharādīsu samayesu yaṁ yaṁ suttaṁ yamhi yamhi saṁvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā vuttaṁ, sabbaṁ taṁ therassa suviditaṁ suvavatthāpitaṁ paññāya. Yasmā pana "evaṁ me subhaṁ asukasaṁvacchare asuka-utumhi asukamāse asukapakkhe asukarattibhāge asukadivasabhāge vā"ti evaṁ vutte na sakkā sukhena dhāretuṁ vā uddisituṁ vā uddisāpetuṁ vā, bahu ca vattabbaṁ hoti, tasmā ekeneva padena tamatthaṁ samodhānetvā "ekaṁ samayan"ti āha.

Ye vā ime gabbhokkantisamayo jātisamayo saṁvegasamayo abhinikkhamanasamayo dukkarakārikasamayo māravijayasamayo abhisambodhisamayo diṭṭhadhammasukhavihārasamayo desanāsamayo parinibbānasamayoti evamādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā anekakālappabhedā eva samayā, tesu samayesu desanāsamayasaṅkhātaṁ ekaṁ samayantī dīpeti. Yo cāyaṁ ñāṇakaruṇākiccasamayesu karuṇākiccasamayo, attahitaparahitapaṭipattisamayesu parahitapaṭipattisamayo, sannipatitānaṁ karaṇīyadvayasamayesu dhammikathāsamayo, desanāpaṭipattisamayesu desanāsamayo, tesupi samayesu aññataraṁ samayaṁ sandhāya "ekaṁ samayan"ti āha.

Yasmā pana "ekaṁ samayan"ti accantasaṁyogattho sambhavati. Yaṁ hi samayaṁ Bhagavā imaṁ aññaṁ vā suttantaṁ desesi, accantameva taṁ samayaṁ karuṇāvihārena vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṁ idha upayogavacananiddeso katoti.

Tenetaṁ vuccati—

"Taṁ taṁ atthamapekkhitvā, bhummena karaṇena ca.
Aññatra samayo vutto, upayogena so idhā"ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti—"tasmiṁ samaye"ti vā "tena samayenā"ti vā "taṁ samayan"ti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummamevatthoti.

Tasmā "ekaṁ samayan"ti vuttepi "ekasmiṁ samaye"ti attho veditabbo.

Bhagavāti garu. Garuṁ hi loke "Bhagavā"ti vadanti. Ayañca sabbaguṇavisiṭṭhatāya sabbasattānaṁ garu, tasmā "Bhagavā"ti veditabbo. Porāṇehipi vuttaṁ—

"Bhagavāti vacanaṁ seṭṭhaṁ, Bhagavāti vacanamuttamaṁ.
Garu gāravayutto so, Bhagavā tena vuccatī"ti.

Apica—

"Bhāgyavā Bhaggavā yutto, bhagehi ca vibhattavā.
Bhattavā vantagamano, bhavesu Bhagavā tato"ti—

imissāpi gāthāya vasena assa padassa vitthārato attho veditabbo. So ca **Visuddhimagge** Buddhānussatiniddese[1] vuttoyeva.

Ettāvatā cettha **evan**ti vacanena desanāsampattiṁ niddisati, **me sutan**ti sāvakasampattiṁ, **ekaṁ samayan**ti kālasampattiṁ, **Bhagavā**ti desakasampattiṁ.

Sāvatthiyanti ettha ca savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī Sāvatthī, yathā kākandī mākandīti evaṁ tāva akkharacintakā. Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti—yaṁ kiñci manussānaṁ upabhogaparibhogaṁ sabbamettha atthīti Sāvatthī, satthasamāyoge ca kiṁ bhaṇḍamatthīti pucchite sabbamatthītipi vacanamupādāya Sāvatthī.

"Sabbādā sabbūpakaraṇaṁ, Sāvatthiyaṁ samohitaṁ.
Tasmā sabbamupādāya, Sāvatthīti pavuccatī"ti.

Tassaṁ **Sāvatthiyaṁ.** Samīpatthe bhummavacanaṁ. **Viharatī**ti avisesena iriyāpathadibbabrahma-ariyavihāresu aññataravihārasamaṅgi-paridīpanametaṁ, idha pana ṭhānagamanāsanasayanappabhedesu iriyāpathesu aññatara-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṁ. Tena ṭhitopi gacchantopi nisinnopi sayānopi Bhagavā "viharati"cceva veditabbo. So hi Bhagavā ekaṁ iriyāpathapayogaṁ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantamattabhāvaṁ harati pavatteti, tasmā "viharatī"ti vuccati.

1. Visuddhi 1. 192 piṭṭhādīsu.

Jetavaneti ettha attano paccatthikajanaṁ jinātīti jeto rañño vā attano paccatthikajane jite jātoti jeto, maṅgalakamyatāya vā tassa evaṁ nāmameva katanti jeto, vanayatīti vanaṁ, attasampadāya sattānaṁ bhattiṁ[1] kāreti, attani sinehaṁ uppādetīti attho. Vanute iti vā vanaṁ, nānāvidhakusumagandhasammodamattako- kilādivihaṅgābhirutehi[2] mandamārutacalitarukkhasākhāviṭapapallavapalāsehi "etha maṁ paribhuñjathā"ti pāṇino yācati viyāti attho. Jetassa vanaṁ Jetavanaṁ. Tañhi Jetena rājakumārena ropitaṁ saṁvaddhitaṁ paripālitaṁ, so ca tassa sāmī ahosi, tasmā Jetavananta vuccati. Tasmiṁ Jetavane. Vanañca nāma ropimaṁ sayaṁjātanti duvidhaṁ. Idañca veḷuvanādīni ca ropimāni, andhavanamahāvanādīni sayaṁjātāni.

Anāthapiṇḍikassa ārāmeti Sudatto nāma so gahapati mātāpitūhi katanāmavasena. Sabbakāmasamiddhatāya pana vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṁ anāthānaṁ piṇḍamadāsi, tena Anāthapiṇḍikoti saṅkhaṁ gato. Āramanti ettha pāṇino, visesena vā pabbajitāti ārāmo, tassa pupphaphalādisobhāya nātidūranaccāsannahādipañcavidhasenāsanaṅgasampattiyā ca tato tato āgamma ramanti abhiramanti, anukkaṇṭhitā hutvā nivasantīti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gatepi attano abbhantaraṁ ānetvā ramāpetīti ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatinā Jetassa rājakumārassa tatthato aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi koṭisantharena kīṇitvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanāni kārāpetvā aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi vihāramahaṁ niṭṭhāpetvā evaṁ catupaññāsahiraññakoṭipariccāgena Buddhappamukhassa bhikkhusaṁghassa niyyādito, tasmā "Anāthapiṇḍikassa ārāmo"ti vuccati. Tasmiṁ **Anāthapiṇḍikassa ārāme.**

Ettha ca "Jetavane"tivacanaṁ purimasāmiparikittanaṁ, "Anāthapiṇḍikassa ārāme"ti pacchimasāmiparikittanaṁ. Kimetesaṁ parikittane payojananti? Puññakāmānaṁ diṭṭhānugati-āpajjanaṁ. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa hiraññakoṭiyo anekakoṭi-agghanakā rukkhā ca Jetassa pariccāgo, catupaññāsa hiraññakoṭiyo

1. Ratiṁ (Ka) 2. ...vihaṅgamavirutehi (Sī)

Anāthapiṇḍikassa. Iti tesaṁ parikittanena evaṁ puññakāmā puññāni karontīti dassento āyasmā Sāriputto aññepi puññakāme tesaṁ diṭṭhānugati-āpajjane niyojeti.

Tattha siyā—yadi tāva Bhagavā Sāvatthiyaṁ viharati, "Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme"ti na vattabbaṁ. Atha tattha viharati, "Sāvatthiyan"ti na vattabbaṁ. Na hi sakkā ubhayattha ekaṁ samayaṁ viharituntі. Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ, nanu avocumha "samīpatthe bhummavacanan"ti. Tasmā yathā Gaṅgāyamunādīnaṁ samīpe goyūthāni carantāni "Gaṅgāya caranti, Yamunāya carantī"ti vuccanti, evamidhāpi yadidaṁ Sāvatthiyā samīpe Jetavanaṁ Anāthapiṇḍikassa ārāmo, tattha viharanto vuccati "Sāvatthiyaṁ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme"ti. Gocaragāmanidassanatthṁ hissa Sāvatthivacanaṁ, pabbajitānurūpanivāsaṭṭhānanidassanatthaṁ sesavacanaṁ.

Tattha Sāvatthikittanena āyasmā Sāriputto Bhagavato gahaṭṭhānuggahakaraṇaṁ dasseti, Jetavanādikittanena pabbajitānuggahakaraṇaṁ. Tathā purimena paccayaggahaṇato attakilamathānuyogavivajjanaṁ, pacchimena vatthukāmappahānato kāmasukhallikānuyogavivajjanūpāyaṁ. Atha vā purimena ca dhammadesanābhiyogaṁ, pacchimena vivekādhimuttiṁ. Purimena karuṇāya upagamanaṁ, pacchimena paññāya apagamanaṁ. Purimena sattānaṁ hitasukhanippādanādhimuttataṁ, pacchimena parahitasukhakaraṇe nirupalepataṁ. Purimena dhammikasukhāpariccāganimittaṁ phāsuvihāraṁ, pacchimena uttarimanassadhammānuyoganimittaṁ. Purimena manussānaṁ upakārabahulataṁ, pacchimena devānaṁ. Purimena loke jātassa loke saṁvaddhabhāvaṁ, pacchimena lokena anupalittataṁ. Purimena "ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjati bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṁ. Katamo ekapuggalo, Tathāgato Arahaṁ Sammāsambuddho"ti[1] vacanato yadatthaṁ Bhagavā uppanno, tadatthaparidīpanaṁ[2], pacchimena yattha uppanno, tadanurūpavihāraparidīpanaṁ. Bhagavā hi paṭhamaṁ Lumbinivane, dutiyaṁ Bodhimaṇḍeti lokiyalokuttarassa uppattiyā vaneyeva uppanno, tenassa vaneyeva vihāraṁ dassetīti evamādinā nayenettha atthayojanā veditabbā.

1. Aṁ 1. 21 piṭṭhe. 2. Tadatthaparinipphādanaṁ (Aṁ-Ṭṭha 1. 12 piṭṭhe.)

Tatrāti desakālaparidīpanaṁ. Taṁ hi yaṁ samayaṁ viharati, tatra samaye, yasmiṁ ca Jetavane viharati, tatra Jetavaneti dīpeti. Bhāsitabbayutte vā desakāle dipeti. Na hi Bhagavā ayutte dese kāle vā dhammaṁ deseti. "Akālo kho tāva bāhiyā"ti-ādi[1] cettha sādhakaṁ. **Kho**ti padapūraṇamatte avadhāraṇatthe ādikālatthe vā nipāto. **Bhagavā**ti lokagarudīpanaṁ. **Bhikkhū**ti kathāsavanayuttapuggalavacanaṁ. Apicettha "bhikkhakoti bhikkhu, bhikkhācariyaṁ ajjhupagatoti bhikkhū"ti-ādinā[2] nayena vacanattho veditabbo. **Āmantesī**ti ālapi abhāsi sambodhesi, ayamettha attho. Aññatra pana ñāpanepi pakkosanepi. **Bhikkhavo**ti āmantanākāradīpanaṁ. Tena tesaṁ bhikkhūnaṁ bhikkhanasīlatābhikkhanadhammatābhikkhanesādhukāritādiguṇayogasiddhe na vacanena hīnādhikajanasevitaṁ vuttiṁ pakāsento uddhatadīnabhāvaniggahaṁ karoti. "Bhikkhavo"ti iminā ca karuṇāvipphārasommahadayanayananipātapubbaṅgamena vacanena te attano mukhābhimukhe karonto teneva kathetukamyatādīpakena vacanena nesaṁ sotukamyataṁ janeti. Teneva ca sambodhanatthena vacanena sādhukasavanamanasikārepi te niyojeti. Sādhukasavanamanasikārāyattā hi sāsanasampatti.

Aparesu devamanussesu vijjamānesu kasmā bhikkhūyeva āmantesīti ce? Jeṭṭhaseṭṭhāsannasadāsannihitabhājanabhāvato. Sabbaparisasādhāraṇā hi Bhagavato dhammadesanā. Parisāya ca jeṭṭhā bhikkhū paṭhamuppannattā, seṭṭhā anagāriyabhāvaṁ ādiṁ katvā Satthu cariyānuvidhāyakattā sakalasāsanapaṭiggāhakattā ca, āsannā tattha nisinnesu Satthusannikattā, sadāsannihitā Satthusantikāvacarattā, dhammadesanāya ca te eva bhājanaṁ yathānusiṭṭhaṁ paṭipattisabbhāvato.

Tattha siyā—kimatthaṁ pana Bhagavā dhammaṁ desento paṭhamaṁ bhikkhū āmantesi, na dhammameva desesīti? Satijananatthaṁ. Parisāya hi bhikkhū aññaṁ cintentāpi vikkhittacittāpi dhammaṁ paccavekkhantāpi kammaṭṭhānaṁ manasikarontāpi nisinnā honti, te anāmantetvā dhamme desiyamāne "ayaṁ desanā kiṁnidānā kiṁpaccayā katamāya atthuppattiyā desitā"ti sallakkhetuṁ asakkontā vikkhepaṁ āpajjeyyuṁ, duggahitaṁ vā

1. Khu 1. 85 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 254; Vi 1. 28 piṭṭhesu.

gaṇheyyuṁ. Tena tesaṁ satijananatthaṁ Bhagavā paṭhamaṁ āmantetvā pacchā dhammaṁ deseti.

Bhadanteti gāravavacanametaṁ, Satthuno paṭivacanadānaṁ vā. Apicettha "bhikkhavo"ti vadamāno Bhagavā te bhikkhū ālapati, "bhadante"ti vadamānā te Bhagavantaṁ paccālapanti. Tathā "bhikkhavo"ti Bhagavā ābhāsati, "bhadante"ti te paccābhāsanti. "Bhikkhavo"ti paṭivacanaṁ dāpeti, bhadanteti paṭivacanaṁ denti. **Te bhikkhū**ti ye Bhagavā āmantesi. **Bhagavato paccassosun**ti Bhagavato āmantanaṁ paṭi-assosuṁ, abhimukhā hutvā suṇiṁsu sampaṭicchiṁsu paṭiggahesunti attho. **Bhagavā etadavocā**ti Bhagavā etaṁ idāni vattabbaṁ sakalasuttaṁ avoca.

Ettāvatā ca yaṁ āyasmatā Sāriputtena kamalakuvalayujjalavimalasādurasasalilāya pokkharaṇiyā sukhāvataraṇatthaṁ nimmalasilātalaracanavilāsasopānaṁ[1] vippakiṇṇamuttājālasadisavālikākiṇṇapaṇḍarabhūmibhāgaṁ titthaṁ viya, suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassa nakkhattapathaṁ phusitukāmatāya viya, vijambhitasamussayassa pāsādavarassa sukhārohaṇatthaṁ dantamayasaṇhamuduphalakakañcanalatāvinaddhamaṇi-gaṇappabhāsamudayujjalasobhaṁ sopānaṁ viya, suvaṇṇavalayanūpurādi-saṁghaṭṭanasaddasammissitakathitahasitamadhurassaragehajanavicaritassa uḷārissariyavibhavasobhitassa mahāgharassa sukhappavesanatthaṁ suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḷādijutivisadavijjotitasuppatiṭṭhitavisāladvārakavāṭaṁ mahādvāraṁ viya atthabyañjanasampannassa Buddhānaṁ desanāñāṇagambhīrabhāvasaṁsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhaṇatthaṁ kāladesadesakaparisāpadesapaṭimaṇḍitaṁ nidānaṁ bhāsitaṁ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Suttante **pañcā**ti gaṇanaparicchedo. **Imāni indriyānī**ti paricchinnadhammanidassanaṁ. Indriyaṭṭho heṭṭhā vutto.

185. Idāni imaṁ suttantaṁ dassetvā imasmiṁ suttante vuttānaṁ indriyānaṁ visuddhibhāvanāvidhānaṁ bhāvitattaṁ paṭippassaddhiñca dassetukāmo **imāni pañcindriyānī**ti-ādimāha. Tattha **visujjhantī**ti visuddhiṁ pāpuṇanti. **Assaddhe**ti tīsu ratanesu saddhāvirahite. **Saddhe**ti tīsu ratanesu saddhāsampanne.

1. ...racanavilāsasobhitaratanasopānaṁ (Ma-Ṭṭha 1. 16 piṭṭhe)

Sevatoti cittena sevantassa. **Bhajato**ti upasaṅkamantassa. **Payirupāsato**ti sakkaccaṁ upanisīdantassa. **Pasādanīye suttante**ti pasādajanake ratanattayaguṇapaṭisaṁyutte suttante. **Kusīte**ti kucchitena ākārena sīdantīti kusīdā, kusīdā eva kusītā. Te kusīte. **Sammappadhāne**ti catukiccasādhakavīriyapaṭisaṁyuttasuttente. **Muṭṭhassatī**ti naṭṭhassatike. **Satipaṭṭhāne**ti satipaṭṭhānādhikārake suttante. **Jhānavimokkhe**ti catutthajjhāna-aṭṭhavimokkhatividhavimokkhādhikārake suttante. **Duppaññe**ti nippaññe, paññābhāvato vā duṭṭhā paññā etesanti duppaññā. Te duppaññe. **Gambhīrañāṇacariyan**ti catusaccapaṭiccasamuppādādi-paṭisaṁyutte suttante, ñāṇakathāsadise vā. **Suttantakkhandhe**ti suttantakoṭṭhāse. **Assaddhiyan**ti-ādīsu **assaddhiyan**ti assaddhabhāvaṁ. Assaddhiye ādīnavadassavī assaddhiyaṁ pajahanto saddhindriyaṁ bhāveti, saddhindriye ānisaṁsadassāvi saddhindriyaṁ bhāvento assaddhiyaṁ pajahati. Esa nayo sesesu. **Kosajjan**ti kusītabhāvaṁ. **Pamādan**ti sativippavāsaṁ. **Uddhaccan**ti uddhatabhāvaṁ, vikkhepanti attho. **Pahīnattā**ti appanāvasena jhānapāripūriyā pahīnattā. **Suppahīnattā**ti vuṭṭhānagāminivasena vipassanāpāripūriyā suṭṭhu pahīnattā. **Bhāvitaṁ hoti subhāvitan**ti vuttakkameneva yojetabbaṁ. Vipassanāya hi vipakkhavasena pahīnattā "suppahīnattā"ti[1] vatthuṁ yujjati. Tasmāyeva ca "subhāvitan"ti, na tathā jhānena. Yasmā pana pahātabbānaṁ pahānena bhāvanāsiddhi, bhāvanāsiddhiyā ca pahātabbānaṁ pahānasiddhi hoti, tasmā yamakaṁ katvā niddiṭṭhaṁ.

186. Paṭippassaddhivāre **bhāvitāni ceva honti subhāvitāni cā**ti bhāvitānaṁyeva subhāvitatā. **Paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni cā**ti paṭippassaddhānaṁyeva suppaṭippassaddhatā vuttā. Phalakkhaṇe maggakiccanibbattivasena bhāvitatā paṭippassaddhatā ca veditabbā. **Samucchedavisuddhiyo**ti maggavisuddhiyoyeva. **Paṭippassaddhivisuddhiyo**ti phalavisuddhiyo eva.

Idāni[2] tathā vuttavidhānāni indriyāni kārakapuggalavasena yojetvā dassetuṁ **katinaṁ puggalānan**ti-ādimāha. Tattha **savanena Buddho**ti Sammāsambuddhato dhammakathāsavanena catusaccaṁ Buddhavā, ñātavāti attho.

---

1. Suppahīnattā supahīnanti (Ka)
2. Evaṁ idāni (Sī)

Idaṁ bhāvitindriyabhāvassa kāraṇavacanaṁ. Bhāvanābhisamayavasena hi maggassa Buddhattā phalakkhaṇe bhāvitindriyo hoti. Aṭṭhannampi ariyānaṁ Tathāgatassa sāvakattā visesetvā arahattaphalaṭṭhameva dassento **khīṇāsavo**ti āha. Soyeva hi sabbakiccanipphattiyā **bhāvitindriyo**ti vutto. Itarepi pana taṁtaṁmaggakiccanipphattiyā pariyāyena bhāvitindriyā eva. Tasmā eva ca catūsu phalakkhaṇesu "pañcindriyāni bhāvitāni ceva honti subhāvitāni cā"ti vuttaṁ. Yasmā pana tesaṁ uparimaggatthāya indriyabhāvanā atthiyeva, tasmā te na nippariyāyena bhāvitindriyā. **Sayaṁ bhūtaṭṭhena**ti anācariyo hutvā sayameva ariyāya jātiyā bhūtaṭṭhena jātaṭṭhena Bhagavā. Sopi hi bhāvanāsiddhivasena phalakkhaṇe sayambhū nāma hoti. Evaṁ sayaṁ bhūtaṭṭhena bhāvitindriyo. **Appameyyaṭṭhenā**ti anantaguṇayogato pamāṇetuṁ asakkuṇeyyaṭṭhena. Bhagavā phalakkhaṇe bhāvanāsiddhito appameyyoti. Tasmāyeva bhāvitindriyo.

Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā

187. Puna aññaṁ suttantaṁ nikkhipitvā indriyavidhānaṁ niddisitukāmo **pañcimāni bhikkhave**ti-ādikaṁ suttantaṁ dasseti. Tattha **ye hi kecī**ti anavasesapariyādānaṁ, **hi**kāro padapūraṇamatte nipāto. **Samaṇā vā brāhmaṇā vā**ti lokavohāravasena vuttaṁ. **Samudayan**ti paccayaṁ. **Atthaṅgaman**ti uppannānaṁ abhāvagamanaṁ, anuppannānaṁ anuppādaṁ vā. **Assādan**ti ānisaṁsaṁ. **Ādīnavan**ti dosaṁ. **Nissaraṇan**ti niggamanaṁ. **Yathābhūtan**ti yathāsabhāvaṁ. **Samaṇesū**ti samitapāpesu. **Samaṇasammatā**ti na mayā samaṇāti sammatā. "Sammatā"ti vattamānakālavasena vuccamāne saddalakkhaṇavasena "me"ti ettha sāmivacanameva hoti. **Brāhmaṇesū**ti bāhitapāpesu. **Sāmaññatthan**ti samaṇabhāvassa atthaṁ. **Brahmaññatthan**ti brāhmaṇabhāvassa atthaṁ. Dvayenāpi arahattaphalameva vuttaṁ. Atha vā **sāmaññatthan**ti heṭṭhā tīṇi phalāni. **Brahmaññatthan**ti arahattaphalaṁ. Sāmaññabrahmaññanti hi ariyamaggoyeva. **Diṭṭheva dhamme**ti paccakkheyeva attabhāve. **Sayaṁ abhiññā sacchikatvā**ti attanāyeva adhikena ñāṇena paccakkhaṁ katvā. **Upasampajjā**ti pāpuṇitvā, nipphādetvā vā.

188. Suttantaniddese paṭhamaṁ indriyasamudayādīnaṁ pabhedagaṇanaṁ pucchitvā puna pabhedagaṇanā vissajjitā. Tattha **asītisatan**ti asīti-uttaraṁ sataṁ. Paṇḍitehi "asītisatan"ti vuttehi ākārehīti yojanā.

Puna pabhedagaṇanāpucchāpubbaṅgame gaṇanāniddese **adhimokkhatthāyā**ti adhimuccanatthāya saddahanatthāya. **Āvajjanāya samudayo**ti manodvārāvajjanacittassa samudayo. **Saddhindriyassa samudayo**ti saddhindriyassa paccayo, saddhaṁ uppādassāmīti pubbabhāgāvajjanaṁ saddhindriyassa upanissayapaccayo, saddhindriyajavanassa āvajjanaṁ paṭhamassa javanassa anantarapaccayo, dutiyajavanādīnaṁ upanissayapaccayo. **Adhimokkhavasenā**ti chandasampayutta-adhimokkhavasena. **Chandassa samudayo**ti pubbabhāgāvajjanapaccayā uppannassa adhimokkhasampayuttassa yevāpanakabhūtassa dhammacchandassa samudayo. So pana saddhindriyassa sahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatavasena paccayo hoti, chandādhipatikāle adhipatipaccayo ca hoti, soyeva dutiyassa anantarasamanantara-anantarūpanissayāsevananatthivigatavasena paccayo hoti. Imināva nayena manasikārassapi yojanā kātabbā. Kevalaṁ hettha **manasikāro**ti sāraṇalakkhaṇo yevāpanakamanasikāro. Adhipatipaccayatā panassa na hoti. Sampayuttesu imesaṁ dvinnaṁyeva gahaṇaṁ balavapaccayattāti veditabbaṁ. **Saddhindriyassa vasenā**ti bhāvanābhivuddhiyā indriyabhāvaṁ pattassa saddhindriyassa vasena. **Ekattupaṭṭhānan**ti ekārammaṇe acalabhāvena bhusaṁ ṭhānaṁ uparūpari saddhindriyassa paccayo hoti. Saddhindriye vuttanayeneva sesindriyānipi veditabbāni. Evame kekassa indriyassa cattāro cattāro samudayāti pañcannaṁ indriyānaṁ vīsati samudayā honti. Puna catunnaṁ samudayānaṁ ekekasmiṁ samudaye pañca pañca indriyāni yojetvā vīsati samudayā vuttā. Paṭhamavīsati nānāmaggavasena daṭṭhabbā, dutiyavīsati ekamaggavasena daṭṭhabbāti vadanti. Evaṁ cattālīsa ākārā honti. Atthaṅgamavāropi imināva nayena veditabbo. So pana atthaṅgamo indriyabhāvanaṁ ananuyuttassa appaṭiladdhā paṭilābhatthaṅgamo, indriyabhāvanāya parihīnassa paṭiladdhaparihāni atthaṅgamo, phalappattassa paṭippassaddhi-atthaṅgamo. **Ekatta-anupaṭṭhānan**ti ekatte anupaṭṭhānaṁ.

(Ka) Assādaniddesavaṇṇanā

189. Assādaniddese **assaddhiyassa anupaṭṭhānan**ti assaddhe puggale parivajjayato saddhe puggale sevato pasādanīyasuttante paccavekkhato tattha yonisomanasikāraṁ bahulīkaroto ca assaddhiyassa anupaṭṭhānaṁ hoti. **Assaddhiyapariḷāhassa anupaṭṭhānan**ti ettha assaddhassa saddhākathāya pavattamānāya dukkhaṁ domanassaṁ uppajjati. Ayaṁ assaddhiyapariḷāho. **Adhimokkhacariyāya vesārajjan**ti saddhāvatthuvasena vā bhāvanāya vā vasippattassa saddhāpavattiyā visāradabhāvo hoti. **Santo ca vihārādhigamo**ti samathassa vā vipassanāya vā paṭilābho. **Sukhaṁ somanassan**ti ettha cetasikasukhabhāvadassanatthaṁ somanassavacanaṁ. Saddhindriyasamuṭṭhitapaṇītarūpaphuṭṭhakāyassa kāyikasukhampi labbhatiyeva. Sukhasomanassassa padhānassādattā "ayaṁ saddhindriyassa assādo"ti visesetvā vuttaṁ. Imināva nayena sesindriyassādāpi yojetvā veditabbā.

(Kha) Ādīnavaniddesavaṇṇanā

190. Ādīnavaniddese **aniccaṭṭhenā**ti saddhindriyassa aniccaṭṭhena. So aniccaṭṭho saddhindriyassa ādīnavoti vuttaṁ hoti. Itaradvayepi eseva nayo. Ime samudayatthaṅgamassādādīnavā lokiya-indriyānamevāti veditabbā.

(Ga) Nissaraṇaniddesavaṇṇanā

191. Nissaraṇaniddese **adhimokkhaṭṭhenā**ti-ādīsu ekekasmiṁ indriye pañca pañca katvā pañcannaṁ indriyānaṁ pañcavīsati nissaraṇāni maggaphalavasena niddiṭṭhāni. Tattha **tato paṇītatarasaddhindriyassa paṭilābhā**ti tato vipassanākkhaṇe pavattasaddhindriyato maggakkhaṇe paṇītatarassa saddhindriyassa paṭilābhavasena. **Purimatarasaddhindriyā nissaṭaṁ hotī**ti tasmiṁ maggakkhaṇe saddhindriyaṁ purimatarato vipassanākkhaṇe pavattasaddhindriyato nikkhantaṁ hoti. Imināva nayena phalakkhaṇe saddhindriyampi ubhayattha sesindriyānipi yojetabbāni.

192. **Pubbabhāge pañcahi indriyehī**ti paṭhamajjhānūpacāre pañcahi indriyehi paṭhamajjhānādi-aṭṭhasamāpattivasena aṭṭha nissaraṇāni, aniccānupassanādi-aṭṭhārasamahāvipassanāvasena aṭṭhārasa nissaraṇāni, sotāpattimaggādivasena aṭṭha lokuttaranissaraṇāni. Evaṁ jhānasamāpattimahāvipassanāmaggaphalavasena catuttiṁsa nissaraṇāni purimapurimasamatikkamato niddiṭṭhāni. **Nekkhamme pañcindriyānī**ti-ādīni pana sattatiṁsa nissaraṇāni paṭipakkhapahānavasena paṭipakkhato niddiṭṭhāni. Tattha nekkhammādīsu sattasu satta nissaraṇāni upacārabhūmivasena vuttāni, phalāni pana paṭipakkhapahānābhāvato na vuttāni.

193. **Diṭṭhekaṭṭhehī**ti yāva sotāpattimaggā diṭṭhiyā saha ekasmiṁ puggale ṭhitāti diṭṭhekaṭṭhā. Tehi diṭṭhekaṭṭhehi. **Oḷārikehī**ti thūlehi kāmarāgabyāpādehi. **Aṇusahagatehī**ti sukhumabhūtehi kāmarāgabyāpādehiyeva. **Sabbakilesehī**ti rūparāgādīhi. Tesu hi pahīnesu sabbakilesā pahīnā honti, tasmā "sabbakilesehī"ti vuttaṁ. Avuttatthāni panettha padāni heṭṭhā vuttatthānevāti. **Sabbesaññeva khīṇāsavānaṁ tattha tattha pañcindriyānī**ti "adhimokkhaṭṭhenā"ti-ādīsu pubbe vuttesu ṭhānesu tasmiṁ tasmiṁ ṭhāne pañcindriyāni Buddhapaccekabuddhasāvakānaṁ khīṇāsavānaṁ yathāyogaṁ tato tato nissaṭāni honti. Imasmiṁ vāre paṭhamaṁ vuttanayā eva yathāyogaṁ khīṇāsavavasena vuttā.

Kathaṁ panetāni nissaraṇāni asītisataṁ hontīti? Vuccate—maggaphalavasena vuttāni pañcavīsati, samatikkamavasena vuttāni catutthiṁsa, paṭipakkhavasena vuttāni sattatiṁsāti paṭhamavāre sabbāni channavuti nissaraṇāni honti, etāniyeva dutiyavāre khīṇāsavānaṁ vasena dvādasasu apanītesu caturāsīti honti. Iti purimāni channavuti, imāni ca caturāsītīti asītisataṁ honti. Katamāni pana dvādasa khīṇāsavānaṁ apanetabbāni? Samatikkamato vuttesu maggaphalavasena vuttāni aṭṭha nissaraṇāni, paṭipakkhato vuttesu maggavasena vuttāni cattārīti imāni dvādasa apanetabbāni. Arahattaphalavasena vuttāni kasmā apanetabbānīti ce? Sabbapaṭhamaṁ vuttānaṁ pañcavīsatiyā nissaraṇānaṁ maggaphalavaseneva labbhanato. Arahattaphalavasena nissaraṇāni vuttāneva

honti. Heṭṭhimaṁ heṭṭhimaṁ pana phalasamāpattiṁ uparimā uparimā na samāpajjantiyevāti heṭṭhā tīṇipi phalāni na labbhantiyeva. Jhānasamāpattivipassanānekkhammādīni ca kiriyāvasena labbhanti. Pañcapi cetāni indriyāni pubbameva paṭipakkhānaṁ paṭippassaddhattā paṭipakkhato nissaṭāneva hontīti.

Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Tatiyasuttantaniddesavaṇṇanā

194. Puna aññaṁ suttantaṁ nikkhipitvā indriyavidhānaṁ niddisitukāmo **pañcimāni bhikkhave**ti-ādimāha. Tattha **sotāpattiyaṅgesū**ti ettha soto ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, sotassa āpatti bhusaṁ pāpuṇanaṁ sotāpatti, sotāpattiyā aṅgāni sambhārāni sotāpatti-aṅgāni. Sotāpannatāya pubbabhāgapaṭilābha-aṅgāni. Sappurisasaṁsevo sotāpatti-aṅgaṁ, saddhammassavanaṁ sotāpatti-aṅgaṁ, yonisomanasikāro sotāpatti-aṅgaṁ, dhammānudhammapaṭipatti sotāpatti-aṅgaṁ, imāni cattāri sotāpatti-aṅgāni. Sesā heṭṭhā vuttā eva. Idañca imesaṁ indriyānaṁ sakavisaye jeṭṭhakabhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā rājātirājapañcamesu sahāyesu "nakkhattaṁ kīḷissāmā"ti vīthiṁ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṁ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova "imesaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ detha, imesaṁ gandhamālālaṅkārādīni dethā"ti gehe vicāreti, dutiyassa tatiyassa catutthassa gehaṁ gatakāle itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova "imesaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ detha, imesaṁ gandhamālālaṅkārādīni dethā"ti gehe vicāreti, atha sabbapacchā rañño gehaṁ gatakāle kiñcāpi rājā sabbattha issarova[1], imasmiṁ pana kāle attano geheyeva "imesaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ detha, imesaṁ gandhamālālaṅkārādīni dethā"ti vicāreti, evameva saddhāpañcamakesu indriyesu tesu sahāyesu ekato vīthiṁ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesupi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova

---

1. Issaropi (Sī)

vicāreti, evaṁ sotāpatti-aṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṁ saddhindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṁ sammappadhānāni patvā paggahaṇalakkhaṇaṁ vīriyindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā tatiyassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṁ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṁ satindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā catutthassa gehe itare cattāro tuṇhī nisīdanti, gehasāmikova vicāreti, evaṁ jhānāni patvā avikkhepalakkhaṇaṁ samādhindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni honti. Sabbapacchā rañño gahaṁ gatakāle pana yathā itare cattāro tuṇhī nisīdanti, rājāva vicāreti, evaṁ ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṁ paññindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti pubbaṅgamaṁ, sesāni tadanvayāni hontīti.

(Ka) Pabhedagaṇananiddesavaṇṇanā

195. Suttantassa pabhedagaṇanāpucchāpubbaṅgameva pabhedagaṇananiddese **sappurisasaṁseve**ti sobhanānaṁ purisānaṁ sammā sevane. **Adhimokkhādhipateyyaṭṭhenā**ti adhimokkhasaṅkhātena sesindriyesu adhipatibhāvaṭṭhena, sesindriyānaṁ pubbaṅgamaṭṭhenāti attho. **Saddhammasavane**ti sataṁ dhammo, sobhano vā dhammoti saddhammo. Tassa saddhammassa savane. **Yonisomanasikāre**ti upāyena manasikāre. **Dhammānudhammapaṭipattiyā**ti ettha nava lokuttaradhamme anugato dhammo dhammānudhammo, sīlasamādhipaññāsaṅkhātassa dhammānudhammassa paṭipatti paṭipajjanaṁ dhammānudhammapaṭipatti. **Sammappadhānā**dīsupi eseva nayo.

(Kha) Cariyāvāravaṇṇanā

196. Cariyāvārepi imināva nayena attho veditabbo. Kevalaṁ paṭhamavāro indriyānaṁ uppādanakālavasena vutto, cariyāvāro uppannānaṁ āsevanakālavasena ca pāripūrikālavasena ca vutto. Cariyā pakati ussannatāti hi atthato ekaṁ.

Cāravihāraniddesavaṇṇanā

197. Idāni cariyāsambandheneva cāravihāraniddesavasena aparena pariyāyena indriyavidhānaṁ niddisitukāmo **cāro ca vihāro cā**ti-ādikaṁ uddesaṁ uddisitvā tassa niddesamāha. Tattha uddese tāva yathā carantaṁ viharantaṁ viññū sabrahmacārī gambhīresu ṭhānesu okappeyyuṁ—addhā ayamāyasmā patto vā pāpuṇissati vāti[1], tathā indriyasampannassa cāro ca vihāro ca viññūhi sabrahmacārīhi anubuddho hoti paṭividdhoti uddesassa sambandho veditabbo. Uddesaniddese cariyā cāroyeva. Cāro cariyāti hi atthato ekaṁ. Tasmā "cāro"tipadassa niddese "cariyā"ti vuttaṁ. **Iriyāpathacariyā**ti iriyāpathānaṁ cariyā, pavattananti attho. Sesesupi eseva nayo. **Āyatanacariyā** pana āyatanesu satisampajaññānaṁ cariyā. **Pattī**ti phalāni. Tāni hi pāpuṇiyantīti "pattī"ti vuttā. Sattalokassa diṭṭhadhammikasamparāyikā atthā **lokatthā**ti ayaṁ viseso.

Idāni tāsaṁ cariyānaṁ bhūmiṁ dassento **catūsu iriyāpathesū**ti-ādimāha. **Satipaṭṭhānesū**ti ārammaṇasatipaṭṭhānesu. Satipaṭṭhānesupi vuccamānesu satito anaññāni vohāravasena aññāni viya katvā vuttaṁ. **Ariyasaccesū**ti pubbabhāgalokiyasaccañāṇena visuṁ visuṁ saccapariggahavasena vuttaṁ. **Ariyamaggesu sāmaññaphalesū**ti ca vohāravaseneva vuttaṁ. **Padese**ti lokatthacariyāya ekadese. Nippadesato hi lokatthacariyaṁ Buddhā eva karonti. Puna tā eva cariyāyo kārakapuggalavasena dassento **paṇidhisampannānan**ti-ādimāha. Tattha paṇidhisampannā nāma iriyāpathānaṁ santattā iriyāpathaguttiyā sampannā akampita-iriyāpathā bhikkhubhāvānurūpena santena iriyāpathena sampannā. **Indriyesu guttadvārānan**ti cakkhādīsu chasu indriyesu attano attano visaye pavatta-ekekadvāravasena guttaṁ dvāraṁ etesanti guttadvārā. Tesaṁ guttadvārānaṁ. **Dvāran**ti cettha uppattidvāravasena cakkhādayo eva. **Appamādavihārīnan**ti sīlādīsu appamādavihāravataṁ. **Adhicittamanuyuttānan**ti vipassanāya pādakabhāvena adhicittasaṅkhātaṁ samādhimanuyuttānaṁ. **Buddhisampannānan**ti nāmarūpavavatthānaṁ ādiṁ katvā yāva gotrabhu, tāva pavattena

---

1. Pāpuṇissati vā (Ka)

ñāṇena sampannānaṁ. **Sammāpaṭipannānan**ti catumaggakkhaṇe. **Adhigataphalānan**ti catuphalakkhaṇe.

Adhimuccantoti adhimokkhaṁ karonto. **Saddhāya caratī**ti saddhāvasena pavattati. **Paggaṇhanto**ti catusammappadhānavīriyena padahanto. **Upaṭṭhāpento**ti satiyā ārammaṇaṁ upaṭṭhāpento. **Avikkhepaṁ karonto**ti samādhivasena vikkhepaṁ akaronto. **Pajānanto**ti catusaccapajānanapaññāya pakārena jānanto. **Vijānanto**ti indriyasampayuttajavanapubbaṅgamena āvajjanaviññāṇena ārammaṇaṁ vijānanto. **Viññāṇacariyāyā**ti āvajjanaviññāṇacariyavasena. **Evaṁ paṭipannassā**ti sahajavanāya indriyacariyāya paṭipannassa. **Kusalā dhammā āyāpentī**ti samathavipassanāvasena pavattā kusalā dhammā bhusaṁ yāpenti, pavattantīti attho. **Āyatanacariyāyā**ti kusalānaṁ dhammānaṁ bhusaṁ yatanacariyāya, ghaṭanacariyāya pavattanacariyāyāti vuttaṁ hoti. **Visesamadhigacchatī**ti vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhi-vasena visesaṁ adhigacchati. **Dassanacariyā**dayo vuttatthāyeva.

Saddhāya viharatīti-ādīsu saddhādisamaṅgissa iriyāpathavihāro daṭṭhabbo. **Anubuddho**ti anumānabuddhiyā. **Paṭividdho**ti paccakkhabuddhiyā. Yasmā adhimokkhaṭṭhādīsu anubuddhesu paṭividdhesu ca cāro ca vihāro ca anubuddho hoti paṭividdho, tasmā anubodhapaṭivedhesu adhimokkhaṭṭhādayo ca niddiṭṭhā.

Evaṁ saddhāya carantanti-ādīsu **evan**ti vuttappakāraṁ niddisanto yathāsaddassa atthaṁ niddisati. **Viññū**ti-ādīsupi yathāsabhāvaṁ jānantīti viññū. Viññātaṁ sabhāvaṁ vibhāventi pākaṭaṁ karontīti **vibhāvī.** Asani viya siluccaye kilese medhati hiṁsatīti medhā, khippaṁ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā medhā, medhā etesaṁ atthīti **medhāvī.** Ñāṇagatiyā paṇḍanti gacchanti pavattantīti **paṇḍitā.** Buddhisampadāya samannāgatattā **buddhisampannā.** Saha brahmaṁ cariyaṁ uttamaṁ paṭipadaṁ carantīti **sabrahmacārino.** Apalokanakammādicatubbidhaṁ kammaṁ ekato karaṇavasena **ekaṁ kammaṁ.** Tathā pañcavidho pātimokkhuddeso **ekuddeso.** Samā sikkhā etesanti samasikkhā, samasikkhānaṁ bhāvo **samasikkhatā.** Samasikkhātātipi paṭhanti. Yesaṁ ekaṁ kammaṁ eko uddeso samasikkhatā, te sabrahmacārīti vuttaṁ hoti.

“Jhānānī”ti vattabbe **jhānā**ti liṅgavipallāso kato. **Vimokkhā**ti tayo vā aṭṭha vā vimokkhā. **Samādhī**ti savitakkasavicāra-avitakkavicāramatta-avitakkāvicārā tayo samādhī. **Samāpattiyo**ti suññatānimittāppaṇihitā. **Abhiññāyo**ti cha abhiññā.

Eko aṁso bhāgo, na dutiyoti ekaṁso, ekaṁsassa atthassa vacanaṁ **ekaṁsavacanaṁ.** Evaṁ sesesupi yojanā kātabbā. Visesato pana samaṁ, samantā vā seti pavattatīti saṁsayo, natthettha saṁsayoti **nissaṁsayo.** Ekasmiṁyeva anicchayatā hutvā itarampi kaṅkhatīti kaṅkhā, natthettha kaṅkhāti **nikkaṅkho.** Dvidhā bhāvo dvejjhaṁ, natthettha dvejjhanti **advejjho.** Dvidhā elayati[1] kampetīti dveḷhakaṁ, natthettha dveḷhakanti **adveḷhako.** Niyogena niyamena vacanaṁ **niyogavacanaṁ.** Niyyogavacanantipi paṭhanti. Apaṇṇakassa aviraddhassa niyyānikassa atthassa vacanaṁ **apaṇṇakavacanaṁ. Avatthāpanavacanan**ti nicchayavacanaṁ. Sabbampi hetaṁ vicikicchābhāvassa vevacanaṁ. Piyassa atthassa sabbhāvato vacanaṁ, piyamevāti **piyavacanaṁ.** Tathā **garuvacanaṁ.** Saha gāravena garubhāvena sagāravaṁ. Patissayanaṁ patissayo, paraṁ garuṁ katvā nissayanaṁ apassayananti attho. Patissavanaṁ vā patissavo, nivātavuttitāya paravacanasavananti attho. Ubhayathāpi parajeṭṭhakabhāvassetaṁ nāmaṁ. Saha gāravena vattatīti sagāravaṁ. Saha patissayena, patissavena vā vattatīti sappatissayaṁ. “Sappatissavan”ti vā vattabbe yakāraṁ, vakāraṁ vā lopaṁ katvā “sappatissan”ti vuttaṁ. Adhikaṁ visiṭṭhaṁ vacanaṁ adhivacanaṁ, sagāravañca taṁ sappatissañcāti sagāravasappatissaṁ, sagāravasappatissaṁ adhivacanaṁ **sagāravasappatissādhivacanaṁ.** Ubhayatthāpi vevacanavikappanānattavasena punappunaṁ **etan**ti vuttaṁ. **Patto vā pāpuṇissati vā**ti jhānādīniyevāti.

Tatiyasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Catutthasuttantaniddesavaṇṇanā

198. Puna paṭhamasuttameva nikkhipitvā aparena ākārena indriyāni niddisati. Tattha **katihākārehi kenaṭṭhena daṭṭhabbānī**ti katihi

---

1. Calayati (Sī)

ākārehi daṭṭhabbāni. **Kenaṭṭhena daṭṭhabbānī**ti daṭṭhabbākāre ca daṭṭhabbaṭṭhañca pucchati. **Chahākārehi tenaṭṭhena daṭṭhabbānī**ti chahi ākārehi daṭṭhabbāni, teneva cha-ākārasaṅkhātenaṭṭhena daṭṭhabbāni. **Ādhipateyyaṭṭhenā**ti adhipatibhāvaṭṭhena. **Ādivisodhanaṭṭhenā**ti kusalānaṁ dhammānaṁ ādibhūtassa sīlassa visodhanaṭṭhena. **Adhimattaṭṭhenā**ti balavaṭṭhena. Balavaṁ hi adhikā mattā pamāṇaṁ assāti adhimattanti vuccati. **Adhiṭṭhānaṭṭhenā**ti patiṭṭhānaṭṭhena. **Pariyādānaṭṭhenā**ti khepanaṭṭhena. **Patiṭṭhāpakaṭṭhenā**ti patiṭṭhāpanaṭṭhena.

(Ka) Ādhipateyyaṭṭhaniddesavaṇṇanā

199. Ādhipateyyaṭṭhaniddese **assaddhiyaṁ pajahato**ti-ādi ekekasseva indriyassa paṭipakkhapajahanavacanaṁ ekakkhaṇepi attano attano paṭipakkhapahānakiccasādhane adhipatibhāvasādhanatthaṁ vuttaṁ. Sesāni cattāri indriyāni taṁsampayuttāneva vuttāni. Nānākkhaṇesu vā ekekaṁ indriyaṁ dhuraṁ katvā tassa tassa paṭipakkhassa taṁ taṁ indriyaṁ jeṭṭhakaṁ katvā sesāni tadanvayāni katvā vuttantipi veditabbaṁ. **Kāmacchandaṁ pajahato**ti-ādi pana ekakkhaṇavaseneva vuttaṁ.

(Kha) Ādivisodhanaṭṭhaniddesavaṇṇanā

200. Ādivisodhanaṭṭhaniddese **assaddhiyasaṁvaraṭṭhena sīlavisuddhī**ti assaddhiyassa nivāraṇaṭṭhena virati-atthena sīlamalavisodhanato sīlavisuddhi nāma. **Saddhindriyassa ādivisodhanā**ti saddhindriyassa upanissayavasena ādibhūtassa sīlassa visodhanā. Imināva nayena sesānipi kāmacchandādisaṁvaraṇamūlakāni ca indriyāni veditabbāni.

(Ga) Adhimattaṭṭhaniddesavaṇṇanā

201. Adhimattaṭṭhaniddese **saddhindriyassa bhāvanāya chando uppajjatī**ti saddhassa puggalassa saddhāpaṭisaṁyuttaṁ dhammaṁ sutvā vā saddhindriyabhāvanāya assādaṁ disvā vā saddhindriye kusalo dhammacchando jāyati. **Pāmojjaṁ uppajjatī**ti chandajātattā dubbalapīti uppajjati. **Pīti uppajjatī**ti pamuditattā balavapīti uppajjati. **Passaddhi uppajjatī**ti pītiyā pīṇitattā kāyacittapassaddhi uppajjati. **Sukhaṁ uppajjatī**ti passaddhakāyacittattā cetasikaṁ sukhaṁ

uppajjati. **Obhāso uppajjatī**ti sukhena abhisannattā ñāṇobhāso uppajjati. **Saṁvego uppajjatī**ti ñāṇobhāsena viditasaṅkhārādīnavattā saṅkhārapavattiyaṁ saṁvego uppajjati. **Saṁvejetvā cittaṁ samādahatī**ti saṁvegaṁ uppādetvā teneva saṁvegena cittaṁ samāhitaṁ karoti. **Sādhukaṁ paggaṇhātī**ti līnuddhatabhāvaṁ mocetvā suṭṭhu paggaṇhāti. **Sādhukaṁ ajjhupekkhatī**ti vīriyassa samaṁ hutvā pavattattā puna vīriyasamatāniyojane byāpāraṁ akaronto tatramajjhattupekkhāvasena sādhukaṁ ajjhupekkhati nāma. **Upekkhāvasenā**ti samavāhitalakkhaṇāya tatramajjhattupekkhāya vasena. **Nānattakilesehī**ti vipassanāya paṭipakkhabhūtehi nānāsabhāvehi kilesehi. **Vimokkhavasenā**ti bhaṅgānupassanato paṭṭhāya nānattakilesehi vimuccanavasena. **Vimuttattā**ti nānattakilesehi vimuttattā.

Te dhammāti chandādayo dhammā. **Ekarasā hontī**ti vimuttirasena ekarasā honti. **Bhāvanāvasenā**ti ekarasabhāvanāvasena. **Tato paṇītatare vivaṭṭantī**ti tena kāraṇena vipassanārammaṇato paṇīthatare nibbānārammaṇe vivaṭṭanānupassanāsaṅkhātena gotrabhuñāṇena chandādayo dhammā nivattanti, saṅkhārārammaṇato apagantvā nibbānārammaṇe pavattantīti attho. **Vipaṭṭanāvasenā**ti evaṁ gotrabhukhaṇe saṅkhārārammaṇato vivaṭṭanavasena. **Vivaṭṭitattā tato vosajjatī**ti maggasamaṅgipuggalo maggassa uppādakkhaṇeyeva dubhatovuṭṭhānavasena vivaṭṭitattā teneva kāraṇena kilese ca khandhe ca vosajjati. **Vosajjitattā tato nirujjhantī**ti maggassa uppādakkhaṇeyeva kilese ca khandhe ca vosajjitattā teneva kāraṇena kilesā ca khandhā ca anuppattinirodhavasena nirujjhanti. **Vosajjitattā**ti ca āsaṁsāyaṁ bhūtavacanaṁ kataṁ. Kilesanirodhe sati khandhanirodhasabbhāvato ca khandhanirodho vutto. **Nirodhavasenā**ti yathāvuttanirodhavasena. Tasseva maggassa uppādakkhaṇe dve vosagge dassetukāmo **nirodhavasena dve vosaggā**ti-ādimāha. Dvepi heṭṭhā vuttatthā eva. **Assaddhiyassa pahānāya chando uppajjatī**ti-ādīsupi imināva nayena vitthārato attho veditabbo. Vīriyindriyādimūlakesupi vāresu eseva nayo. Imināva nayena adhiṭṭhānaṭṭhaniddesopi vitthārato veditabbo. Kevalaṁ hettha **adhiṭṭhātī**ti viseso, patiṭṭhātīti attho.

(Gha-Ṅa) Pariyādānaṭṭhapatiṭṭhāpakaṭṭhaniddesavaṇṇanā

202-203. Pariyādānaṭṭhaniddese **pariyādiyatī**ti khepeti. Patiṭṭhāpakaṭṭhaniddese **saddho saddhindriyaṁ adhimokkhe patiṭṭhāpetī**ti saddhāsampanno "sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā anattā"ti adhimuccanto saddhindriyaṁ adhimokkhe patiṭṭhāpeti. Iminā puggalavisesena indriyabhāvanāviseso niddiṭṭho. **Saddhassa saddhindriyaṁ adhimokkhe patiṭṭhāpetī**ti saddhāsampannassa puggalassa saddhindriyaṁ taṁyeva saddhaṁ patiṭṭhāpeti. Tathā adhimuccantaṁ adhimokkhe patiṭṭhāpetīti. Iminā indriyabhāvanāvisesena puggalaviseso niddiṭṭho. Evaṁ cittaṁ paggaṇhanto paggahe patiṭṭhāpeti, satiṁ upaṭṭhāpento upaṭṭhāne patiṭṭhāpeti, cittaṁ samādahanto avikkhepe patiṭṭhāpeti, aniccaṁ dukkhaṁ anattāti passanto dassane patiṭṭhāpetīti sesesupi yojanā veditabbā. **Yogāvacaro**ti samathayoge, vipassanāyoge vā avacaratīti yogāvacaro. **Avacaratī**ti pavisitvā[1] caratīti.

Catutthasuttantaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Indriyasamodhānavaṇṇanā

204. Idāni samādhiṁ bhāvayato vipassanaṁ bhāvayato ca indriyasamodhānaṁ[2] dassebhukāmo paṭhamaṁ tāva upaṭṭhānakosallappabhedaṁ niddisituṁ **puthujjano samādhiṁ bhāvento**ti-ādimāha. Tattha **puthujjano samādhiṁ bhāvento**ti nibbedhabhāgiyaṁ samādhiṁ bhāvento. Sekkhassa vītarāgassa ca pana lokuttaropi samādhi labbhati. **Āvajjitattā**ti kasiṇādinimittassa āvajjitattā, kasiṇādiparikammaṁ katvā tattha uppāditanimittattāti vuttaṁ hoti. **Ārammaṇūpaṭṭhānakusalo**ti tassa uppāditassa nimittasseva upaṭṭhāne kusalo. **Samathanimittūpaṭṭhānakusalo**ti accāraddhavīriyatādīhi uddhate citte passaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅgabhāvanāvasena cittopasamanimittassa upaṭṭhāne kusalo. **Paggahanimittūpaṭṭhānakusalo**ti atisithilavīriyatādīhi līne citte dhammavicayavīriyapītisambojjhaṅga-bhāvanāvasena cittapaggahanimittassa upaṭṭhāne kusalo.

---

1. Pavisetvā (Ka)
2. Indriyasamādhānaṁ (Sī)

Avikkhepūpaṭṭhānakusaloti anuddhatālīnacittassa sampayuttassa samādhissa upaṭṭhāne kusalo. **Obhāsūpaṭṭhānakusalo**ti paññāpayogamandatāya nirassāde citte aṭṭhasaṁvegavatthupaccavekkhaṇena cittaṁ saṁvejetvā ñāṇobhāsassa upaṭṭhāne kusalo. **Aṭṭhaṁ saṁvegavattūni** nāma jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṁ pañcamaṁ, atīte vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, anāgate vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhanti. **Sampahaṁsanūpaṭṭhānakusalo**ti upasamasukhānadhigamena nirassāde citte Buddhadhammasaṅghaguṇānussaraṇena cittaṁ pasādento sampahaṁsanassa upaṭṭhāne kusalo. **Upekkhūpaṭṭhānakusalo**ti uddhatādidosavirahite citte niggahapaggahādīsu byāpārābhāvakaraṇena upekkhāya upaṭṭhāne kusalo. **Sekkho**ti tisso sikkhā sikkhatīti sekkho. **Ekattūpaṭṭhānakusalo**ti sakkāyadiṭṭhādīnaṁ pahīnattā nekkhammādino ekattassa upaṭṭhāne kusalo.

Vītarāgoti sabbaso pahīnarāgattā vītarāgo khīṇāsavo. **Ñāṇūpaṭṭhānakusalo**ti arahā dhammesu vigatasammohattā tattha tattha asammohañāṇassa upaṭṭhāne kusalo. **Vimuttūpaṭṭhānakusalo**ti arahattaphalavimuttiyā upaṭṭhāne kusalo. **Vimuttī**ti hi sabbakilesehi vimuttattā arahattaphalavimutti adhippetā.

205. Vipassanābhāvanāya upaṭṭhānānupaṭṭhānesu **aniccato**ti-ādīni **niccato**ti-ādīni ca sīlakathāyaṁ vuttanayeneva veditabbāni. Pāṭhato pana "āyūhanānupaṭṭhānakusalo vipariṇāmūpaṭṭhānakusalo animittūpaṭṭhānakusalo nimittānupaṭṭhānakusalo appaṇihitūpaṭṭhānakusalo paṇidhi-anupaṭṭhānakusalo abhinivesānupaṭṭhānakusalo"ti etesu sāmivacanena samāsapadacchedo kātabbo. Sesesu pana nissakkavacanena pāṭho.

206. **Suññatūpaṭṭhānakusalo**ti panettha suññato upaṭṭhānakusaloti vā suññatāya upaṭṭhānakusaloti vā padacchedo kātabbo. Yasmā pana nibbidāvirāganirodhapaṭinissaggānupassanā adhipaññādhammavipassanā yathābhūtañāṇadassanaṁ paṭisaṅkhānupassanā vivaṭṭanānupassanāti imā aṭṭha

mahāvipassanā attano sabhāvavisesena visesitā, na ārammaṇavisesena, tasmā imāsaṁ aṭṭhannaṁ "aniccato upaṭṭhānakusalo hotī"ti-ādīni vacanāni viya "nibbidāto upaṭṭhānakusalo hotī"ti-ādīni vacanāni na yujjanti. Tasmā eva imā aṭṭha na yojitā. Ādīnavānupassanā pana "suññatūpaṭṭhānakusalo hoti, abhinivesānupaṭṭhānakusalo hotī"ti iminā yugalakavacaneneva atthato "ādīnavato upaṭṭhānakusalo hoti, ālayābhinivesānupaṭṭhānakusalo hotī"ti yojitāva hotīti sarūpena na yojitā. Iti purimā ca aṭṭha, ayañca ādīnavānupassanāti aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu imā nava ayojetvā itarā eva nava yojitāti veditabbā. **Ñāṇūpaṭṭhānakusalo**ti sekkho vipassanūpakkilesānaṁ abhāvato vipassanābhāvanāya ñāṇassa upaṭṭhāne kusalo. Samādhibhāvanāya pana nikantisabbhāvato ñāṇūpaṭṭhāne kusaloti na vutto.

Visaññogūpaṭṭhānakusaloti "kāmayogavisaññogo bhavayogavisaññogo diṭṭhiyogavisaññogo avijjāyogavisaññogo"ti[1] catudhā vuttassa visaññogassa upaṭṭhāne kusalo. **Saññogānupaṭṭhānakusalo**ti kāmayogabhavayoga-diṭṭhiyogāvijjāyogavasena catudhā vuttassa saññogassa anupaṭṭhāne kusalo. **Nirodhūpaṭṭhānakusalo**ti "puna caparaṁ bhikkhave khīṇāsavassa bhikkhuno nibbānaninnaṁ cittaṁ hoti nibbānapoṇaṁ nibbānapabbhāraṁ vivekaṭṭhaṁ nekkhammābhirataṁ byantībhūtaṁ sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehī"ti[2] vuttakhīṇāsavabalavasena nibbānaninnacittattā khīṇāsavova nirodhasaṅkhātassa nibbānassa upaṭṭhāne kusalo.

Ārammaṇūpaṭṭhānakusalavasenāti-ādīsu **kusalan**ti ñāṇaṁ. Ñāṇampi hi kusalapuggalayogato kusalaṁ yathā paṇḍitapuggalayogato "paṇḍitā dhammā"ti[3]. Tasmā kosallavasenāti attho.

207. Idāni **catusaṭṭhiyā ākārehī**ti-ādi ñāṇakathāyaṁ[4] vuttampi indriyakathāsambandhena idhānetvā vuttaṁ. Taṁ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṁ.

---

1. Dī 3. 192 piṭṭhe.
2. Aṁ 3. 397; Khu 9. 355 piṭṭhesu (Atthato samānaṁ)
3. Abhi 1. 13 piṭṭhe.
4. Khu 9. 111 piṭṭhe.

208. Puna samantacakkhusambandhena indriyavidhānaṁ vattukāmo **na tassa addiṭṭhamidhatthi kiñcī**ti-ādīmāha. Tattha **samantacakkhū**ti sabbaññutaññāṇaṁ. **Paññindriyassa vasenā**ti-ādinā pañcannaṁ indriyānaṁ aviyogitaṁ dasseti. **Saddahanto paggaṇhātī**ti-ādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṁ indriyānaṁ ninnapayopakāle vā maggakkhaṇe vā ekarasabhāvaṁ aññamaññapaccayabhāvañca dasseti. **Saddahitattā paggahitan**ti-ādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṁ indriyānaṁ nibbattikāle vā phalakāle vā ekarasabhāvaṁ aññamaññapaccayabhāvañca dasseti. Puna Buddhacakkhusambandhena indriyavidhānaṁ vattukāmo **yaṁ Buddhacakkhū**ti-ādimāha. Tattha Buddh**acakkhū**ti indriyaparopariyattañāṇaṁ āsayānusayañāṇañca. **Buddhañāṇan**ti ca idaṁ[1] tadeva dvayaṁ, sesaṁ heṭṭhā vuttatthamevāti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Vimokkhakathā

1. Vimokkhuddesavaṇṇanā

209. Idāni indriyakathānantaraṁ kathitāya vimokkhakathāya apubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṁ hi vimokkhakathā indriyabhāvanānuyuttassa vimokkhasabbhāvato indriyakathānantaraṁ kathitā. Tañca kathento Bhagavato sammukhā sutasuttantadesanā-pubbaṅgamaṁ katvā kathesi. Tattha suttante tāva **suññato vimokkho**ti-ādīsu suññatākārena nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavatto ariyamaggo suññato vimokkho. So hi suññatāya dhātuyā uppannattā suññato, kilesehi vimuttattā vimokkho. Eteneva nayena animittākārena nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavatto **animitto,** appaṇihitākārena nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā pavatto **appaṇihito**ti veditabbo.

---

1. Idha (Ka)

Eko hi āditova aniccato saṅkhāre sammasati. Yasmā pana na aniccato sammasanamatteneva maggavuṭṭhānaṁ hoti, dukkhatopi anattatopi sammasitabbameva, tasmā dukkhatopi anattatopi sammasati. Tassa evaṁ paṭipannassa aniccato ce sammasanakāle maggavuṭṭhānaṁ hoti, ayaṁ **aniccato abhinivisitvā aniccato vuṭṭhāti** nāma. Sace panassa dukkhato anattato sammasanakāle maggavuṭṭhānaṁ hoti, ayaṁ **aniccato abhinivisitvā dukkhato, anattato vuṭṭhāti** nāma. Esa nayo dukkhato anattato abhinivisitvā vuṭṭhānesupi. Ettha ca yopi aniccato abhiniviṭṭho, yopi dukkhato, yopi anattato. Vuṭṭhānakāle ce[1] aniccato vuṭṭhānaṁ hoti, tayopi janā adhimokkhabahulā honti, saddhindriyaṁ paṭilabhanti, animittavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe saddhānusārino honti, sattasu ṭhānesu saddhāvimuttā. Sace pana dukkhato vuṭṭhānaṁ hoti, tayopi janā passaddhibahulā honti, samādhindriyaṁ paṭilabhanti, appaṇihitavimokkhena vimuccanti, sabbattha kāyasakkhino honti. Yassa panettha arūpajjhānaṁ pādakaṁ hoti, so aggaphale ubhatobhāgavimutto hoti. Atha nesaṁ anattato vuṭṭhānaṁ hoti, tayopi janā vedabahulā honti, paññindriyaṁ paṭilabhanti, suññatavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe dhammānusārino honti, chasu ṭhānesu diṭṭhippattā, aggaphale paññāvimuttāti.

Apica maggo nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṁ labhati sarasena vā paccanīkena vā saguṇena vā ārammaṇena vā āgamanena vā. Sace hi saṅkhārupekkhā aniccato saṅkhāre sammasitvā vuṭṭhāti, animittavimokkhena vimuccati. Sace dukkhato sammasitvā vuṭṭhāti, appaṇihitavimokkhena vimuccati. Sace anattato sammasitvā vuṭṭhāti, suññatavimokkhena vimuccati. Idaṁ **sarasato** nāmaṁ nāma. Aniccānupassanāya pana saṅkhārānaṁ ghanavinibbhogaṁ katvā niccanimittadhuvanimittasassatanimittāni pahāya āgatattā animitto, dukkhānupassanāya sukhasaññaṁ pahāya paṇidhipatthanaṁ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihito, anattānupassanāya attasattapuggalasaññaṁ pahāya saṅkhāre suññato diṭṭhattā suññatoti idaṁ **paccanīkato** nāmaṁ nāma. Rāgādīhi pana suññattā suññato, rūpanimittādīnaṁ,

---

1. Ca (Sī, Visuddhi 2. 301 piṭṭhe ca)

rāganimittādīnaṁyeva vā abhāvena animitto, rāgapaṇidhi-ādīnaṁ abhāvato appaṇihitoti idamassa **saguṇato** nāmaṁ nāma. Soyaṁ suññaṁ animittaṁ appaṇihitañca nibbānaṁ ārammaṇaṁ karotītipi suññato animitto appaṇihitoti vuccati. Idamassa **ārammaṇato** nāmaṁ nāma. Āgamanaṁ pana duvidhaṁ vipassanāgamanaṁ maggāgamanañca. Tattha magge vipassanāgamanaṁ labbhati, phale maggāgamanaṁ. Anattānupassanā hi suññatā nāma, suññatavipassanāya maggo suññato, suññatamaggassa phalaṁ suññataṁ. Aniccānupassanā animittā nāma, animittavipassanāya[1] maggo animitto. Idaṁ pana nāmaṁ abhidhammapariyāye na labbhati, suttantapariyāye pana labbhati. Tattha hi gotrabhuñāṇaṁ animittaṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā animittanāmakaṁ hutvā sayaṁ āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā maggassa nāmaṁ detīti vadanti. Tena maggo animittoti vutto. Maggāgamanena phalaṁ animittanti yujjatiyeva. Dukkhānupassanā saṅkhāresu paṇidhiṁ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihitā nāma, appaṇihitavipassanāya maggo appaṇihito, appaṇihitamaggassa phalaṁ appaṇihitanti evaṁ vipassanā attano nāmaṁ maggassa deti, maggo phalassāti idaṁ **āgamanato** nāmaṁ nāma. Evaṁ saṅkhārupekkhā vimokkhavisesaṁ niyametīti.

Evaṁ Bhagavatā desite tayo mahāvatthuke vimokkhe uddisitvā taṁniddesavaseneva aparepi vimokkhe niddisitukāmo **apica aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā**ti-ādimāha. Tattha **apicā**ti aparapariyāyadassanaṁ. Kathaṁ te aṭṭhasaṭṭhi honti, nanu te pañcasattatīti? Saccaṁ yathārutavasena pañcasattati. Bhagavatā pana desite tayo vimokkhe ṭhapetvā aññavimokkhe niddisanato imesaṁ tadavarodhato ca ime tayo na gaṇetabbā, ajjhattavimokkhādayo tayopi vimokkhā catudhā vitthāravacaneyeva antogadhattā na gaṇetabbā, "paṇihito vimokkho, appaṇihito vimokkho"ti ettha appaṇihito vimokkho paṭhamaṁ uddiṭṭhena ekanāmikattā na gaṇetabbo, evaṁ imesu sattasu apanītesu sesā aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā honti. Evaṁ sante suññatavimokkhādayo tayo puna kasmā uddiṭṭhāti ce? Uddesena saṅgahetvā tesampi niddesakaraṇatthaṁ. Ajjhattavuṭṭhānādayo pana tayo pabhedaṁ vinā

---

1. Animittānupassanāya (Sī)

mūlarāsivasena uddiṭṭhā, paṇihitavimokkhapaṭipakkhavasena puna appaṇihito vimokkho uddiṭṭhoti veditabbo.

Ajjhattavuṭṭhānādīsu ajjhattato vuṭṭhātīti **ajjhattavuṭṭhāno.** Anulomentīti **anulomā.** Ajjhattavuṭṭhānānaṁ paṭippassaddhi apagamā **ajjhattavuṭṭhānapaṭippassaddhi. Rūpī**ti ajjhattaṁ kesādīsu uppāditaṁ rūpajjhānaṁ rūpaṁ, taṁ rūpamassa atthīti rūpī. **Rūpāni passatī**ti bahiddhā nīlakasiṇādirūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhattabahiddhāvatthukesu kasiṇesu jhānapaṭilābho dassito. **Ajjhattaṁ arūpasaññī**ti ajjhattaṁ na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppāditarūpāvacarajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṁ katvā bahiddhāva paṭiladdhajjhānatā dassitā. **Subhanteva adhimutto**ti "subham"icceva ārammaṇe adhimutto. Tattha kiñcāpi anto-appanāyaṁ "subhan"ti ābhogo natthi, yo pana appaṭikūlākārena sattārammaṇaṁ pharanto viharati, so yasmā "subhan"teva adhimutto hoti, tasmā evaṁ uddeso katoti. Appitappitasamaye eva vikkhambhanavimuttisabbhāvato[1] **samayavimokkho.** Soyeva sakiccakaraṇavasena appitasamaye eva niyuttoti **sāmayiko.** Sāmāyikotipi pāṭho. Kopetuṁ bhañcituṁ sakkuṇeyyatāya **kuppo.** Lokaṁ anatikkamanato loke niyuttoti **lokiko.** Lokiyotipi pāṭho. Lokaṁ uttarati, uttiṇṇoti vā **lokuttaro.** Ārammaṇakaraṇavasena saha āsavehīti **sāsavo.** Ārammaṇakaraṇavasena sampayogavasena ca natthettha āsavāti **anāsavo.** Rūpasaṅkhātena saha āmisenāti **sāmiso.** Sabbaso rūpārūpappahānā nirāmisatopi nirāmisataroti **nirāmisā nirāmisataro. Paṇihito**ti taṇhāvasena paṇihito patthito. Ārammaṇakaraṇavasena saññojanehi saṁyuttattā **saññutto. Ekattavimokkho**ti kilesehi anajjhāruḷhattā ekasabhāvo vimokkho. **Saññāvimokkho**ti vipassanāñāṇameva viparītasaññāya vimuccanato saññāvimokkho. Tadeva vipassanāñāṇaṁ sammohato vimuccanavasena ñāṇameva vimokkhoti **ñāṇavimokkho. Sītisiyāvimokkho**ti vipassanāñāṇameva sīti

---

1. Vikkhambhanavimuttisabhāvato (Ka)

bhaveyyāti pavatto vimokkho sītisiyāvimokkho. Sītisikāvimokkhotipi[1] pāṭho, sītibhāvikāya vimokkhoti tassa atthaṁ vaṇṇayanti. **Jhānavimokkho**ti upacārappanābhedaṁ lokiyalokuttarabhedañca jhānameva vimokkho. **Anupādā cittassa vimokkho**ti anupādiyitvā gahaṇaṁ akatvā cittassa vimokkho. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbanti.

Vimokkhuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vimokkhaniddesavaṇṇanā

210. **Katamo**ti-ādike uddesassa niddese **iti paṭisañcikkhatī**ti evaṁ upaparikkhati. **Suññamidan**ti idaṁ khandhapañcakaṁ suññaṁ. Kena suññaṁ? Attena vā attaniyena vā. Tattha **attena vā**ti bālajanaparikappitassa attano abhāvā tena attanā ca suññaṁ. **Attaniyena vā**ti tassa parikappitassa attano santakena ca suññaṁ. Attano abhāveneva attaniyābhāvo. Attaniyañca nāma niccaṁ vā siyā sukhaṁ vā, tadubhayampi natthi. Tena niccapaṭikkhepena aniccānupassānā, sukhapaṭikkhepena dukkhānupassanā ca vuttā hoti. **Suññamidaṁ attena vā**ti anattānupassanāyeva vuttā. **So**ti so evaṁ tīhi anupassanāhi vipassamāno bhikkhu. **Abhinivesaṁ na karotī**ti anattānupassanāvasena attābhinivesaṁ na karoti.

Nimittaṁ na karotīti aniccānupassanāvasena niccanimittaṁ na karoti. **Paṇidhiṁ na karotī**ti dukkhānupassanāvasena paṇidhiṁ na karoti. Ime tayo vimokkhā pariyāyena vipassanākkhaṇe tadaṅgavasenāpi labbhanti, nippariyāyena pana samucchedavasena maggakkhaṇeyeva. Cattāri jhānāni ajjhattaṁ nīvaraṇādīhi vuṭṭhānato **ajjhattavuṭṭhāno vimokkho.** Catasso arūpasamāpattiyo ārammaṇehi vuṭṭhānato **bahiddhā vuṭṭhāno vimokkho.** Ārammaṇampi hi bāhirāyatanāni viya idha "bahiddhā"ti vuttaṁ. Ime dve vikkhambhanavimokkhā, **dubhato vuṭṭhāno** pana samucchedavimokkho.

Nīvaraṇehi vuṭṭhātīti-ādīhi ajjhattavuṭṭhānaṁ sarūpato vuttaṁ. **Rūpasaññāya**ti-ādīhi kasiṇādi-ārammaṇasamatikkamassa[2] pākaṭattā

1. Sītisitāvimokkhotipi (Sī)
2. Ārammaṇe samatikkamassa (Ka)

taṁ avatvā suttantesu vuttarūpasaññādisamatikkamo vuttā. **Sakkāsadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsā**ti samāsapadaṁ, sakkāyadiṭṭhiyā vicikicchāya sīlabbataparāmāsāti vicchedo. Ayameva vā pāṭho.

211. **Vitakko cā**ti-ādīhi jhānānaṁ samāpattīnañca upacārabhūmiyo vuttā. **Aniccānupassanā**ti-ādīhi catunnaṁ maggānaṁ pubbabhāgavipassanā vuttā. **Paṭilābho vā**ti pañcavidhavasippattiyā byāpito patthaṭo lābhoti paṭilābho. Vasippattiyā hi sabbo jhānapayogo ca samāpattipayogo ca paṭippassaddho hoti, tasmā paṭilābho "paṭippassaddhivimokkho"ti vutto. Vipāko pana jhānassa samāpattiyā ca paṭippassaddhi hotīti ujukameva. Keci pana "upacārapayogassa paṭippassaddhattā jhānassa samāpattiyā ca paṭilābho hoti, tasmā jhānasamāpattipaṭilābho 'paṭippassaddhivimokkho'ti vuccatī"ti vadanti.

212. **Ajjhattan**ti attānaṁ adhikicca pavattaṁ. **Paccattan**ti attānaṁ paṭicca pavattaṁ. Ubhayenāpi niyakajjhattameva dīpeti. **Nīlanimittan**ti nīlameva. **Nīlasaññaṁ paṭilabhatī**ti tasmiṁ nīlanimitte nīlamitisaññaṁ paṭilabhati. **Suggahitaṁ karotī**ti parikammabhūmiyaṁ suṭṭhu uggahitaṁ karoti. **Sūpadhāritaṁ upadhāretī**ti upacārabhūmiyaṁ suṭṭhu upadhāritaṁ katvā upadhāreti. **Svāvatthitaṁ avatthāpetī**ti appanābhūmiyaṁ suṭṭhu nicchitaṁ nicchināti. Vavatthāpetītipi pāṭho. Ajjhattaṁ hi nīlaparikammaṁ karonto kese vā pitte vā akkhitārakāyaṁ vā karoti. **Bahiddhā nīlanimitte**ti nīlapupphanīlavatthanīladhātūnaṁ aññatare nīlakasiṇe. **Cittaṁ upasaṁharatī**ti cittaṁ upaneti. **Pītā**dīsupi eseva nayo. **Āsevatī**ti tameva saññaṁ ādito sevati. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti. **Bahulīkarotī**ti punappunaṁ karoti. **Rūpan**ti nīlanimittaṁ rūpaṁ. **Rūpasaññī**ti tasmiṁ rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthīti rūpasaññī. **Ajjhattaṁ pītanimittā**dīsu pītaparikammaṁ karonto mede vā chaviyā vā akkhīnaṁ pītaṭṭhāne vā karoti. Lohitaparikammaṁ karonto maṁse vā lohite vā jivhāya vā hatthatalapādatalesu vā akkhīnaṁ rattaṭṭhāne vā karoti. Odātaparikammaṁ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṁ setaṭṭhāne vā karoti. **Ajjhattaṁ arūpan**ti ajjhattaṁ rūpanimittaṁ natthīti attho.

Mettāsahagatenāti paṭhamadutiyatatiyajjhānavasena mettāya samannāgatena. **Cetasā**ti cittena. **Ekaṁ disan**ti ekaṁ ekissā disāya paṭhamapariggahitaṁ sattaṁ upādāya ekadisāpariyāpannasattapharaṇavasena vuttaṁ. **Pharitvā**ti phusitvā ārammaṇaṁ katvā. **Viharatī**ti brahmavihārādhiṭṭhitaṁ iriyāpathavihāraṁ pavatteti. **Tathā dutiyan**ti yathā puratthimādīsu yaṁkiñci ekaṁ disaṁ pharitvā viharati, tatheva tadanantaraṁ dutiyaṁ tatiyaṁ catutthaṁ vāti attho. **Iti uddhan**ti eteneva nayena uparimaṁ disanti vuttaṁ hoti. **Adho tiriyan**ti adhodisampi tiriyaṁ disampi evameva. Tattha ca **adho**ti heṭṭhā. **Tiriyan**ti anudisā. Evaṁ sabbadisāsu assamaṇḍalikāya assamiva mettāsahagataṁ cittaṁ sāretipi paccāsāretipīti. Ettāvatā ekamekaṁ disaṁ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṁ dassitaṁ. **Sabbadhī**ti-ādi pana anodhiso dassanatthaṁ vuttaṁ. Tattha **sabbadhī**ti sabbattha. **Sabbattatāyā**ti sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭhamittasapattamajjhattādippabhedesu attatāya, "ayaṁ parasatto"ti vibhāgaṁ akatvā attasamatāyāti vuttaṁ hoti. Atha vā **sabbattatāyā**ti sabbena cittabhāvena, īsakampi bahi avikkhipamānoti vuttaṁ hoti. **Sabbāvantan**ti sabbasattavantaṁ, sabbasattayuttanti attho. Sabbavantantipi pāṭho. **Lokan**ti sattalokaṁ.

Vipulenāti evamādipariyāyadassanato panettha puna "mettāsahagatenā"ti vuttaṁ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathāsaddo vā iti-saddo vā na vutto, tasmā puna "mettāsahagatena cetasā"ti vuttaṁ, nigamanavasena vā etaṁ vuttaṁ. **Vipulenā**ti ettha pharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṁ **mahaggataṁ.** Taṁ hi kilesavikkhambhanasamatthatāya vipulaphalatāya dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṁ gataṁ, mahantehi vā uḷāracchandavīriyacittapaññehi gataṁ paṭipannanti mahaggataṁ. Paguṇavasena appamāṇasattārammaṇavasena ca **appamāṇaṁ.** Byāpādapaccatthikappahānena **averaṁ.** Domanassappahānato **abyāpajjaṁ**[1], niddukkhanti vuttaṁ hoti. **Appaṭikūlā hontī**ti bhikkhuno cittassa appaṭikūlā hutvā upaṭṭhahanti. Sesesupi vuttanayeneva karuṇāmuditā-upekkhāvasena yojetabbaṁ. Karuṇāya vihesāpaccatthikappahānena[2] averaṁ, muditāya aratipaccatthikappahānena.

---

1. Abyāpajjhaṁ (Sī)
2. Cittavihesapaccatthikappahānena (Sī)

Upekkhāsahagatenāti catutthajjhānavasena upekkhāya samannāgatena. Rāgapaccatthikappahānena averaṁ, gehasitasomanassappahānato abyāpajjaṁ. Sabbampi hi akusalaṁ kilesapariḷāhayogato sabyāpajjamevāti ayametesaṁ viseso.

213. **Sabbaso**ti sabbākārena, sabbāsaṁ vā, anavasesānanti attho. **Rūpasaññānan**ti saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpāvacarajjhānampi hi rūpanti vuccati "rūpī rūpāni passatī"ti-ādīsu[1], tassa ārammaṇampi bahiddhā rūpāni passati "suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti-ādīsu[2]. Tasmā idha rūpe saññā rūpasaññāti evaṁ saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānassetaṁ adhivacanaṁ. Rūpaṁ saññā assāti rūpasaññaṁ, rūpamassa nāmanti vuttaṁ hoti. Evaṁ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetaṁ adhivacananti veditabbaṁ. **Samatikkamā**ti virāgā nirodhā ca. Kiṁ vuttaṁ hoti? Etāsaṁ kusalavipākakiriyāvasena pañcadasannaṁ jhānasaṅkhātānaṁ rūpasaññānaṁ, etesañca pathavīkasiṇādivasena navannaṁ ārammaṇasaṅkhātānaṁ rūpasaññānaṁ sabbākārena, anavasesānaṁ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetu ceva nirodhahetu ca ākāsānañcāyatanaṁ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññena etaṁ upasampajja viharituṁ. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo, na ekasmiṁyeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya. Ārammaṇe aviratthassa ca saññāsamatikkamo na hoti, tasmā ayaṁ ārammaṇasamatikkamavasenāpi atthavaṇṇanā katāti veditabbā.

Paṭighasaññānaṁ atthaṅgamāti cakkhādīnaṁ vatthūnaṁ rūpādīnaṁ ārammaṇānañca paṭighātena uppannā saññā paṭighasaññā, rūpasaññādīnaṁ etaṁ adhivacanaṁ. Tāsaṁ kusalavipākānaṁ pañcannaṁ, akusalavipākānaṁ pañcannanti sabbaso dasannampi paṭighasaññānaṁ atthaṅgamā pahānā asamuppādā, appavattiṁ katvāti vuttaṁ hoti. Kāmañcetā paṭhamajjhānādīni samāpannassapi na santi, na hi tasmiṁ samaye pañcadvāravasena cittaṁ pavattati, evaṁ santepi aññattha pahīnānaṁ sukhadukkhānaṁ catutthajjhāne viya sakkāyadiṭṭhādīnaṁ tatiyamagge viya ca imasmiṁ jhāne ussāhajananatthaṁ imassa jhānassa pasaṁsāvasena etāsaṁ

---

1. Khu 9. 231; Abhi 1. 65 piṭṭhesu. 2. Abhi 1. 59 piṭṭhe.

ettha vacanaṁ veditabbaṁ. Atha vā kiñcāpi tā rūpāvacaraṁ samāpannassa na santi, atha kho na pahīnattā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṁvattati, rūpāyattāyeva ca etāsaṁ pavatti. Ayaṁ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṁvattati, tasmā tā ettha pahīnāti vattuṁ vaṭṭati. Na kevalañca vattuṁ, ekaṁseneva evaṁ dhāretumpi vaṭṭati. Tāsaṁ hi ito pubbe appahīnattāyeva "paṭhamajjhānaṁ samāpannassa saddo kaṇṭako"ti[1] vutto Bhagavatā. Idha ca pahīnattāyeva arūpasamāpattīnaṁ āneñjatā santavimokkhatā ca vuttā.

Nānattasaññānaṁ amanasikārāti nānatte vā gocare pavattānaṁ saññānaṁ, nānattānaṁ vā saññānaṁ. Yasmā hetā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā cetā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyāsaññāti evaṁ catucattālīsampi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññavisadisā, tasmā "nānattasaññā"ti vuttā. Tāsaṁ sabbaso nānattasaññānaṁ amanasikārā anāvajjanā citte ca anuppādanā[2]. Yasmā tā nāvajjati citte ca na uppādeti na manasikaroti na paccavekkhati, tasmāti vuttaṁ hoti. Yasmā cettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhavepi na vijjanti, pageva tasmiṁ bhave imaṁ jhānaṁ upasampajja viharaṇakāle, tasmā tāsaṁ samatikkamā atthaṅgamāti dvedhāpi abhāvoyeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, nava kiriyāsaññā, dasākusalasaññāti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhave vijjanti, tasmā tāsaṁ amanasikārāti vuttanti veditabbaṁ. Tatthāpi hi imaṁ jhānaṁ upasampajja viharanto tāsaṁ amanasikāroyeva upasampajja viharati. Tā pana manasikaronto asamāpanno hotīti. Saṅkhepato cettha "rūpasaññānaṁ samatikkamā"ti-iminā sabbarūpāvacaradhammānaṁ pahānaṁ vuttaṁ. "Paṭighasaññānaṁ atthaṅgamā nānattasaññānaṁ amanasikārā"ti-iminā sabbesaṁ kāmāvacaracittacetasikānaṁ pahānañca amanasikāro ca vuttoti veditabbo.

---

1. Aṁ 3. 363 piṭṭhe.

2. Anuppādanāya (Sī)

Ananto ākāsoti ettha paññattimattattā nāssa uppādanto vā vayanto vā paññāyatīti ananto, anantapharaṇavasenāpi ananto. Na hi so yogī ekadesavasena pharati, sakalavaseneva pharati. **Ākāso**ti kasiṇugghāṭimākāso. **Ākāsānañcāyatanā**dīni vuttattāni. **Upasampajja viharatī**ti taṁ patvā nipphādetvā tadanurūpena iriyāpathena viharati. Tadeva samāpajjitabbato **samāpatti.**

Ākāsānañcāyatanaṁ samatikkammāti pubbe vuttanayena jhānampi ākāsānañcāyatanaṁ ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva ākāsānañcaṁ ca taṁ paṭhamassa āruppajjhānassa ārammaṇattā devānaṁ devāyatanaṁ viya adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti ākāsānañcāyatanaṁ, tathā ākāsānañcaṁ ca taṁ tassa jhānassa sañjātihetuttā "Kambojā assānaṁ āyatanan"ti-ādīni viya sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi ākāsānañcāyatanaṁ. Evametaṁ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṁ viññāṇañcāyatanaṁ upasampajja vihātabbaṁ, tasmā ubhayampetamekajjhaṁ katvā "ākāsānañcāyatanaṁ samatikkammā"ti idaṁ vuttanti veditabbaṁ. **Anantaṁ viññāṇan**ti taṁyeva "ananto ākāso"ti pharitvā pavattaṁ viññāṇaṁ "anantaṁ viññāṇan"ti manasikarontoti vuttaṁ hoti. Manasikāravasena vā anantaṁ. So hi taṁ ākāsārammaṇaṁ viññāṇaṁ anavasesato manasikaronto anantaṁ manasi karoti.

Viññāṇañcāyatanaṁ samatikkammāti etthāpi ca pubbe vuttanayeneva jhānampi viññāṇañcāyatanaṁ ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva viññāṇañcaṁ ca taṁ dutiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti viññāṇañcāyatanaṁ, tathā viññāṇañcaṁ ca taṁ tasseva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi viññāṇañcāyatanaṁ. Evametaṁ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṁ ākiñcaññāyatanaṁ upasampajja vihātabbaṁ, tasmā ubhayampetamekajjhaṁ katvā "viññāṇañcāyatanaṁ samatikkammā"ti idaṁ vuttanti veditabbaṁ. **Natthi kiñcī**ti natthi natthi, suññaṁ suññaṁ, vivittaṁ vivittanti evaṁ manasikarontoti vuttaṁ hoti.

Ākiñcaññāyatanaṁ samatikkammāti etthāpi pubbe vuttanayeneva jhānampi ākiñcaññāyatanaṁ ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi pubbe vuttanayeneva ākiñcaññañca taṁ tatiyassa āruppajjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañcāti ākiñcaññāyatanaṁ, tathā ākiñcaññañca taṁ tasseva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañcātipi ākiñcaññāyatanaṁ. Evametaṁ jhānañca ārammaṇañcāti ubhayampi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvāva yasmā idaṁ nevasaññānāsaññāyatanaṁ upasampajja vihātabbaṁ, tasmā ubhayampetamekajjhaṁ katvā "ākiñcaññāyatanaṁ samatikkammā"ti idaṁ vuttanti veditabbaṁ. Saññāvedayitanirodhakathā heṭṭhā kathitāva.

"Rūpī rūpāni passatī"ti-ādikā satta vimokkhā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuccanaṭṭhena ārammaṇe abhirativasena suṭṭhu muccanaṭṭhena ca vimokkhā, nirodhasamāpatti pana cittacetasikehi vimuttaṭṭhena vimokkho. Samāpattisamāpannasamaye vimutto hoti, vuṭṭhitasamaye avimutto hotīti **samayavimokkho.** Samucchedavimuttivasena accantavimuttattā ariyamaggā, paṭippassaddhivimuttivasena accantavimuttattā sāmaññaphalāni, nissaraṇavimuttivasena accantavimuttattā nibbānaṁ **asamayavimokkho.** Tathā **sāmayikāsāmayikavimokkhā.**

Pamādaṁ āgamma parihāyatīti **kuppo.** Tathā na parihāyatīti **akuppo.** Lokāya saṁvattatīti **lokiyo.** Ariyamaggā lokaṁ uttarantīti **lokuttarā,** sāmaññaphalāni nibbānañca lokato uttiṇṇāti lokuttarā. Ādittaṁ ayoguḷaṁ makkhikā viya tejussadaṁ lokuttaraṁ dhammaṁ āsavā nālambantīti **anāsavo. Rūpappaṭisaññutto**ti rūpajjhānāni. **Arūpappaṭisaññutto**ti arūpasamāpattiyo. Taṇhāya ālambito **paṇihito.** Anālambito **appaṇihito.** Maggaphalāni ekārammaṇattā ekaniṭṭhattā ca **ekattavimokkho,** nibbānaṁ adutiyattā **ekattavimokkho,** ārammaṇanānattā vipākanānattā ca **nānattavimokkho.**

214. **Siyā**ti bhaveyya, dasa hontīti ca eko hotīti ca bhaveyyāti attho. "Siyā"ti ca etaṁ vidhivacanaṁ, na pucchāvacanaṁ. **Vatthuvasenā**ti niccasaññādidasavatthuvasena dasa honti. **Pariyāyenā**ti

vimuccanapariyāyena eko hoti. **Siyāti kathañca siyā**ti yaṁ vā siyāti vihitaṁ, taṁ kathaṁ siyāti pucchati. **Aniccānupassanañāṇan**ti samāsapadaṁ. Aniccānupassanāñāṇanti vā pāṭho. Tathā sesesupi. **Niccato saññāyā**ti niccato pavattāya saññāya, "niccan"ti pavattāya saññāyāti attho. Esa nayo **sukhato attato nimittato saññāyā**ti etthāpi. **Nimittato**ti ca niccanimittato. **Nandiyā saññāyā**ti nandivasena pavattāya saññāya, nandisampayuttāya saññāyāti attho. Esa nayo **rāgato samudayato ādānato paṇidhito abhinivesato saññāyā**ti etthāpi. Yasmā pana khayavayavipariṇāmānupassanā tisso aniccānupassanādīnaṁ balavabhāvāya balavapaccayabhūtā bhaṅgānupassanāvisesā. Bhaṅgadassanena hi aniccānupassanā balavatī hoti. Aniccānupassanāya ca balavatiyā jātāya "yadaniccaṁ taṁ dukkhaṁ, yaṁ dukkhaṁ tadanattā"ti[1] dukkhānattānupassanāpi balavatiyo honti. Tasmā aniccānupassanādīsu vuttāsu tāpi tisso vuttāva honti. Yasmā ca suññatānupassanā[2] "abhinivesato saññāya muccatī"tivacaneneva sārādānābhinivesasammohābhinivesa-ālayābhinivesasaññogābhinivesato saññāya muccatīti vuttameva hoti, abhinivesābhāveneva appaṭisaṅkhāto saññāya muccatīti vuttameva hoti, tasmā adhipaññādhammavipassanādayo pañcapi anupassanā na vuttāti veditabbā. Evaṁ aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu etā aṭṭha anupassanā avatvā daseva anupassanā vuttāti veditabbā.

215. **Aniccānupassanā yathābhūtaṁ ñāṇan**ti aniccānupassanāyeva yathābhūtañāṇaṁ. Ubhayampi paccattavacanaṁ. **Yathābhūtañāṇan**ti ñāṇattho vutto. Evaṁ sesesupi. **Sammohā aññāṇā**ti sammohabhūtā aññāṇā. **Muccatī**ti vimokkhattho vutto.

216. **Aniccānupassanā anuttaraṁ sītibhāvañāṇan**ti ettha sāsaneyeva sabbhāvato uttamaṭṭhena anuttaraṁ, anuttarassa paccayattā vā anuttaraṁ, sītibhāvo eva ñāṇaṁ sītibhāvañāṇaṁ. Taṁ aniccānupassanāsaṅkhātaṁ anuttaraṁ sītibhāvañāṇaṁ. "Chahi bhikkhave dhammehi samannāgato bhikkhu

---

1. Saṁ 2. 19 piṭṭhe.
2. Suññatānupassanāya (Ka)

bhabbo anuttaraṁ sītibhāvaṁ sacchikātun"ti[1] ettha nibbānaṁ anuttaro sītibhāvo nāma. Idha pana vipassanā anuttaro sītibhāvo. **Niccato santāpapariḷāhadarathā muccatī**ti etthāpi "niccan"ti pavattakilesā eva idha cāmutra ca santāpanaṭṭhena santāpo, paridahanaṭṭhena pariḷāho, uṇhaṭṭhena darathoti vuccanti.

217. **Nekkhammaṁ jhāyatīti jhānan**ti-ādayo heṭṭhā vuttatthā. Nekkhammādīni cettha aṭṭha samāpattiyo ca nibbedhabhāgiyāneva.

218. **Anupādā cittassa vimokkho**ti idha vipassanāyeva. "Etadatthā kathā, etadatthā mantanā, yadidaṁ anupādā cittassa vimokkho"ti[2] ettha pana nibbānaṁ anupādā cittassa vimokkho. **Katihupādānehī**ti katihi upādānehi. **Katamā ekupādānā**ti katamato ekupādānato. **Idaṁ ekupādānā**ti ito ekato upādānato. **Idan**ti pubbañāṇāpekkhaṁ vā. Upādānato muccanesu yasmā ādito saṅkhārānaṁ udayabbayaṁ passitvā passitvā aniccānupassanāya vipassati, pacchā saṅkhārānaṁ bhaṅgameva passitvā animittānupassanāya vipassati. Aniccānupassanāvisesoyeva hi animittānupassanā. Saṅkhārānaṁ udayabbayadassanena ca bhaṅgadassanena ca attābhāvo pākaṭo hoti. Tena diṭṭhupādānassa ca attavādupādānassa ca pahānaṁ hoti. Diṭṭhippahāneneva ca "sīlabbatena attā sujjhatī"ti dassanassa abhāvato sīlabbatupādānassa pahānaṁ hoti. Yasmā ca anattānupassanāya ujukameva attābhāvaṁ passati, anattānupassanāvisesoyeva ca suññatānupassanā, tasmā imāni cattāri ñāṇāni diṭṭhupādānādīhi tīhi upādānehi muccanti. Dukkhānupassanādīnaṁyeva pana catassannaṁ taṇhāya ujuvipaccanīkattā aniccānupassanādīnaṁ catassannaṁ[3] kāmupādānato muccanaṁ na vuttaṁ. Yasmā ādito dukkhānupassanāya "saṅkhārā dukkhā"ti passato pacchā appaṇihitānupassanāya ca "saṅkhārā dukkhā"ti passato saṅkhārānaṁ patthanā pahīyati.
Dukkhānupassanāvisesoyeva hi appaṇihitānupassanā. Yasmā ca saṅkhāresu nibbidānupassanāya nibbindantassa

1. Aṁ 2. 379 piṭṭhe. 2. Vi 5. 289; Aṁ 1. 199 piṭṭhesu. 3. Tissannaṁ (Sī)

virāgānupassanāya virajjantassa saṅkhārānaṁ patthanā pahīyati, tasmā imāni cattāri ñāṇāni kāmupādānato muccanti. Yasmā nirodhānupassanāya kilese nirodheti, paṭinissaggānupassanāya kilese pariccajati, tasmā imāni dve ñāṇāni catūhi upādānehi muccantīti evaṁ sabhāvanānattena ca ākāranānattena ca aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā niddiṭṭhā.

219. Idāni ādito uddiṭṭhānaṁ tiṇṇaṁ vimokkhānaṁ mukhāni dassetvā vimokkhamukhapubbaṅgamaṁ indriyavisesaṁ puggalavisesañca dassetukāmo **tīṇi kho panimānī**ti-ādimāha. Tattha **vimokkhamukhānī**ti tiṇṇaṁ vimokkhānaṁ mukhāni. **Lokaniyyānāya saṁvattantī**ti tedhātukalokato niyyānāya niggamanāya saṁvattanti. **Sabbasaṅkhāre paricchedaparivaṭumato samanupassanatāyā**ti sabbesaṁ saṅkhārānaṁ udayabbayavasena paricchedato ceva parivaṭumato ca samanupassanatāya. Lokaniyyānaṁ hotīti pāṭhaseso. Aniccānupassanā hi udayato pubbe saṅkhārā natthīti paricchinditvā tesaṁ gatiṁ samannesamānā vayato paraṁ na gacchanti, ettheva antaradhāyantīti parivaṭumato pariyantato samanupassati. Sabbasaṅkhārā hi udayena pubbantaparicchinnā, vayena aparantaparicchinnā. **Animittāya ca dhātuyā cittasampakkhandanatāyā**ti vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya animittākārena upaṭṭhānato animittasaṅkhātāya nibbānadhātuyā cittapavisanatāya ca lokaniyyānaṁ hoti. **Manosamuttejanatāyā**ti cittasaṁvejanatāya. Dukkhānupassanāya hi saṅkhāresu cittaṁ saṁvijjati. **Appaṇihitāya ca dhātuyā**ti vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya appaṇi hitākārena upaṭṭhānato appaṇihitasaṅkhātāya nibbānadhātuyā. **Sabbadhamme**ti nibbānassa avipassanupagattepi anattasabhāvasabbhāvato "sabbasaṅkhāre"ti avatvā "sabbadhamme"ti vuttaṁ. **Parato samanupassanatāyā**ti paccayāyattattā avasatāya avidheyyatāya ca "nāhaṁ na maman"ti evaṁ anattato samanupassanatāya. **Suññatāya ca dhātuyā**ti vipassanākkhaṇepi nibbānaninnatāya suññatākārena upaṭṭhānato suññatāsaṅkhātāya nibbānadhātuyā. Iti imāni tīṇi vacanāni aniccadukkhānattānupassanānaṁ vasena vuttāni. Teneva tadanantaraṁ **aniccato manasikaroto**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **khayato**ti khīyanato. **Bhayato**ti sabhayato. **Suññato**ti attarahitato.

Adhimokkhabahulanti aniccānupassanāya "khaṇabhaṅgavasena saṅkhārā bhijjantī"ti saddhāya paṭipannassa paccakkhato khaṇabhaṅgadassanena "saccaṁ vatāha Bhagavā"ti Bhagavati saddhāya saddhābahulaṁ cittaṁ hoti. Atha vā paccuppannānaṁ padesasaṅkhārānaṁ aniccataṁ passitvā "evaṁ aniccā atītānāgatapaccuppannā sabbe saṅkhārā"ti adhimuccanato adhimokkhabahulaṁ cittaṁ hoti. **Passaddhibahulan**ti dukkhānupassanāya cittakkhobhakarāya paṇidhiyā pajahanato cittadarathābhāvena passaddhibahulaṁ cittaṁ hoti. Atha vā dukkhānupassanāya saṁvegajananato saṁviggassa ca yoniso padahanato vikkhepābhāvena passaddhibahulaṁ cittaṁ hoti. **Vedabahulan**ti anattānupassanāya bāhirakehi adiṭṭhaṁ gambhīraṁ anattalakkhaṇaṁ passato ñāṇabahulaṁ cittaṁ hoti. Atha vā "sadevakena lokena adiṭṭhaṁ anattalakkhaṇaṁ diṭṭhan"ti tuṭṭhassa tuṭṭhibahulaṁ cittaṁ hoti.

Adhimokkhabahulo saddhindriyaṁ paṭilabhatīti pubbabhāge adhimokkho bahulaṁ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā saddhindriyaṁ nāma hoti, taṁ so paṭilabhati nāma. **Passaddhibahulo samādhindriyaṁ paṭilabhatī**ti pubbabhāge passaddhibahulassa "passaddhakāyo sukhaṁ vedeti, sukhino cittaṁ samādhiyatī"ti[1] vacanato bhāvanāpāripūriyā passaddhipaccayā samādhindriyaṁ hoti, taṁ so paṭilabhati nāma. **Vedabahulo paññindriyaṁ paṭilabhatī**ti pubbabhāge vedo bahulaṁ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā paññindriyaṁ nāma hoti, taṁ so paṭilabhati nāma.

Ādhipateyyaṁ hotīti chandādike adhipatibhūtepi sakiccanipphādanavasena adhipati hoti padhāno hoti. **Bhāvanāyā**ti bhummavacanaṁ, uparūpari bhāvanatthāya vā. **Tadanvayā hontī**ti taṁ anugāminī taṁ anuvattinī honti. **Sahajātapaccayā hontī**ti uppajjamānā ca saha-uppādanabhāvena upakārakā honti pakāsassa padīpo viya. **Aññamaññapaccayā hontī**ti aññamaññaṁ uppādanupatthambhanabhāvena upakārakā honti aññamaññūpatthambhakaṁ tidaṇḍaṁ viya. **Nissayapaccayā hontī**ti adhiṭṭhānākārena nissāyātārena ca upakārakā honti tarucittakammānaṁ pathavīpaṭādi viya. **Sampayuttapaccayā hontī**ti ekavatthuka-ekārammaṇa-ekuppāda-ekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā honti.

---

1. Khu 9. 83; Aṁ 2. 18 piṭṭhādīsu.

220. **Paṭivedhakāle**ti maggakkhaṇe saccapaṭivedhakāle. **Paññindriyaṁ ādhipateyyaṁ hotī**ti maggakkhaṇe nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā saccadassanakiccakaraṇavasena ca kilesappahānakiccakaraṇavasena ca paññindriyameva jeṭṭhakaṁ hoti. **Paṭivedhāyā**ti saccapaṭivijjhanatthāya. **Ekarasā**ti vimuttirasena. **Dassanaṭṭhenā**ti saccadassanaṭṭhena. **Evaṁ paṭivijjhantopi bhāveti, bhāventopi paṭivijjhatī**ti maggakkhaṇe sakiṁyeva bhāvanāya ca paṭivedhassa ca sabbhāvadassanatthaṁ vuttaṁ. Anattānupassanāya vipassanākkhaṇepi paññindriyasseva ādhipateyyattā "paṭivedhakālepī"ti apisaddo payutto.

221. **Aniccato manasikaroto katamindriyaṁ adhimattaṁ hotī**ti-ādi indriyavisesena puggalavisesaṁ dassetuṁ vuttaṁ. Tattha **adhimattan**ti adhikaṁ. Tattha saddhindriyasamādhindriyapaññindriyānaṁ adhimattatā saṅkhārupekkhāya veditabbā. **Saddhāvimutto**ti ettha avisesetvā vuttepi upari visesetvā vuttattā sotāpattimaggaṁ ṭhapetvā sesesu sattasu ṭhānesu saddhāvimuttoti vuttaṁ hoti. Saddhāvimutto saddhindriyassa adhimattattā hoti, na saddhindriyassa adhimattattā sabbattha saddhāvimuttotipi vuttaṁ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe saddhindriyassa adhimattattāyeva sesesu samādhindriyapaññindriyādhimattattepi sati saddhāvimuttoyeva nāma hotīti vadanti. **Kāyasakkhī hotī**ti aṭṭhasupi ṭhānesu kāyasakkhī nāma hoti. **Diṭṭhippatto hotī**ti saddhāvimutte vuttanayeneva veditabbaṁ.

Saddahanto vimuttoti saddhāvimuttoti saddhindriyassa adhimattattā sotāpattimaggakkhaṇe saddahanto catūsupi phalakkhaṇesu vimuttoti saddhāvimuttoti vuttaṁ hoti. Uparimaggattayakkhaṇe saddhāvimuttattaṁ idāni vakkhati. Sotāpattimaggakkhaṇe pana saddhānusārittaṁ pacchā vakkhati. **Phuṭṭhattā sacchikatoti kāyasakkhī**ti sukkhavipassakatte sati upacārajjhānaphassassa rūpārūpajjhānalābhitte sati rūpārūpajjhānaphassassa phuṭṭhattā nibbānaṁ sacchikatoti kāyasakkhī, nāmakāyena vuttappakāre jhānaphasse ca nibbāne ca sakkhīti vuttaṁ hoti. **Diṭṭhattā pattoti diṭṭhippatto**ti sotāpattimaggakkhaṇe sampayuttena paññindriyena paṭhamaṁ nibbānassa diṭṭhattā pacchāsotāpattiphalādivasena nibbānaṁ pattoti diṭṭhippatto, paññindriyasaṅkhātāya

diṭṭhiyā nibbānaṁ pattoti vuttaṁ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe pana dhammānusārittaṁ pacchā vakkhati. **Saddahanto vimuccatīti saddhāvimutto**ti saddhindriyassa adhimattattā sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggakkhaṇesu saddahanto vimuccatīti saddhāvimutto. Ettha vimuccamānopi āsaṁsāya bhūtavacanavasena "vimutto"ti vutto. **Jhānaphassan**ti tividhaṁ jhānaphassaṁ. "Jhānaphassan"ti-ādīni "dukkhā saṅkhārā"ti-ādīni ca paṭhamaṁ vuttaṁ dvayameva visesetvā vuttāni. **Ñātaṁ hotī**ti-ādīni heṭṭhā vuttatthāni. Ettha ca jhānalābhī puggalo samādhindriyassa anukūlāya dukkhānupassanāya eva vuṭṭhahitvā maggaphalāni pāpuṇātīti ācariyānaṁ adhippāyo.

Siyāti siyuṁ, bhaveyyunti attho. "Siyā"ti etaṁ vidhivacanameva. **Tayo puggalā**ti vipassanāniyamena indriyaniyamena ca vuttā tayo puggalā. **Vatthuvasenā**ti tīsu anupassanāsu ekeka-indriyavatthuvasena. **Pariyāyenā**ti teneva pariyāyena. Iminā vārena kiṁ dassitaṁ hoti? Heṭṭhā ekekissā anupassanāya ekekassa indriyassa ādhipaccaṁ yebhuyyavasena vuttanti ca, kadāci tīsupi anupassanāsu ekekasseva indriyassa ādhipaccaṁ hotīti ca dassitaṁ hoti. Atha vā pubbabhāgavipassanākkhaṇe tissannampi anupassanānaṁ sabbhāvato tāsu pubbabhāgavipassanāsu tesaṁ tesaṁ indriyānaṁ ādhipaccaṁ apekkhitvā maggaphalakkhaṇesu saddhāvimuttādīni nāmāni hontīti. Evaṁ hi vuccamāne heṭṭhā vuṭṭhānagāminivipassanāya upari ca kato indriyādhipaccapuggalaniyamo sukatoyeva niccaloyeva ca hoti. Anantaravāre **siyā**ti **aññoyevā**ti evaṁ[1] siyāti attho. Ettha pubbe vuttoyeva niyamo.

Idāni maggaphalavasena puggalavisesaṁ vibhajitvā dassetuṁ **aniccato manasikaroto -pa- sotāpattimaggaṁ paṭilabhatī**ti-ādimāha. Tattha saddhaṁ anussarati anugacchati, saddhāya vā nibbānaṁ anussarati anugacchatīti **saddhānusāri. Sacchikatan**ti paccakkhakataṁ. **Arahattan**ti arahattaphalaṁ. Paññāsaṅkhātaṁ dhammaṁ anussarati, tena vā dhammena nibbānaṁ anussaratīti **dhammānusārī.**

---

1. Etaṁ (Ka)

222. Puna aparehi pariyāyehi indriyattayavisesena puggalavisesaṁ vaṇṇetukāmo **ye hi kecī**ti-ādimāha. Tattha **bhāvitā vā**ti atīte bhāvayiṁsu vā. **Bhāventi vā**ti paccuppanne. **Bhāvissanti vā**ti anāgate. **Adhigatā vā**ti-ādi ekekantikaṁ purimassa purimassa atthavivaraṇatthaṁ vuttaṁ. **Phassitā vā**ti ñāṇaphusanāya phusiṁsu vā. **Vasippattā**ti issarabhāvaṁ pattā. **Pāramippattā**ti vosānaṁ pattā. **Vesārajjappattā**ti visāradabhāvaṁ pattā. Sabbattha saddhāvimuttādayo heṭṭhā vuttakkhaṇesuyeva, satipaṭṭhānādayo maggakkhaṇeyeva. **Aṭṭha vimokkhe**ti "rūpī rūpāni passatī"ti-ādike[1] paṭisambhidāmaggappattiyā eva pattā.

Tisso sikkhāti adhisīlasikkhā adhicittasikkhā adhipaññāsikkhā maggappattā eva sikkhamānā. **Dukkhaṁ parijānantī**ti-ādīni maggakkhaṇeyeva. **Pariññāpaṭivedhaṁ paṭivijjhatī**ti pariññāpaṭivedhena paṭivijjhati, pariññāya paṭivijjhitabbanti vā pariññāpaṭivedhaṁ. Evaṁ sesesupi. Sabbadhammādīhi visesetvā **abhiññāpaṭivedhā**dayo vuttā. **Sacchikiriyāpaṭivedho** pana maggakkhaṇeyeva nibbānapaccavekkhaṇañāṇasiddhivasena veditabboti. Evamidha pañca ariyapuggalā niddiṭṭhā honti, ubhatobhāgavimutto ca paññāvimutto cāti ime dve aniddiṭṭhā. Aññattha[2] pana "yo pana dukkhato manasikaronto passaddhibahulo samādhindriyaṁ paṭilabhati, so sabbattha kāyasakkhī nāma hoti, arūpajjhānaṁ pana patvā aggaphalaṁ[3] patto ubhatobhāgavimutto nāma hoti. Yo pana anattato manasikaronto vedabahulo paññindriyaṁ paṭilabhati, sotāpattimaggakkhaṇe dhammānusārī hoti, chasu ṭhānesu diṭṭhippatto, aggaphale paññāvimutto"ti vuttaṁ. Te idha kāyasakkhidiṭṭhippattehiyeva saṅgahitā. Atthato pana arūpajjhānena ceva ariyamaggena cāti ubhatobhāgena vimuttoti ubhatobhāgavimutto. Pajānanto vimuttoti paññāvimuttoti. Ettāvatā indriyapuggalavisesā niddiṭṭhā honti.

223-226. Idāni vimokkhapubbaṅgamameva vimokkhavisesaṁ puggalavisesañca dassetukāmo **aniccato manasikaroto**ti-ādimāha. Tattha **dve vimokkhā**ti appaṇihitasuññatavimokkhā. Aniccānupassanāgamanavasena hi animittavimokkhoti laddhanāmo maggo rāgadosamohapaṇidhīnaṁ

---

1. Khu 9. 231; Abhi 1. 65 piṭṭhesu. 2. Visuddhi 2. 297 piṭṭhe. 3. Maggaphalaṁ (Sī)

abhāvā saguṇato ca tesaṁyeva paṇidhīnaṁ abhāvā appaṇihitanti laddhanāmaṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ karotīti ārammaṇato ca appaṇihitavimokkhoti nāmampi labhati. Tathā rāgadosamohehi suññattā saguṇato ca rāgādīhiyeva suññattā suññatanti laddhanāmaṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ karotīti ārammaṇato ca suññatavimokkhoti nāmampi labhati. Tasmā te dve vimokkhā animittavimokkhanvayā nāma honti. Animittamaggato anaññepi aṭṭhannaṁ maggaṅgānaṁ ekekassa maggaṅgassa vasena sahajātādipaccayā ca hontīti veditabbā. Puna **dve vimokkhā**ti suññatānimittavimokkhā. Dukkhānupassanāgamanavasena hi appaṇihitavimokkhoti laddhanāmo maggo rūpanimittādīnaṁ rāganimittādīnaṁ niccanimittādīnañca abhāvā saguṇato ca tesaṁyeva nimittānaṁ abhāvā animittasaṅkhātaṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ karotīti ārammaṇato ca animittavimokkhoti nāmampi labhati. Sesaṁ vuttanayeneva yojetabbaṁ. Puna **dve vimokkhā**ti animitta-appaṇihitavimokkhā. Yojanā panettha vuttanayā eva.

Paṭivedhakāleti indriyānaṁ vuttakkameneva vuttaṁ. Maggakkhaṇaṁ pana muñcitvā vipassanākkhaṇe vimokkho nāma natthi. Paṭhamaṁ vuttoyevapana maggavimokkho "paṭivedhakāle"tivacanena visesetvā dassito. "Yo cāyaṁ puggalo saddhāvimutto"ti-ādikā dve vārā ca "aniccato manasikaronto sotāpattimaggaṁ paṭilabhatī"ti-ādiko vāro ca saṅkhitto, vimokkhavasena pana yojetvā vitthārato veditabbo. **Ye hi keci nekkhamman**ti-ādiko vāro vuttanayeneva veditabboti. Ettāvatā vimokkhapuggalavisesā niddiṭṭhā hontīti.

227. Puna vimokkhamukhāni ca vimokkhe ca anekadhā niddisitukāmo **aniccato manasikaronto**ti-ādimāha. Tattha **yathābhūtan**ti yathāsabhāvena. **Jānātī**ti ñāṇena jānāti. **Passatī**ti teneva ñāṇena cakkhunā viya passati. **Tadanvayenā**ti tadanugamanena, tassa paccakkhato ñāṇena diṭṭhassa anugamanenāti[1] attho. **Kaṅkhā pahīyatī**ti aniccānupassanāya niccāniccakaṅkhā, itarāhi itarakaṅkhā. **Nimittan**ti santatighanavinibbhogena niccasaññāya pahīnattā ārammaṇabhūtaṁ saṅkhāranimittaṁ yathābhūtaṁ jānāti. **Tena vuccati sammādassanan**ti tena yathābhūtajānanena taṁ ñāṇaṁ

1. Anumānenāti (Ka)

“sammādassanan”ti vuccati. **Pavattan**ti dukkhappattākāre sukhasaññaṁ ugghāṭetvā sukhasaññāya pahānena paṇidhisaṅkhātāya taṇhāya pahīnattā sukhasammatampi vipākapavattaṁ yathābhūtaṁ jānāti. **Nimittañca pavattañcā**ti nānādhātumanasikārasambhavena samūhaghanavinibbhogena ubhayathāpi attasaññāya pahīnattā saṅkhāranimittañca vipākapavattañca yathābhūtaṁ jānāti. **Yañca yathābhūtaṁ ñāṇan**ti-ādittayaṁ idāni vuttameva, na aññaṁ. **Bhayato upaṭṭhātī**ti niccasukha-attābhāvadassanato yathākkamaṁ taṁ taṁ bhayato upaṭṭhāti. **Yāca bhayatupaṭṭhāne paññā**ti[1] ādinā “udayabbayānupassanāñāṇaṁ bhaṅgānupassanāñāṇaṁ bhayatupaṭṭhānañāṇaṁ ādīnavānupassanāñāṇaṁ nibbidānupassanāñāṇaṁ muñcitukamyatāñāṇaṁ paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṁ saṅkhārupekkhāñāṇaṁ anulomañāṇan”ti vuttesu paṭipadāñāṇadassanavisuddhisaṅkhātesu navasu vipassanāñāṇesu bhayatupaṭṭhānasambandhena avatthābhedena bhinnāni ekaṭṭhāni tīṇi ñāṇāni vuttāni, na sesāni.

Puna tīsu anupassanāsu ante ṭhitāya anantarāya anattānupassanāya sambandhena tāya saha suññatānupassanāya ekaṭṭhataṁ dassetuṁ **yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanā**ti-ādimāha. Imāni hi dve ñāṇāni atthato ekameva, avatthābhedena pana bhinnāni. Yathā ca imāni, tathā aniccānupassānā ca animittānupassanā ca atthato ekameva ñāṇaṁ, dukkhānupassanā ca appaṇihitānupassanā ca atthato ekameva ñāṇaṁ, kevalaṁ avatthābhedeneva bhinnāni. Anattānupassanāsuññatānupassanānañca ekaṭṭhatāya vuttāya tesaṁ dvinnaṁ dvinnampi ñāṇānaṁ ekalakkhaṇattā ekaṭṭhatā vuttāva hotīti. **Nimittaṁ paṭisaṅkhā ñāṇaṁ uppajjatī**ti “saṅkhāranimittaṁ addhuvaṁ tāvakālikan”ti aniccalakkhaṇavasena jānitvā ñāṇaṁ uppajjati. Kāmañca na paṭhamaṁ jānitvā pacchā ñāṇaṁ uppajjati, vohāravasena pana “manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇan”ti-ādīni[2] viya evaṁ vuccati. Saddasatthavidūpi ca “ādiccaṁ pāpuṇitvā tamo vigacchatī”ti-ādīsu viya samānakālepi imaṁ padaṁ icchanti. Ekattanayena vā purimañca pacchimañca ekaṁ katvā evaṁ vuttanti veditabbaṁ. Iminā nayena itarasmimpi padadvaye attho veditabbo. **Muñcitukamyatā**dīnaṁ tiṇṇaṁ ñāṇānaṁ ekaṭṭhatā heṭṭhā vuttanayā eva.

---

1. Yañca bhayatupaṭṭhāne ñāṇanti (Sī) 2. Saṁ 2. 261; Ma 1. 326; Ma 3. 328 piṭṭhādīsu.

Nimittā cittaṁ vuṭṭhātīti saṅkhāranimitte dosadassanena tattha anallīnatāya saṅkhāranimittā cittaṁ vuṭṭhāti nāma. **Animitte cittaṁ pakkhandatī**ti saṅkhāranimittapaṭipakkhena animittasaṅkhāte nibbāne tanninnatāya cittaṁ pavisati. Sesānupassanādvayepi iminā nayena attho veditabbo. **Nirodhe nibbānadhātuyā**ti[1] idha vutteneva paṭhamānupassanādvayampi vuttameva hoti. Nirodhetipi pāṭho. **Bahiddhāvuṭṭhānavivaṭṭane paññā**ti vuṭṭhānasambandhena gotrabhuñāṇaṁ vuttaṁ. **Gotrabhū dhammā**ti gotrabhuñāṇameva. Itarathā hi ekaṭṭhatā na yujjati. "Asaṅkhatā dhammā, appaccayā dhammā"ti-ādīsu[2] viya vā catumaggavasena vā bahuvacanaṁ katanti veditabbaṁ. Yasmā vimokkhoti maggo, maggo ca dubhatovuṭṭhāno, tasmā tena sambandhena **yā ca dubhatovuṭṭhānavivaṭṭane paññā**ti-ādi vuttaṁ.

228. Puna vimokkhānaṁ nānākkhaṇānaṁ ekakkhaṇapariyāyaṁ dassetukāmo **katihākārehī**ti-ādimāha. Tattha **ādhipateyyaṭṭhenā**ti jeṭṭhakaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenā**ti patiṭṭhānaṭṭhena. **Abhinīhāraṭṭhenā**ti vipassanāvīthito nīharaṇaṭṭhena[1]. **Niyyānaṭṭhenā**ti nibbānupagamanaṭṭhena. **Aniccato manasikaroto**ti vuṭṭhānagāminivipassanākkhaṇeyeva. **Animitto vimokkho**ti maggakkhaṇeyeva. Esa nayo sesesu. **Cittaṁ adhiṭṭhātī**ti cittaṁ adhikaṁ katvā ṭhāti, cittaṁ patiṭṭhāpetīti adhippāyo. **Cittaṁ abhinīharatī**ti vipassanāvīthito[4] cittaṁ nīharati. **Nirodhaṁ nibbānaṁ niyyātī**ti nirodhasaṅkhātaṁ nibbānaṁ upagacchatīti evaṁ ākāranānattato catudhā nānākkhaṇatā dassitā.

Ekakkhaṇatāya **samodhānaṭṭhenā**ti ekajjhaṁ samosaraṇaṭṭhena. **Adhigamanaṭṭhenā**ti vindanaṭṭhena. **Paṭilābhaṭṭhenā**ti pāpuṇanaṭṭhena. **Paṭivedhaṭṭhenā**ti ñāṇena paṭivijjhanaṭṭhena. **Sacchikiriyaṭṭhenā**ti paccakkhakaraṇaṭṭhena. **Phassanaṭṭhenā**ti[5] ñāṇaphusanāya phusanaṭṭhena. **Abhisamayaṭṭhenā**ti abhimukhaṁ samāgamanaṭṭhena. Ettha "samodhānaṭṭhenā"ti mūlapadaṁ, sesāni adhigamavevacanāni. Tasmāyeva hi sabbesaṁ ekato vissajjanaṁ kataṁ. **Nimittā muccatī**ti niccanimittato muccati. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yato muccatī**ti yato nimittato muccati. **Tattha na paṇidahatī**ti tasmiṁ

1. Nirodhanibbānadhātuyāti (Sī)
2. Abhi 1. 4 piṭṭhe.
3. Vipassanāvidhito nīhāraṭṭhena (Sī)
4. Vipassanāvidhito (Sī)
5. Phusanaṭṭhenāti (Sī)

nimitte patthanaṁ na karoti. **Yattha na paṇidahatī**ti yasmiṁ nimitte na paṇidahati. **Tena suññο**ti tena nimittena suñño. **Yena suñño**ti yena nimittena suñño. **Tena nimittena animitto**ti iminā animittaṭṭho vutto.

Paṇidhiyā muccatīti paṇidhito muccati. "Paṇidhi muccatī"ti pāṭho[1] nissakkatthoyeva. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yattha na paṇidahatī**ti yasmiṁ dukkhe na paṇidahati. **Tena suñño**ti tena dukkhena suñño. **Yena suñño**ti yena dukkhanimittena suñño. **Yena nimittenā**ti yena dukkhanimittena. **Tattha na paṇidahatī**ti-iminā appaṇihitaṭṭho vutto. **Abhinivesā muccatī**ti-iminā vimokkhaṭṭho vutto. **Yena suñño**ti yena abhinivesanimittena suñño. **Yena nimittenā**ti yena abhinivesanimittena. **Yattha na paṇidahati, tena suñño**ti yasmiṁ abhinivesanimitte na paṇidahati, tena abhinivesanimittena suñño. Iminā suññataṭṭho vutto.

229. Puna aṭṭhavimokkhādīni niddisitukāmo **atthi vimokkho**ti-ādimāha. Tattha **niccato abhinivesā**ti-ādīni saññāvimokkhe vuttanayena veditabbāni. **Sabbābhinivesehī**ti vuttappakārehi abhinivesehi. Iti abhinivesamuccanavasena suññatavimokkhā nāma jātā, teyeva niccādinimittamuccanavasena animittavimokkhā, niccanti-ādipaṇidhīhi muccanavasena appaṇihitavimokkhā. Ettha ca **paṇidhi muccatī**ti sabbattha nissakkattho veditabbo. Paṇidhiyā muccatīti vā pāṭho. "Sabbapaṇidhīhi muccatī"ti cettha sādhakaṁ. Evaṁ tisso anupassanā tadaṅgavimokkhattā ca samucchedavimokkhassa paccayattā ca pariyāyena vimokkhāti vuttā.

230. **Tattha jātā**ti anantare vipassanāvimokkhepi sati imissā kathāya maggavimokkhādhikārattā tasmiṁ maggavimokkhe jātāti vuttaṁ hoti. **Anavajjakusalā**ti rāgādivajjavirahitā kusalā. Vicchedaṁ katvā vā pāṭho. **Bodhipakkhiyā dhammā**ti "cattāro satipaṭṭhānā cattāro sammappadhānā cattāro iddhipādā pañcindriyāni pañca balāni satta

1. Pāṭhe (Ka)

bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo"ti[1] vuttā sattatiṁsa bodhipakkhiyadhammā. **Idaṁ mukhan**ti idaṁ vuttappakāraṁ dhammajātaṁ ārammaṇato nibbānapavesāya mukhattā mukhaṁ nāmāti vuttaṁ hoti. **Tesaṁ dhammānan**ti tesaṁ bodhipakkhiyānaṁ dhammānaṁ. **Idaṁ vimokkhamukhan**ti nibbānaṁ vikkhambhanatadaṅgasamuccheda-paṭippassaddhinissaraṇavimokkhesu nissaraṇavimokkhova, "yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṁ dhammānaṁ aggamakkhāyatī"ti[2] vuttattā uttamaṭṭhena mukhañcāti vimokkhamukhaṁ. Vimokkhañca taṁ mukhañca vimokkhamukhanti kammadhārayasamāsavasena ayameva attho vutto. **Vimokkhañcā**ti ettha liṅgavipallāso kato. **Tīṇi akusalamūlānī**ti lobhadosamohā. **Tīṇi duccaritānī**ti kāyavacīmanoduccaritāni. **Sabbepi akusalā dhammā**ti akusalamūlehi sampayuttā duccaritehi sampayuttā ca asampayuttā ca sevitabbadomanassādīni ṭhapetvā sabbepi akusalā dhammā. **Kusalamūlasucaritāni** vuttapaṭipakkhena veditabbāni. **Sabbepi kusalā dhammā**ti vuttanayeneva sampayuttā asampayuttā ca vimokkhassa upanissayabhūtā sabbepi kusalā dhammā. Vivaṭṭakathā heṭṭhā vuttā. Vimokkhavivaṭṭasambandhena panettha sesavivaṭṭāpi vuttā. **Āsevanā**ti-ādito sevanā. **Bhāvanā**ti tasseva vaḍḍhanā. **Bahulīkamman**ti tasseva vasippattiyā punappunaṁ karaṇaṁ. Maggassa pana ekakkhaṇeyeva kiccasādhanavasena āsevanādīni veditabbāni. **Paṭilābho vā vipāko vā**ti-ādīni heṭṭhā vuttatthānevāti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Vimokkhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Gatikathāvaṇṇanā

231. Idāni tassā vimokkhuppattiyā hetubhūtaṁ hetusampattiṁ dassentena kathitāya gatikathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Duhetukapaṭisandhikassāpi hi "natthi jhānaṁ apaññassā"ti[3] vacanato jhānampi na uppajjati,

---

1. Ma 3. 27, 33; Khu 8. 75; Khu 11. 319 piṭṭhādīsu.
2. Khu 1. 254; Aṁ 1. 343 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 66 piṭṭhe Dhammapade.

kiṁ pana vimokkho. Tattha **gatisampattiyā**ti nirayatiracchānayoni-pettivisayamanussadevasaṅkhātāsu pañcasu gatīsu manussadevasaṅkhātāya gatisampattiyā. Etena purimā tisso gativipattiyo paṭikkhipati. Gatiyā sampatti gatisampatti, sugatīti vuttaṁ hoti. **Gatī**ti ca sahokāsā khandhā. Pañcasu ca gatīsu pettivisayaggahaṇeneva asurakāyopi gahito. **Devā**ti cha kāmāvacaradevā brahmāno ca. Devaggahaṇena asurāpi saṅgahitā. **Ñāṇasampayutte**ti ñāṇasampayuttapaṭisandhikkhaṇe. Khaṇopi hi ñāṇasampayuttayogena teneva vohārena vuttoti veditabbo. **Katinaṁ hetūnan**ti alobhādosāmohahetūsu katinaṁ hetūnaṁ. **Upapattī**ti upapajjanaṁ, nibbattīti attho.

Yasmā pana suddakulajātāpi tihetukā honti, tasmā te sandhāya paṭhamapucchā. Yasmā ca yebhuyyena mahāpuññā tīsu mahāsālakulesu jāyanti, tasmā tesaṁ tiṇṇaṁ kulānaṁ vasena tisso pucchā. Pāṭho pana saṅkhitto. Mahatī sālā etesanti mahāsālā, mahāgharā[1] mahāvibhavāti attho. Atha vā mahā sāro etesanti mahāsārāti vattabbe ra-kārassa la-kāraṁ katvā "mahāsālā"ti vuttaṁ. Khattiyā mahāsālā, khattiyesu vā mahāsālāti **khattiyamahāsālā.** Sesesupi eseva nayo. Tattha yassa khattiyassa gehe pacchimantena koṭisataṁ dhanaṁ nidhānagataṁ hoti, kahāpaṇānañca vīsati ambaṇāni divasaṁ valañje nikkhamanti, ayaṁ **khattiyamahāsālo** nāma. Yassa brāhmaṇassa gehe pacchimantena asītikoṭidhanaṁ nidhānagataṁ hoti, kahāpaṇānañca dasa ambaṇāni divasaṁ valañje nikkhamanti, ayaṁ **brāhmaṇamahāsālo** nāma. Yassa gahapatissa gehe pacchimantena cattālīsakoṭidhanaṁ nidhānagataṁ hoti, kahāpaṇānañca pañca ambaṇāni divasaṁ valañje nikkhamanti, ayaṁ **gahapatimahāsālo** nāma.

Rūpāvacarānaṁ arūpāvacarānañca ekantatihetukattā "ñāṇasampayutte"ti na vuttaṁ, manussesu pana duhetukāhetukānañca sabbhāvato, kāmāvacaresu devesu duhetukānañca sabbhāvato sesesu "ñāṇasampayutte"ti vuttaṁ. Ettha ca kāmāvacaradevā pañcakāmaguṇaratiyā kīḷanti, sarīrajutiyā ca jotantīti **devā,** rūpāvacarabrahmāno jhānaratiyā

---

1. Mahāsārā (Sī)

kīḷanti, sarīrajutiyā ca jotantīti devā, arūpāvacarabrahmāno jhānaratiyā kīḷanti, ñāṇajutiyā ca jotantīti devā.

232. **Kusalakammassa javanakkhaṇe**ti atītajātiyā idha tihetukapaṭisandhijanakassa tihetukāmāvarakusalakammassa ca javanavīthiyaṁ punappunaṁ uppattivasena sattavāraṁ javanakkhaṇe, pavattanakāleti attho. **Tayo hetū kusalā**ti alobho kusalahetu adoso kusalahetu amoho kusalahetu. **Gasmiṁ khaṇe jātacetanāyā**ti tasmiṁ vuttakkhaṇeyeva jātāya kusalacetanāya. **Sahajātapaccayā hontī**ti uppajjamānā ca saha-uppādanabhāvena upakārakā honti. **Tena vuccatī**ti tena sahajātapaccayabhāveneva vuccati. **Kusalamūlapaccayāpi saṅkhārā**ti ekacittakkhaṇikapaccayākāranayena vuttaṁ. "Saṅkhārā"ti ca bahuvacanena tattha saṅkhārakkhandhasaṅgahitā sabbe cetasikā gahitāti veditabbaṁ. Apisaddena saṅkhārapaccayāpi kusalamūlānītipi vuttaṁ hoti.

Nikantikkhaṇeti attano vipākaṁ dātuṁ paccupaṭṭhitakamme vā tathā paccupaṭṭhitakammena upaṭṭhāpite kammanimitte vā gatinimitte vā uppajjamānānaṁ nikantikkhaṇe. **Nikantī**ti nikāmanā patthanā. Āsannamaraṇassa hi mohena ākulacittattā avīcijālāyapi nikanti uppajjati, kiṁ pana sesesu nimittesu. **Dve hetū**ti lobho akusalahetu moho akusalahetu. Bhavanikanti pana paṭisandhi-anantaraṁ pavattabhavaṅgavīthito vuṭṭhitamattasseva attano khandhasantānaṁ ārabbha sabbesampi uppajjati. "Yassa vā pana yattha akusalā dhammā na uppajjittha, tassa tattha kusalā dhammā na uppajjitthāti āmantā"ti evamādi[1] idameva sandhāya vuttaṁ. **Tasmiṁ khaṇe jātacetanāyā**ti akusalacetanāya.

Paṭisandhikkhaṇeti tena kammena gahitapaṭisandhikkhaṇe. **Tayo hetū**ti alobho abyākatahetu adoso abyākatahetu amoho abyākatahetu. **Tasmiṁ khaṇe jātacetanāyā**ti vipākābyākatacetanāya. **Nāmarūpapaccayāpi viññāṇan**ti ettha tasmiṁ paṭisandhikkhaṇe tayo vipākahetū sesacetasikā ca nāmaṁ, hadayavatthu rūpaṁ.

1. Abhi 7. 15 piṭṭhe Dhammayamake.

Tato nāmarūpapaccayatopi paṭisandhiviññāṇaṁ pavattati. **Viññāṇapaccayāpi nāmarūpan**ti etthāpi nāmaṁ vuttappakārameva, rūpaṁ pana idha sahetukamanussapaṭisandhiyā adhippetattā gabbhaseyyakānaṁ vatthudasakaṁ kāyadasakaṁ bhāvadasakanti samatiṁsa rūpāni, saṁsedajānaṁ opapātikānañca paripuṇṇāyatanānaṁ cakkhudasakaṁ sotadasakaṁ ghānadasakaṁ jivhādasakañcāti samasattati rūpāni. Taṁ vuttappakāraṁ nāmarūpaṁ paṭisandhikkhaṇe paṭisandhiviññāṇapaccayā pavattati.

Pañcakkhandhāti ettha paṭisandhicittena paṭisandhikkhaṇe labbhamānāni rūpāni rūpakkhandho, sahajātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, sesacetasikā saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittaṁ viññāṇakkhandho. **Sahajātapaccayā hontī**ti cattāro arūpino khandhā aññamaññaṁ sahajātapaccayā honti, rūpakkhandhe cattāro mahābhūtā aññamaññaṁ sahajātapaccayā honti, arūpino khandhā ca hadayarūpañca aññamaññaṁ sahajātapaccayā honti, mahābhūtāpi upādārūpānaṁ sahajātapaccayā honti. **Aññamaññapaccayā hontī**ti aññamaññaṁ uppādanupatthambhanabhāvena upakārakā honti, cattāro arūpino khandhā ca aññamaññapaccayā honti, cattāro mahābhūtā aññamaññapaccayā honti. **Nissayapaccayā hontī**ti adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārakā honti, cattāro arūpino khandhā ca aññamaññaṁ nissayapaccayā hontīti sahajātā viya vitthāretabbā. **Vippayuttapaccayā hontī**ti ekavatthukādibhāvānupagamanena vipayuttabhāvena upakārakā honti, arūpino khandhā paṭisandhirūpānaṁ vippayuttapaccayā honti, hadayarūpaṁ arūpīnaṁ khandhānaṁ vippayuttapaccayo hoti. "Pañcakkhandhā"ti hettha evaṁ yathālābhavasena vuttaṁ.

Cattāro mahābhūtāti ettha tayo paccayā paṭhamaṁ vuttāyeva. **Tayo jīvitasaṅkhārā**ti āyu ca usmā ca viññāṇañca. **Āyū**ti rūpajīvitindriyaṁ arūpajīvitindriyañca. **Usmā**ti tejodhātu. **Viññāṇan**ti paṭisandhiviññāṇaṁ. Etāni hi uparūpari jīvitasaṅkhāraṁ saṅkharonti pavattentīti jīvitasaṅkhārā. **Sahajātapaccayā hontī**ti arūpajīvitindriyaṁ paṭisandhiviññāṇañca sampayuttakānaṁ khandhānañca hadayarūpassa ca aññamaññasahajātapaccayā honti, tejodhātu tiṇṇaṁ mahābhūtānaṁ aññamaññasahajātapaccayo hoti, upādārūpānaṁ sahajātapaccayova,

rūpajīvitindriyaṁ sahajātarūpānaṁ pariyāyena sahajātapaccayo hotīti veditabbaṁ. **Aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā hontī**ti dvayaṁ arūpajīvitindriyaṁ paṭisandhiviññāṇañca sampayuttakhandhānaṁ aññamaññapaccayā honti. Aññamaññanissayapaccayā hontīti vuttanayeneva yojetvā veditabbaṁ. **Vippayuttapaccayā hontī**ti arūpajīvitindriyaṁ paṭisandhiviññāṇañca paṭisandhirūpānaṁ vippayuttapaccayā honti. Rūpajīvitindriyaṁ pana aññamaññanissayavippayuttapaccayatte na yujjati. Tasmā "tayo jīvitasaṅkhārā"ti yathālābhavasena vuttaṁ. Nāmañca rūpañca vuttanayeneva catupaccayatte yojetabbaṁ. **Cuddasa dhammā**ti pañcakkhandhā, cattāro mahābhūtā, tayo jīvitasaṅkhārā, nāmañca rūpañcāti evaṁ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. Tesañca upari aññesañca sahajātādipaccayabhāvo vuttanayo eva. **Sampayuttapaccayā hontī**ti puna ekavatthuka-ekārammaṇa-ekuppāda-ekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā honti.

Pañcindriyānīti saddhindriyādīni. **Nāmañcā**ti idha vedanādayo tayo khandhā. **Viññāṇañcā**ti paṭisandhiviññāṇaṁ. Puna **cuddasa dhammā**ti cattāro khandhā, pañcindriyāni, tayo hetū, nāmañca viññāṇañcāti evaṁ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. **Aṭṭhavīsati dhammā**ti purimā ca cuddasa, ime ca cuddasāti aṭṭhavīsati. Idha rūpassāpi paviṭṭhattā sampayuttapaccayaṁ apanetvā vippayuttapaccayo vutto.

Evaṁ paṭisandhikkhaṇe vijjamānassa tassa tassa paccayuppannassa dhammassa taṁ taṁ paccayabhedaṁ dassetvā paṭhamaṁ niddiṭṭhe hetū nigametvā dassento **imesaṁ aṭṭhannaṁ hetūnaṁ paccayā upapatti hotī**ti āha. Kammāyūhanakkhaṇe tayo kusalahetū, nikantikkhaṇe dve akusalahetū, paṭisandhikkhaṇe tayo abyākatahetūti evaṁ aṭṭha hetū. Tattha tayo kusalahetū, dve akusalahetū ca idha paṭisandhikkhaṇe pavattiyā upanissayapaccayā honti. Tayo abyākatahetū yathāyogaṁ hetupaccayasahajātapaccayavasena paccayā honti. Sesavāresupi eseva nayo.

Arūpāvacarānaṁ pana rūpābhāvā **nāmapaccayāpi viññāṇaṁ, viññāṇapaccayāpi nāman**ti vuttaṁ. Rūpamissakacuddasakopi ca parihīno. Tassa parihīnattā "aṭṭhavīsati dhammā"ti vāro ca na labbhati.

233. Idāni vimokkhassa paccayabhūtaṁ tihetukapaṭisandhiṁ dassetvā teneva sambandhena duhetukapaṭisandhivisesañca dassetukāmo **gatisampattiyā ñāṇavippayutte**ti-ādimāha. **Kusalakammassa javanakkhaṇe**ti atītajātiyā idha paṭisandhijanakassa duhetukakusalakammassa vuttanayeneva javanakkhaṇe. **Dve hetū**ti ñāṇavippayuttattā alobho kusalahetu adoso kusalahetu. Dve abyākatahetūpi alobhādosāyeva.

Cattāri indriyānīti paññindriyavajjāni saddhindriyādīni catthāri. **Dvādasa dhammā**ti paññindriyassa amohahetussa ca parihīnattā dvādasa. Tesaṁ dvinnaṁyeva parihīnattā chabbīsati. **Channaṁ hetūnan**ti dvinnaṁ kusalahetūnaṁ, dvinnaṁ akusalahetūnaṁ, dvinnaṁ vipākahetūnanti evaṁ channaṁ hetūnaṁ. Rūpārūpāvacarā panettha ekantatihetukattā na gahitā. Sesaṁ paṭhamavāre vuttanayeneva veditabbaṁ. Imasmiṁ vāre duhetukapaṭisandhiyā duhetukakammasseva vuttattā tihetukakammena duhetukapaṭisandhi na hotīti vuttaṁ hoti. Tasmā yaṁ Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṁ[1] Tipiṭakamahādhammarakkhitattheravāde "tihetukakammena paṭisandhi tihetukāva hoti, duhetukāhetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukāhetukā hoti, tihetukā na hotī"ti vuttaṁ, taṁ imāya Pāḷiyā sameti. Yaṁ pana Tipiṭakacūḷanāgattherassa ca Moravāpivāsimahādattattherassa ca vādesu "tihetukakammena paṭisandhi tihetukāpi hoti duhetukāpi, ahetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukāpi hoti ahetukāpi, tihetukā na hotī"ti vuttaṁ, taṁ imāya Pāḷiyā viruddhaṁ viya dissati. Imissā kathāya hetu-adhikārattā ahetukapaṭisandhi na vuttāti.

Gatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Kammakathāvaṇṇanā

234. Idāni tassā hetusampattiyā paccayabhūtaṁ kammaṁ dassentena kathitāya kammakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha **ahosi kammaṁ ahosi kammavipāko**ti-ādīsu atītabhavesu katassa kammassa

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 307 piṭṭhādīsu.

atītabhavesuyeva vipakkavipākaṁ gahetvā "ahosi kammaṁ ahosi kammavipāko"ti vuttaṁ. Tasseva atītassa kammassa diṭṭhadhammavedanīyassa upapajjavedanīyassa ca paccayavekallena atītabhavesuyeva avipakkavipākañca atīteyeva parinibbutassa ca diṭṭhadhammavedanīya-upapajjavedanīya-aparapariyāyavedanīyassa[1] kammassa avipakkavipākañca gahetvā **ahosi kammaṁ nāhosi kammavipāko**ti vuttaṁ. Atītasseva kammassa avipakkavipākassa paccuppannabhave paccayasampattiyā vipaccamānaṁ vipākaṁ gahetvā **ahosi kammaṁ atthi kammavipāko**ti vuttaṁ. Atītasseva kammassa atikkantavipākakālassa ca paccuppannabhave parinibbāyantassa ca avipaccamānaṁ vipākaṁ gahetvā **ahosi kammaṁ natthi kammavipāko**ti vuttaṁ. Atītasseva kammassa vipākārahassa avipakkavipākassa anāgate bhave paccayasampattiyā vipaccitabbaṁ vipākaṁ gahetvā **ahosi kammaṁ bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ. Atītasseva kammassa atikkantavipākakālassa ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa ca[2] avipaccitabbaṁ vipākaṁ gahetvā[3] **ahosi kammaṁ na bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ. Evaṁ atītakammaṁ atītapaccuppannānāgatavipākāvipākavasena chadhā dassitaṁ.

Paccuppannabhave katassa diṭṭhadhammavedanīyassa kammassa idheva vipaccamānaṁ vipākaṁ gahetvā **atthi kammaṁ atthi kammavipāko**ti vuttaṁ. Tasseva paccuppannassa kammassa paccayavekallena idha avipaccamānañca diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha avipaccamānañca vipākaṁ gahetvā **atthi kammaṁ natthi kammavipāko**ti vuttaṁ. Paccuppannasseva kammassa upapajjavedanīyassa ca aparapariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave vipaccitabbaṁ vipākaṁ gahetvā **atthi kammaṁ bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ. Paccuppannasseva kammassa upapajjavedanīyassa paccayavekallena anāgatabhave avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyitabbassa aparapariyāyavedanīyassa avipaccitabbañca vipākaṁ gahetvā **atthi kammaṁ na bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ. Evaṁ paccuppannakammaṁ paccuppannānāgatavipākāvipākavasena catudhā dassitaṁ.

Anāgatabhave kātabbassa kammassa anāgatabhave vipaccitabbaṁ vipākaṁ gahetvā **bhavissati kammaṁ bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ. Tasseva

1. Aparāpariyavedanīyassa (Sī, Ka, Visuddhi 2. 236 piṭṭhe ca)
2. Parinibbāyantassa ca (Sī)
3. Avipākaṁ gahetvā (Sī)

anāgatassa kammassa paccayavekallena avipaccitabbañca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbañca vipākaṁ gahetvā **bhavissati kammaṁ na bhavissati kammavipāko**ti vuttaṁ. Evaṁ anāgatakammaṁ anāgatavipākāvipākavasena dvidhā dassitaṁ. Taṁ sabbaṁ ekato katvā dvādasavine kammaṁ dassitaṁ hoti.

Imasmiṁ ṭhāne ṭhatvā tīṇi kammacatukkāni āharitvā vuccanti—tesu hi vuttesu ayamattho pākaṭataro bhavissatīti. Catubbidhaṁ hi kammaṁ diṭṭhadhammavedanīyaṁ upapajjavedanīyaṁ aparapariyāyavedanīyaṁ ahosikammanti. Tesu ekajavanavīthiyaṁ sattasu cittesu kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā **diṭṭhadhammavedanīyakammaṁ** nāma. Taṁ imasmiṁyeva attabhāve vipākaṁ deti. Tathā asakkontaṁ pana "ahosi kammaṁ nāhosi kammavipāko, na bhavissati kammavipāko, natthi kammavipāko"ti imassa tikassa vasena **ahosikammaṁ** nāma hoti. Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā **upapajjavedanīyakammaṁ** nāma. Taṁ anantare attabhāve vipākaṁ deti. Tathā asakkontaṁ vuttanayeneva ahosikammaṁ nāma hoti. Ubhinnaṁ antare pana pañcajavanacetanā aparapariyāyavedanīyakammaṁ nāma. Taṁ anāgate yadā okāsaṁ labhati, tadā vipākaṁ deti. Sati saṁsārappavattiyā ahosikammaṁ nāma na hoti.

Aparampi catubbidhaṁ kammaṁ yaggarukaṁ yabbahulaṁ yadāsannaṁ kaṭattā vā pana kammanti. Tattha kusalaṁ vā hotu akusalaṁ vā, garukāgarukesu yaṁ garukaṁ mātughātādikammaṁ vā mahaggatakammaṁ vā, tadeva paṭhamaṁ vipaccati. Tathā bahulābahulesupi yaṁ bahulaṁ hoti susīlyaṁ vā dussīlyaṁ vā, tadeva paṭhamaṁ vipaccati. Yadāsannaṁ nāma maraṇakāle anussaritakammaṁ vā katakammaṁ vā. Yaṁ hi āsannamaraṇe[1] anussarituṁ sakkoti kātuṁ vā, teneva upapajjati. Etehi pana tīhi muttaṁ punappunaṁ laddhāsevanaṁ kaṭattā vā pana kammaṁ nāma hoti. Tesaṁ abhāve taṁ paṭisandhiṁ ākaḍḍhati.

Aparaṁ vā catubbidhaṁ kammaṁ janakaṁ upatthambhakaṁ upapīḷakaṁ upaghātakanti. Tattha **janakaṁ** nāma kusalampi hoti akusalampi. Taṁ paṭisandhiyaṁ pavattepi

1. Āsannamaraṇo (Sī, Ka)

rūpārūpavipākaṁ janeti. **Upatthambhakaṁ** pana janetuṁ na sakkoti, aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṁ upatthambheti, addhānaṁ pavatteti. **Upapīḷakaṁ** aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṁ pīḷeti bādhati, addhānaṁ pavattituṁ na deti. **Upaghātakaṁ** pana kusalampi akusalampi samānaṁ aññaṁ dubbalakammaṁ ghātetvā tassa vipākaṁ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṁ karoti. Evaṁ pana kammena kate okāse taṁ vipākaṁ uppannaṁ nāma vuccati.

Iti imesaṁ dvādasannaṁ kammānaṁ kammantarañca vipākantarañca Buddhānaṁ kammavipākañāṇasseva yāthāvasarasato pākaṭaṁ hoti asādhāraṇaṁ sāvakehi. Vipassakena pana kammantaraṁ vipākantarañca ekadesato jānitabbaṁ. Tasmā ayaṁ mukhamatthadassanena kammaviseso pakāsitoti.

235. Evaṁ suddhikakammavasena paṭhamavāraṁ vatvā tadeva kammaṁ dvidhā vibhajitvā kusalākusalādiyugalavasena dasahi pariyāyehi apare dasa vārā vuttā. Tattha ārogyaṭṭhena **kusalaṁ,** anārogyaṭṭhena **akusalaṁ,** idaṁ dukaṁ jātivasena vuttaṁ. Akusalameva rāgādidosasaṁyogena **sāvajjaṁ,** kusalaṁ tadabhāvena **anavajjaṁ.** Akusalaṁ aparisuddhattā, kaṇhābhijātihetuttā vā **kaṇhaṁ,** kusalaṁ parisuddhattā, sukkābhijātihetuttā vā **sukkaṁ.** Kusalaṁ sukhavuddhimattā **sukhudrayaṁ,** akusalaṁ dukkhavuddhimattā **dukkhudrayaṁ.** Kusalaṁ sukhaphalavattā **sukhavipākaṁ,** akusalaṁ dukkhaphalavattā **dukkhavipākan**ti evametesaṁ nānākāro veditabboti.

Kammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Vipallāsakathāvaṇṇanā

236. Idāni tassa kammassa paccayabhūte vipallāse dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya vipallāsakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva **saññāvipallāsā**ti saññāya vipallatthabhāvā viparītabhāvā, viparītasaññāti attho. Sesadvayesupi eseva nayo. Cittakiccassa dubbalaṭṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccassa balavakāle **saññāvipallāso.** Diṭṭhivirahitasseva akusalacittassa

sakakiccassa balavakāle **cittavipallāso.** Diṭṭhisampayutte citte **diṭṭhivipallāso.** Tasmā sabbadubbalo saññāvipallāso, tato balavataro cittavipallāso, sabbabalavataro diṭṭhivipallāso. Ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṁ viya hi saññā ārammaṇassa upaṭṭhānākāramattaggahaṇato. Gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṁ viya cittaṁ lakkhaṇapaṭivedhassāpi sampāpanato. Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṁ viya diṭṭhi abhinivissa parāmasanato. **Anicce niccanti saññāvipallāso**ti anicce vatthusmiṁ "niccaṁ idan"ti evaṁ gahetvā uppajjanakasaññā saññāvipallāso. Iminā nayena sabbapadesu attho veditabbo. **Na saññāvipallāso na cittavipallāso na diṭṭhivipallāso**ti catūsu vatthūsu dvādasannaṁ vipallāsaggāhānaṁ abhāvā yāthāvaggahaṇaṁ vuttaṁ.

Gāthāsu **anattani ca attā**ti anattani attāni evaṁsaññinoti attho. **Micchādiṭṭhihatā**ti na kevalaṁ saññinova, saññāya viya uppajjamānāya micchādiṭṭhiyāpi hatā. **Khittacittā**ti saññādiṭṭhīhi viya uppajjamānena khittena vibbhantena cittena samannāgatā. **Visaññino**ti desanāmattametaṁ, viparītasaññācittadiṭṭhinoti attho. Atha vā saññāpubbaṅgamattā diṭṭhiyā paṭhamaṁ catūhi padehi saññāvipallāso vutto, tato **micchādiṭṭhihatā**ti diṭṭhivipallāso, **khittacittā**ti cittavipallāso. **Visaññino**ti tīhi vipallāsaggāhehi pakatisaññāvirahitā mohaṁ gatā "mucchito visavegena, visaññī samapajjathā"ti ettha[1] viya. **Te yogayuttā mārassā**ti te janā sattā mārassa yoge yuttā nāma honti. **Ayogakkhemino**ti catūhi yogehi ītīhi khemaṁ nibbānaṁ appattā. **Sattā gacchanti saṁsāran**ti teyeva puggalā saṁsāraṁ saṁsaranti. Kasmā? **Jātimaraṇagāmino** hi te, tasmā saṁsarantīti attho. **Buddhā**ti catusaccabuddhā sabbaññuno. Kālattayasādhāraṇavasena bahuvacanaṁ. **Lokasmin**ti okāsaloke. **Pabhaṅkarā**ti lokassa paññālokaṁ karā. **Imaṁ dhammaṁ pakāsentī**ti vipallāsappahānaṁ dhammaṁ jotenti. **Dukkhūpasamagāminan**ti dukkhavūpasamaṁ nibbānaṁ gacchantaṁ. **Tesaṁ sutvānā**ti tesaṁ Buddhānaṁ dhammaṁ sutvāna. **Sappaññā**ti bhabbabhūtā paññavanto. **Sacittaṁ paccaladdhū**ti vipallāsavajjitaṁ sakacittaṁ paṭilabhitvā. Paṭi-aladdhūti padacchedo. Atha vā paṭilabhiṁsu

1. Khu 6. 177 piṭṭhe Jātake.

paṭi-aladdhunti padacchedo. **Aniccato dakkhun**ti[1] aniccavaseneva addasaṁsu. **Anattani anattā**ti anattānaṁ anattāti addakkhuṁ. Atha vā anattani vatthusmiṁ attā natthīti addakkhuṁ. **Sammādiṭṭhisamādānā**ti gahitasammādassanā. **Sabbaṁ dukkhaṁ upaccagun**ti sakalaṁ vaṭṭadukkhaṁ samatikkantā.

Pahīnāpahīnapucchāya **diṭṭhisampannassā**ti sotāpannassa. **Dukkhe sukhanti saññā uppajjati. Cittaṁ uppajjatī**ti mohakālussiyassa appahīnattā saññāmattaṁ vā cittamattaṁ vā uppajjati, anāgāmissapi uppajjati, kiṁ pana sotāpannassa. Ime dve Arahatoyeva pahīnā. **Asubhe subhanti saññā uppajjati. Cittaṁ** uppajjatīti sakadāgāmissapi uppajjati, kiṁ pana sotāpannassa. Ime dve anāgāmissa pahīnāti Aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Tasmā idaṁ dvayaṁ sotāpannasakadāgāmino sandhāya vuttanti veditabbaṁ. Anāgāmino kāmarāgassa pahīnattā "asubhe subhan"ti saññācittavipallāsānañca pahānaṁ vuttanti veditabbaṁ. **Dvīsu vatthūsū**ti-ādīhi padehi pahīnāpahīne nigametvā dasseti. Tattha "anicca niccan"ti, "anattani attā"ti imesu dvīsu vatthūsu cha vipallāsā pahīnā. "Dukkhe sukhan"ti, "asubhe subhan"ti imesu dvīsu vatthūsu dve diṭṭhivipallāsā pahīnā. Kesuci potthakesu dveti paṭhamaṁ likhītaṁ, pacchā chāti. **Catūsu vatthūsū**ti cattāri ekato katvā vuttaṁ. **Aṭṭhā**ti dvīsu cha, dvīsu dveti aṭṭha. **Cattāro**ti dukkhāsubhavatthūsu ekekasmiṁ dve dve saññācittavipallāsāti cattāro. Kesuci potthakesu "cha dvīsū"ti vuttaṭṭhānesupi evameva likhitanti.

Vipallāsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Maggakathāvaṇṇanā

237. Idāni tesaṁ tiṇṇaṁ vipallāsānaṁ pahānakaraṁ ariyamaggaṁ dassentena kathitāya maggakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha **maggoti kenaṭṭhena maggo**ti yo Buddhasāsane maggoti vuccati, so kenaṭṭhena maggo nāma hotīti attho. **Micchādiṭṭhiyā pahānāyā**ti-ādīsu

---

1. Aniccataddakkhunti (Ka)

dasasu pariyāyesu paṭhamo paṭhamo tassa tassa maggaṅgassa ujuvipaccanīkavasena vutto. **Maggo ceva hetu cā**ti tassa tassa kiccassa karaṇāya paṭipadaṭṭhena maggo, sampāpakaṭṭhena hetu. Tena maggassa paṭipadaṭṭho sampāpakaṭṭho ca vutto hoti. "Ayaṁ maggo ayaṁ paṭipadā"ti-ādīsu[1] hi paṭipadā maggo, "maggassa niyyānaṭṭho hetuṭṭho"ti-ādīsu[2] sampāpako hetu. Evaṁ dvīhi dvīhi padehi "maggoti kenaṭṭhena maggo"ti pucchāya vissajjanaṁ kataṁ hoti. **Sahajātānaṁ dhammānaṁ upatthambhanāyā**ti attanā sahajātānaṁ arūpadhammānaṁ sahajāta-aññamaññanissayādibhāvena upatthambhanabhāvāya. **Kilesānaṁ pariyādānāyā**ti taṁtaṁmaggavajjhānaṁ vuttāvasesakilesānaṁ khepanāya. **Paṭivedhādivisodhanāyā**ti ettha yasmā "ko cādi kusalānaṁ dhammānaṁ, sīlañca suvisuddhaṁ diṭṭhi ca ujukā"ti[3] vacanato sīlañca diṭṭhi ca saccapaṭivedhassa ādi. So ca ādimaggakkhaṇe visujjhati. Tasmā "paṭivedhādivisodhanāyā"ti vuttaṁ. **Cittassa adhiṭṭhānāyā**ti sampayuttacittassa sakakicce patiṭṭhānāya. **Cittassa vodānāyā**ti cittassa parisuddhabhāvāya. **Visesādhigamāyā**ti lokiyato visesapaṭilābhāya. **Uttari paṭivedhāyā**ti lokiyato uttari paṭivijjhanatthāya. **Saccābhisamayāyā**ti catunnaṁ saccānaṁ ekābhisamayāya kiccanipphattivasena ekapaṭivedhāya. **Nirodhe patiṭṭhāpanāyā**ti cittassa vā puggalassa vā nibbāne patiṭṭhāpanatthāya. Sakadāgāmimaggakkhaṇādīsu aṭṭha maggaṅgāni ekato katvā taṁtaṁmaggavajjhakilesappahānaṁ vuttaṁ. Evaṁ vacane kāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva. Yasmā uparūparimaggenāpi suṭṭhu ādivisodhanā suṭṭhu cittavodānañca hoti, tasmā tānipi padāni vuttāni.

Dassanamaggoti-ādīhi yāva pariyosānā tassa dhammassa lakkhaṇavasena maggaṭṭho vutto. Tāni sabbānipi padāni abhiññeyyaniddese vuttatthāneva. Evamettha yathāsambhavaṁ lokiyalokuttaro maggo niddiṭṭho. **Hetuṭṭhena maggo**ti ca aṭṭhaṅgiko maggo niddiṭṭho. Nippariyāyamaggattā cassa puna "maggo"ti na vuttaṁ. **Ādhipateyyaṭṭhena indriyā**ti-ādīni ca indriyādīnaṁ atthavasena vuttāni, na maggaṭṭhavasena. **Saccānī**ti cettha saccañāṇāni. Sabbepi te dhammā nibbānassa paṭipadaṭṭhena **maggo.** Ante vuttaṁ

---

1. Saṁ 3. 6, 23 piṭṭhādīsu. 2. Khu 9. 294 piṭṭhe. 3. Saṁ 3. 124, 143 piṭṭhādīsu.

nibbānaṁ pana saṁsāradukkhābhibhūtehi dukkhanissaraṇatthikehi sappurisehi maggīyati gavesīyatīti **maggo**ti vuttanti veditabbanti.

Maggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Maṇḍapeyyakathāvaṇṇanā

238. Idāni tassa maggassa maṇḍapeyyattaṁ dassentena kathitāya Bhagavato vacanekadesapubbaṅgamāya maṇḍapeyyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha **maṇḍapeyyan**ti yathā sampannaṁ nimmalaṁ vippasannaṁ sappi sappimaṇḍoti vuccati, evaṁ vippasannaṭṭhena maṇḍo, pātabbaṭṭhena peyyaṁ[1]. Yaṁ hi pivitvā antaravīthiyaṁ patitā visaññino attano sāṭakādīnampi assāmikā honti, taṁ pasannampi na pātabbaṁ. Mayhaṁ pana idaṁ sikkhattayasaṅgahitaṁ sāsanabrahmacariyaṁ sampannattā nimmalattā vippasannattā maṇḍañca hitasukhāvahattā peyyañcāti maṇḍapeyyanti dīpeti. Maṇḍo peyyo etthāti maṇḍapeyyaṁ. Kiṁ taṁ? Sāsana**brahmacariyaṁ.** Kasmā sikkhattayaṁ brahmacariyaṁ nāma? Uttamaṭṭhena nibbānaṁ brahmaṁ nāma, sikkhattayaṁ nibbānatthāya pavattanato brahmatthāya cariyāti brahmacariyanti vuccati. Sāsanabrahmacariyanti taṁyeva. **Satthā sammukhībhūto**ti idamettha kāraṇavacanaṁ. Yasmā pana Satthā sammukhībhūto, tasmā vīriyapayogaṁ katvā pivathetaṁ maṇḍaṁ. Bāhirakaṁ hi bhesajjamaṇḍaṁ vejjassa asammukhā pivantānaṁ pamāṇaṁ vā uggamananiggamanaṁ vā na jānāmāti āsaṅkā hoti. Vejjassa sammukhā pana vejjo jānissatīti nirāsaṅkā pivanti. Evamevaṁ amhākañca Dhammassāmī Satthā sammukhībhūtoti vīriyaṁ katvā pivathāti maṇḍapāne sanniyojeti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṁ anusāsatīti Satthā. Apica "Satthā Bhagavā satthavāho"ti-ādinā[2] niddesanayenapettha attho veditabbo. Sandissamāno mukho bhūtoti sammukhībhūto.

Maṇḍapeyyaniddese **tidhattamaṇḍo**ti tidhābhāvo tidhattaṁ. Tidhattena maṇḍo tidhattamaṇḍo, tividhena maṇḍoti attho. **Satthari sammukhībhūte**ti idaṁ sabbākāraparipuṇṇamaṇḍattayadassanatthaṁ vuttaṁ. Parinibbutepi

---

1. Peyyo (Ka)

2. Khu 7. 353 piṭṭhe Mahāniddese.

pana Satthari ekadesena maṇḍattayaṁ pavattatiyeva. Teneva cassa niddese "Satthari sammukhībhūte"ti avatvā **katamo desanāmaṇḍo**ti-ādi vuttanti veditabbaṁ.

Desanāmaṇḍoti dhammadesanā eva maṇḍo. **Paṭiggahamaṇḍo**ti desanāpaṭiggāhako eva maṇḍo. **Brāhmacariyamaṇḍo**ti maggabrahmacariyameva maṇḍo.

Ācikkhanāti desetabbānaṁ saccādīnaṁ imāni nāmānīti nāmavasena kathanā. **Desanā**ti dassanā. **Paññāpanā**ti jānāpanā, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. Āsanaṁ ṭhapento hi "āsanaṁ paññāpetī"ti vuccati. **Paṭṭhapanā**ti paññapanā, pavattanāti attho, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. **Vivaraṇā**ti vivaṭakaraṇaṁ, vivaritvā dassanāti attho. **Vibhajanā**ti vibhāgakiriyā, vibhāgato dassanāti attho. **Uttānīkamman**ti pākaṭabhāvakaraṇaṁ. Atha vā **ācikkhanā**ti desanādīnaṁ channaṁ padānaṁ mūlapadaṁ. Desanādīni cha padāni tassa atthavivaraṇatthaṁ vuttāni. Tattha **desanā**ti ugghaṭitaññūnaṁ vasena saṅkhepato paṭhamaṁ uddesavasena desanā. Ugghaṭitaññu hi saṅkhepena vuttaṁ paṭhamaṁ vuttañca paṭivijjhanti. **Paññāpanā**ti vipañcitaññūnaṁ vasena tesaṁ cittatosanena buddhinisānena ca[1] paṭhamaṁ saṅkhittassa vitthārato niddesavasena paññāpanā. **Paṭṭhapanā**ti tesaṁyeva niddiṭṭhassa niddesassa paṭiniddesavasena vitthārataravacanena[2] paññāpanā. **Vivaraṇā**ti niddiṭṭhassāpi punappunaṁ vacanena vivaraṇā. **Vibhajanā**ti punappunaṁ vuttassāpi vibhāgakaraṇena vibhajanā. **Uttānīkamman**ti vivaṭassa vitthārataravacanena, vibhattassa ca nidassanavacanena uttānīkaraṇaṁ. Ayaṁ desanā neyyānampi paṭivedhāya hoti. **Yevāpanaññepi kecī**ti Piyaṅkaramātādikā vinipātikā gahitā. **Viññātāro**ti paṭivedhavasena lokuttaradhammaṁ viññātāro. Ete hi bhikkhu-ādayo paṭivedhavasena dhammadesanaṁ paṭigganhantīti **paṭiggahā. Ayamevā**ti-ādīni paṭhamañāṇaniddese vuttatthāni. Ariyamaggo nibbānena saṁsandanato brahmatthāya cariyāti **brahmacariyan**ti vuccati.

239. Idāni **adhimokkhamaṇḍo**ti-ādīhi tasmiṁ maggakkhaṇe vijjamānāni indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgāni maṇḍapeyyavidhāne yojetvā dasseti.

---

1. Buddhinisāmanena ca (Gaṇṭhipade)   2. Vitthārakaraṇena (Sī)

Tattha **adhimokkhamaṇḍo**ti adhimokkhasaṅkhāto maṇḍo. **Kasaṭo**ti pasādavirahito āvilo. **Chaḍḍetvā**ti samucchedavasena pahāya. **Saddhindriyassa adhimokkhamaṇḍaṁ pivatīti maṇḍapeyyan**ti saddhindriyato adhimokkhamaṇḍassa anaññattepi sati aññaṁ viya katvā vohāravasena vuccati, yathā loke nisadapotako nisadapotasarīrassa anaññattepi sati nisadapotassa sarīranti vuccati, yathā ca Pāḷiyaṁ "phusitattan"ti-ādīsu[1] dhammato anaññopi bhāvo añño viya vutto, yathā ca Aṭṭhakathāyaṁ "phusanalakkhaṇo phasso"ti-ādīsu[2] dhammato anaññampi lakkhaṇaṁ aññaṁ viya vuttaṁ, evamidanti veditabbaṁ. **Pivatī**ti cettha taṁsamaṅgipuggaloti vuttaṁ hoti. Taṁsamaṅgipuggalo taṁ maṇḍaṁ pivatīti katvā tena puggalena so maṇḍo pātabbato maṇḍapeyyaṁ nāma hotīti vuttaṁ hoti. "Maṇḍapeyyo"ti ca vattabbe "maṇḍapeyyan"ti liṅgavipallāso kato. Sesānampi iminā nayena attho veditabbo. Apubbesu pana **pariḷāho**ti pīṇanalakkhaṇāya pītiyā paṭipakkho kilesasantāpo. **Duṭṭhullan**ti upasamapaṭipakkho kilesavasena oḷārikabhāvo asantabhāvo. **Appaṭisaṅkhā**ti paṭisaṅkhānapaṭipakkho kilesavasena asamavāhitabhāvo.

240. Puna aññena pariyāyena maṇḍapeyyavidhiṁ niddisitukāmo **atthi maṇḍo**ti-ādimāha. Tattha **tatthā**ti tasmiṁ saddhindriye. **Attharaso**ti-ādīsu saddhindriyassa adhimuccanaṁ attho, saddhindriyaṁ dhammo, tadeva nānākilesehi vimuttattā vimutti, tassa atthassa sampatti **attharaso.** Tassa dhammassa sampatti **dhammaraso.** Tassā vimuttiyā sampatti **vimuttiraso.** Atha vā atthapaṭilābharati attharaso, dhammapaṭilābharati dhammaraso, vimuttipaṭilābharati vimuttiraso. **Ratī**ti ca taṁsampayuttā, tadārammaṇā vā pīti. Iminā nayena sesapadesupi attho veditabbo. Imasmiṁ pariyāye maṇḍassa peyyaṁ maṇḍapeyyanti attho vutto hoti.

Evaṁ indriyādibodhipakkhiyadhammapaṭipāṭiyā indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgānaṁ vasena maṇḍapeyyaṁ dassetvā puna ante ṭhitaṁ brahmacariyamaṇḍaṁ dassento maggassa padhānattā maggaṁ pubbaṅgamaṁ katvā uppaṭipāṭivasena maggaṅgabojjhaṅgabala-indriyāni

---

1. Abhi 1. 18, 91 piṭṭhādīsu. 2. Abhi-Ṭṭha 1. 151 piṭṭhe.

dassesi. **Ādhipateyyaṭṭhena indriyā maṇḍo**ti-ādayo yathāyogaṁ lokiyalokuttarā maṇḍā. Taṁ heṭṭhā vuttanayena veditabbaṁ. **Tathaṭṭhena saccā maṇḍo**ti ettha pana dukkhasamudayānaṁ maṇḍattābhāvā Mahāhatthipadasutte[1] viya saccañāṇāni saccāti vuttanti veditabbaṁ.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Maṇḍapeyyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Mahāvaggavaṇṇanā.

1. Ma 1. 242 piṭṭhe.

2. Yuganaddhavagga

1. Yuganaddhakathāvaṇṇanā

1. Idāni maṇḍapeyyaguṇassa ariyamaggassa yuganaddhaguṇaṁ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya yuganaddhakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Yasmā pana Dhammasenāpati Dhammarāje dharamāneyeva Dhammarājassa parinibbānasaṁvacchare parinibbuto, tasmā dhammarāje dharamāneyeva Dhammabhaṇḍāgārikena desitaṁ idaṁ suttantaṁ tasseva sammukhā sutvā **evaṁ me sutan**ti-ādimāhāti veditabbaṁ. Tattha **āyasmā**ti piyavacanaṁ garuvacanaṁ[1] sagāravasappatissavacanaṁ[2], āyumāti attho. **Ānando**ti tassa therassa nāmaṁ. So hi jāyamānoyeva kule Ānandaṁ bhusaṁ tuṭṭhiṁ akāsi. Tasmāssa "Ānando"ti nāmaṁ katanti veditabbaṁ. **Kosambiyan**ti evaṁnāmake nagare. Tassa hi nagarassa ārāmapokkharaṇī-ādīsu tesu tesu ṭhānesu kosambarukkhā ussannā ahesuṁ, tasmā taṁ Kosambīti saṅkhaṁ agamāsi. "Kusambassa isino assamato avidūre māpitattā"ti eke.

Ghositārāmeti Ghositaseṭṭhinā kārite ārāme. Kosambiyaṁ hi tayo seṭṭhino ahesuṁ Ghositaseṭṭhi Kukkuṭaseṭṭhi Pāvārikaseṭṭhīti. Te tayopi "loke Buddho uppanno"ti sutvā pañcahi pañcahi sakaṭasatehi dānūpakaraṇāni gāhāpetvā Sāvatthiṁ gantvā Jetavanusamīpe khandhāvāraṁ bandhitvā Satthu santikaṁ gantvā vanditvā paṭisanthāraṁ katvā nisinnā Satthu dhammadesanaṁ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhahitvā Satthāraṁ nimantetvā Buddhappamukhassa bhikkhusaṁghassa aḍḍhamāsamattaṁ mahādānaṁ datvā Bhagavato pādamūle nipajjitvā sakajanapadagamanatthaṁ Bhagavantaṁ yācitvā "suññāgāre kho gahapatayo Tathāgatā abhiramantī"ti Bhagavatā vutte "dinnā no Bhagavatā paṭiññā"ti ñatvā ativiya tuṭṭhā Dasabalaṁ vanditvā nikkhantā antarāmagge yojane yojane Bhagavato nivāsatthaṁ vihāraṁ karentā anupubbena Kosambiṁ patvā attano attano ārāme mahantaṁ dhanapariccāgaṁ katvā Bhagavato

---

1. Guruvacanaṁ (Sī, Ka)
2. Sagāravasappatissavavacanaṁ (Sī)

vihāre kārāpayiṁsu. Tattha Ghositaseṭṭhinā kārito Ghositārāmo nāma ahosi, Kukkuṭaseṭṭhinā kārito Kukkuṭārāmo nāma, Pāvārikaseṭṭhinā ambavane kārito Pāvārikambavanaṁ nāma. Taṁ sandhāya vuttaṁ "Ghositaseṭṭhinā kārite ārāme"ti.

Āvuso bhikkhavoti ettha Buddhā Bhagavanto sāvake ālapantā "bhikkhavo"ti ālapanti. Sāvakā pana "Buddhehi sadisā mā homā"ti "āvuso"ti paṭhamaṁ vatvā pacchā "bhikkhavo"ti vadanti. Buddhehi ca ālapite bhikkhusaṁgho "bhadante"ti paṭivacanaṁ deti, sāvakehi ālapite "āvuso"ti.

Yo hi kocīti aniyamavacanaṁ. Etena tādisānaṁ sabbabhikkhūnaṁ pariyādānaṁ. **Mama santike**ti mama samīpe. **Arahattappattan**ti attanā arahattassa pattaṁ. Napuṁsake bhāve siddhavacanaṁ. Arahattaṁ pattanti vā padacchedo, attanā pattaṁ arahattanti attho. Arahattappattaṁ attānanti vā pāṭhaseso. **Catūhi maggehī**ti upari vuccamānehi catūhi paṭipadāmaggehi, na ariyamaggehi. "Catuhi maggehī"ti visuṁ ca vuttattā kassaci Arahato paṭhamassa ariyamaggassa dhammuddhaccapubbaṅgamo maggo, ekassa ariyamaggassa samathapubbaṅgamo, ekassa vipassanāpubbaṅgamo, ekassa yuganaddhapubbaṅgamoti evaṁ cattāropi paṭipadā maggā hontīti veditabbaṁ. **Etesaṁ vā aññatarenā**ti etesaṁ catunnaṁ paṭipadānaṁ maggānaṁ ekena vā, paṭipadāmaggena arahattappattaṁ byākarotīti attho. Sukkhavipassakassa hi Arahato dhammuddhaccapubbaṅgamaṁ sotāpattimaggaṁ patvā sesamaggattayampi suddhavipassanāhiyeva pattassa arahattappatti dhammuddhaccapubbaṅgamamaggā hoti. Dhammuddhaccaviggahaṁ patvā vā appatvā vā samathapubbaṅgamādīnaṁ tiṇṇaṁ paṭipadānaṁ maggānaṁ ekekassa vasena pattacatumaggassa Arahato arahattappatti itara-ekekamaggapubbaṅgamā hoti. Tasmā āha "etesaṁ vā aññatarenā"ti.

Samathapubbaṅgamaṁ vipassanaṁ bhāvetīti samathaṁ pubbaṅgamaṁ purecārikaṁ katvā vipassanaṁ bhāveti, paṭhamaṁ samādhiṁ uppādetvā pacchā vipassanaṁ bhāvetīti attho. **Maggo sañjāyatī**ti paṭhamo lokuttaramaggo nibbattati. **So taṁ maggan**ti-ādīsu ekacittakkhaṇikassa maggassa āsevanādīni nāma natthi, dutiyamaggādayo pana uppādento tameva maggaṁ "āsevati

bhāveti bahulīkarotī"ti vuccati. **Saññojanāni pahīyanti, anusayā byantīhontī**ti yāva arahattamaggā kamena sabbe saññojanā pahīyanti, anusayā byantīhonti. **Anusayā byantīhontī**ti ca puna anuppattiyā vigatantā hontīti attho.

Puna caparanti puna ca aparaṁ kāraṇaṁ. **Vipassanāpubbaṅgamaṁ samathaṁ bhāvetī**ti vipassanaṁ pubbaṅgamaṁ purecārikaṁ katvā samathaṁ bhāveti, paṭhamaṁ vipassanaṁ uppādetvā pacchā samādhiṁ bhāvetīti attho. **Yuganaddhaṁ bhāvetī**ti yuganaddhaṁ katvā bhāveti. Ettha teneva cittena samāpattiṁ samāpajjitvā teneva saṅkhāre sammasituṁ na sakkā. Ayaṁ pana yāvatā samāpattiyo samāpajjati, tāvatā saṅkhāre sammasati. Yāvatā saṅkhāre sammasati, tāvatā samāpattiyo samāpajjati. Kathaṁ? Paṭhamajjhānaṁ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Saṅkhāre sammasitvā dutiyajjhānaṁ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Saṅkhāre sammasitvā tatiyajjhānaṁ -pa- nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiṁ samāpajjati, tato vuṭṭhāye saṅkhāre sammasati. Evaṁ samathavipassanaṁ yuganaddhaṁ bhāveti nāma.

Dhammuddhaccaviggahitaṁ mānasaṁ hotīti ettha mandapaññānaṁ vipassakānaṁ upakkilesavatthuttā vipassanupakkilesasaññitesu obhāsādīsu dasasu dhammesu bhantatāvasena uddhaccasahagatacittuppattiyā vikkhepasaṅkhātaṁ uddhaccaṁ dhammuddhaccaṁ, tena dhammuddhaccena viggahitaṁ virūpaggahitaṁ virodhamāpāditaṁ mānasaṁ cittaṁ dhammuddhaccaviggahitaṁ mānasaṁ hoti, tena vā dhammuddhaccena kāraṇabhūtena tammūlakataṇhāmānadiṭṭhuppattiyā viggahitaṁ mānasaṁ hoti. Dhammuddhaccaviggahitamānasanti vā pāṭho. **Hoti so āvuso samayo**ti iminā maggāmaggavavatthānena taṁ dhammuddhaccaṁ paṭibāhitvā puna vipassanāvīthiṁ paṭipannakālaṁ dasseti. **Yaṁ taṁ cittan**ti yasmiṁ samaye taṁ vipassanāvīthiṁ okkamitvā pavattaṁ cittaṁ. **Ajjhattameva santiṭṭhatī**ti vipassanāvīthiṁ paccotaritvā tasmiṁ samaye gocarajjhattasaṅkhāte ārammaṇe santiṭṭhati patiṭṭhāti. **Sannisīdatī**ti tattheva pavattivasena sammā nisīdati. **Ekodi hotī**ti ekaggaṁ hoti. **Samādhiyatī**ti sammā ādhiyati suṭṭhu ṭhitaṁ hotīti.

Ayaṁ suttantavaṇṇanā.

1. Suttantaniddesavaṇṇanā

2. Tassa suttantassa niddesakathāya **tattha jāte dhamme**ti tasmi samādhismiṁ jāte cittacetasike dhamme. **Aniccato anupassanaṭṭhenā**ti-ādinā vipassanāya bhedaṁ dasseti. **Sammādiṭṭhi maggo**ti sammādiṭṭhisaṅkhāto maggo. Aṭṭhasu maggaṅgesu ekekopi hi maggoti vuccati. **Āsevatī**ti sotāpattimaggavasena. **Bhāvetī**ti sakadāgāmimagguppādanena. **Bahulīkarotī**ti anāgāmi-arahattamagguppādanena. Imesaṁ tiṇṇaṁ avatthābhedepi sati āvajjanādīnaṁ sādhāraṇattā sadisameva vissajjanaṁ kataṁ.

3. Ālokasaññāpaṭinissaggānupassanānaṁ antarāpeyyāle avikkhepādīni ca jhānasamāpattikasiṇānussati-asubhā ca dīghaṁ assāsādīni ca ānantarikasamādhiñāṇaniddese[1] niddiṭṭhattā saṅkhittāni. Tattha ca **avikkhepavasenā**ti pubbabhāgāvikkhepavasena gahetabbaṁ. **Aniccānupassī assāsavasenā**ti-ādike suddhavipassanāvasena vuttacatukke pana taruṇavipassanākāle vipassanāsampayuttasamādhipubbaṅgamā balavavipassanā veditabbā.

4. Vipassanāpubbaṅgamavāre paṭhamaṁ **aniccato**ti-ādinā ārammaṇaṁ aniyametvā vipassanā vuttā, pacchā **rūpaṁ aniccato**ti-ādinā ārammaṇaṁ niyametvā vuttā. **Tattha jātānan**ti tassā vipassanāya jātānaṁ cittacetasikānaṁ dhammānaṁ. **Vosaggārammaṇatā**ti[2] ettha vosaggo[3] nibbānaṁ. Nibbānaṁ hi saṅkhatavosaggato pariccāgato "vosaggo"ti vutto. Vipassanā ca taṁsampayuttadhammā ca nibbānaninnatāya ajjhāsayavasena nibbāne patiṭṭhitattā nibbānapatiṭṭhā nibbānārammaṇā. Patiṭṭhāpi hi ālambīyatīti ārammaṇaṁ nāma hoti, nibbāne patiṭṭhaṭṭheneva nibbānārammaṇā. Aññattha Pāḷiyampi hi patiṭṭhā "ārammaṇan"ti vuccanti. Yathāha "seyyathāpi āvuso naḷāgāraṁ vā tiṇāgāraṁ vā sukkhaṁ koḷāpaṁ terovassikaṁ puratthimāya cepi disāya puriso ādittāya tiṇukkāya upasaṅkameyya, labhetha aggi otāraṁ, labhetha aggi ārammaṇan"ti-ādi[4]. Tasmā tattha jātānaṁ dhammānaṁ vosaggārammaṇatāya nibbānapatiṭṭhābhāvena hetubhūtena uppādito yo cittassa ekaggatāsaṅkhāto upacārappanābhedo avikkhepo,

---

1. Khu 9. 92 piṭṭhe.
2. Vavassaggārammaṇatāti (Sī, Ka)
3. Vavassaggo (Sī, Ka, Gaṇṭhipade ca)
4. Saṁ 2. 391 piṭṭhe.

so samādhīti vipassanāto pacchā uppādito nibbedhabhāgiyo samādhi niddiṭṭho hoti. Tasmāyeva hi **iti paṭhamaṁ vipassanā, pacchā samatho**ti vuttaṁ.

5. Yuganaddhaniddese yasmā heṭṭhā suttantavaṇṇanāyaṁ vutto yuganaddhakkamo purimadvayaniddesanayeneva pākaṭo, maggakkhaṇe yuganaddhakkamo pana na pākaṭo, tasmā pubbabhāge anekantikaṁ yuganaddhabhāvanaṁ avatvā maggakkhaṇe ekantena labbhamānayuganaddhabhāvanameva dassento **soḷasahi ākārehī**ti-ādimāha. Tattha **ārammaṇaṭṭhenā**ti-ādīsu sattarasasu ākāresu ante uddiṭṭhaṁ yuganaddhaṁ mūlapadena ekaṭṭhattā taṁ vippahāya sesānaṁ vasena "soḷasahī"ti vuttaṁ. **Ārammaṇaṭṭhenā**ti ālambanaṭṭhena, ārammaṇavasenāti attho. Evaṁ sesesupi. **Gocaraṭṭhenā**ti ārammaṇaṭṭhepi sati nissayitabbaṭṭhānaṭṭhena. **Pahānaṭṭhenā**ti pajahanaṭṭhena. **Pariccāgaṭṭhenā**ti pahānepi sati puna anādiyanena pariccāgaṭṭhena. **Vuṭṭhānaṭṭhenā**ti uggamanaṭṭhena. **Vivaṭṭanaṭṭhenā**ti uggamanepi sati apunarāvaṭṭanena nivattanaṭṭhena. **Santaṭṭhenā**ti nibbutaṭṭhena. **Paṇītaṭṭhenā**ti nibbutaṭṭhepi sati uttamaṭṭhena, atappakaṭṭhena vā. **Vimuttaṭṭhenā**ti bandhanāpagataṭṭhena. **Anāsavaṭṭhenā**ti bandhanamokkhepi sati ārammaṇaṁ katvā pavattamānāsavavirahitaṭṭhena[1]. **Taraṇaṭṭhenā**ti anosīditvā pilavanaṭṭhena, atikkamanaṭṭhena vā. **Animittaṭṭhenā**ti saṅkhāranimittavirahitaṭṭhena. **Appaṇihitaṭṭhenā**ti paṇidhivirahitaṭṭhena. **Suññataṭṭhenā**ti abhinivesavirahitaṭṭhena. **Ekarasaṭṭhenā**ti ekakiccaṭṭhena. **Anativattanaṭṭhenā**ti aññamaññaṁ anatikkamanaṭṭhena. **Yuganaddhaṭṭhenā**ti yugalakaṭṭhena.

Uddhaccaṁ pajahato, avijjaṁ pajahatoti yogino tassa tassa paṭipakkhappahānavasena vuttaṁ. Nirodho cettha nibbānameva. **Aññamaññaṁ nātivattantī**ti samatho ce vipassanaṁ ativatteyya, līnapakkhikattā samathassa cittaṁ kosajjāya saṁvatteyya. Vipassanā ce samathaṁ ativatteyya, uddhaccapakkhikattā vipassanāya cittaṁ uddhaccāya saṁvatteyya. Tasmā samatho ca vipassanaṁ anativattamāno kosajjapātaṁ na karoti, vipassanā samathaṁ anativattamānā uddhaccapātaṁ na karoti. Samatho samaṁ

---

1. Pavattamānāsavā virahitaṭṭhena (Ka)

pavattamāno vipassanaṁ uddhaccapātato rakkhati, vipassanā samaṁ pavattamānā samathaṁ kosajjapātato rakkhati. Evamime ubho aññamaññaṁ anativattanakiccena ekakiccā, samā hutvā pavattamānena[1] aññamaññaṁ anativattamānā atthasiddhikarā honti. Tesaṁ maggakkhaṇe yuganaddhattaṁ vuṭṭhānagāminivipassanākkhaṇe yuganaddhattāyeva hoti. Pahānapariccāgavuṭṭhānavivaṭṭanakaraṇānaṁ maggakiccavasena vuttattā sakalassa maggakiccassa dassanatthaṁ uddhaccasahagatakilesā ca khandhā ca avijjāsahagatakilesā ca khandhā ca niddiṭṭhā. Sesānaṁ na tathā vuttattā paṭipakkhadhammamattadassanavasena uddhaccāvijjā eva niddiṭṭhā. **Vivaṭṭato**ti nivattantassa.

Samādhi kāmāsavā vimutto hotīti samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā vuttaṁ. **Rāgavirāgā**ti rāgassa virāgo samatikkamo etissā atthīti rāgavirāgā, "rāgavirāgato"ti nissakkavacanaṁ vā. Tathā **avijjāvirāgā. Cetovimuttī**ti maggasampayutto samādhi. **Paññāvimuttī**ti maggasampayuttā paññā. **Tarato**ti tarantassa. **Sabbapaṇidhīhī**ti rāgadosamohapaṇidhīhi, sabbapatthanāhi vā. Evaṁ cuddasa ākāre vissajjitvā ekarasaṭṭhañca anativattanaṭṭhañca avibhajitvāva[2] **imehi soḷasahi ākārehī**ti āha. Kasmā? Tesaṁ cuddasannaṁ ākārānaṁ ekekassa avasāne "ekarasā honti, yuganaddhā honti, aññamaññaṁ nātivattantī"ti niddiṭṭhattā te dvepi ākāre niddiṭṭhāve honti. Tasmā "soḷasahī"ti āha. Yuganaddhaṭṭho pana uddesepi na bhaṇitoyevāti.

2. Dhammuddhaccavāraniddesavaṇṇanā

6. Dhammuddhaccavāre **aniccato manasikaroto obhāso uppajjatī**ti udayabbayānupassanāya ṭhitassa tīhi anupassanāhi punappunaṁ saṅkhāre vipassantassa vipassantassa vipassanāñāṇesu paripākagatesu tadaṅgavasena kilesappahānena parisuddhacittassa aniccato vā dukkhato vā anattato vā manasikārakkhaṇe vipassanāñāṇānubhāvena pakatiyāva obhāso uppajjatīti paṭhamaṁ tāva aniccato manasikaroto obhāso kathito. Akusalo vipassako tasmiṁ obhāse uppanne "na ca vata me ito pubbe evarūpo obhāso uppannapubbo, addhā maggaṁ pattomhi, phalaṁ

---

1. Pavattamānā (Sī) 2. Avissajjitvāva (Sī)

pattomhī”ti amaggaṁyeva “maggo”ti, aphalameva “phalan”ti gaṇhāti. Tassa amaggaṁ “maggo”ti, aphalaṁ “phalan”ti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā hoti. So attano vipassanāvīthiṁ vissajjetvā vikkhepamāpanno vā obhāsameva taṇhādiṭṭhimaññanāhi maññamāno vā nisīdati. So kho panāyaṁ obhāso kassaci bhikkhuno pallaṅkaṭṭhānamattameva obhāsento uppajjati, kassaci antogabbhaṁ, kassaci bahigabbhampi, kassaci sakalavihāraṁ, gāvutaṁ aḍḍhayojanaṁ yojanaṁ dviyojanaṁ -pa- kassaci pathavitalato yāva Akaniṭṭhabrahmalokā ekālokaṁ kurumāno. Bhagavato pana dasasahassilokadhātuṁ obhāsento udapādi. Ayaṁ hi obhāso caturaṅgasamannāgatepi andhakāre taṁ taṁ ṭhānaṁ obhāsento uppajjati.

Obhāso dhammoti obhāsaṁ āvajjatīti ayaṁ obhāso maggadhammo phaladhammoti vā taṁ taṁ obhāsaṁ manasi karoti. **Tato vikkhepo uddhaccan**ti tato obhāsato dhammoti āvajjanakaraṇato vā yo uppajjati vikkhepo, so uddhaccaṁ nāmāti attho. **Tena uddhaccena viggahitamānaso**ti tena evaṁ uppajjamānena uddhaccena virodhitacitto, tena vā uddhaccena kāraṇabhūtena tammūlakakilesuppattiyā virodhitacitto vipassako vipassanāvīthiṁ okkamitvā vikkhepaṁ vā tammūlakakilesesu vā ṭhitattā aniccato dukkhato anattato upaṭṭhānāni yathābhūtaṁ nappajānāti. “Tena vuccati dhammuddhaccaviggahitamānasoti” evaṁ itisaddo yojetabbo. **Hoti so samayo**ti evaṁ assādavasena upakkiliṭṭhacittassāpi yogino sace upaparikkhā uppajjati, so evaṁ pajānāti—vipassanā nāma saṅkhārārammaṇā, maggaphalāni nibbānārammaṇāni, imāni ca cittāni saṅkhārārammaṇāni, tasmā nāyamobhāso maggo, udayabbayānupassanāyeva nibbānassa lokiko maggoti maggāmaggaṁ vavatthapetvā taṁ vikkhepaṁ parivajjayitvā udayabbayānupassanāya ṭhatvā sādhukaṁ saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Evaṁ upaparikkhantassa so samayo hoti. Evaṁ apassanto pana “maggaphalappattomhī”ti adhimāniko hoti.

Yaṁ yaṁ cittanti yaṁ taṁ vipassanācittaṁ. **Ajjhattamevā**ti aniccānupassanāya ārammaṇe gocarajjhatteyeva. **Ñāṇaṁ uppajjatī**ti tasseva yogāvacarassa rūpārūpadhamme tulayantassa tīrayantassa vissaṭṭha-indavajiramiva

avihatavegaṁ tikhiṇaṁ sūramativisadaṁ vipassanāñāṇaṁ uppajjati. **Pīti uppajjatī**ti tasseva tasmiṁ samaye khuddikā pīti khaṇikā pīti okkantikā pīti ubbegā pīti pharaṇā pītīti ayaṁ pañcavidhā vipassanāsampayuttā pīti sakalasarīraṁ pūrayamānā uppajjati. **Passaddhi uppajjatī**ti tasseva tasmiṁ samaye kāyacittānaṁ neva daratho na gāravatā na kakkhaḷatā na akammaññatā na gelaññatā na vaṅkatā hoti, atha kho panassa kāyacittāni passaddhāni lahūni mudūni kammaññāni paguṇāni suvisadāni ujukāniyeva honti. So imehi passaddhādīhi anuggahitakāyacitto tasmiṁ samaye amānusiṁ nāma ratiṁ anubhavati. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

"Suññāgāraṁ paviṭṭhassa, santacittassa bhikkhuno.
Amānusī ratī hoti, sammā dhammaṁ vipassato.

Yato yato sammasati, khandhānaṁ udayabbayaṁ.
Labhatī pītipāmojjaṁ, amataṁ taṁ vijānatan"ti[1].

Evamassa imaṁ amānusiṁ ratiṁ sādhayamānā lahutādīhi sahitā vipassanāsampayuttā kāyacittapassaddhi uppajjati. **Sukhaṁ uppajjatī**ti tasseva tasmiṁ samaye sakalasarīraṁ abhisandayamānaṁ vipassanāsampayuttaṁ sukhaṁ uppajjati. **Adhimokkho uppajjatī**ti tasseva tasmiṁ samaye cittacetasikānaṁ atisayapasādabhūtā vipassanāsampayuttā saddhā uppajjati. **Paggaho uppajjatī**ti tasseva tasmiṁ samaye asithilamanaccāraddhaṁ supaggahitaṁ vipassanāsampayuttaṁ vīriyaṁ uppajjati. **Upaṭṭhānaṁ uppajjatī**ti tasseva tasmiṁ samaye sūpaṭṭhitā suppatiṭṭhitā nikhātā acalā pabbatarājasadisā vipassanāsampayuttā sati uppajjati. So yaṁ yaṁ ṭhānaṁ āvajjati samannāharati manasi karoti paccavekkhati, taṁ taṁ ṭhānamassa okkantitvā[2] pakkhanditvā dibbacakkhuno paraloko viya satiyā upaṭṭhāti.

Upekkhāti vipassanupekkhā ceva āvajjanupekkhā ca. Tasmiṁ hi samaye sabbasaṅkhāresu majjhattabhūtā vipassanupekkhāpi balavatī uppajjati, manodvāre āvajjanupekkhāpi. Sā hissa taṁ taṁ ṭhānaṁ āvajjantassa vissaṭṭha-indavajiramiva pattapuṭe pakkhandatattanārāco viya ca sūrā tikhiṇā hutvā

---

1. Khu 1. 67 piṭṭhe Dhammapade.
2. Okkhanditvā (Sī, Visuddhi 2. 272 piṭṭhe ca)

vahati. Evaṁ hi Visuddhimagge[1] vuttaṁ. **Vipassanupekkhā**ti cettha "vipassanālampayuttā tatramajjhattupekkhā"ti ācariyā vadanti. Vipassanāñāṇe hi gayhamāne "ñāṇaṁ uppajjatī"ti vipassanāñāṇassa āgatattā punaruttidoso hoti. Tatiyajjhānavaṇṇanāyañca "saṅkhārupekkhā-vipassanupekkhānampi atthato ekībhāvo. Paññā eva hi sā, kiccavasena dvidhā bhinnā"ti[2] vuttaṁ. Tasmā vipassanāsampayuttāya tatramajjhattupekkhāya vuccamānāya punaruttidoso ca na hoti, tatiyajjhānavaṇṇanāya ca sameti. Yasmā ca pañcasu indriyesu "ñāṇaṁ adhimokkho paggaho upaṭṭhānan"ti paññindriyasaddhindriyavīriyindriya-satindriyāni niddiṭṭhāni, samādhindriyaṁ pana aniddiṭṭhaṁ hoti, yuganaddhavasenāpi ca samādhindriyaṁ niddisitabbameva hoti, tasmā samappavatto samādhi puna samādhāne byāpārappahānakaraṇena "upekkhā"ti vuttoti veditabbaṁ.

Nikanti uppajjatīti evaṁ obhāsādipaṭimaṇḍitāya vipassanāya ālayaṁ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati, yā kilesoti pariggahetumpi na sakkā hoti. Yathā ca obhāse, evaṁ etesupi aññatarasmiṁ uppanne yogāvacaro "na ca vata me ito pubbe evarūpaṁ ñāṇaṁ uppannapubbaṁ, evarūpā pīti passaddhi sukhaṁ adhimokkho paggaho upaṭṭhānaṁ upekkhā nikanti uppannapubbā, addhā maggaṁ pattomhi, phalaṁ pattomhī"ti amaggameva "maggo"ti, aphalameva "phalan"ti gaṇhāti. Tassa amaggaṁ "maggo"ti, aphalañca "phalan"ti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṁ vissajjetvā nikantimeva assādento nisīdati. Ettha ca obhāsādayo upakkilesavatthutāya upakkilesāti vuttā, na akusalattā. Nikanti pana upakkileso ceva upakkilesavatthu ca. Vatthuvaseneva cete dasa, gāhavasena pana samatiṁsa honti. Kathaṁ? "Mama obhāso uppanno"ti gaṇhato hi diṭṭhiggāho hoti, "manāpo vata obhāso uppanno"ti gaṇhato mānaggāho, obhāsaṁ assādayato taṇhāggāho. Iti obhāse diṭṭhimānataṇhāvasena tayo gāhā. Tathā sesesupīti evaṁ gāhavasena samatiṁsa upakkilesā honti. **Dukkhato manasikaroto, anattato manasikaroto**ti

---

1. Visuddhi 2. 273 piṭṭhe. 2. Visuddhi 2. 157 piṭṭhe.

vāresupi imināva nayena attho veditabbo. Ekeka-anupassanāvasena hettha ekekassa vipassanupakkilesuppatti veditabbā, na ekasseva.

Tīsu anupassanāsu. Evaṁ abhedato vipassanāvasena upakkilese dassetvā puna bhedavasena dassento **rūpaṁ aniccato manasikaroto**ti-ādimāha. Tattha **jarāmaraṇaṁ aniccato upaṭṭhānan**ti jarāmaraṇassa aniccato upaṭṭhānaṁ.

7. Yasmā pubbe vuttānaṁ samatiṁsāya upakkilesānaṁ vasena akusalo abyatto yogāvacaro obhāsādīsu vikampati, obhāsādīsu ekekaṁ "etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā"ti samanupassati, tasmā tamatthaṁ dassento **obhāse ceva ñāṇe cā**ti-ādigāthādvayamāha. Tattha **vikampatī**ti obhāsādike ārammaṇe nānākilesavasena vividhā kampati vedhati. **Yehi cittaṁ pavedhatī**ti yehi passaddhisukhehi cittaṁ nānākilesavasena nānappakārena vedhati kampati. Tasmā **passaddhiyā sukhe ceva** yogāvacaro vikampatīti sambandho veditabbo. **Upekkhāvajjanāya cevā**ti upekkhāsaṅkhātāya āvajjanāya ceva vikampati, āvajjanupekkhāya ceva vikampatīti attho. Visuddhimagge[1] pana "upekkhāvajjanāyañcā"ti vuttaṁ. **Upekkhāya cā**ti heṭṭhā vuttappakārāya upekkhāya ca vikampati, nikantiyā ca vikampatīti attho. Ettha ca dvinnaṁ upekkhānaṁ niddiṭṭhattā heṭṭhā "upekkhā uppajjatī"ti vuttaṭṭhāne ca ubhayathā attho vutto. Aniccānupassanādīsu ca ekekissāyeva āvajjanupekkhāya sabbhāvato ekekāyeva anupassanā aniccaṁ aniccaṁ, dukkhaṁ dukkhaṁ, anattā anattāti punappunaṁ bhāvīyatītu vuttaṁ hoti. Yasmā pana kusalo paṇḍito byatto buddhisampanno yogāvacaro obhāsādīsu uppannesu "ayaṁ kho me obhāso uppanno, so kho panāyaṁ anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammo"ti iti vā naṁ paññāya paricchindati upaparikkhati. Atha vā panassa evaṁ hoti—sace obhāso attā bhaveyya, "attā"ti gahetuṁ vaṭṭeyya. Anattāva panāyaṁ "attā"ti gahito. Tasmāyaṁ avasavattanaṭṭhena anattāti passanto diṭṭhiṁ ugghāṭeti. Sace obhāso

1. Visuddhi 2. 274 piṭṭhe.

nicco bhaveyya, "nicco"ti gahetuṁ vaṭṭeyya. Aniccova panāyaṁ "nicco"ti gahito. Tasmāyaṁ hutvā abhāvaṭṭhena aniccoti passanto mānaṁ samugghāṭeti. Sace obhāso sukho bhaveyya, "sukho"ti gahetuṁ vaṭṭeyya. Dukkhova panāyaṁ "sukho"ti gahito. Tasmāyaṁ uppādavayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhoti passanto nikantiṁ pariyādiyati. Yathā ca obhāse, evaṁ sesesupi.

Evaṁ upaparikkhitvā obhāsaṁ "netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā"ti samanupassati. Ñāṇaṁ -pa- nikantiṁ "netaṁ mama, nesohamasmi, na meso attā"ti samanupassati. Evaṁ samanupassanto obhāsādīsu na kampati na vedhati. Tasmā tamatthṁ dassento **imāni dasa ṭhānānī**ti gāthamāha. Tattha **dasa ṭhānānī**ti obhāsādīni. **Paññā yassa pariccitā**ti yassa upakkilesavimuttāya paññāya paricitāni punappunaṁ phuṭṭhāni paribhāvitāni. **Dhammuddhaccakusalo hotī**ti so paññāya paricitadasaṭṭhāno yogāvacaro pubbe vuttappakārassa dhammuddhaccassa yathāsabhāvapaṭivedhena cheko hoti. **Na ca sammoha gacchatī**ti dhammuddhaccakusalattāyeva taṇhāmānadiṭṭhugghāṭavasena[1] sammohañca na gacchati.

Idāni pubbe vuttameva vidhiṁ aparena pariyāyena vibhāvetvā dassento **vikkhipati ceva kilissati cā**ti-ādigāthamāha. Tattha mandapañño yogāvacaro obhāsādīsu vikkhepañca avasesakilesuppattiñca pāpuṇāti. Majjhimapañño vikkhepameva pāpuṇāti, nāvasesakilesuppattiṁ, so adhimāniko hoti. Tikkhapañño vikkhepaṁ pāpuṇitvāpi taṁ adhimānaṁ pahāya vipassanaṁ ārabhati. Atitikkhapañño na vikkhepaṁ pāpuṇāti, na cāvasesakilesuppattiṁ. **Vikkhippati cevā**ti tesu mandapañño dhammuddhaccasaṅkhātaṁ vikkhepañceva pāpuṇīyati. **Kilissati cā**ti taṇhāmānadiṭṭhikilesehi kilesīyati ca, upatāpīyati vibādhīyatīti attho. **Cavati cittabhāvanā**ti tassa mandapaññassa vipassanācittabhāvanā kilesesuyeva ṭhānato paṭipakkhāvihatattā cavati, paripatatīti attho. **Vikkhipati na kilissatī**ti majjhimapañño vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. **Bhāvanā parihāyatī**ti tassa majjhimapaññassa adhimānikattā vipassanārambhābhāvena vipassanā parihāyati,

1. Taṇhāmānadiṭṭhuppādavasena (Ka) Visuddhimaggamahāṭīkā passitabbā.

nappavattatīti attho. **Vikkhipati na kilissatī**ti tikkhapaññopi vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. **Bhavanā na parihāyatī**ti tassa tikkhapaññassa santepi vikkhepe taṁ adhimānavikkhepaṁ pahāya vipassanārambhasambhāvena vipassanābhāvanā na parihāyati, pavattatīti attho. **Na ca vikkhipate cittaṁ na kilissatī**ti atitikkhapaññassa cittaṁ na vikkhepena vikkhipati, na ca kilesehi kilissati. **Na cavati cittabhāvanā**ti tassa vipassanācittabhāvanā na cavati, vikkhepakilesābhāvena yathāṭhāne tiṭṭhatīti attho.

Imehi catūhi ṭhānehīti-ādīsu idāni vuttehi imehi catūhi ṭhānehi hetubhūtehi, karaṇabhūtehi vā obhāsādike dasa ṭhāne cittassa saṅkhepena ca vikkhepena ca viggahitaṁ mānasaṁ vikkhepakilesuppattivirahito catuttho kusalo mahāpañño yogāvacaro mandapaññādīnaṁ tiṇṇaṁ yogāvacarānaṁ mānasaṁ evañca evañca hotīti nānappakārato jānātīti sambandhato atthavaṇṇanā veditabbā. **Saṅkhepo**ti cettha vikkhepassa[1] ceva kilesānañca uppattivasena cittassa līnabhāvo veditabbo. **Vikkhepo**ti "vikkhipati na kilissatī"ti dvīsu ṭhānesu vuttavikkhepavasena cittassa uddhatabhāvo veditabboti.

Yuganaddhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Saccakathāvaṇṇanā

8. Idāni yuganaddhaguṇassa ariyamaggassa vasena saccaṭṭhaṁ saccapaṭivedhavisesaṁ saccalakkhaṇādividhānañca dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya saccakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **tathānī**ti yathāsabhāvavasena tacchāni[2]. Yathāsabhāvabhūtāneva hi dhammajātāni saccaṭṭhena saccāni. Saccaṭṭho paṭhamañāṇaniddesavaṇṇanāyaṁ vutto. **Avitathānī**ti vuttasabhāve vipariyāyavirahitāni. Na hi saccāni asaccāni nāma honti. **Anaññathānī**ti aññasabhāvavirahitāni. Na hi asaccāni saccāni nāma honti. **Idaṁ dukkhanti bhikkhave tathametan**ti bhikkhave

---

1. Cittavikkhepassa (Sī)
2. Saccāni (Ka)

idaṁ dukkhanti yaṁ vuccati, etaṁ yathāsabhāvattā tathaṁ. Dukkhameva hi dukkhaṁ. Vuttasabhāve vipariyāyābhāvato **avitathaṁ.** Na hi dukkhaṁ adukkhaṁ nāma hoti. Aññasabhāvavirahitattā **anaññathaṁ.** Na hi dukkhaṁ samudayādisabhāvaṁ hoti. Samudayādīsupi eseva nayo.

1. Paṭhamasuttantaniddesavaṇṇanā

Tathaṭṭhenāti yathāsabhāvaṭṭhena. **Pīḷanaṭṭhā**dayo ñāṇakathāyaṁ vuttatthāyeva.

9. **Ekappaṭivedhānī**ti ekena maggañāṇena paṭivedho, ekato vā paṭivedho etesanti ekappaṭivedhāni. **Anattaṭṭhenā**ti catunnampi saccānaṁ attavirahitattā anakkaṭṭhena. Vuttaṁ hetaṁ Visuddhimagge[1]—paramatthato hi sabbāneva saccāni vedakakārakanibbutagamakābhāvato suññānīti veditabbāni. Tenetaṁ vuccati—

> "Dukkhameva hi, na koci dukkhito,
> Kārako na, kiriyāva vijjati.
> Atthi nibbuti, na nibbuto pumā,
> Maggamatthi, gamako na vijjatī"ti.

Atha vā—

> "Dhuvasubhasukhattasuññaṁ,
> Purimadvaya'mattasuñña'mamatapadaṁ.
> Dhuvasukha-attavirahito,
> Maggo-iti suññato tesū"ti.

Saccaṭṭhenāti avisaṁvādakaṭṭhena. **Paṭivedhaṭṭhenā**ti maggakkhaṇe paṭivijjhitabbaṭṭhena. **Ekasaṅgahitānī**ti tathaṭṭhādinā ekekeneva atthena saṅgahitāni, ekegaṇanaṁ gatānīti attho. **Yaṁ ekasaṅgahitaṁ, taṁ ekattan**ti yasmā ekena saṅgahitaṁ, tasmā ekattanti attho. Saccānaṁ bahuttepi ekattamapekkhitvā ekavacanaṁ kataṁ. **Ekattaṁ ekena ñāṇena paṭivijjhatī**ti pubbabhāge catunnaṁ saccānaṁ nānattekattaṁ svāvatthitaṁ vavatthapetvā ṭhito

1. Visuddhi 2. 144 piṭṭhe.

maggakkhaṇe ekena maggañāṇena tathaṭṭhāditaṁtaṁekattaṁ[1] paṭivijjhati. Kathaṁ? Nirodhasaccassa tathaṭṭhādike ekatte paṭividdhe sesasaccānampi tathaṭṭhādikaṁ ekattaṁ paṭividdhameva hoti. Yathā pubbabhāge pañcannaṁ khandhānaṁ nānattekattaṁ svāvatthitaṁ vavatthapetvā ṭhitassa maggavuṭṭhānakāle aniccato vā dukkhato vā anattato vā vuṭṭhahantassa ekasmimpi khandhe aniccādito diṭṭhe sesakhandhāpi aniccādito diṭṭhāva honti, evamidanti daṭṭhabbaṁ. **Dukkhassa dukkhaṭṭho tathāṭṭho**ti dukkhasaccassa pīḷanaṭṭhādiko catubbidho attho sabhāvaṭṭhena tathaṭṭho. Sesasaccesupi eseva nayo. Soyeva catubbidho attho attābhāvato **anattaṭṭho.** Vuttasabhāve avisaṁvādakato **saccaṭṭho.** Maggakkhaṇe paṭivijjhitabbato **paṭivedhaṭṭho** vuttoti veditabbaṁ.

10. **Yaṁ aniccan**ti-ādi sāmaññalakkhaṇapubbaṅgamaṁ katvā dassitaṁ. Tattha **yaṁ aniccaṁ, taṁ dukkhaṁ. Yaṁ dukkhaṁ, taṁ aniccan**ti dukkhasamudayamaggā gahitā. Tāni hi tīṇi saccāni aniccāni ceva aniccattā dukkhāni ca. **Yaṁ aniccañca dukkhañca, taṁ anattā**ti tāniyeva tīṇi gahitāni. **Yaṁ aniccañca dukkhañca anattā cā**ti tehi tīhi saha nirodhasaccañca saṅgahitaṁ. Cattāripi hi anattāyeva. **Taṁ tathan**ti taṁ saccacatukkaṁ sabhāvabhūtaṁ. **Taṁ saccan**ti tadeva saccacatukkaṁ yathāsabhāve avisaṁvādakaṁ. **Navahākārehī**ti-ādīsu "sabbaṁ bhikkhave abhiññeyyan"ti[2] vacanato abhiññaṭṭhena, dukkhassa pariññaṭṭhe, samudayassa pahānaṭṭhe, maggassa bhāvanaṭṭhe, nirodhassa sacchikiriyaṭṭhe āvenikepi idha catūsupi saccesu ñātapariññāsabbhāvato pariññaṭṭhena, catusaccadassanena pahānasabbhāvato pahānaṭṭhena, catusaccabhāvanāsabbhāvato bhāvanaṭṭhena, catunnaṁ saccānaṁ sacchikiriyasabbhāvato sacchikiriyaṭṭhenāti niddiṭṭhanti veditabbaṁ. **Navahākārehi tathaṭṭhenā**ti-ādīsu paṭhamaṁ vuttanayeneva yojanā kātabbā.

11. **Dvādasahi ākārehī**ti-ādīsu tathaṭṭhādayo ñāṇakathāyaṁ vuttatthā. Etesaṁ niddesepi vuttanayeneva yojanā veditabbā.

12. **Saccānaṁ kati lakkhaṇānī**ti-ādīsu upari vattabbāni cha lakkhaṇāni saṅkhatāsaṅkhatavasena dvidhā bhinditvā **dve lakkhaṇānī**ti āha.

---

1. Tathaṭṭhāditattaṁ ekattaṁ (Sī)
2. Khu 9. 6; Saṁ 2. 258 piṭṭhesu.

Tattha **saṅkhatalakkhaṇañca asaṅkhatalakkhaṇañcā**ti "tīṇimāni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṁ paññāyati. Tīṇimāni bhikkhave asaṅkhatassa asaṅkhatalakkhaṇāni na uppādo paññāyati, na vayo paññāyati, na ṭhitassa aññathattaṁ paññāyatī"ti[1] evaṁ vuttaṁ saṅkhatassa saṅkhatamiti lakkhaṇañca asaṅkhatassa asaṅkhatamiti lakkhaṇañca. Saṅkhataṁ pana na lakkhaṇaṁ, lakkhaṇaṁ na saṅkhataṁ. Na ca saṅkhataṁ vinā lakkhaṇaṁ paññāpetuṁ sakkā, napi lakkhaṇaṁ vinā saṅkhataṁ. Lakkhaṇena pana saṅkhataṁ pākaṭaṁ hoti.

Puna tadeva lakkhaṇadvayaṁ vitthārato dassento **cha lakkhaṇānī**ti āha. **Saṅkhatānaṁ saccānan**ti dukkhasamudayamaggasaccānaṁ. Tāni hi paccayehi saṅgamma katattā saṅkhatāni. **Uppādo**ti jāti. **Paññāyatī**ti jānīyati. **Vayo**ti bhaṅgo. **Ṭhitānaṁ aññathattan**ti ṭhitippattānaṁ aññathābhāvo jarā. Tiṇṇaṁ saṅkhatasaccānaṁ nipphannattā uppādavayaññathattaṁ vuttaṁ, tesaṁyeva pana uppādassa, jarāya bhaṅgassa ca anipphannattā uppādavayaññathattaṁ na vattabbaṁ. Saṅkhatanissitattā uppādavayaññathattaṁ na paññāyatīti na vattabbaṁ. Saṅkhatavikārattā pana saṅkhatanti vattabbaṁ. Dukkhasamudayānaṁ uppādajarābhaṅgā saccapariyāpannā[2], maggasaccassa uppādajarābhaṅgā na saccapariyāpannāti vadanti. Tattha "saṅkhatānaṁ uppādakkhaṇe saṅkhatāpi uppādalakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati, uppāde vītivatte saṅkhatāpi jarālakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyati, bhaṅgakkhaṇe saṅkhatāpi jarāpi bhaṅgalakkhaṇampi kālasaṅkhāto tassa khaṇopi paññāyatī"ti Khandhakavaggaṭṭhakathāyaṁ[3] vuttaṁ. **Asaṅkhatassa saccassā**ti nirodhasaccassa. Taṁ hi paccayehi samāgamma akatattā sayameva nipphannanti asaṅkhataṁ. **Ṭhitassā**ti niccattā ṭhitassa, na ṭhānappattattā. Puna tadeva lakkhaṇadvayaṁ vitthārato dassento **dvādasa lakkhaṇānī**ti āha.

Catunnaṁ saccānaṁ kati kusalāti-ādīsu **abyākatan**ti vipākābyākataṁ kiriyābyākataṁ rūpābyākataṁ nibbānābyākatanti catūsu abyākatesu nibbānābyākataṁ. Cattāripi hi kusalākusalalakkhaṇena na byākatattā abyākatāni. **Siyā kusalan**ti kāmāvacararūpāvacarārūpāvacarakusalānaṁ

---

1. Aṁ 1. 150 piṭṭhe. 2. Dukkhasaccapariyāpannā (Ka) 3. Saṁ-Ṭṭha 2. 246 piṭṭhe.

vasena kusalampi bhaveyya. **Siyā akusalan**ti taṇhaṁ ṭhapetvā sesākusalavasena. **Siyā abyākatan**ti kāmāvacararūpāvacarārūpāvacaravipākakiriyānaṁ rūpānañca vasena. **Siyā tīṇi saccānī**ti-ādīsu **saṅgahitānī**ti gaṇitāni. **Vatthuvasenā**ti akusalakusalābyākatadukkhasamudayanirodhamaggasaṅkhātavatthuvasena. **Yaṁ dukkhasaccaṁ akusalan**ti ṭhapetvā taṇhaṁ avasesaṁ akusalaṁ. **Akusalaṭṭhena dve saccāni ekasaccena saṅgahitānī**ti imāni dve dukkhasamudayasaccāni akusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni, akusalasaccaṁ nāma hotīti attho. **Ekasaccaṁ dvīhi saccehi saṅgahitan**ti ekaṁ akusalasaccaṁ dvīhi dukkhasamudayasaccehi saṅgahitaṁ. **Yaṁ dukkhasaccaṁ kusalan**ti tebhūmakaṁ kusalaṁ. Imāni dve dukkhamaggasaccāni kusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni, kusalasaccaṁ nāma hoti. Ekaṁ kusalasaccaṁ dvīhi dukkhamaggasaccehi saṅgahitaṁ. **Yaṁ dukkhasaccaṁ abyākatan**ti tebhūmakavipākakiriyā rūpañca. Imāni dve dukkhanirodhasaccāni abyākataṭṭhena ekasaccena saṅgahitāni, ekaṁ abyākatasaccaṁ nāma hoti. Ekaṁ abyākatasaccaṁ dvīhi dukkhanirodhasaccehi saṅgahitaṁ. **Tīṇi saccāni ekasaccena saṅgahitānī**ti samudayamagganirodhasaccāni ekena akusalakusalābyākatabhūtena dukkhasaccena saṅgahitāni. **Ekaṁ saccaṁ tīhi saccehi saṅgahitan**ti ekaṁ dukkhasaccaṁ visuṁ akusalakusala-abyākatabhūtehi samudayamagganirodhasaccehi saṅgahitaṁ. Keci pana "dukkhasamudayasaccāni akusalaṭṭhena samudayasaccena saṅgahitāni, dukkhamaggasaccāni kusalaṭṭhena maggasaccena saṅgahitāni, na dassanaṭṭhena. Dukkhanirodhasaccāni abyākataṭṭhena nirodhasaccena saṅgahitāni, na asaṅkhataṭṭhenā"ti vaṇṇayanti.

2. Dutiyasuttantapāḷivaṇṇanā

13. Puna aññassa suttantassa atthavasena saccappaṭivedhaṁ niddisitukāmo **pubbe me bhikkhave**ti-ādikaṁ suttantaṁ āharitvā dassesi. Tattha **pubbe me bhikkhave sambodhā**ti bhikkhave mama sambodhito sabbaññutaññāṇato pubbe. **Anabhisambuddhassā**ti sabbadhamme appaṭividdhassa. **Bodhisattasseva sato**ti bodhisattabhūtasseva. **Etadahosī**ti Bodhipallaṅke nisinnassa etaṁ parivitakkitaṁ ahosi. **Assādo**ti assādīyatīti assādo. **Ādīnavo**ti doso. **Nissaraṇan**ti apagamanaṁ.

Sukhanti sukhayatīti sukhaṁ, yassuppajjati, taṁ sukhitaṁ karotīti attho. **Somanassan**ti pītisomanassayogato sobhanaṁ mano assāti sumano, sumanassa bhāvo somanassaṁ, sukhameva pītiyogato visesitaṁ. **Aniccan**ti addhuvaṁ. **Dukkhan**ti dukkhavatthuttā saṅkhāradukkhattā ca dukkhaṁ. **Vipariṇāmadhamman**ti avasī hutvā jarābhaṅgavasena parivattanapakatikaṁ. Etena anattabhāvo vutto hoti. **Chandarāgavinayo**ti chandasaṅkhātassa rāgassa saṁvaraṇaṁ, na vaṇṇarāgassa. **Chandarāgappahānan**ti tasseva chandarāgassa pajahanaṁ.

Yāvakīvañcāti-ādīsu yāva imesaṁ pañcannaṁ upādānakkhandhānaṁ -pa- **yathābhūtaṁ nābbhaññāsiṁ** na adhikena ñāṇena paṭivijjhiṁ, tāva **anuttaraṁ sammāsambodhiṁ** anuttaraṁ sabbaññubhāvaṁ **abhisambuddho** abhisametāvī arahanti[1] **nevāhaṁ paccaññāsiṁ** neva paṭiññaṁ akāsinti sambandhato attho. **Kīvañcā**ti nipātamattaṁ. **Yato**ti yasmā, yadā vā. **Athā**ti anantaraṁ. **Ñāṇañca pana me dassanaṁ udapādī**ti dassanakiccakaraṇena dassanasaṅkhātaṁ paccavekkhaṇañāṇañca me uppajji. **Akuppā**ti kopetuṁ cāletuṁ asakkuṇeyyā. **Vimuttī**ti arahattaphalavimutti. Etāya eva phalapaccavekkhaṇāya magganibbānapaccavekkhaṇāpi vuttāva honti. **Ayamantimā jātī**ti ayaṁ pacchimā khandhappavatti. **Natthidāni punabbhavo**ti idāni puna uppatti natthi. Etena pahīnakilesapaccavekkhaṇā vuttā. Arahato hi avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇā na hoti.

3. Dutiyasuttantaniddesavaṇṇanā

14. Saccappaṭivedhañāṇayojanakkame ca **ayaṁ rūpassa assādoti pahānappaṭivedho**ti pubbabhāge "ayaṁ taṇhāsampayutto rūpassa assādo"ti ñatvā maggakkhaṇe samudayappahānasaṅkhāto samudayasaccappaṭivedho. **Samudayasaccan**ti samudayasaccappaṭivedhañāṇaṁ. Ariyasaccārammaṇañāṇampi hi "yekeci kusalā dhammā, sabbe te catūsu ariyasaccesu saṅgahaṁ pacchantī"ti-ādīsu[2] viya "saccan"ti vuccati. **Ayaṁ rūpassa ādīnavoti pariññāpaṭivedho**ti pubbabhāge "ayaṁ rūpassa ādīnavo"ti ñatvā maggakkhaṇe dukkhapariññāsaṅkhāto dukkhasaccappaṭivedho. **Dukkhasaccan**ti dukkhasaccappaṭivedhañāṇaṁ. **Idaṁ rūpassa nissaraṇanti sacchikiriyāpaṭivedho**ti pubbabhāge "idaṁ rūpassa

1. Ahanti (Ka)   2. Ma 1. 242 piṭṭhe.

nissaraṇan”ti ñatvā maggakkhaṇe nirodhasacchikiriyāsaṅkhāto nirodhasaccappaṭivedho. **Nirodhasaccan**ti nirodhasaccārammaṇaṁ nirodhasaccappaṭivedhañāṇaṁ. **Yā imesu tīsu ṭhānesū**ti imesu yathāvuttesu tīsu samudayadukkhanirodhesu paṭivedhavasena pavattā yā **diṭṭhi** yo **saṅkappo**ti yojanā. **Bhāvanāpaṭivedho**ti ayaṁ maggabhāvanāsaṅkhāto maggasaccappaṭivedho. **Maggasaccan**ti maggasaccappaṭivedhañāṇaṁ.

15. Puna aparena pariyāyena saccāni ca saccappaṭivedhañca dassento **saccanti katihākārehi saccan**ti-ādimāha. Tattha yasmā sabbepi sabbaññubodhisattā Bodhipallaṅke nisinnā jarāmaraṇādikassa dukkhasaccassa jāti-ādikaṁ samudayasaccaṁ “kiṁ nu kho”ti esanti, tathā esantā ca jarāmaraṇādikassa dukkhasaccassa jāti-ādikaṁ samudayasaccaṁ “paccayo”ti vavatthapento pariggaṇhanti, tasmā sā ca esanā so ca pariggaho saccānaṁ esanattā pariggahattā ca “saccan”ti katvā **esanaṭṭhena pariggahaṭṭhenā**ti vuttaṁ. Ayañca vidhi Paccekabuddhānampi paccayapariggahe labbhatiyeva, sāvakānaṁ pana anussavavasena paccayapariggahe[1] labbhati. **Paṭivedhaṭṭhenā**ti pubbabhāge tathā esitānaṁ pariggahitānañca maggakkhaṇe ekapaṭivedhaṭṭhena.

Kiṁnidānanti-ādīsu nidānādīni sabbāni kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṁ hi yasmā phalaṁ nideti “handa naṁ gaṇhathā”ti appeti viya, tasmā “nidānan”ti vuccati. Yasmā phalaṁ tato samudeti, jāyati, pabhavati, tasmā samudayo, jāti, pabhavoti vuccati. Ayaṁ panettha attho—kiṁ nidānaṁ etassāti **kiṁnidānaṁ.** Ko samudayo etassāti **kiṁsamudayaṁ.** Kā jāti etassāti **kiṁjātikaṁ.** Ko pabhavo etassāti **kiṁpabhavaṁ.** Yasmā pana tassa jāti yathāvuttena atthena nidānañceva samudayo ca jāti ca pabhavo ca, tasmā **jātinidānan**ti-ādimāha. **Jarāmaraṇan**ti dukkhasaccaṁ. **Jarāmaraṇasamudayan**ti tassa paccayaṁ samudayasaccaṁ. **Jarāmaraṇanirodhan**ti nirodhasaccaṁ. **Jarāmaraṇanirodhagāminiṁ paṭipadan**ti maggasaccaṁ. Imināva nayena sabbapadesu attho veditabbo.

16. **Nirodhappajānanā**ti ārammaṇakaraṇena nirodhassa pajānanā. **Jāti siyā dukkhasaccaṁ, siyā samudayasaccan**ti bhavapaccayā paññāyanaṭṭhena

---

1. Paccayapariggato (Sī)

dukkhasaccaṁ, jarāmaraṇassa paccayaṭṭhena samudayasaccaṁ. Esa nayo sesesupi. **Avijjā siyā dukkhasaccan**ti pana āsavasamudayā avijjāsamudayaṭṭhenāti[1].

Saccakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Bojjhaṅgakathāvaṇṇanā

17. Idāni saccappaṭivedhasiddhaṁ bojjhaṅgavisesaṁ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya bojjhaṅgakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **bojjhaṅgā**ti bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjhaṅgā. Kiṁ vuttaṁ hoti[2]—yā hi ayaṁ dhammasāmaggī, yāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyoga ucchedasassatābhinivesādīnaṁ anekesaṁ upaddavānaṁ paṭipakkhabhūtāya satidhammavicayavīriyapītipassaddhisamādhi-upekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatīti katvā bodhīti vuccati, **bujjhatī**ti kilesasantānaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati, nibbānameva vā sacchikarotīti vuttaṁ hoti. Yathāha "satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambuddho"ti[3]. Tassā dhammasāmaggīsaṅkhātāya bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgā jhānaṅgamaggaṅgādayo viya. Yopesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako bodhīti vuccati, tassa bodhissa aṅgātipi bojjhaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Tenāhu Aṭṭhakathācariyā "bujjhanakassa puggalassa aṅgāti bojjhaṅgā"ti. Satisambojjhaṅgādīnaṁ attho abhiññeyyaniddese vutto.

Bojjhaṅgatthaniddese **bodhāya saṁvattantī**ti bujjhanatthāya saṁvattanti. Kassa bujjhanatthāya? Maggaphalehi nibbānassa paccavekkhaṇāya katakiccassa bujjhanatthāya, maggena vā kilesaniddāto pabujjhanatthāya phalena pabuddhabhāvatthāyāpīti vuttaṁ hoti. Balavavipassanāyapi bojjhaṅgā bodhāya

---

1. Avijjāsamudayo samudayaṭṭhenāti (Sī)
2. Bojjhaṅgāti vuttaṁ hoti (Sī, Ka), idaṁ vuttaṁ hoti (Abhi-Ṭṭha 2. 296 piṭṭhe) Saṁ-Ṭṭha 3. 176 piṭṭhe pana passitabbaṁ.
3. Saṁ 3. 139; Dī 3. 83 piṭṭhādīsu.

saṁvattanti. Tasmā ayaṁ vipassanāmaggaphalabojjhaṅgānaṁ sādhāraṇattho. Tīsupi hi ṭhānesu bodhāya nibbānapaṭivedhāya saṁvattanti. Etena bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṁ hoti. **Bujjhantīti bojjhaṅgā**ti-ādīhi pañcahi catukkehi vuttānaṁ bojjhaṅgānaṁ uppattiṭṭhānaṁ abhiññeyyaniddese vuttaṁ. Api ca **bujjhantī**ti bojjhaṅgānaṁ sakiccakaraṇe samatthabhāvadassanatthaṁ kattuniddeso. **Bujjhanaṭṭhenā**ti sakiccakaraṇasamatthattepi sati kattuno abhāvadassanatthaṁ bhāvaniddeso. **Bodhentī**ti bojjhaṅgabhāvanāya bujjhantānaṁ yogīnaṁ payojakattā bojjhaṅgānaṁ hetukattuniddeso. **Bodhanaṭṭhenā**ti paṭhamaṁ vuttanayeneva payojakahetukattunā hāvaniddeso. Etehi bodhiyā aṅgā bojjhaṅgāti vuttaṁ hoti. **Bodhipakkhiyaṭṭhenā**ti bujjhanaṭṭhena bodhīti laddhanāmassa yogissa pakkhe bhavattā. Ayametesaṁ yogino upakārakattaniddeso. Etehi bodhissa aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṁ hoti. **Buddhilabhanaṭṭhenā**ti-ādike chakke **buddhilabhanaṭṭhenā**ti yogāvacarena buddhiyā pāpuṇanaṭṭhena. **Ropanaṭṭhenā**ti sattānaṁ patiṭṭhāpanaṭṭhena. **Pāpanaṭṭhenā**ti patiṭṭhāpitāya niṭṭhāpanaṭṭhena. Ime vipassanābojjhaṅgā pati-abhi-saṁ-iti tīhi upasaggehi visesitā maggaphalabojjhaṅgāti vadanti. Sabbesampi dhammavohārena niddiṭṭhānaṁ bojjhaṅgānaṁ bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṁ hotīti veditabbaṁ.

Mūlamūlakādidasakavaṇṇanā

18. **Mūlaṭṭhenā**ti-ādike mūlamūlake dasake **mūlaṭṭhenā**ti vipassanādīsu purimā purimā bojjhaṅgā pacchimānaṁ pacchimānaṁ bojjhaṅgānañca sahajātadhammānañca aññamaññañca mūlaṭṭhena. **Mūlacariyaṭṭhenā**ti mūlaṁ hutvā cariyā pavatti mūlacariyā. Tena mūlacariyaṭṭhena, mūlaṁ hutvā pavattanaṭṭhenāti attho. **Mūlapariggahaṭṭhenā**ti te eva bojjhaṅgā ādito pabhuti uppādanatthāya parigayhamānattā pariggahā, mūlāniyeva pariggahā mūlapariggahā. Tena mūlapariggahaṭṭhena. Te eva aññamaññaṁ parivāravasena **parivāraṭṭhena.** Bhāvanāpāripūrivasena **paripūraṇaṭṭhena.** Niṭṭhaṁ pāpuṇanavasena **paripākaṭṭhena.** Te eva mūlāni ca chabbidhā pabhedabhinnattā paṭisambhidā cāti mūlapaṭisambhidā. Tena **mūlapaṭisambhidaṭṭhena. Mūlapaṭisambhidāpāpanaṭṭhenā**ti bojjhaṅgabhāvanānuyuttassa yogino taṁ mūlapaṭisambhidaṁ

pāpanaṭṭhena. Tasseva yogino tassā mūlapaṭisambhidāya **vasībhāvaṭṭhena.** Sesesupi īdisesu puggalavohāresu bodhissa aṅgāti bojjhaṅgāti vuttaṁ hotīti veditabbaṁ. **Mūlapaṭisambhidāya vasībhāvappattānampī**ti īdisesupi niṭṭhāvacanesu phalabojjhaṅgāti veditabbaṁ. Vasībhāvaṁ pattānantipi pāṭho.

Mūlamūlakadasakaṁ niṭṭhitaṁ.

Sesesupi hetumūlakādīsu navasu dasakesu imināva nayena sādhāraṇavacanānaṁ attho veditabbo. Asādhāraṇesu pana yathāvuttā eva bojjhaṅgā yathāvuttānaṁ dhammānaṁ janakattā **hetū** nāma honti. Upatthambhakattā **paccayā** nāma. Te eva tadaṅgasamuccheda-paṭippassaddhivisuddhibhūtattā **visuddhi** nāma. Vajjavirahitattā **anavajjā** nāma. "Sabbepi kusalā dhammā nekkhamman"ti[1] vacanato **nekkhammaṁ** nāma. Kilesehi vimuttattā tadaṅgavimutti-ādivasena **vimutti** nāma. Maggaphalabojjhaṅgā visayībhūtehi āsavehi virahitattā **anāsavā.** Tividhāpi bojjhaṅgā kilesehi suññattā tadaṅgavivekādivasena **vivekā.** Vipassanāmaggabojjhaṅgā pariccāgavosaggattā pakkhandanavosaggattā ca **vosaggā.** Phalabojjhaṅgā pakkhandanavosaggattā vosaggā.

19. **Mūlaṭṭhaṁ bujjhantī**ti-ādayo ekekapadavasena niddiṭṭhā nava dasakā vuttanayeneva veditabbā. **Vasībhāvappattānan**ti padaṁ pana vattamānavacanābhāvena na yojitaṁ. **Pariggahaṭṭhā**dayo abhiññeyyaniddese vuttatthā.

20. Puna thero attanā desitaṁ suttantaṁ uddisitvā tassa niddesavasena bojjhaṅgavidhiṁ dassetukāmo **ekaṁ samayan**ti-ādikaṁ nidānaṁ vatvā suttantaṁ tāva uddisi. Attanā desitasuttattā eva cettha **evaṁ me sutan**ti na vuttaṁ. **Āyasmā Sāriputto**ti panettha desakabyattibhāvatthaṁ attānaṁ paraṁ viya katvā vuttaṁ. Īdisaṁ hi vacanaṁ loke ganthesu payujjanti[2]. **Pubbaṇhasamayan**ti sakalaṁ pubbaṇhasamayaṁ. Accantasaṁyogatthe upayogavacanaṁ. Sesadvayepi eseva nayo. **Satisambojjhaṅgo iti**

1. Khu 1. 271 Nadīsotasuttaṭṭhakathāyaṁ. 2. Bahu yujjantī (Sī)

ce me hotīti satisambojjhaṅgoti evañce[1] mayhaṁ hoti. **Appamāṇoti me hotī**ti appamāṇoti evaṁ me hoti. **Susamāraddhoti me hotī**ti suṭṭhu paripuṇṇoti evaṁ me hoti. **Tiṭṭhantan**ti nibbānārammaṇe pavattivasena tiṭṭhantaṁ. **Cavatī**ti nibbānārammaṇato apagacchati. Sesabojjhaṅgesupi eseva nayo.

Rājamahāmattassāti rañño mahā-amaccassa, mahatiyā vā bhogamattāya bhogappamāṇena samannāgatassa. **Nānārattānan**ti nānāraṅgarattānaṁ, pūraṇatthe sāmivacanaṁ, nānārattehīti attho. **Dussakaraṇḍako**ti dussapeḷā. **Dussayugan**ti vatthayugalaṁ. **Pārupitun**ti acchādetuṁ. Imasmiṁ suttante therassa phalabojjhaṅgā kathitā. Yadā hi thero satisambojjhaṅgaṁ sīsaṁ katvā phalasamāpattiṁ samāpajjati, tadā itare tadanvayā honti. Yadā dammavicayādīsu aññataraṁ, tadā sesāpi tadanvayā hontīti evaṁ phalasamāpattiyā attano ciṇṇavasībhāvaṁ dassento thero imaṁ suttantaṁ kathesīti.

Suttantaniddesavaṇṇanā

21. **Kathaṁ satisambojjhaṅgo iti ce hotīti bojjhaṅgo**ti satisambojjhaṅgaṁ sīsaṁ katvā phalasamāpattiṁ samāpajjantassa aññesu bojjhaṅgesu vijjamānesu evaṁ ayaṁ satisambojjhaṅgo hotīti iti ce pavattassa kathaṁ so satisambojjhaṅgo hotīti attho. **Yāvatā nirodhūpaṭṭhātī**ti yattakena kālena nirodho upaṭṭhāti, yattake kāle ārammaṇato nibbānaṁ upaṭṭhātīti attho. **Yāvatā accī**ti yattakena parimāṇena jālā. **Kathaṁ appamāṇo iti ce hotīti bojjhaṅgo**ti na appamāṇepi satisambojjhaṅge vijjamāne evaṁ ayaṁ appamāṇo hotīti iti ce pavattassa so appamāṇo satisambojjhaṅgo kathaṁ hotīti attho. **Pamāṇabaddhā**ti kilesā ca pariyuṭṭhānā ca ponobhavikasaṅkhārā ca pamāṇabaddhā nāma honti. "Rāgo pamāṇakaraṇo, doso pamāṇakaraṇo, moho pamāṇakaraṇo"ti[2] vacanato rāgādayo yassa uppajjanti, "ayaṁ ettako"ti tassa pamāṇakaraṇato pamāṇaṁ nāma. Tasmiṁ pamāṇe baddhā paṭibaddhā

---

1. Evañca (Sī)
2. Ma 1. 372 piṭṭhe.

āyattāti kilesādayo pamāṇabaddhā nāma honti. **Kilesā**ti anusayabhūtā, **pariyuṭṭhānā**ti samudācārappattakilesā. **Saṅkhārā ponobhavikā**ti punappunaṁ bhavakaraṇaṁ punabhavo, punabhavo sīlametesanti ponabhavikā, ponabhavikā eva ponobhavikā. Kusalākusalakammasaṅkhātā saṅkhārā. **Appamāṇo**ti vuttappakārassa pamāṇassa abhāvena appamāṇo. Maggaphalānampi appamāṇattā tato visesanatthaṁ **acalaṭṭhena asaṅkhataṭṭhenā**ti vuttaṁ. Bhaṅgābhāvato acalo, paccayābhāvato asaṅkhato. Yo hi acalo asaṅkhato ca, so ativiya pamāṇavirahito hoti.

Kathaṁ susamāraddho iti ce hotīti bojjhaṅgoti anantaraṁ vuttanayena yojetabbaṁ. **Visamā**ti sayañca visamattā, visamassa ca bhāvassa hetuttā visamā. **Samadhammo**ti santaṭṭhena paṇītaṭṭhena samo dhammo. Pamāṇābhāvato **santo.** "Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṁ dhammānaṁ aggamakkhāyatī"ti[1] vacanato sabbadhammuttamaṭṭhena **paṇīto.** Tasmiṁ samadhammoti vutte susame āraddho **susamāraddho. Āvajjitattā**ti phalasamāpattiyā pavattakālaṁ sandhāya vuttaṁ. Anuppādādisaṅkhāte nibbāne manodvārāvajjanassa uppannattāti vuttaṁ hoti. **Tiṭṭhatī**ti pavattati. **Uppādā**dīni heṭṭhā vuttatthāni. Sesabojjhaṅgamūlakesupi vāresu eseva nayo.

Bojjhaṅgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Mettākathāvaṇṇanā

22. Idāni bojjhaṅgakathānantaraṁ kathitāya bojjhaṅgakathāgatiyā suttantapubbaṅgamāya mettākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **āsevitāyā**ti ādarena sevitāya. **Bhāvitāyā**ti vaḍḍhitāya. **Bahulīkatāyā**ti punappunaṁ katāya. **Yānīkatāyā**ti yuttayānasadisāya katāya. **Vatthukatāyā**ti patiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katāya. **Anuṭṭhitāyā**ti paccupaṭṭhitāya. **Paricitāyā**ti samantato citāya upacitāya. **Susamāraddhāyā**ti suṭṭhu samāraddhāya

---

1. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

sukatāya. **Ānisaṁsā**ti guṇā. **Pāṭikaṅkhā**ti paṭikaṅkhitabbā icchitabbā. **Sukhaṁ supatī**ti yathā sesajanā samparivattamānā kākacchamānā dukkhaṁ supanti, evaṁ asupitvā sukhaṁ supati. Niddaṁ okkantopi samāpattiṁ samāpanno viya hoti. **Sukhaṁ paṭibujjhatī**ti yathā aññe nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṁ paṭibujjhanti, evaṁ apaṭibujjhitvā vikasamānamiva padumaṁ sukhaṁ nibbikāraṁ paṭibujjhati. **Na pāpakaṁ supinaṁ passatī**ti supinaṁ passantopi bhaddakameva supinaṁ passati. Cetiyaṁ vandanto viya pūjaṁ karonto viya dhammaṁ suṇanto viya ca hoti. Yathā panaññe attānaṁ corehi parivāritaṁ viya vāḷehi upaddutaṁ viya papāte patantaṁ viya ca passanti, na evaṁ pāpakaṁ supinaṁ passati. **Manussānaṁ piyo hotī**ti ure āmuttamuttāhāro viya sīse piḷandhamālā viya ca manussānaṁ piyo hoti manāpo. **Amanussānaṁ piyo hotī**ti yatheva ca manussānaṁ, evaṁ amanussānampi piyo hoti. **Devatā rakkhantī**ti puttamiva mātāpitaro devatā rakkhanti. **Nāssa aggi vā visaṁ vā satthaṁ vā kamatī**ti mettāvihārissa kāye aggi vā visaṁ vā satthaṁ vā na kamati na pavisati, nāssa kāyaṁ vikopetīti vuttaṁ hoti. **Tuvaṭaṁ cittaṁ samādhiyatī**ti mettāvihārino khippameva cittaṁ samādhiyati, natthi tassa dandhāyitattaṁ. **Mukhavaṇṇo vippasīdatī**ti bandhanā pamuttatālapakkaṁ viya cassa vippasannavaṇṇaṁ mukhaṁ hoti. **Asammūḷho kālaṁ karotī**ti mettāvihārino sammohamaraṇaṁ nāma natthi, asammūḷho niddaṁ okkamanto viya kālaṁ karoti. **Uttari appaṭivijjhanto**ti mettāsamāpattito uttariṁ arahattaṁ adhigantuṁ asakkonto ito cavitvā suttappabuddho viya **brahmalokūpago hotī**ti brāhmalokaṁ upapajjatīti attho.

Mettāniddese **anodhiso pharaṇā**ti odhi mariyādā, na odhi anodhi. Tato anodhiso, anodhitoti attho, nippadesato phusanāti vuttaṁ hoti. **Odhiso**ti padesavasena. **Disāpharaṇā**ti disāsu pharaṇā. **Sabbe**ti anavasesapariyādānaṁ. **Sattā**tipadassa attho ñāṇakathāmātikāvaṇṇanāyaṁ vutto, ruḷhīsaddena pana vītarāgesupi ayaṁ vohāro vattati vilīvamayepi bījanivisese tālavaṇṭavohāro viya. **Averā**ti verarahitā. **Abyāpajjā**ti byāpādarahitā. **Anīghā**ti niddukkhā. Anigghātipi pāṭho. **Sukhī attānaṁ**

pariharantūti sukhitā hutvā attabhāvaṁ vattayantu. "Averā"ti ca sakasantāne ca pare paṭicca, parasantāne ca itare paṭicca verābhāvo dassito, "abyāpajjā"ti-ādīsu verābhāvā tammūlakabyāpādābhāvo, "anīghā"ti byāpādābhāvā tammūlakadukkhābhāvo, "sukhī attānaṁ pariharantū"ti dukkhābhāvā sukhena attabhāvapariharaṇaṁ dassitanti evamettha vacanasambandho veditabboti. Imesu ca "averā hontū"ti-ādīsu catūsupi vacanesu yaṁ yaṁ pākaṭaṁ hoti, tassa tassa vasena mettāya pharati.

Pāṇāti-ādīsu pāṇanatāya[1] pāṇā, assāsapassāsāyattavuttitāyāti attho. Bhūtattā **bhūtā,** abhinibbattāti attho. Puṁ vuccati nirayo, taṁ puṁ[2] galanti gacchantīti **puggalā.** Attabhāvo vuccati sarīraṁ, khandhapañcakameva vā, taṁ upādāya paññattimattasabbhāvato, tasmiṁ attabhāve pariyāpannā paricchinnā antogadhāti **attabhāvapariyāpannā.** Yathā ca sattāti vacanaṁ, evaṁ sesānipi ruḷhīvasena āropetvā sabbānetāni sabbasattavevacanānīti veditabbāni. Kāmañca aññānipi "sabbe jantū sabbe jīvā"ti-ādīni sabbasattavevacanāni atthi, pākaṭavasena pana imāneva pañca gahetvā "pañcahākārehi anodhiso pharaṇā mettācetovimuttī"ti vuccati. Ye pana "sattā pāṇā"ti-ādīnaṁ na kevalaṁ vacanamattatova, atha kho atthatopi nānattameva iccheyyuṁ, tesaṁ anodhiso pharaṇā virujjhati. Tasmā tathā atthaṁ aggahetvā imesu pañcasu ākāresu aññataravasena anodiso mettāya pharati.

Odhiso pharaṇe pana **itthiyo purisā**ti liṅgavasena vuttaṁ, **ariyā anariyā**ti ariyaputhujjanavasena, **devāmanussā vinipātikā**ti upapattivasena. Disāpharaṇepi disāvibhāgaṁ akatvā sabbadisāsu "sabbe sattā"ti-ādinā nayena pharaṇato anodhiso pharaṇā hoti, sabbadisāsu "sabbā itthiyo"ti-ādinā nayena pharaṇato odhiso pharaṇā.

Yasmā pana ayaṁ tividhāpi mettāpharaṇā appanāpattacittassa vasena vuttā, tasmā tīsu vāresu appanā gahetabbā. Anodhiso pharaṇe

---

1. Pāṇatāya (Sī)
2. Tasmiṁ (Sī, Visuddhi 1. 303 piṭṭhe ca)

tāva "sabbe sattā averā hontū"ti ekā, "abyāpajjā hontū"ti ekā, "anīghā hontū"ti ekā, "sukhī attānaṁ pariharantū"ti ekā. Tānipi hi cattāri hitopasaṁhāravaseneva vuttāni. Hitopasaṁhāralakkhaṇā hi mettā. Iti "sattā"ti-ādīsu pañcasu ākāresu catassannaṁ catassannaṁ appanānaṁ vasena vīsati appanā honti, odhiso pharaṇe "sabbā itthiyo"ti-ādīsu sattasu ākāresu catassannaṁ catassannaṁ vasena aṭṭhavīsati appanā. Disāpharaṇe pana "sabbe puratthimāya disāya sattā"ti-ādinā nayena ekamekissā disāya vīsati vīsati katvā dve satāni, "sabbā puratthimāya disāya itthiyo"ti-ādinā nayena ekamekissā disāya aṭṭhavīsati aṭṭhavīsati katvā asīti dve satānīti cattāri satāni asīti ca appanā. Iti sabbānipi idha vuttāni aṭṭhavīsādhikāni pañca appanāsatāni honti. Yathā ca mettāya tividhena pharaṇā vuttā, tathā karuṇāmuditā-upekkhānampi vuttāva hotīti veditabbaṁ.

1. Indriyavāravaṇṇanā

23. Atha mettūpasaṁhārākāraṁ indriyādiparibhāvanañca dassetuṁ **sabbesaṁ sattānaṁ pīḷanaṁ vajjetvā**ti-ādimāha. Tattha **pīḷanan**ti abbhantarato sarīrapīḷanaṁ. **Upaghātan**ti bāhirato sarīropaghātaṁ. **Santāpan**ti yathā tathā vā cittasantāpanaṁ. **Pariyādānan**ti pakatiyā jīvitādiparikkhayaṁ. **Vihesan**ti parato jīvitaviheṭhanaṁ. **Vajjetvā**ti pīḷanādīsu ekekaṁ attano citteneva apanetvā. Imāni pīḷanādīni pañca padāni mettopasaṁhārassa paṭipakkhavivajjanavasena vuttāni, **apīḷanāyā**ti-ādīni mettopasaṁhāravasena. **Apīḷanāyā**ti apīḷanākārena, sabbe satte mettāyatīti sambandho. Evaṁ sesesupi. **Mā verino mā dukkhino mā dukkhitattā**ti imānipi tīṇi mettopasaṁhārassa paṭipakkhapaṭikkhepavacanāni. Mā-vacanassa mā hontūti attho. **Averino sukhino sukhitattā**ti imāni tīṇi mettopasaṁhāravacanāni. "Abyāpajjā anīghā"ti idaṁ dvayaṁ "sukhino"tivacanena saṅgahitanti veditabbaṁ. **Sukhitattā**ti tasseva sukhassa niccappavattidassanaṁ. "Sukhitattā"ti ca "sukhī attānaṁ pariharantū"ti ca atthato ekaṁ. "Apīḷanāyā"ti-ādīhi vā abyāpajjānīghavacanāni saṅgahitāni. **Aṭṭhahākārehī**ti "apīḷanāyā"ti-ādayo

pañca mettopasaṁhārākārā "averino hontū"ti-ādayo tayo mettopasaṁhārākārāti imehi aṭṭhahākārehi. **Mettāyatī**ti siniyhati. **Taṁ dhammaṁ cetayatī**ti taṁ hitopasaṁhāraṁ cetayati abhisandahati, pavattetīti attho. **Sabbabyāpādapariyuṭṭhānehi vimuccatī**ti mettāya paṭipakkhabhūtehi sabbehi byāpādasamudācārehi vikkhambhanato vimuccati. **Mettā ca ceto ca vimutti cā**ti ekāyeva mettā tidhā vaṇṇitā.

Averino khemino sukhinoti imāni tīṇi padāni pubbe vutte ākāre saṅkhepena saṅgahetvā vuttāni. **Saddhāya adhimuccatī**ti-ādinā nayena vuttāni pañcindriyāni mettāya sampayuttāniyeva. **Āsevanā**ti-ādīsu chasu vāresu āsevīyati etehi mettāti āsevanā. Tathā **bhāvanā bahulīkammaṁ. Alaṅkārā**ti vibhūsanā. **Svālaṅkatā**ti suṭṭhu alaṅkatā bhūsitā. **Parikkhārā**ti sambhārā. **Suparikkhatā**ti suṭṭhu sambhatā[1]. **Parivārā**ti rakkhanaṭṭhena. Puna āsevanādīni aṭṭhavīsati padāni mettāya vaṇṇabhaṇanatthaṁ vuttāni. Tattha **pāripūrī**ti paripuṇṇabhāvā. **Sahagatā**ti mettāya sahagatā. Tathā **sahajātā**dayo. **Pakkhandanā**ti mettāya pavisanā, pakkhandati etehi mettāti vā pakkhandanā. Tathā **saṁsīdanā**dayo. **Etaṁ santanti phassanā**ti esā mettā santāti etehi phassanā hotīti etaṁ santanti phassanā "etadaggan"ti-ādīsu[2] viya napuṁsakavacanaṁ. **Svādhiṭṭhitā**ti suṭṭhu patiṭṭhitā. **Susamuggatā**ti suṭṭhu samussitā. **Suvimuttā**ti attano attano paccanīkehi suṭṭhu vimuttā. **Nibbattentī**ti mettāsampayuttā hutvā mettaṁ nibbattenti. **Jotentī**ti pākaṭaṁ karonti. **Patāpentī**ti[3] virocenti.

2-4. Balādivārattayavaṇṇanā

24-27. Indriyavāre vuttanayeneva balavāropi veditabbo. Bojjhaṅgamaggaṅgavārā pariyāyena vuttā, na yathālakkhaṇavasena. Maggaṅgavāre sammāvācākammantājīvā mettāya pubbabhāgavasena vuttā, na appanāvasena. Na hi ete mettāya saha bhavanti. **Sabbesaṁ pāṇānan**ti-ādīnaṁ

---

1. Sambhūtā (Sī) 2. Aṁ 1. 23 piṭṭhe. 3. Pakāsentīti (Sī)

sesavārānampi sattavāre vuttanayeneva attho veditabbo. Mettābhāvanāvidhānaṁ pana Visuddhimaggato[1] gahetabbanti.

Mettākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Virāgakathāvaṇṇanā

28. Idāni maggapayojanapariyosānāya mettākathāya anantaraṁ kathitāya virāgasaṅkhātamaggapubbaṅgamāya virāgakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha paṭhamaṁ tāva "nibbindaṁ virajjati virāgā vimuccatī"ti[2] vuttānaṁ dvinnaṁ suttantapadānaṁ atthaṁ niddisitukāmena **virāgo maggo, vimuttiphalan**ti uddeso ṭhapito. Tattha paṭhamaṁ vacanatthaṁ tāva niddisitukāmo **kathaṁ virāgo maggo**ti-ādimāha. Tattha **virajjatī**ti virattā hoti. Sesāni maggañāṇaniddese vuttatthāni. **Virāgo**ti yasmā sammādiṭṭhi virajjati, tasmā virāgo nāmāti attho. So ca virāgo yasmā virāgārammaṇo -pa- virāge patiṭṭhito, tasmā ca virāgoti evaṁ "virāgārammaṇo"ti-ādīnaṁ pañcannaṁ vacanānaṁ sambandho veditabbo. Tattha **virāgārammaṇo**ti nibbānārammaṇo. **Virāgagocaro**ti nibbānavisayo. **Virāge samudāgato**ti nibbāne samuppanno. **Virāge ṭhito**ti pavattivasena nibbāne ṭhito. **Virāge patiṭṭhito**ti anivattanavasena nibbāne patiṭṭhito.

Nibbānañca virāgoti nibbānaṁ virāgahetuttā virāgo. **Nibbānārammaṇatājātā**ti nibbānārammaṇe jātā, nibbānārammaṇabhāvena vā jātā. Te maggasampayuttā sabbeva phassādayo dhammā virajjanaṭṭhena **virāgā hontī**ti virāgā nāma honti. **Sahajātānī**ti sammādiṭṭhisahajātāni sammāsaṅkappādīni satta maggaṅgāni. **Virāgaṁ gacchantīti virāgo maggo**ti virāgaṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā gacchantīti virāgārammaṇattā virāgo nāma, magganaṭṭhena maggo nāma hotīti attho. Ekekampi maggaṅgaṁ maggoti nāmaṁ labhati. Iti ekekassa aṅgassa maggatte vutte sammādiṭṭhiyāpi maggattaṁ vuttameva hoti. Tasmāyeva ca **etena maggenā**ti aṭṭha maggaṅgāni gahetvā vuttaṁ. Buddh**ā cā**ti Paccekabuddhāpi saṅgahitā. Tepi hi "dveme bhikkhave Buddhā Tathāgato ca Arahaṁ Sammāsambuddho Paccekabuddho cā"ti[3] vuttattā

---

1. Visuddhi 1. 287 piṭṭhādīsu. 2. Vi 3. 20; Saṁ 2. 55 piṭṭhādīsu. 3. Aṁ 1. 76 piṭṭhe.

Buddhāyeva. **Agatan**ti anamatagge saṁsāre agatapubbaṁ. **Disan**ti sakalāya paṭipattiyā dissati apadissati abhisandahīyatīti disā, sabbabuddhehi vā paramaṁ sukhanti dissati apadissati kathīyatīti disā, sabbadukkhaṁ vā dissanti vissajjenti ujjhanti etāyāti disā. Taṁ disaṁ. **Aṭṭhaṅgiko maggo**ti kiṁ vuttaṁ hoti? Yo so aṭṭhaṅgiko dhammasamūho, so etena nibbānaṁ gacchantīti gamanaṭṭhena maggo nāmāti vuttaṁ hoti. **Puthusamaṇabrāhmaṇānaṁ parappavādānan**ti visuṁ visuṁ samaṇānaṁ brāhmaṇānañca ito aññaladdhikānaṁ. **Aggo**ti tesaṁ sesamaggānaṁ visiṭṭho. **Seṭṭho**ti sesamaggato ativiya pasaṁsanīyo. **Mokkho**ti mukhe sādhu, sesamaggānaṁ abhimukhe ayameva sādhūti attho. **Uttamo**ti sesamagge ativiya uttiṇṇo. **Pavaro**ti sesamaggato nānappakārehi saṁbhajanīyo. **Itī**ti kāraṇatthe nipāto. Tasmā Bhagavatā "maggānaṁ aṭṭhaṅgiko seṭṭho"ti vuttoti adhippāyo. Vuttaṁ hi Bhagavatā—

> "Maggānaṭṭhaṅgiko seṭṭho, saccānaṁ caturo padā.
> Virāgo seṭṭho dhammānaṁ, dvipadānañca cakkhumā"ti[1].

Taṁ idha vicchinditvā "maggānaṁ aṭṭhaṅgiko seṭṭho"ti vuttaṁ. Sesavāresupi iminā ca nayena heṭṭhā vuttanayena ca attho veditabbo.

Dassanavirāgoti-ādīsu dassanasaṅkhāto virāgo dassanavirāgo. Indriyaṭṭhato balassa visiṭṭhattā idha indriyato balaṁ paṭhamaṁ vuttanti veditabbaṁ. **Ādhipateyyaṭṭhena indriyānī**ti-ādi indriyādīnaṁ atthavibhāvanā, na virāgassa. **Tathaṭṭhena saccā**ti saccañāṇaṁ veditabbaṁ. **Sīlavisuddhī**ti sammāvācākammantājīvā. **Cittavisuddhī**ti sammāsamādhi. **Diṭṭhivisuddhī**ti sammādiṭṭhisaṅkappā. **Vimuttaṭṭhenā**ti taṁtaṁmaggavajjhakilesehi muttaṭṭhena. **Vijjā**ti sammādiṭṭhi. **Vimuttī**ti samucchedavimutti. **Amato gadhaṁ nibbānaṁ pariyosānaṭṭhena maggo**ti maggaphalapaccavekkhaṇāhi maggīyatīti maggo.

Imasmiṁ virāganiddese vuttā dhammā sabbepi maggakkhaṇeyeva. Vimuttiniddese phalakkhaṇe. Tasmā chandamanasikārāpi maggaphalasampayuttā.

---

1. Khu 1. 52 piṭṭhe Dhammapade.

29. Virāganiddese vuttanayeneva vimuttiniddesepi attho veditabbo. Phalaṁ panettha paṭippassaddhivimuttattā **vimutti,** nibbānaṁ nissaraṇavimuttattā vimutti. "Sahajātāni sattaṅgānī"ti-ādīni vacanāni idha na labbhantīti na vuttāni. Sayaṁ phalavimuttattā **pariccāgaṭṭhena vimuttī**ti ettakameva vuttaṁ. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Virāgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Paṭisambhidākathā

1. Dhammacakkapavattanavāravaṇṇanā

30. Idāni virāgasaṅkhātamaggavasena siddhaṁ paṭisambhidāpabhedaṁ dassentena kathitāya dhammacakkappavattanasuttantapubbaṅgamāya paṭisambhidākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva **Bārāṇasiyan**ti Bārāṇasā nāma nadī, Bārāṇasāya avidūre bhavā nagarī Bārāṇasī. Tassaṁ Bārāṇasiyaṁ. **Isipatane Migadāye**ti isīnaṁ patanuppatanavasena evaṁladdhanāme migānaṁ abhayadānadinnaṭṭhānattā Migadāyasaṅkhāte ārāme. Tattha hi uppannuppannā sabbaññu-isayo patanti, dhammacakkappavattanatthaṁ nisīdantīti attho. Nandamūlakapabbhārato sattāhaccayena nirodhasamāpattito vuṭṭhitā Anotattadahe katamukhadhovanakiccā ākāsena āgantvā Paccekabuddha-isayopettha samosaraṇavasena patanti, uposathatthañca anuposathatthañca sannipatanti, Gandhamādanaṁ paṭigacchantā ca tato ca[1] uppatantītipi iminā isīnaṁ patanuppatanavasena taṁ "Isipatanan"ti vuccati. "Isipadanan"tipi pāṭho. **Pañcavaggiye**ti—

> "Koṇḍañño Bhaddiyo Vappo, Mahānāmo ca Assaji.
> Ete pañca mahātherā, pañcavaggāti vuccare"ti—

evaṁ vuttānaṁ pañcannaṁ bhikkhūnaṁ vaggo pañcavaggo. Tasmiṁ pañcavagge bhavā taṁpariyāpannattāti pañcavaggiyā. Te pañcavaggiye. **Bhikkhū āmantesī**ti Dīpaṅkaradasabalassa pādamūle katābhinīhārato paṭṭhāya pāramiyo

---

1. Tatova (Saṁ-Ṭṭha 3. 327 piṭṭhe)

pūrento anupubbena pacchimabhavaṁ patvā pacchimabhave ca katābhinikkhamano anupubbena Bodhimaṇḍaṁ patvā tattha Aparājitapallaṅke nisinneva mārabalaṁ bhinditvā paṭhamayāme pubbenivāsaṁ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṁ visodhetvā pacchimayāmāvasāne dasasahassilokadhātuṁ unnādento sampakampento sabbaññutaṁ patvā satta sattāhāni Bodhimaṇḍe vītināmetvā Mahābrahmunā āyācitadhammadesano Buddhacakkhunā lokaṁ voloketvā lokānuggahena Bārāṇasiṁ gantvā pañcavaggiye bhikkhū saññāpetvā dhammacakkaṁ pavattetukāmo āmantesi.

Dveme bhikkhave antāti dveme bhikkhave koṭṭhāsā. Imassa pana vacanassa samudāhārena samudāhāranigghoso heṭṭhā Aviciṁ upari bhavaggaṁ patvā dasasahassiṁ lokadhātuṁ pattharitvā aṭṭhāsi, tasmiṁyeva samaye aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmāno samāgacchiṁsu. Pacchimadisāya sūriyo atthaṅgameti, puratthimāya disāya uttarāsāḷhanakkhattena yutto puṇṇacando uggacchati, tasmiṁ samaye Bhagavā Dhammacakkappavattanasuttantaṁ ārabhanto "dveme bhikkhave antā"ti-ādimāha.

Tattha **pabbajitenā**ti gihisaṁyojanaṁ vatthukāmaṁ chetvā pabbajitena. **Na sevitabbā**ti na valañjetabbā. Pabbajitānaṁyeva visesato paṭipattiyā bhājanabhūtattā "pabbajitena na sevitabbā"ti vuttaṁ. **Yo cāyaṁ kāmesu kāmasukhallikānuyogo**ti yo ca ayaṁ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa, kilesakāmasukhanissayassa vā anuyogo. **Hīno**ti lāmako. **Gammo**ti gāmavāsīnaṁ santako. **Pothujjaniko**ti puthujjanena andhabālajanena āciṇṇo. **Anariyo**ti na ariyo. Atha vā na visuddhānaṁ uttamānaṁ ariyānaṁ santako. **Anatthasaṁhito**ti na atthasaṁhito, sukhāvahakāraṇaṁ anissitoti attho. **Attakilamathānuyogo**ti attano kilamathassa anuyogo, attano dukkhakaraṇanti attho. **Dukkho**ti kaṇṭakāpassayaseyyādīhi attamāraṇehi dukkhāvaho. Tapassīhi "uttamaṁ tapo"ti gahitattā tesaṁ cittānurakkhanatthaṁ idha "hīno"ti na vuttaṁ, pabbajitānaṁ dhammattā "gammo"ti ca, gihīhi asādhāraṇattā "pothujjaniko"ti ca na vuttaṁ. Tattha pana kehici pabbajitapaṭiññehi diṭṭhadhammanibbānavādehi "yato kho

bho ayaṁ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgibhūto paricāreti, ettāvatā kho bho ayaṁ attā diṭṭhadhammanibbānappatto hotī”ti[1] gahitattā tesaṁ cittānurakkhanatthañca paccuppanne sukhattā ca tassa dhammasamādānassa “dukkho”ti na vuttaṁ. Kāmasukhallikānuyogo paccuppanne taṇhādiṭṭhisaṁkiliṭṭhasukhattā āyatiñca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṁ taṇhādiṭṭhibandhanabaddhattā ca na sevitabbo, attakilamathānuyogo paccuppanne diṭṭhisaṁkiliṭṭhadukkhattā āyatiñca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṁ diṭṭhibandhanabaddhattā ca na sevitabbo, **ete kho**ti[2] te ete. **Anupagammā**ti na upagantvā. **Majjhimā**ti saṁkiliṭṭhasukhadukkhānaṁ abhāvā majjhe bhavāti majjhimā. Sā eva nibbānaṁ paṭipajjanti etāyāti **paṭipadā. Abhisambuddhā**ti paṭividdhā. **Cakkhukaraṇī**ti-ādīsu paññācakkhuṁ karotīti cakkhukaraṇī. **Ñāṇakaraṇī**ti tasseva vevacanaṁ. **Upasamāyā**ti kilesūpasamāya. **Abhiññāyā**ti catunnaṁ saccānaṁ abhijānanatthāya. **Sambodhāyā**ti tesaṁyeva sambujjhanatthāya. **Nibbānāyā**ti nibbānasacchikiriyatthāya. Atha vā dassanamaggañāṇaṁ karotīti **cakkhukaraṇī.** Bhāvanāmaggañāṇaṁ karotīti **ñāṇakaraṇī.** Sabbakilesānaṁ **upasamāya.** Sabbadhammānaṁ **abhiññāya.** Arahattaphala**sambodhāya.** Kilesānañca khandhānañca **nibbānāya.** Saccakathā abhiññeyyaniddese vuttā.

Evaṁ Bhagavā saccāni pakāsetvā attani katabahumānānaṁ tesaṁ attano paṭivedhakkamaṁ sutvā paṭipattiyā bahumānāropanena paṭipattiyaṁ ṭhatvā saccappaṭivedhaṁ passanto **idaṁ dukkhaṁ ariyasaccanti me bhikkhave**ti-ādinā attano paṭivedhakkamaṁ dassesi. Tattha **ananussutesū**ti na anussutesu, paraṁ anugantvā assutesūti attho. **Cakkhū**ti-ādīnaṁ attho parato āvi bhavissati. **Idaṁ dukkhaṁ ariyasaccaṁ, idaṁ dukkhasamudayaṁ, idaṁ dukkhanirodhaṁ, idaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccan**ti catunnaṁ saccānaṁ dassanapaṭivedho sekhabhūmiyaṁ. **Pariññeyyaṁ pahātabbaṁ sacchikātabbaṁ bhāvetabban**ti catunnaṁ saccānaṁ bhāvanāpaṭivedho sekhabhūmiyaṁyeva. **Pariññātaṁ pahīnaṁ sacchikataṁ bhāvitan**ti catunnaṁ saccānaṁ paccavekkhaṇā asekhabhūmiyaṁ.

Tiparivaṭṭanti saccañāṇakiccañāṇakatañāṇasaṅkhātānaṁ tiṇṇaṁ parivaṭṭānaṁ vasena tayo parivaṭṭā assāti tiparivaṭṭaṁ. Ettha hi “idaṁ dukkhaṁ, idaṁ

---

1. Dī 1. 33 piṭṭhe. 2. Ete tehi (Sī, Ka)

dukkhasamudayaṁ, idaṁ dukkhanirodhaṁ, idaṁ dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccan"ti evaṁ catūsu saccesu yathābhūtañāṇaṁ **saccañāṇaṁ** nāma. Tesuyeva "pariññeyyaṁ pahātabbaṁ sacchikātabbaṁ bhāvetabban"ti evaṁ kattabbakiccajānanañāṇaṁ **kiccañāṇaṁ** nāma. "Pariññātaṁ pahīnaṁ sacchikataṁ bhāvitan"ti evaṁ tassa kiccassa katabhāvajānanañāṇaṁ **katañāṇaṁ** nāma. **Dvādasākāran**ti tesaṁyeva ekekasmiṁ sacce tiṇṇaṁ tiṇṇaṁ ākārānaṁ vasena dvādasa ākārā assāti dvādasākāraṁ. **Ñāṇadassanan**ti etesaṁ tiparivaṭṭānaṁ dvādasannaṁ ākārānaṁ vasena uppannaṁ ñāṇasaṅkhātaṁ dassanaṁ. **Attamanā**ti sakamanā. Sattānaṁ hi sukhakāmattā dukkhapaṭikūlattā pītisomanassayuttamano sakamano nāma, pītisomanassehi attamanā gahitamanā byāpitamanāti vā attho. **Abhinandun**ti abhimukhā hutvā nandiṁsu. **Veyyākaraṇe**ti suttante. Niggāthako hi suttanto kevalaṁ atthassa byākaraṇato veyyākaraṇaṁ nāma. **Bhaññamāne**ti kathiyamāne. Vattamānasamīpe vattamānavacanaṁ kataṁ, bhaṇiteti attho. **Virajan**ti vigatarāgādirajaṁ. **Vītamalan**ti vigatarāgādimalaṁ. Rāgādayo hi ajjhottharaṇaṭṭhena rajo nāma, dūsanaṭṭhena malaṁ nāma. **Dhammacakkhun**ti katthaci paṭhamamaggañāṇaṁ, katthaci ādīni[1] tīṇi maggañāṇāni, katthaci catutthamaggañāṇampi. Idha pana paṭhamamaggañāṇameva. **Yaṁ kiñci samudayadhammaṁ, sabbaṁ taṁ nirodhadhamman**ti vipassanāvasena evaṁ pavattassa dhammacakkhuṁ udapādīti attho.

Dhammacakketi paṭivedhañāṇe ca desanāñāṇe ca. Bodhipallaṅke nisinnassa hi Bhagavato catūsu saccesu dvādasākāraṁ paṭivedhañāṇampi Isipatane nisinnassa dvādasākārameva saccadesanāya pavattakadesanāñāṇampi dhammacakkaṁ nāma. Ubhayampi hetaṁ Dasabalassa pavattañāṇameva. Taṁ imāya desanāya pakāsentena Bhagavatā dhammacakkaṁ pavattitaṁ nāma. Taṁ panetaṁ dhammacakkaṁ yāva Aññātakoṇḍaññatthero aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhiṁ sotāpattiphale na patiṭṭhāti, tāva Bhagavā pavatteti nāma, patiṭṭhite pana pavattitaṁ nāma. Taṁ sandhāya "pavattite ca Bhagavatā dhammacakke"ti vuttaṁ.

Bhummā devāti bhūmaṭṭhakā devā. **Saddamanussāvesun**ti ekappahāreneva sādhukāraṁ datvā **etaṁ Bhagavatā**ti-ādīni vadantā saddaṁ anussāvayiṁsu.

---

1. Ādi (Ka)

Appaṭivattiyanti “nayidaṁ tathā”ti paṭilomaṁ vattetuṁ asakkuṇeyyaṁ. Sannipatitā cettha devabrahmāno desanāpariyosāne ekappahāreneva sādhukāraṁ adaṁsu, sannipātaṁ anāgatā pana bhummadevādayo tesaṁ tesaṁ saddaṁ sutvā sādhukāramadaṁsūti veditabbaṁ. Tesu pana pabbatarukkhādīsu nibbattā bhummadevā. Te Cātumahārājikapariyāpannā hontāpi idha visuṁ katvā vuttā. **Cātumahārājikā**ti ca Dhataraṭṭhavirūḷhakavirūpakkhakuverasaṅkhātā catumahārājā devatā etesanti Cātumahārājikā. Te Sineruvemajjhe honti. Tesu pabbataṭṭhakāpi atthi ākāsaṭṭhakāpi. Tesaṁ paramparā cakkavāḷapabbataṁ pattā. Khiḍḍāpadosikā manopadosikā sītavalāhakā uṇhavalāhakā candimā devaputto sūriyo devaputtoti ete sabbepi Cātumahārājikadevalokaṭṭhā eva. Tettiṁsa janā tattha uppannāti **Tāvatiṁsā.** Apica “Tāvatiṁsā”ti tesaṁ devānaṁ nāmamevātipi vuttaṁ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā atthi ākāsaṭṭhakā. Tesaṁ paramparā cakkavāḷapabbataṁ pattā, tathā Yāmādīnaṁ. Ekadevalokepi hi devānaṁ paramparā cakkavāḷapabbataṁ appattā nāma natthi. Dibbaṁ sukhaṁ yātā pahāyā sampattāti **Yāmā.** Tuṭṭhā pahaṭṭhāti **Tusitā.** Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminitvā nimminitvā ramantīti **Nimmānaratī.** Cittācāraṁ ñatvā paranimmitesu bhogesu vasaṁ vattentīti **Paranimmitavasavattī.** Brahmakāye brahmaghaṭāya niyuttāti **brahmakāyikā.** Sabbepi pañcavokārabrahmāno gahitā.

Tena khaṇenāti vacanaṁ visesetvā **tena muhuttenā**ti vuttaṁ. Muhuttasaṅkhātena khaṇena, na paramatthakhaṇenāti vuttaṁ hoti. **Yāva brahmalokā**ti brahmalokaṁ antokatvā. **Saddo**ti sādhukārasaddo. **Dasasahassī**ti dasasahassacakkavāḷavatī. **Saṅkampī**ti uddhaṁ uggacchantī suṭṭhu kampi. **Sampakampī**ti uddhaṁ uggacchantī adho okkamantī suṭṭhu pakampi. **Sampavedhī**ti catudisā gacchantī suṭṭhu pavedhi. Sambuddhabhāvāya mātukucchiṁ okkamante ca bodhisatte tato nikkhamante ca mahāpathavī puññatejena akampittha, abhisambodhiyaṁ paṭivedhañāṇatejena. Dhammacakkappavattane desanāñāṇatejena sādhukāraṁ dātukāmā viya pathavī devatānubhāvena akampittha, āyusaṅkhārossajjane mahāparinibbāne ca kāruññena cittasaṅkhobhaṁ

asahamānā viya pathavī devatānubhāvena akampittha. **Appamāṇo**ti vuddhappamāṇo. **Uḷāro**ti ettha "uḷārāni uḷārāni khādanīyāni khādantī"ti-ādīsu[1] madhuraṁ uḷāranti vuttaṁ. "Uḷārāya vatthabhogāya cittaṁ na namatī"ti-ādīsu[2] paṇītaṁ uḷāranti vuttaṁ. "Uḷārāya khalu bhavaṁ vacchāyano samaṇaṁ Gotamaṁ pasaṁsāya pasaṁsatī"ti-ādīsu[3] seṭṭhaṁ uḷāranti vuttaṁ. Idha pana "vipulo uḷāro"ti vutto. **Obhāso**ti desanāñāṇānubhāvena ca devatānubhāvena ca jāta-obhāso. **Loke**ti cakkavāḷassa dasasahassiyaṁyeva. **Atikkammeva devānaṁ devānubhāvan**ti devānaṁ ayamānubhāvo—nivatthavatthappabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa alaṅkārassa vimānassa ca. Taṁ devānaṁ devānubhāvaṁ atikkamitvāyevāti attho. **Udānan**ti somanassañāṇamayikaṁ udāhāraṁ. **Udānesī**ti udāhari. **Aññāsi vata bho Koṇḍañño**ti imassapi udānassa udāharaṇaghoso dasasahassilokadhātuṁ pharitvā aṭṭhāsi. **Aññāsikoṇḍañño**ti[4] bhusaṁ ñātakoṇḍaññoti attho.

Cakkhu-ādīnaṁ niddese **dassanaṭṭhenā**ti-ādīsu ekameva ñāṇaṁ yathāvuttassa neyyassa cakkhuviya dassanakiccakaraṇena **cakkhu.** Ñāṇakiccakaraṇena **ñāṇaṁ.** Nānappakārato jānanakiccakaraṇena **paññā.** Anavasesapaṭivedhakaraṇena **vijjā.** Sabbathā obhāsakiccakaraṇena **āloko** nāmāti attho. **Cakkhuṁ dhammo**ti-ādīsupi ekaṁyeva ñāṇaṁ kiccanānattena pañcadhā vaṇṇitaṁ. **Ārammaṇā**ti upatthambhanaṭṭhena. **Gocarā**ti visayaṭṭhena. **Dassanaṭṭhenā**ti-ādīsu ñāṇakiccaṁ pañcadhā vuttaṁ. Iminā nayena tīsu vāresu ekekasmiṁ pañca pañca katvā pannarasa dhammā, pannarasa atthā, dvīsu pannarasakesu tiṁsa niruttiyo, pannarasasu dhammesu pannarasasu atthesu tiṁsāya niruttīsūti saṭṭhi ñāṇāni veditabbāni. Sesa-ariyasaccesupi eseva nayo. Catūsu ariyasaccesu ekekasmiṁ ariyasacce pannarasannaṁ pannarasannaṁ dhammānaṁ atthānañca vasena saṭṭhi dhammā, saṭṭhi atthā, saṭṭhiyā dhammesu saṭṭhiyā atthesu ca vīsasataṁ niruttiyo, vīsādhikaṁ satanti attho. Saṭṭhiyā dhammesu saṭṭhiyā atthesu vīsuttarasate niruttīsūti evaṁ cattārīsañca dve ca ñāṇasatāni.

---

1. Ma 1. 301 piṭṭhe.
2. Aṁ 3. 195 piṭṭhe.
3. Ma 3. 233 piṭṭhe.
4. Aññākoṇḍhaññoti (Sī)

2-3. Satipaṭṭhānavārādivaṇṇanā

31-32. Satipaṭṭhānasuttantapubbaṅgame iddhipādasuttantapubbaṅgame ca paṭisambhidāniddese imināva nayena attho ca gaṇanā ca veditabbā.

4-8. Sattabodhisattavārādivaṇṇanā

33-37. Sattannaṁ bodhisattānaṁ suttantesu ekekasmiṁyeva samudaye cakkhādayo pañca, nirodhe pañcāti dasa dhammā, samudaye dassanaṭṭhādayo pañca, nirodhe pañcāti dasa atthā, tesaṁ vasena vīsati niruttiyo cattārīsaṁ ñāṇāni. Satta ekato katvā vuttagaṇanā suviññeyyā eva. Sabbaññutaññāṇavasena vuttapaṭisambhidāniddese ekekamūlakesu "ñāto diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāyā"ti[1] imesu pañcasu vacanesu ekekasmiṁyeva cakkhādayo pañca, dassanaṭṭhādayo pañcāti pañcapañcakānaṁ vasena pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni ñeyyāni. Pañca ekato katvā vuttavārepi pañcakkhattuṁ pañca pañcavīsati katvā pañcavīsasataṁ dhammā, pañcavīsasataṁ atthā, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni ñeyyāni. **Aḍḍhateyyānī**ti cettha dve satāni ca paññāsañca. Khandhādīsupi eseva nayo. Imināva nayena saccavārapaṭisambhidāvāre ca dhammādigaṇanā veditabbā.

9. Chabuddhadhammavāravaṇṇanā

38. Buddhadhammavāre **diyaḍḍhasatan**ti chakkhattuṁ pañcavīsati satañca paññāsañca honti, taddiguṇā niruttiyo tiddiguṇāni ñāṇāti. **Paṭisambhidādhikaraṇe**ti paṭisambhidādhikāre. **Aḍḍhanavadhammasatānī**ti paṭhamaṁ vuttesu catūsu saccesu saṭṭhi, catūsu satipaṭṭhānesu saṭṭhi, catūsu sammappadhānesu saṭṭhi, sattabodhisattaveyyākaraṇesu sattati, abhiññaṭṭhādīsu pañcasu pañcavīsasataṁ, khandhaṭṭhādīsu pañcasu pañcavīsasataṁ, puna catūsu ariyasaccesu sataṁ, catūsu paṭisambhidāsu sataṁ, chasu Buddhadhammesu diyaḍḍhasatanti evaṁ aṭṭhasatāni ca paññāsañca dhammā honti. Evaṁ atthāpi tattakā eva honti. Evameva saccādīsu[2] tīsu ṭhānesu vīsasataṁ niruttiyo, sattasu veyyākaraṇesu cattārīsasataṁ niruttiyo, abhiññaṭṭhādīsu khandhaṭṭhādīsu ca

---

1. Khu 9. 128 piṭṭhe.

2. Saddhādīsu (Sī)

aḍḍhateyyāni aḍḍhateyyāni niruttisatāni, ariyasaccesu paṭisambhidāsu ca dve dve niruttisatāni, Buddhadhammesu tīṇi niruttisatānīti evaṁ niruttisahassañca sattaniruttisatāni ca honti. Evameva saccādīsu tīsu ṭhānesu cattārīsādhikāni dve dve ñāṇasatāni, sattasu veyyākaraṇesu asīti-adhikāni dve ñāṇasatāni, abhiññaṭṭhādīsu khandhaṭṭhādīsu ca pañcapañcañāṇasatāni, saccesu paṭisambhidāsu ca cattāri cattāri ñāṇasatāni, Buddhadhammesu cha ñāṇasatānīti evaṁ tīṇi ca ñāṇasahassāni cattāri ca ñāṇasatāni hontīti.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Dhammacakkakathā

1. Saccavāravaṇṇanā

39. Puna Dhammacakkappavattanasuttantameva pubbaṅgamaṁ katvā kathitāya dhammacakkakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha **dukkhavatthukā**ti ekābhisamayavasena dukkhaṁ vatthu etesanti dukkhavatthukā. Tadeva dukkhaṁ visesetvā **saccavatthukā**ti-ādimāha. Tattha saccaṁ ārammaṇaṁ upatthambho etesanti **saccārammaṇā.** Saccaṁ gocaro visayo etesanti **saccagocarā. Saccasaṅgahitā**ti maggasaccena saṅgahitā. **Saccapariyāpannā**ti maggasaccāyattā. **Sacce samudāgatā**ti dukkhaparijānanena dukkhasacce samuppannā. Tathā tattheva **ṭhitā patiṭṭhitā** ca.

40. Idāni "pavattite ca Bhagavatā dhammacakke"ti vuttaṁ dhammacakkaṁ niddisitukāmo **dhammacakkan**ti-ādimāha. Tattha duvidhaṁ dhammacakkaṁ paṭivedhadhammacakkaṁ desanādhammacakkañca. **Paṭivedhadhammacakkaṁ** Bodhipallaṅke, **desanādhammacakkaṁ** Isipatane. **Dhammañca pavatteti cakkañcā**ti paṭivedhadhammacakkaṁ vuttaṁ, **cakkañca pavatteti dhammañcā**ti desanādhammacakkaṁ. Kathaṁ? Bhagavā hi Bodhipallaṅke nisinno maggakkhaṇe[1] indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādi-bhedaṁ dhammañca pavatteti, soyeva ca dhammo kilesasattughātāya pavattanato paharaṇacakkaṁ

---

1. Nisinno (Ka)

viyāti cakkañca. Dhammaṁ pavattentoyeva Bhagavā taṁ cakkaṁ pavatteti nāma. Etena dhammoyeva cakkanti kammadhārayasamāsatā vuttā hoti. Isipatane nisinno Bhagavā dhammadesanakkhaṇe veneyyasantāne kilesasattughātāya pavattanato paharaṇacakkasadisaṁ desanācakkañca pavatteti, veneyyasantāne indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedaṁ dhammacakkañca pavatteti. Etena dhammo ca cakkañca dhammacakkanti dvandasamāsatā vuttā hoti. Yasmā pana pavattake sati pavattanā nāma hoti, tasmā sabbatthāpi "pavattetī"ti vuttaṁ, pavattanaṭṭhena pana "cakkan"ti vuttaṁ hotīti veditabbaṁ. **Dhammena pavattetīti dhammacakkan**ti-ādīni desanādhammacakkameva sandhāya vuttānīti veditabbāni.

Tattha **dhammena pavattetī**ti yathāsabhāvattā dhammena pavattaṁ cakkanti dhammacakkanti vuttaṁ hoti. **Dhammacariyāya pavattetī**ti veneyyasantāne dhammatthāya pavattaṁ cakkanti dhammacakkanti vuttaṁ hoti. **Dhamme ṭhito**ti-ādīhi Bhagavato dhammabhūtatā dhammassāmitā ca vuttā hoti. Yathāha "so hāvuso Bhagavā jānaṁ jānāti passaṁ passati cakkhubhūto ñāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā atthassa ninnetā amatassa dātā Dhammassāmī Tathāgato"ti[1]. Tasmā tehi dhammassa cakkanti dhammacakkanti vuttaṁ hoti. **Ṭhito**ti visayībhāvena ṭhito. **Patiṭṭhito**ti acalabhāvena patiṭṭhito. **Vasippatto**ti issarabhāvaṁ patto. **Pāramippatto**ti koṭippatto. **Vesārajjappatto**ti visāradabhāvaṁ patto. **Dhamme patiṭṭhāpento**ti-ādīhi veneyyasantānamapekkhitvā vuttehi pana vacanehi Dhammassāmitāya ca dhammatthāya cakkanti vuttaṁ hoti. **Dhammaṁ sakkaronto**ti-ādīhi dhammatthāya cakkanti vuttaṁ hoti. Yo hi dhammaṁ sakkārādivasena pavatteti, so dhammatthaṁ pavatteti. **Dhammaṁ sakkaronto**ti yathā kato so dhammo sukato hoti, evameva naṁ karonto. **Dhammaṁ garuṁ karonto**ti tasmiṁ gāravuppattiyā taṁ garuṁ karonto. **Dhammaṁ mānento**ti dhammaṁ piyañca bhāvanīyañca katvā viharanto. **Dhammaṁ pūjento**ti taṁ apadisitvā desanāpaṭipattipūjāya pūjaṁ karonto. **Dhammaṁ apacāyamāno**ti tasseva dhammassa sakkāragarukārehi nīcavuttitaṁ karonto. **Dhammaddhajo dhammaketū**ti taṁ dhammaṁ dhajamiva purakkhatvā ketumiva ukkhipitvā pavattiyā dhammaddhajo

---

1. Ma 1. 157 piṭṭhe.

dhammaketu ca hutvāti attho. **Dhammādhipateyyo**ti dhammādhipatito āgato bhāvanādhammavaseneva ca sabbakiriyānaṁ karaṇena dhammādhipateyyo hutvā. **Taṁ kho pana dhammacakkaṁ appaṭivattiyan**ti kenaci nivattetuṁ asakkuṇeyyatāya appaṭihatapavattitā vuttā. Tasmā so dhammo pavattanaṭṭhena cakkanti vuttaṁ hoti.

Saddhindriyaṁ dhammo, taṁ dhammaṁ pavattetīti veneyyasantāne maggasampayuttasaddhindriyuppādanena taṁ saddhindriyaṁ dhammaṁ pavattetīti attho. Eseva nayo sesesupi. **Saccā**ti saccañāṇāni. Vipassanā ca vijjā ca maggañāṇameva. **Anuppāde ñāṇan**ti arahattaphale ñāṇaṁ. Tampi veneyyasantāne pavattetiyeva, nibbānañca paṭivedhaṁ karonto pavattetiyeva nāma.

Samudayavārādīsu **samudayavatthukā nirodhavatthukā maggavatthukā**ti visesapadaṁ dassetvā saṅkhitattā. Etthāpi vuttasadisaṁ paṭhamaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ.

2-3. Satipaṭṭhānavārādivaṇṇanā

41-42. Satipaṭṭhāna-iddhipādapubbaṅgamavārāpi maggakkhaṇavasena vuttā. Tepi tattha tattha visesapadaṁ dassetvā saṅkhitattāti.

Dhammacakkakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Lokuttarakathāvaṇṇanā

43. Idāni lokuttaradhammavatiyā dhammacakkakathāya anantaraṁ kathitāya lokuttarakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha lokuttarapadassa attho niddesavāre āvi bhavissati. **Cattāro satipaṭṭhānā**ti-ādayo sattatiṁsa bodhipakkhiyadhammā yathāyogaṁ maggaphalasampayuttā. Te bujjhanaṭṭhena bodhīti evaṁladdhanāmassa ariyassa pakkhe bhavattā bodhipakkhiyā nāma. **Pakkhe bhavattā**ti upakārabhāve ṭhitattā. Tesu ārammaṇesu okkantitvā pakkhanditvā upaṭṭhānato upaṭṭhānaṁ, satiyeva upaṭṭhānaṁ **satipaṭṭhānaṁ.** Kāyavedanācittadhammesu panassa asubhadukkhāniccānattākāragahaṇavasena subhasukhanicca-attasaññāpahānakiccasādhanavasena ca pavattito catudhā bhedo hoti. Tasmā **cattāro satipaṭṭhānā**ti vuccati.

Padahanti etenāti padhānaṁ, sobhanaṁ padhānaṁ **sammappadhānaṁ,** sammā vā padahanti etenāti sammappadhānaṁ, sobhanaṁ vā taṁ kilesavirūpapavattavirahitato[1] padhānañca hitasukhanipphādakaṭṭhena seṭṭhabhāvāvahanato padhānabhāvakaraṇato vāti sammappadhānaṁ. Vīriyassetaṁ adhivacanaṁ. Tayidaṁ uppannānuppannānaṁ akusalānaṁ pahānānuppattikiccaṁ, anuppannuppannānañca kusalānaṁ uppattiṭṭhitikiccaṁ sādhayatīti catubbidhaṁ hoti. Tasmā **cattāro sammappadhānā**ti vuccati. Nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṁsagatā hontīti iminā vā pariyāyena iddhi, tassā sampayuttāya pubbaṅgamaṭṭhena phalabhūtāya pubbabhāgakāraṇaṭṭhena ca iddhiyā pādoti **iddhipādo.** So chandavīriyacittavīmaṁsāvasena catubbidhova hoti. Tasmā **cattāro iddhipādā**ti vuccati. Assaddhiyakosajjapamādavikkhepa-sammohānaṁ abhibhavanato abhibhavanasaṅkhātena adhipatiyaṭṭhena **indriyaṁ.** Assaddhiyādīhi anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena **balaṁ.** Tadubhayampi saddhāvīriyasatisamādhipaññāvasena pañcavidhaṁ hoti. Tasmā **pañcindriyāni pañca balānī**ti vuccanti. Bujjhanakasattassa pana aṅgabhāvena sati-ādayo satta dhammā bojjhaṅgā, niyyānaṭṭhena ca sammādiṭṭhi-ādayo aṭṭha maggaṅgā honti. Tena vuccati **satta bojjhaṅgā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo"ti.**

Iti ime sattatiṁsa bodhipakkhiyā dhammā pubbabhāge lokiyavipassanāya vattamānāya cuddasavidhena kāyaṁ pariggaṇhato ca kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṁ, navavidhena vedanaṁ pariggaṇhato ca vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṁ, soḷasavidhena cittaṁ pariggaṇhato ca cittānupassanāsatipaṭṭhānaṁ, pañcavidhena dhamme pariggaṇhato ca dhammānupassanāsatipaṭṭhānaṁ. Iti imasmiṁ attabhāve anuppannapubbaṁ parassa uppannaṁ akusalaṁ disvā "yathā paṭipannassa tassa taṁ uppannaṁ, na tathā paṭipajjissāmi, evaṁ me etaṁ nuppajjissatī"ti tassa anuppādāya vāyamanakāle paṭhamaṁ sammappadhānaṁ, attano samudācārappattamakusalaṁ disvā tassa pahānāya vāyamanakāle dutiyaṁ, imasmiṁ attabhāve anuppannapubbaṁ jhānaṁ vā vipassanaṁ vā uppādetuṁ vāyamantassa tatiyaṁ, uppannaṁ yathā na parihāyati, evaṁ punappunaṁ uppādentassa catutthaṁ sammappadhānaṁ. Chandaṁ dhuraṁ katvā kusaluppādanakāle chandiddhipādo, vīriyaṁ, cittaṁ, vīmaṁsaṁ dhuraṁ katvā kusaluppādanakāle vīmaṁsiddhipādo. Micchāvācāya viramaṇakāle

1. Kilesapirūpattavirahato (Visuddhi 2. 319 piṭṭhe)

sammāvācā, micchākammantā, micchājīvā viramaṇakāle sammājīvoti evaṁ nānācittesu labbhanti. Catumaggakkhaṇe pana ekacitte labbhanti, phalakkhaṇe ṭhapetvā cattāro sammappadhāne avasesā tettiṁsa labbhanti. Evaṁ ekacitte labbhamānesu cetesu ekāva nibbānārammaṇā sati kāyādīsu subhasaññādipahānakiccasādhanavasena "cattāro satipaṭṭhānā"ti vuccati. Ekameva ca vīriyaṁ anuppannuppannānaṁ anuppādādikiccasādhanavasena "cattāro sammappadhānā"ti vuccati. Sesesu hāpanavaḍḍhanaṁ natthi.

Apica tesu—

Nava ekavidhā eko, dvedhātha catupañcadhā.
Aṭṭhadhā navadhā ceva, iti chaddhā bhavanti te.

Nava ekavidhāti chando cittaṁ pīti passaddhi upekkhā saṅkappo vācā kammanto ājīvoti ime nava chandiddhipādādivasena ekavidhāva honti, aññakoṭṭhāsaṁ na bhajanti. **Eko dvedhā**ti saddhā indriyabalavasena dvedhā ṭhitā. **Atha catupañcadhā**ti athañño eko catudhā, añño pañcadhā ṭhitoti attho. Tattha samādhi eko indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgavasena catudhā ṭhito, paññā tesaṁ catunnaṁ iddhipādakoṭṭhāsassa ca vasena pañcadhā. **Aṭṭhadhā navadhā cevā**ti aparo eko aṭṭhadhā, eko navadhā ṭhitoti attho. Catusatipaṭṭhāna-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgavasena sati aṭṭhadhā ṭhitā, catusammappadhāna-iddhipāda-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgavasena vīriyaṁ navadhāti. Evaṁ—

Cuddaseva asambhinnā, hontete bodhipakkhiyā.
Koṭṭhāsato sattavidhā, sattatiṁsa pabhedato.

Sakiccanipphādanato, sarūpena ca vuttito.
Sabbeva ariyamaggassa, sambhave sambhavanti te.

Evaṁ maggaphalasampayutte sattatiṁsabodhipakkhiyadhamme dassetvā puna te maggaphalesu saṅkhipitvā **cattāro ariyamaggā cattāri ca sāmaññaphalānī**ti āha. Samaṇabhāvo sāmaññaṁ, catunnaṁ ariyamaggānametaṁ nāmaṁ. Sāmaññānaṁ phalāni **sāmaññaphalāni. Nibbānaṁ** pana sabbehi asammissameva. Iti vitthārato sattatiṁsabodhipakkhiyacatumaggacatuphalanibbānānaṁ vasena

chacattālīsa lokuttaradhammā, tato saṅkhepena catumaggacatuphalanibbānānaṁ vasena nava lokuttaradhammā, tatopi saṅkhepena maggaphalanibbānānaṁ vasena tayo lokuttaradhammāti veditabbaṁ. Satipaṭṭhānādīnaṁ maggaphalānañca lokuttaratte vutte taṁsampayuttānaṁ phassādīnampi lokuttarattaṁ vuttameva hoti. Padhānadhammavasena pana satipaṭṭhānādayova vuttā. Abhidhamme[1] ca lokuttaradhammaniddese maggaphalasampayuttānaṁ phassādīnaṁ lokuttarattaṁ vuttamevāti.

Lokaṁ tarantīti lokaṁ atikkamanti. Sabbamidha īdisaṁ vattamānakālavacanaṁ cattāro ariyamagge sandhāya vuttaṁ. Sotāpattimaggo hi apāyalokaṁ tarati, sakadāgāmimaggo kāmāvacaralokekadesaṁ tarati, anāgāmimaggo kāmāvacaralokaṁ tarati, arahattamaggo rūpārūpāvacaralokaṁ tarati. **Lokā uttarantī**ti lokā uggacchanti. **Lokato**ti ca **lokamhā**ti ca tadeva nissakkavacanaṁ visesetvā dassitaṁ. **Lokaṁ samatikkamantī**ti paṭhamaṁ vuttatthameva. Tattha upasaggatthaṁ anapekkhitvā vuttaṁ, idha saha upasaggatthena vuttaṁ. **Lokaṁ samatikkantā**ti yathāvuttaṁ lokaṁ sammā atikkantā. Sabbamidha īdisaṁ atītakālavacanaṁ phalanibbānāni sandhāya vuttaṁ, sotāpattiphalādīni hi yathāvuttaṁ lokaṁ atikkamitvā ṭhitāni, sadā nibbānaṁ sabbalokaṁ atikkamitvā ṭhitaṁ. **Lokena atirekā**ti lokato adhikabhūtā. Idaṁ sabbepi lokuttaradhamme sandhāya vuttaṁ. **Nissarantī**ti niggacchanti. **Nissaṭā**ti niggatā. **Loke na tiṭṭhantī**ti-ādīni aṭṭhārasa vacanāni sabbalokuttaresupi yujjanti. **Na tiṭṭhantī**ti loke apariyāpannattā vuttaṁ. **Loke na limpantī**ti khandhasantāne vattamānāpi tasmiṁ na limpantīti attho. **Lokena na limpantī**ti akatapaṭivedhānaṁ kenaci cittena, katapaṭivedhānaṁ akusalena appamattenapi cittena na limpantīti attho. **Asaṁlittā anupalittā**ti upasaggena visesitaṁ.

Vippamuttāti alittattameva nānābyañjanena visesitaṁ. Ye keci hi yattha yena vā alittā, te tattha tena vā vippamuttā honti. **Lokā vippamuttā**ti-ādīni tīṇi nissakkavasena vuttāni. **Visaññuttā**ti vippamuttattavisesanaṁ. Ye keci hi yattha yena yato vippamuttā, te

---

1. Abhi 1. 72, 118 piṭṭhādīsu.

tattha tena tato visaññuttā nāma honti. **Lokā sujjhantī**ti lokamalaṁ dhovitvā lokā sujjhanti. **Visujjhantī**ti tadeva upasaggena visesitaṁ. **Vuṭṭhahantī**ti uṭṭhitā honti. **Vivaṭṭantī**ti nivaṭṭanti. **Na sajjantī**ti[1] na lagganti. **Na gayhantī**ti na gaṇhīyanti. **Na bajjhantī**ti na bādhīyanti. **Samucchindantī**ti appavattiṁ karonti. Yathā ca **lokaṁ samucchinnattā**ti, tatheva "lokā visuddhattā"ti-ādi vuttameva hoti. **Paṭippassambhentī**ti nirodhenti. **Apathā**ti-ādīni cattāri sabbesupi lokuttaresu yujjanti. **Apathā**ti amaggā. **Agatī**ti appatiṭṭhā. **Avisayā**ti anāyattā. **Asādhāraṇā**ti asamānā. **Vamantī**ti uggilanti. **Na paccāvamantī**ti vuttapaṭipakkhanayena vuttaṁ, vantaṁ puna na adantīti attho. Etena vantassa suvantabhāvo vutto hoti. Anantaradukattayepi eseva nayo. **Visīnentī**ti vikiranti vimuccanti, na bandhantīti attho. **Na ussīnentī**ti na vikiranti na vimuccanti. "Visinentī"ti "na ussinentī"ti rassaṁ katvā pāṭho sundaro. **Vidhūpentī**ti nibbāpenti. **Na saṁdhūpentī**ti na ujjalanti. **Lokaṁ samatikkamma abhibhuyya tiṭṭhantī**ti sabbepi lokuttarā dhammā lokaṁ sammā atikkamitvā abhibhavitvā ca tiṭṭhantīti lokuttarā. Sabbehipi imehi yathāvuttehi pakārehi lokuttarānaṁ, lokato uttarabhāvo adhikabhāvo ca vutto hotīti.

Lokuttarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Balakathāvaṇṇanā

44. Idāni lokuttarakathāya anantaraṁ kathitāya lokuttarakathāvatiyā suttantapubbaṅgamāya balakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha ādito suttantavasena pañca balāni dassetvā tadaññānipi balāni dassetukāmo **apica aṭṭhasaṭṭhi balānī**ti-ādimāha. Sabbānipi taṁtaṁpaṭipakkhehi akampiyaṭṭhena balāni nāma honti. **Hiribalan**ti-ādīsu pāpato hirīyanti etāyāti **hirī,** lajjāyetaṁ nāmaṁ. Pāpato ottappanti etenāti **ottappaṁ,** pāpato ubbegassetaṁ nāmaṁ. Ajjhattasamuṭṭhānā hirī, bahiddhāsamuṭṭhānaṁ ottappaṁ. Attādhipati hirī, lokādhipati

---

1. Nissajantīti (Sī, Ka)

ottappaṁ. Lajjāsabhāvasaṇṭhitā[1] hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitaṁ ottappaṁ. Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajjabhīrukabhayadassāvilakkhaṇaṁ ottappaṁ. Sā eva hirī ahirikena na kampatīti **hiribalaṁ.** Tadeva ottappaṁ anottappena na kampatīti **ottappabalaṁ.** Appaṭisaṅkhānena na kampatīti **paṭisaṅkhānabalaṁ.** Upaparikkhaṇapaññāyetaṁ nāmaṁ. Vīriyasīsena satta bojjhaṅge bhāventassa uppannabalaṁ **bhāvanābalaṁ.** Tathāpavattānaṁ catunnaṁ khandhānametaṁ nāmaṁ. Parisuddhāni sīlādīni **anavajjabalaṁ.** Cattāri saṅgahavatthūni **saṅgahabalaṁ.** Saṅgahe balantipi pāṭho. Dukkhamānaṁ adhivāsanaṁ **khantibalaṁ.** Dhammakathāya paresaṁ tosanaṁ **paññattibalaṁ.** Adhitassa[2] atthassa adhigamāpanaṁ **nijjhattibalaṁ.** Kusalesu bahubhāvo **issariyabalaṁ.** Kusalesu yathāruci patiṭṭhānaṁ **adhiṭṭhānabalaṁ.** Hiribalādīnaṁ attho mātikāpadesu byañjanavasena visesato yujjamānaṁ gahetvā vutto. **Samathabalaṁ vipassanābalan**ti balappattā samathavipassanā eva.

Mātikāniddese **assaddhiye na kampatīti saddhābalan**ti mūlabalaṭṭhaṁ vatvā tameva aparehi navahi pariyāyehi visesetvā dassesi. Yo hi dhammo akampiyo balappatto hoti, so sahajāte upatthambheti, attano paṭipakkhe kilese pariyādiyati, paṭivedhassa ādibhūtaṁ sīlaṁ diṭṭhiñca visodheti, cittaṁ ārammaṇe patiṭṭhāpeti, cittaṁ pabhassaraṁ karonto vodāpeti, vasiṁ pāpento visesaṁ adhigamāpeti, tato uttariṁ pāpento uttaripaṭivedhaṁ kāreti, kamena ariyamaggaṁ pāpetvā saccābhisamayaṁ kāreti, phalappattiyā nirodhe patiṭṭhāpeti. Tasmā navadhā balaṭṭho visesito. Esa nayo **vīriyabalā**dīsu catūsu.

Kāmacchandaṁ hirīyatīti nekkhammayutto yogī **nekkhammena** kāmacchandato hirīyati. Ottappepi eseva nayo. Etehi sabbākusalehipi hirīyanā ottappanā vuttāyeva honti. **Byāpādan**ti-ādīnampi imināva nayena attho veditabbo. **Paṭisaṅkhātī**ti asammohavasena ādīnavato upaparikkhati. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti. **Vajjan**ti rāgādivajjaṁ. **Saṅgaṇhātī**ti bandhati. **Khamatī**ti tassa yogissa khamati ruccati. **Paññāpetī**ti toseti. **Nijjhāpetī**ti cintāpeti. **Vasaṁ vattetī**ti citte pahu[3] hutvā cittaṁ

1. Lajjīsabhāvasaṇṭhitā (Sī) 2. Kathitassa (Sī) 3. Bahu (Ka)

attano vasaṁ katvā pavatteti. **Adhiṭṭhātī**ti vidahati. Bhāvanābalādīni sabbānipi nekkhammādīniyeva. Mātikāvaṇṇanāya aññathā vutto, attho pana byañjanavaseneva pākaṭattā idha na vuttoti veditabbaṁ. Samathabalaṁ vipassanābalañca vitthārato niddisitvā avasāne **uddhaccasahagatakilese ca khandhe ca na kampatī**ti-ādi ca **avijjāsahagatakilese ca khandhe ca na kampatī**ti-ādi ca samathabalavipassanābalānaṁ lakkhaṇadassanatthaṁ vuttaṁ.

Sekhāsekhabalesu **sammādiṭṭhiṁ sikkhatīti sekhabalan**ti sekhapuggalo sammādiṭṭhiṁ sikkhatīti sekho, sā sammādiṭṭhi tassa sekhassa balanti sekhabalanti attho. **Tattha sikkhitattā asekhabalan**ti asekhapuggalo tattha sammādiṭṭhiyā sikkhitattā na sikkhatīti asekho, sāyeva sammādiṭṭhi tassa asekhassa balanti asekhabalaṁ. Eseva nayo **sammāsaṅkappā**dīsu. **Sammāñāṇan**ti paccavekkhaṇañāṇaṁ. Tampi hi lokikampi hontaṁ sekhassa pavattattā sekhabalaṁ, asekhassa pavattattā asekhabalanti vuttaṁ. **Sammāvimuttī**ti aṭṭha maggaṅgāni ṭhapetvā sesā phalasampayuttā dhammā. Keci pana "ṭhapetvā lokuttaravimuttiṁ avasesā vimuttiyo sammāvimuttī"ti vadanti. Tassa sekhāsekhabalattaṁ vuttanayameva.

Khīṇāsavabalesu sabbānipi ñāṇabalāni. **Khīṇāsavassa bhikkhuno**ti karaṇatthe sāmivacanaṁ, khīṇāsavena bhikkhunāti attho. **Aniccato**ti hutvā abhāvākārena aniccato. **Yathābhūtan**ti yathāsabhāvato. **Paññāyā**ti sahavipassanāya maggapaññāya. Aniccato sudiṭṭhā dukkhato anattato sudiṭṭhā honti tammūlakattā. **Yan**ti bhāvanapuṁsakavacanaṁ, yena kāraṇenāti vā attho. **Āgammā**ti paṭicca. **Paṭijānātī**ti sampaṭicchati paṭiññaṁ karoti. **Aṅgārakāsūpamā**ti mahābhitāpaṭṭhena aṅgārakāsuyā upamitā. **Kāmā**ti vatthukāmā ca kilesakāmā ca.

Vivekaninnanti phalasamāpattivasena upadhivivekasaṅkhātanibbāna-ninnaṁ. Tayo hi vivekā kāyaviveko cittaviveko upadhivivekoti. Kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṁ nekkhammābhiratānaṁ. Cittaviveko ca adhicittamanuyuttānaṁ. Upadhiviveko ca nirupadhīnaṁ puggalānaṁ visaṅkhāragatānaṁ, nissaraṇavivekasaṅkhātanibbānaninnaṁ vā. Pañca hi vivekā vikkhambhanaviveko

tadaṅgaviveko samucchedaviveko paṭippassaddhiviveko nissaraṇavivekoti. **Vivekaninnan**ti viveke ninnaṁ. **Vivekapoṇan**ti viveke nataṁ. **Vivekapabbhāran**ti vivekasīsabhāraṁ. Dvepi purimasseva vevacanāni. **Vivekaṭṭhan**ti kilesehi vajjitaṁ, dūrībhūtaṁ vā. **Nekkhammābhiratan**ti nibbāne abhirataṁ, pabbajjāya abhirataṁ vā. **Byantībhūtan**ti vigatantībhūtaṁ, ekadesenāpi anallīnaṁ vippamuttaṁ visaṁsaṭṭhaṁ. **Sabbaso**ti sabbathā. **Āsavaṭṭhāniyehi dhammehī**ti saṁyogavasena āsavānaṁ kāraṇabhūtehi kilesadhammehīti attho. Atha vā **byantībhūtan**ti vigatanikantibhūtaṁ, nittaṇhanti attho. Kuto? **Sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehi** sabbehi tebhūmakadhammehīti attho. Idha dasahi khīṇāsavabalehi khīṇāsavassa lokiyalokuttaro maggo kathito. "Aniccato sabbe saṅkhārā"ti dukkhapariññābalaṁ, "aṅgārakāsūpamā kāmā"ti samudayapahānabalaṁ, "vivekaninnaṁ cittaṁ hotī"ti nirodhasacchikiriyābalaṁ, "cattāro satipaṭṭhānā"ti-ādi sattavidhaṁ maggabhāvanābalantipi vadanti. Dasa iddhibalāni iddhikathāya āvi bhavissanti.

Tathāgatabalaniddese **Tathāgatabalānī**ti aññehi asādhāraṇāni Tathāgatasseva balāni. Yathā vā pubbabuddhānaṁ balāni puññussayasampattiyā āgatāni, tathā āgatabalānītipi attho. Tattha duvidhaṁ Tathāgatabalaṁ kāyabalaṁ ñāṇabalañca. Tesu kāyabalaṁ hatthikulānusārena veditabbaṁ. Vuttaṁ hetaṁ porāṇehi—

"Kāḷāvakañca Gaṅgeyyaṁ, Paṇḍaraṁ Tambapiṅgalaṁ.
Gandhamaṅgalahemañca, Uposathachaddantime dasā"ti[1].

Imāni dasa hatthikulāni. Tattha **Kāḷāvakan**ti pakatihatthikulaṁ daṭṭhabbaṁ. Yaṁ dasannaṁ purisānaṁ kāyabalaṁ, taṁ ekassa Kāḷāvakassa hatthino balaṁ. Yaṁ dasannaṁ Kāḷāvakānaṁ balaṁ, taṁ ekassa Gaṅgeyyassa balaṁ. Yaṁ dasannaṁ Gaṅgeyyānaṁ, taṁ ekassa Paṇḍarassa. Yaṁ dasannaṁ Paṇḍarānaṁ, taṁ ekassa Tambassa. Yaṁ dasannaṁ Tambānaṁ, taṁ ekassa Piṅgalassa. Yaṁ dasannaṁ Piṅgalānaṁ, taṁ ekassa Gandhahatthino. Yaṁ dasannaṁ Gandhahatthīnaṁ, taṁ ekassa Maṅgalahatthino. Yaṁ dasannaṁ Maṅgalahatthīnaṁ, taṁ ekassa Hemavatassa. Yaṁ

1. Abhi-Ṭṭha 2. 380; Ma-Ṭṭha 1. 331; Saṁ-Ṭṭha 2. 41 piṭṭhesu.

dasannaṁ Hemavatānaṁ, taṁ etassa Uposathassa. Yaṁ dasannaṁ Uposathānaṁ, taṁ ekassa Chaddantassa. Yaṁ dasannaṁ Chaddantānaṁ, taṁ ekassa Tathāgatassa balaṁ. Nārāyanasaṅghātabalantipi[1] idameva vuccati. Tadetaṁ pakatihatthino gaṇanāya hatthīnaṁ koṭisahassassa, purisagaṇanāya dasannaṁ purisakoṭisahassānaṁ balaṁ hoti. Idaṁ tāva Tathāgatassa **kāyabalaṁ.**

Ñāṇabalaṁ pana idha tāva aññattha ca Pāḷiyaṁ āgatameva dasabalañāṇaṁ, majjhime[2] āgataṁ catuvesārajjañāṇaṁ, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṁ, catuyoniparicchedakañāṇaṁ, pañcagatiparicchedakañāṇaṁ, saṁyuttake[3] āgatāni tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇānīti evamaññānipi anekāni ñāṇasahassāni. Etaṁ **ñāṇabalaṁ** nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetaṁ. Ñāṇaṁ hi akampiyaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena ca balanti vuttaṁ.

Ṭhānañca ṭhānatoti kāraṇañca kāraṇato. Kāraṇaṁ hi yasmā tattha phalaṁ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Taṁ Bhagavā ye ye dhammā yesaṁ yesaṁ dhammānaṁ hetū paccayā uppādāya, taṁ taṁ ṭhānanti, ye ye dhammā yesaṁ yesaṁ dhammānaṁ na hetū na paccayā uppādāya, taṁ taṁ aṭṭhānanti pajānanto ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṁ pajānāti. **Yampī**ti yena ñāṇena. **Idampī**ti idampi ṭhānāṭṭhānañāṇaṁ, Tathāgatassa Tathāgatabalaṁ nāma hotīti attho. Evaṁ sesapadesupi yojanā veditabbā. (1)

Āsataṁ ṭhānanti seṭṭhaṭṭhānaṁ uttamaṭṭhānaṁ, āsabhā vā pubbabuddhā, tesaṁ ṭhānanti attho. Apica gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho, vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho, sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi asantasanīyo[4] nisabho, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanaṁ. Usabhassa idanti **āsabhaṁ. Ṭhānan**ti catūhi pādehi pathaviṁ uppīḷetvā avaṭṭhānaṁ[5]. Idaṁ pana āsabhaṁ viyāti āsabhaṁ. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṁ

---

1. ...saṅkhātabalantipi (Gaṇṭhipade) 2. Ma 1. 103 piṭṭhe. 3. Saṁ 1. 290 piṭṭhe.
4. Asampakampiyo (Saṁ-Ṭṭha 2. 43; Ma-Ṭṭha 1. 332; Abhi-Ṭṭha 2. 381 piṭṭhesu)
5. Acalaṭṭhānaṁ (Sī, Ma-Ṭṭha 1. 332; Abhi-Ṭṭha 2. 381 piṭṭhesu ca)

uppīḷetvā acalaṭṭhānena[1] tiṭṭhati, evaṁ Tathāgatopi dasahi Tathāgatabalehi samannāgato catūhi vessārajjapādehi aṭṭhaparisapathaviṁ uppīḷetvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṁ tiṭṭhamāno ca taṁ āsabhaṁ ṭhānaṁ **paṭijānāti** upagacchati na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṁ "āsabhaṁ ṭhānaṁ paṭijānātī"ti.

Parisāsūti khattiya brāhmaṇa gahapati samaṇa Cātumahārājika Tāvatiṁsa māra brahmānaṁ vasena aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṁ nadatī**ti seṭṭhanādaṁ achambhitanādaṁ nadati, sīhanādasadisaṁ vā nādaṁ nadati. Ayamattho Sīhanādasuttena[2] dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato hananato ca sīhoti vuccati, evaṁ Tathāgato lokadhammānaṁ sahanato parappavādānaṁ hananato sīhoti vuccati. Evaṁ vuttassa sīhassa nādaṁ sīhanādaṁ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṁso sīhanādaṁ nadati, evaṁ Tathāgatasīhopi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṁso "iti rūpan"ti-ādinā[3] nayena nānāvidhadesanāvilāsasampannaṁ sīhanādaṁ nadati. Tena vuttaṁ "parisāsu sīhanādaṁ nadatī"ti.

Brahmacakkaṁ pavattetīti ettha **brahman**ti seṭṭhaṁ uttamaṁ visuddhaṁ. **Cakka**saddo panāyaṁ—

Sampattiyaṁ lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe.
Dāne ratanadhammūra, cakkādīsu ca dissati.
Dhammacakke idha mato, tampi dvedhā vibhāvaye.

"Cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṁ devamanussānan"ti-ādīsu[4] hi ayaṁ sampattiyaṁ dissati. "Heṭṭhā pādatalesu cakkāni jātāni hontī"ti[5] ettha lakkhaṇe. "Cakkaṁva vahato padan"ti[6] ettha rathaṅge. "Catucakkaṁ navadvāran"ti[7] ettha iriyāpathe. "Dadaṁ bhuñja mā ca

1. Acalaṭṭhāne (Ka)
2. Ma 1. 97; Dī 1. 153 piṭṭhesu.
3. Saṁ 2. 70 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 341 piṭṭhe.
5. Dī 2. 14 piṭṭhe.
6. Khu 1. 13 piṭṭhe.
7. Saṁ 1. 15 piṭṭhe.

pamādo, cakkaṁ vattaya kosalādhipā"ti[1] ettha dāne. "Dibbaṁ cakkaratanaṁ pāturahosī"ti[2] ettha ratanacakke. "Mayā pavattitaṁ cakkan"ti[3] ettha dhammacakke. "Icchāhatassa posassa, cakkaṁ bhamati matthake"ti[4] ettha uracakke. "Khurapariyantena cepi cakkenā"ti[5] ettha paharaṇacakke. "Asanivicakkan"ti[6] ettha asanimaṇḍale. Idha panāyaṁ dhammacakke mato.

Taṁ panetaṁ dhammacakkaṁ duvidhaṁ hoti paṭivedhañāṇañca desanāñāṇañca. Tattha paññāpabhāvitaṁ attano ariyaphalāvahaṁ **paṭivedhañāṇaṁ,** karuṇāpabhāvitaṁ sāvakānaṁ ariyaphalāvahaṁ **desanāñāṇaṁ.** Tattha paṭivedhañāṇaṁ uppajjamānaṁ uppannanti duvidhaṁ. Taṁ hi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṁ nāma, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Tusitabhavanato vā yāva Bodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṁ nāma, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Dīpaṅkaradasabalato vā paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṁ nāma, phalakkhaṇe uppannaṁ nāma. Desanāñāṇampi pavattamānaṁ pavattanti duvidhaṁ. Taṁ hi yāva Aññātakoṇḍaññattherassa arahattamaggā pavattamānaṁ nāma, phalakkhaṇe pavattaṁ nāma. Tattha paṭivedhañāṇaṁ lokuttaraṁ, desanāñāṇaṁ lokiyaṁ. Ubhayampi panetaṁ aññehi asādhāraṇaṁ, Buddhānaṁyeva orasañāṇaṁ. Tena vuttaṁ "brahmacakkaṁ pavattetī"ti.

Kammasamādānānanti samādiyitvā katānaṁ kusalākusalakammānaṁ, kammameva vā kammasamādānaṁ. **Ṭhānaso hetusoti** paccayato ceva hetuto ca. Tattha gati-upadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṁ. Kammaṁ hetu. (2)

Sabbatthagāmininti sabbagatigāminiñca agatigāminiñca. **Paṭipadan**ti maggaṁ. **Yathābhūtaṁ pajānātī**ti bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṁ ghātentesu imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayonigāminīti iminā nayena ekavatthusmimpi kusalākusalacetanāsaṅkhātānaṁ paṭipattīnaṁ aviparītato sabhāvaṁ jānāti. (3)

---

1. Khu 5. 173 piṭṭhe.
2. Dī 2. 141 piṭṭhe.
3. Khu 1. 368 piṭṭhe.
4. Khu 5. 24, 132 piṭṭhesu.
5. Dī 1. 49 piṭṭhe.
6. Dī 3. 36; Saṁ 1. 427 piṭṭhesu.

Anekadhātunti cakkhudhātu-ādīhi, kāmadhātu-ādīhi vā dhātūhi bahudhātuṁ. **Nānādhātun**ti tāsaṁyeva dhātūnaṁ vilakkhaṇattā nānappakāradhātuṁ. **Lokan**ti khandhāyatanadhātulokaṁ. **Yathābhūtaṁ pajānātī**ti tāsaṁ tāsaṁ dhātūnaṁ aviparītato sabhāvaṁ paṭivijjhati. (4)

Nānādhimuttikatanti hīnapaṇītādi-adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṁ. (5)

Parasattānanti padhānasattānaṁ. **Parapuggalānan**ti tato paresaṁ hīnasattānaṁ. Ekatthameva vā etaṁ padadvayaṁ veneyyavasena Bhagavatā dvedhā vuttaṁ. Idhāpi Bhagavatā vuttanayeneva vuttaṁ. **Indriyaparopariyattan**ti saddhādīnaṁ indriyānaṁ parabhāvañca aparabhāvañca, vuddhiñca hāniñcāti attho. (6)

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṁ catunnaṁ jhānānaṁ, "rūpī rūpāni passatī"ti-ādīnaṁ[1] aṭṭhannaṁ vimokkhānaṁ, savitakkasavicārādīnaṁ tiṇṇaṁ samādhīnaṁ, paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnañca navannaṁ anupubbasamāpattīnaṁ. **Saṁkilesan**ti hānabhāgiyadhammaṁ. **Vodānan**ti visesabhāgiyadhammaṁ. **Vuṭṭhānan**ti yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti, taṁ kāraṇaṁ. Taṁ pana "vodānampi vuṭṭhānaṁ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānan"ti[2] evaṁ vuttaṁ paguṇajjhānañceva bhavaṅgaphalasamāpattiyo ca. Heṭṭhimaṁ heṭṭhimaṁ hi paguṇajjhānaṁ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṁ hoti, tasmā "vodānampi vuṭṭhānan"ti vuttaṁ. Bhavaṅgena pana sabbajjhānehi vuṭṭhānaṁ hoti, nirodhasamāpattito phalasamāpattiyā vuṭṭhānaṁ hoti. Taṁ sandhāya "tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhānan"ti vuttaṁ. (7)

Pubbenivāsadibbacakkhu-āsavakkhayañāṇāni heṭṭhā pakāsitāneva. (8, 9, 10)

Tattha **āsavānaṁ khayā**ti arahattamaggena sabbakilesānaṁ khayā. **Anāsavan**ti āsavavirahitaṁ. **Cetovimuttiṁ paññāvimuttin**ti ettha cetovacanena arahattaphalasampayutto samādhi, paññāvacanena taṁsampayuttā ca paññā vuttā. Tattha ca samādhi rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimuttīti veditabbā. Vuttaṁ hetaṁ Bhagavatā "yo hissa bhikkhave samādhi, tadassa samādhindriyaṁ. Yā hissa bhikkhave paññā, tadassa paññindriyaṁ. Iti kho bhikkhave rāgavirāgā cetovimutti

1. Khu 9. 231 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 357 piṭṭhe.

avijjāvirāgā paññāvimuttī"ti[1]. Apicettha samathabalaṁ cetovimutti, vipassanābalaṁ paññāvimuttīti veditabbaṁ. **Diṭṭheva dhamme**ti imasmiṁyeva attabhāve. **Sayaṁ abhiññā sacchikatvā**ti adhikāya paññāya attanāyeva paccakkhaṁ katvā, aparappaccayena ñatvāti attho. **Upasampajjā**ti adhigantvā, nipphādetvā vā. Imesaṁ pana dasannaṁ dasabalañāṇānaṁ vitthāro abhidhamme[2] vuttanayena veditabbo.

Tattha paravādikathā hoti—dasabalañāṇaṁ nāma pāṭiyekkaṁ ñāṇaṁ natthi, sabbaññutaññāṇassevāyaṁ pabhedoti. Na taṁ tathā daṭṭhabbaṁ. Aññameva hi dasabalañāṇaṁ, aññaṁ sabbaññutaññāṇaṁ. Dasabalañāṇaṁ hi sakasakakiccameva jānāti, sabbaññutaññāṇaṁ tampi, tato avasesampi jānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṁ kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṁ kammantaravipākantarameva, tatiyaṁ kammaparicchedameva, catutthaṁ dhātunānattakāraṇameva, pañcamaṁ sattānaṁ ajjhāsayādhimuttimeva, chaṭṭhaṁ indriyānaṁ tikkhamudubhāvameva, sattamaṁ jhānādīhi saddhiṁ tesaṁ saṁkilesādimeva, aṭṭhamaṁ pubbenivutthakhandhasantatimeva, navamaṁ sattānaṁ cutipaṭisandhimeva, dasamaṁ saccaparicchedameva. Sabbaññutaññāṇaṁ pana etehi jānitabbañca, tato uttariñca pajānāti. Etesaṁ pana kiccaṁ na sabbaṁ karoti. Taṁ hi jhānaṁ hutvā appetuṁ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṁ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṁ na sakkoti.

Apica paravādī evaṁ pucchitabbo "dasabalañāṇaṁ nāmetaṁ savitakkasavicāraṁ avitakkavicāramattaṁ avitakkāvicāraṁ kāmāvacaraṁ rūpāvacaraṁ arūpāvacaraṁ lokiyaṁ lokuttaran"ti. Jānanto "paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārānī"ti vakkhati. "Tato parāni dve avitakka-avicārānī"ti vakkhati. "Āsavakkhayañāṇaṁ siyā savitakkasavicāraṁ, siyā avitakkavicāramattaṁ, siyā avitakka-avicāran"ti vakkhati. Tathā "paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato parāni dve rūpāvacarāni tato avasāne ekaṁ lokuttaran"ti vakkhati. "Sabbaññutaññāṇaṁ pana savitakkasavicārameva kāmāvacarameva lokiyamevā"ti vakkhati.

1. Saṁ 3. 195, 198; Khu 9. 290 piṭṭhesu, (atthato samānaṁ) 2. Abhi 2. 348 piṭṭhādīsu.

Evamettha apubbatthānuvaṇṇanaṁ ñatvā idāni yasmā Tathāgato paṭhamaṁyeva ṭhānāṭṭhānañāṇena veneyyasattānaṁ āsavakkhayādhigamassa ceva anadhigamassa ca ṭhānāṭṭhānabhūtaṁ kilesāvaraṇābhāvaṁ passati lokiyasammādiṭṭhiṭṭhānadassanato niyatamicchādiṭṭhiṭṭhānābhāvadassanato ca. Atha nesaṁ kammavipākañāṇena vipākāvaraṇābhāvaṁ passati tihetukapaṭisandhidassanato. Sabbatthagāminipaṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṁ passati ānantarikakammābhāvadassanato. Evaṁ anāvaraṇānaṁ anekadhātunānādhātuñāṇena anukūladhammadesanatthaṁ cariyāvisesaṁ passati dhātuvemattadassanato. Atha nesaṁ nānādhimuttikatāñāṇena adhimuttiṁ passati payogaṁ anādiyitvāpi adhimuttivasena dhammadesanatthaṁ. Athevaṁ diṭṭha-adhimuttīnaṁ yathāsatti yathābalaṁ dhammaṁ desetuṁ indriyaparopariyattañāṇena indriyaparopariyattaṁ passati saddhādīnaṁ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṁ pariññātindriyaparopariyattāpi panete sace dūre honti, atha jhānādiñāṇena jhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena khippaṁ upagacchati. Upagantvā ca nesaṁ pubbenivāsānussatiñāṇena pubbajātivibhāvanaṁ dibbacakkhānubhāvato[1] pattabbena cetopariyañāṇena sampati cittavisesaṁ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayagāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayāya dhammaṁ deseti. Tasmā iminānukkamena imāni dasa balāni vuttānīti veditabbānīti.

45. Idāni sabbabalāni lakkhaṇato niddisitukāmo **kenaṭṭhena saddhābalan**ti-ādinā nayena pucchaṁ katvā **assaddhiye akampiyaṭṭhenā**ti-ādinā nayena vissajjanaṁ akāsi. Tattha **hirīyatī**ti-ādi puggalādhiṭṭhānā desanā. Bhāvanābalādīsu adhiṭṭhānabalapariyantesu "tatthā"ti ca, "tenā"ti ca, "tan"ti ca nekkhammādikameva sandhāya vuttanti veditabbaṁ. **Tena cittaṁ ekaggan**ti tena samādhinā cittaṁ ekaggaṁ hotīti vuttaṁ hoti. **Tattha jāte**ti tattha samathe sampayogavasena jāte, tasmiṁ vā vipassanārammaṇaṁ hutvā jāte. **Tattha bhikkhatī**ti tattha sekhabale sekho sikkhatīti sekhabalanti attho. **Tattha sikkhitattā**ti tattha asekhabale asekhassa sikkhitattā asekhabalaṁ. **Tena āsavā khīṇā**ti tena lokiyalokuttarena ñāṇena āsavā khīṇāti taṁ ñāṇaṁ

1. Dibbacakkhuñāṇānubhāvato (Sī)

khīṇāsavabalaṁ. Lokiyenāpi hi ñāṇena āsavā khīṇā nāma vipassanāya abhāve lokuttaramaggātāvato. Evaṁ khīṇāsavassa balanti **khīṇāsavabalaṁ. Tassa ijjhatīti iddhibala**ti tassa iddhimato ijjhatīti iddhiyeva balaṁ iddhibalaṁ. **Appameyyaṭṭhenā**ti yasmā sāvakā ṭhānāṭṭhānādīni ekadesena jānanti, sabbākārena pajānanaṁyeva sandhāya "yathābhūtaṁ pajānātī"ti[1] vuttaṁ. Kiñcāpi tīsu vijjāsu "yathābhūtaṁ pajānātī"ti na vuttaṁ, aññattha pana vuttattā tāsupi vuttameva hoti. **Aññatthā**ti sesesu sattasu ñāṇabalesu ca abhidhamme[2] ca dasasupi balesu. Indriyaparopariyattañāṇaṁ pana sabbathāpi sāvakehi asādhāraṇameva. Tasmā dasapi balāni sāvakehi asādhāraṇānīti. Adhimattaṭṭhena atuliyaṭṭhena appameyyāni, tasmāyeva ca "appameyyaṭṭhena Tathāgatabalan"ti vuttanti.

Balakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Suññakathāvaṇṇanā

46. Idāni lokuttarabalapariyosānāya balakathāya anantaraṁ kathitāya lokuttarasuññatāpariyosānāya suttantapubbaṅgamāya suññatākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva **athā**ti vacanopādāne nipāto. Etena **āyasmā**ti-ādivacanassa upādānaṁ kataṁ hoti. **Kho**ti padapūraṇatthe nipāto. **Yena Bhagavā tenupasaṅkamī**ti bhummatthe karaṇavacanaṁ. Tasmā yattha Bhagavā, tattha upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Yena vā kāraṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, teneva kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca kāraṇena Bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sāduphalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya, tena kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Upasaṅkamī**ti ca gatoti vuttaṁ hoti. **Upasaṅkamitvā**ti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṁ. Atha vā evañca gato tato āsannataraṁ ṭhānaṁ Bhagavato samīpasaṅkhātaṁ gantvātipi vuttaṁ hoti.

---

1. Khu 9. 356 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 329 piṭṭhādīsu.

Abhivādetvāti pañcapatiṭṭhitena vanditvā. Idāni yenaṭṭhena loke aggapuggalassa upaṭṭhānaṁ āgato, taṁ pucchitukāmo dasanakhasamodhānasamujjalaṁ añjaliṁ sirasi patiṭṭhapetvā **ekamantaṁ nisīdi. Ekamantan**ti ca bhāvanapuṁsakaniddeso "visamaṁ candimasūriyā pariharantī"ti[1] ādīsu viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṁ nisinno hoti, tathā **nisīdī**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṁ upayogavacanaṁ. **Nisīdī**ti nisajjaṁ kappesi. Paṇḍitā hi devamanussā garuṭṭhānīyaṁ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṁ nisīdanti, ayañca thero tesaṁ aññataro, tasmā ekamantaṁ nisīdi.

Kathaṁ nisinno pana ekamantaṁ nisinno hotīti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṁ? Atidūraṁ accāsannaṁ uparivātaṁ unnatappadesaṁ atisammukhaṁ atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṁ hoti. Accāsanne nisinno saṁghaṭṭanaṁ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāravaṁ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṁ āhacca daṭṭhabbaṁ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṁ pasāretvā daṭṭhabbaṁ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṁ "ekamantaṁ nisīdī"ti. **Etadavocā**ti etaṁ avoca.

Suñño loko suñño lokoti bhante vuccatīti imasmiṁ sāsane paṭipannehi tehi tehi bhikkhūhi "suñño loko suñño loko"ti kathīyatīti attho. Tahiṁ tahiṁ tādisānaṁ vacanānaṁ bahukattā tesaṁ sabbesaṁ saṅgaṇhanatthaṁ āmeḍitavacanaṁ kataṁ. Evaṁ hi vutte sabbāni tāni vacanāni saṅgahitāni honti. **Kittāvatā**ti kittakena parimāṇena. **Nu**-iti saṁsayatthe nipāto. **Suññaṁ attena vā attaniyena vā**ti "kārako vedako sayaṁvasī"ti evaṁ lokaparikappitena attanā ca attābhāvatoyeva attano santakena parikkhārena ca suññaṁ. Sabbaṁ cakkhādi lokiyaṁ dhammajātaṁ, taṁyeva lujjanapalujjanaṭṭhena loko nāma. Yasmā ca attā ca ettha natthi, attaniyañca ettha natthi, **tasmā suñño lokoti vuccati**ti attho. Lokuttaropi

---

1. Aṁ 1. 386 piṭṭhe.

ca dhammo attattaniyehi suñño eva, pucchānurūpena pana lokiyova dhammo vutto. **Suñño**ti ca dhammo natthīti vuttaṁ na hoti, tasmiṁ dhamme attattaniyasārassa natthibhāvo vutto hoti. Loke ca "suññaṁ gharaṁ, suñño ghaṭo"ti vutte gharassa ghaṭassa ca natthibhāvo vutto na hoti, tasmiṁ ghare ghaṭe ca aññassa natthibhāvo vutto hoti. Bhagavatā ca "iti yaṁ hi kho tattha na hoti, tena taṁ suññaṁ samanupassati. Yaṁ pana tattha avasiṭṭhaṁ hoti, taṁ santaṁidamatthīti pajānātī"ti ayameva attho vutto. Tathā ñāyaganthe ca saddaganthe ca ayameva attho. Iti imasmiṁ suttante anattalakkhaṇameva kathitaṁ.

47. Suttantaniddese **suññasuññan**ti-ādīni pañcavīsati mātikāpadāni suññasambandhena uddisitvā tesaṁ niddeso kato. Tattha mātikāya tāva suññasaṅkhātaṁ suññaṁ, na aññena upapadena visesitanti **suññasuññaṁ**[1]**.** Asukanti aniddiṭṭhattā cettha suññattameva vā apekkhitvā napuṁsakavacanaṁ kataṁ. Evaṁ sesesupi. Saṅkhāroyeva[2] sesasaṅkhārehi suññoti **saṅkhārasuññaṁ.** Jarābhaṅgavasena virūpo pariṇāmo vipariṇāmo, tena vipariṇāmena suññaṁ **vipariṇāmasuññaṁ.** Aggañca taṁ attattaniyehi, sabbasaṅkhārehi vā suññañcāti **aggasuññaṁ.** Lakkhaṇameva sesalakkhaṇehi suññanti **lakkhaṇasuññaṁ.** Nekkhammādinā vikkhambhanena suññaṁ **vikkhambhanasuññaṁ. Tadaṅgasuññā**dīsupi catūsu eseva nayo. Ajjhattañca taṁ attattaniyādīhi suññañcāti **ajjhattasuññaṁ.** Bahiddhā ca taṁ attattaniyādīhi suññañcāti **bahiddhāsuññaṁ.** Tadubhayaṁ attattaniyādīhi suññanti **dubhatosuññaṁ.** Samāno bhāgo etassāti sabhāgaṁ, sabhāgañca taṁ attattaniyādīhi suññañcāti **sabhāgasuññaṁ,** sadisasuññanti attho. Vigataṁ sabhāgaṁ visabhāgaṁ, visabhāgañca taṁ attattaniyādīhi suññañcāti **visabhāgasuññaṁ,** visadisasuññanti attho. Kesuci potthakesu sabhāgasuññaṁ visabhāgasuññaṁ nissaraṇasuññānantaraṁ likhitaṁ. Nekkhammādi-esanā kāmacchandādinā suññāti **esanā suññaṁ. Pariggahasuññā**dīsu tīsupi eseva nayo. Ekārammaṇe patiṭṭhitattā nānārammaṇavikkhepābhāvato ekattañca taṁ nānattena suññañcāti **ekattasuññaṁ.** Tabbiparītena

1. Suññaṁ suññaṁ (Sī) 2. Saṅkhārāyeva (Sī)

nānattañca taṁ ekattena suññañcāti **nānattasuññaṁ.** Nekkhammādikhanti kāmacchandādinā suññāti **khantisuññaṁ. Adhiṭṭhānasuññe pariyogāhanasuññe ca** eseva nayo. Pariyogahanasuññantipi pāṭho. **Sampajānassā**ti sampajaññena samannāgatassa parinibbāyantassa arahato. **Pavattapariyādānan**ti anupādāparinibbānaṁ. **Sabbasuññatānan**ti sabbasuññānaṁ. **Paramatthasuññan**ti sabbasaṅkhārābhāvato uttamatthabhūtaṁ suññaṁ.

48. Mātikāniddese **niccena vā**ti bhaṅgaṁ atikkamitvā pavattamānassa kassaci niccassa abhāvato niccena ca suññaṁ. **Dhuvena vā**ti vijjamānakālepi paccayāyattavuttitāya thirassa kassaci abhāvato dhuvena ca suññaṁ. **Sassatena vā**ti abbocchinnassa sabbakāle vijjamānassa kassaci abhāvato sassatena ca suññaṁ. **Avipariṇāmadhammena vā**ti jarābhaṅgavasena[1] avipariṇāmapakatikassa kassaci abhāvato avipariṇāmadhammena ca suññaṁ. Suttante attasuññatāya eva vuttāyapi niccasuññatañca sukhasuññatañca dassetuṁ idha **niccena vā**ti-ādīnipi vuttāni. Aniccasseva hi pīḷāyogena dukkhattā niccasuññatāya vuttāya sukhasuññatāpi vuttāva hoti. Rūpādayo panettha cha visayā, cakkhuviññāṇādīni cha viññāṇāni, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā vedanādayo cha vedanā ca saṅkhittāti veditabbaṁ.

Puññābhisaṅkhāroti-ādīsu punāti attano kārakaṁ, pūreti cassa ajjhāsayaṁ, pujjañca bhavaṁ nibbattetīti puññaṁ, abhisaṅkharoti vipākaṁ kaṭattārūpañcāti abhisaṅkhāro, puññaṁ abhisaṅkhāro puññābhisaṅkhāro. Puññapaṭipakkhato apuññaṁ abhisaṅkhāro **apuññābhisaṅkhāro.** Na iñjaṁ aneñjaṁ, aneñjaṁ bhavaṁ abhisaṅkharotīti **āneñjābhisaṅkhāro.** Puññābhisaṅkhāro dānasīlabhāvanāvasena pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, bhāvanāvaseneva pavattā pañca rūpāvacarakusalacetanāti terasa cetanā honti, apuññābhisaṅkhāro pāṇātipātādivasena pavattā dvādasa akusalacetanā, āneñjābhisaṅkhāro bhāvanāvaseneva pavattā catasso arūpāvacaracetanāti tayopi saṅkhārā ekūnatiṁsa cetanā honti. **Kāyasaṅkhāro**ti-ādīsu kāyato vā pavatto, kāyassa vā saṅkhāroti kāyasaṅkhāro. **Vacīsaṅkhāracittasaṅkhāresu**pi eseva nayo. Ayaṁ

1. Bhaṅgavasena (Sī)

tiko kammāyūhanakkhaṇe puññābhisaṅkhārādīnaṁ dvārato pavattidassanatthaṁ vutto. Kāyaviññattiṁ samuṭṭhāpetvā hi kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, dvādasa akusalacetanā, abhiññācetanā cāti ekavīsati cetanā kāyasaṅkhāro nāma, tā eva ca vacīviññattiṁ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā vacīsaṅkhāro nāma, manodvāre pavattā pana sabbāpi ekūnatiṁsa cetanā cittasaṅkhāro nāma. **Atītā saṅkhārā**ti-ādīsu sabbepi saṅkhatadhammā sakakkhaṇaṁ patvā niruddhā atītā saṅkhārā, sakakkhaṇaṁ appattā **anāgatā saṅkhārā,** sakakkhaṇaṁ pattā **paccuppannā saṅkhārā**ti.

Vipariṇāmasuññe paccuppannaṁ dassetvā tassa tassa vipariṇāmo sukhena vattuṁ sakkāti paṭhamaṁ paccuppannadhammā dassitā. Tattha **jātaṁ rūpan**ti paccuppannaṁ rūpaṁ. **Sabhāvena suññan**ti ettha sayaṁ bhāvo sabhāvo, sayameva uppādoti attho. Sato vā[1] bhāvo sabhāvo, attatoyeva[2] uppādoti attho. Paccayāyattavuttittā paccayaṁ vinā sayameva bhāvo, attato eva[3] vā bhāvo etasmiṁ natthīti sabhāvena suññaṁ, sayameva bhāvena, attato eva[3] vā bhāvena suññanti vuttaṁ hoti. Atha vā sakassa bhāvo sabhāvo. Pathavīdhātu-ādīsu hi anekesu rūpārūpadhammesu ekeko dhammo paraṁ upādāya sako nāma. **Bhāvo**ti ca dhammapariyāyavacanametaṁ. Ekassa ca dhammassa añño bhāvasaṅkhāto dhammo natthi, tasmā sakassa aññena bhāvena suññaṁ, sako aññena bhāvena suññoti attho. Tena ekassa dhammassa ekasabhāvatā vuttā hoti. Atha vā **sabhāvena suññan**ti suññasabhāveneva suññaṁ. Kiṁ vuttaṁ hoti? Suññasuññatāya eva suññaṁ, na aññāhi pariyāyasuññatāhi suññanti vuttaṁ hoti.

Sace pana keci vadeyyuṁ "sako bhāvo sabhāvo, tena sabhāvena suññan"ti. Kiṁ vuttaṁ hoti? Bhāvoti dhammo, so paraṁ upādāya sapadena visesito sabhāvo nāma hoti. Dhammassa kassaci avijjamānattā "jātaṁ rūpaṁ sabhāvena suññan"ti rūpassa avijjamānatā vuttā hotīti. Evaṁ sati "jātaṁ rūpan"tivacanena virujjhati. Na hi uppādarahitaṁ jātaṁ nāma hoti. Nibbānaṁ hi uppādarahitaṁ, taṁ jātaṁ nāma

1. Sako vā (Sī) 2. Attanoyeva (Sī) 3. Attano eva (Sī)

na hoti, jātijarāmaraṇāni ca uppādarahitāni jātāni nāma na honti. Tenevettha "jātā jāti sabhāvena suññā, jātaṁ jarāmaraṇaṁ sabhāvena suññan"ti evaṁ anuddharitvā bhavameva avasānaṁ katvā niddiṭṭhaṁ. Yadi uppādarahitassāpi "jātan"tivacanaṁ yujjeyya, "jātā jāti, jātaṁ jarāmaraṇan"ti vattabbaṁ bhaveyya. Yasmā uppādarahitesu jātijarāmaraṇesu "jātan"tivacanaṁ na vuttaṁ, tasmā "sabhāvena suññaṁ avijjamānan"tivacanaṁ avijjamānassa uppādarahitattā "jātan"tivacanena virujjhati. Avijjamānassa ca "suññan"tivacanaṁ heṭṭhā vuttena lokavacanena ca Bhagavato vacanena ca ñāyasaddaganthavacanena ca virujjhati, anekāhi ca yuttīhi virujjhati, tasmā taṁ vacanaṁ kacavaramiva chaḍḍitabbaṁ. "Yaṁ bhikkhave atthisammataṁ loke paṇḍitānaṁ, ahampi taṁ atthīti vadāmi. Yaṁ bhikkhave natthisammataṁ loke paṇḍitānaṁ, ahampi taṁ natthīti vadāmi. Kiñca bhikkhave atthisammataṁ loke paṇḍitānaṁ, yamahaṁ atthīti vadāmi. Rūpaṁ bhikkhave aniccaṁ dukkhaṁ vipariṇāmadhammaṁ atthisammataṁ loke paṇḍitānaṁ, ahampi taṁ atthīti vadāmī"ti[1] ādīhi anekehi Buddhavacanappamāṇehi anekāhi ca yuttīhi dhammā sakakkhaṇe vijjamānā evāti niṭṭhamettha gantabbaṁ.

Vigataṁ rūpanti uppajjitvā bhaṅgaṁ patvā niruddhaṁ atītaṁ rūpaṁ. **Vipariṇatañceva suññañcā**ti jarābhaṅgavasena virūpaṁ pariṇāmaṁ pattañca vattamānassova vipariṇāmasabbhāvato atītassa vipariṇāmābhāvato tena vipariṇāmena suññañcāti attho. **Jātā vedanā**ti-ādīsupi eseva nayo. Jātijarāmaraṇaṁ pana anipphannattā sakabhāvena anupalabbhanīyato idha na yujjati, tasmā "jātā jāti, jātaṁ jarāmaraṇan"ti-ādike dve naye pahāya bhavādikameva nayaṁ pariyosānaṁ katvā ṭhapitaṁ.

Agganti agge bhavaṁ. **Seṭṭhan**ti ativiya pasaṁsanīyaṁ. **Visiṭṭhan**ti atisayabhūtaṁ. Viseṭṭhantipi pāṭho. Tidhāpi pasatthaṁ nibbānaṁ sammāpaṭipadāya paṭipajjitabbato **padaṁ** nāma. **Yadidan**ti yaṁ idaṁ. Idāni vattabbaṁ nibbānaṁ nidasseti. Yasmā nibbānaṁ āgamma sabbasaṅkhārānaṁ samatho hoti, khandhūpadhikilesūpadhi-abhisaṅkhārūpadhikāmaguṇūpadhisaṅkhātānaṁ upadhīnaṁ paṭinissaggo hoti, taṇhānaṁ khayo virāgo nirodho ca hoti, tasmā **sabbasaṅkhārasamatho**

1. Saṁ 2. 113 piṭṭhe.

sabbūpadhipaṭinissaggo taṇhakkhayo virāgo nirodhoti vuccati. **Nibbānan**ti sabhāvalakkhaṇena nigamitaṁ.

Lakkhaṇesu hi "tīṇimāni bhikkhave bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānāni. Katamāni tīṇi, idha bhikkhave bālo duccintitacintī ca hoti, dubbhāsitabhāsī ca dukkaṭakammakārī ca. Imāni kho bhikkhave tīṇi bālassa bālalakkhaṇāni bālanimittāni bālāpadānānī"ti[1] vuttaṁ. Paṇḍitehi bālassa bāloti sallakkhaṇato tividhaṁ **bālalakkhaṇaṁ.** "Tīṇimāni bhikkhave paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānāni. Katamāni tīṇi, idha bhikkhave paṇḍito sucintitacintī ca hoti subhāsitabhāsī ca sukatakammakārī ca. Imāni kho bhikkhave tīṇi paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni paṇḍitanimittāni paṇḍitāpadānānī"ti[2] vuttaṁ. Paṇḍitehi paṇḍitassa paṇḍitoti sallakkhaṇato tividhaṁ **paṇḍitalakkhaṇaṁ.**

"Tīṇimāni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi, uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṁ paññāyati. Imāni kho bhikkhave tīṇi saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇānī"ti[3] vuttaṁ. Uppādo eva saṅkhatamiti lakkhaṇanti **saṅkhatalakkhaṇaṁ.** Evamitaradvayehi attho veditabbo. Iminā uppādakkhaṇe sesadvinnaṁ[4], ṭhitikkhaṇe sesadvinnaṁ[4], bhaṅgakkhaṇe ca sesadvinnaṁ[4] abhāvo dassito. Yaṁ panettha peyyālamukhena jātiyā ca jarāmaraṇassa ca uppādādilakkhaṇaṁ vuttaṁ, taṁ vipariṇāmasuññatāya jātijarāmaraṇāni hitvā bhavapariyosānasseva nayassa vacanena ca uppādādīnaṁ uppādādi-avacanasamayena ca virujjhati. Lakkhaṇasote patitattā pana sotapatitaṁ katvā likhitanti veditabbaṁ. Yathā ca abhidhamme[5] ahetukavipākamanodhātumanoviññāṇadhātūnaṁ saṅgahavāre labbhamānampi jhānaṅgaṁ pañcaviññāṇasote patitvā gatanti na uddhaṭanti vuttaṁ, evamidhāpi sotapatitatā veditabbā. Atha vā jātijarāmaraṇavantānaṁ saṅkhārānaṁ uppādādayo "jātijarāmaraṇaṁ aniccato"ti-ādīsu[6] viya tesaṁ viya katvā vuttanti veditabbaṁ.

---

1. Aṁ 1. 101; Ma 3. 201 piṭṭhesu.
2. Aṁ 1. 100; Ma 3. 208 piṭṭhesu.
3. Aṁ 1. 150 piṭṭhe.
4. Sesaṁ dvinnaṁ (Sī)
5. Abhi 1. 137, 138 piṭṭhesu.
6. Khu 9. 83, 287 piṭṭhesu.

Nekkhammena kāmacchando vikkhambhito ceva suñño cāti kāmacchando nekkhammena vikkhambhito ceva nekkhammassa tattha abhāvato teneva vikkhambhanasaṅkhātena nekkhammena suñño ca. Evaṁ sesesupi yojanā kātabbā. Tadaṅgappahānasamucchedappahānesupi cettha tadaṅgavasena ca samucchedavasena ca pahīnaṁ dūrīkatameva hotīti iminā dūrīkaraṇaṭṭhena vikkhambhanaṁ vuttaṁ.

Nekkhammena kāmacchando tadaṅgasuññoti nekkhammena pahīno kāmacchando tena nekkhammasaṅkhātena aṅgena suñño. Atha vā yo koci kāmacchando nekkhammassa tattha abhāvato nekkhammena tena aṅgena suñño. Evaṁ sesesupi yojanā kātabbā. Tassa tassa aṅgassa tattha tattha abhāvamatteneva cettha upacārappanājhānavasena ca vipassanāvasena ca tadaṅgasuññatā niddiṭṭhā. Pahānadīpakassa vacanassa abhāvena pana vivaṭṭanānupassanaṁyeva pariyosānaṁ katvā vipassanā niddiṭṭhā, cattāro maggā na niddiṭṭhā. **Nekkhammena kāmacchando samucchinno ceva suñño cā**ti-ādīsu vikkhambhane vuttanayeneva attho veditabbo. Tadaṅgavikkhambhanavasena pahīnānipi cettha samudācārābhāvato samucchinnāni nāma hontīti iminā pariyāyena samucchedo vutto, taṁtaṁsamucchedakiccasādhanavasena vā maggasampayuttanekkhammādi-vasena vuttantipi veditabbaṁ. Paṭippassaddhinissaraṇasuññesu ca idha vuttanayeneva attho veditabbo. Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapahānesu panettha paṭippassaddhimattattaṁ nissaṭamattattañca[1] gahetvā vuttaṁ. Pañcasupi etesu suññesu nekkhammādīniyeva vikkhambhanatadaṅga-samucchedapaṭippassaddhinissaraṇanāmena vuttāti. **Ajjhattan**ti ajjhattabhūtaṁ. **Bahiddhā**ti bahiddhābhūtaṁ. **Dubhatosuññan**ti ubhayasuññaṁ. Paccattādīsupi hi to-itivacanaṁ hotiyeva.

Cha ajjhattikāyatanādīni cha-ajjhattikāyatanādīnaṁ bhāvena **sabhāgāni.** Parehi **visabhāgāni. Viññāṇakāyā**ti-ādīsu cettha kāyavacanena viññāṇādīniyeva vuttāni. **Nekkhammesanā**dīsu nekkhammādīniyeva tadatthikehi viññūhi esīyantīti esanā. Atha vā pubbabhāge nekkhammādīnaṁ esanāpi kāmacchandādīhi suññā, kiṁ pana nekkhammādīnītipi vuttaṁ hoti. **Pariggahā**dīsu nekkhammādīniyeva pubbabhāge esitāni aparabhāge

1. Paṭippassaddhimattattā nissaṭattamattañca (Sī)

pariggayhantīti **pariggaho**ti, pariggahitāni pattivasena paṭilabbhantīti **paṭilābho**ti, paṭiladdhāni ñāṇavasena paṭivijjhīyantīti[1] **paṭivedho**ti ca vuttāni. Ekattasuññañca nānattasuññañca sakiṁyeva pucchitvā ekattasuññaṁ vissajjetvā nānattasuññaṁ avissajjetvāva sakiṁ nigamanaṁ kataṁ. Kasmā na vissajjitanti ce? Vuttapariyāyenevettha yojanā ñāyatīti na vissajjitanti veditabbaṁ. Ayaṁ panettha yojanā—nekkhammaṁ ekattaṁ, kāmacchando nānattaṁ, kāmacchando nānattaṁ, nekkhammekattena suññanti. Evaṁ sesesupi yojanā veditabbā.

Khanti-ādīsu nekkhammādīniyeva khamanato ruccanato **khantī**ti, rocitāniyeva pavisitvā tiṭṭhanato **adhiṭṭhānan**ti, pavisitvā ṭhitānaṁ yathārucimeva sevanato **pariyogāhanan**ti ca vuttāni. **Idha sampajāno**ti-ādiko paramatthasuññaniddeso parinibbānañāṇaniddese vaṇṇitoyeva.

Imesu ca sabbesu suññesu saṅkhārasuññaṁ vipariṇāmasuññaṁ lakkhaṇasuññañca yathāvuttānaṁ dhammānaṁ aññamañña-asammissatādassanatthaṁ. Yattha pana akusalapakkhikānaṁ kusalapakkhikena suññatā vuttā, tena akusale ādīnavadassanatthaṁ. Yattha pana kusalapakkhikānaṁ akusalapakkhikena suññatā vuttā, tena kusale ānisaṁsadassanatthaṁ. Yattha attattaniyādīhi suññatā vuttā, taṁ sabbasaṅkhāresu nibbidājananatthaṁ. Aggasuññaṁ paramatthasuññañca nibbāne ussāhajananatthaṁ vuttanti veditabbaṁ.

Tesu aggasuññañca paramatthasuññañcāti dve suññāni atthato ekameva nibbānaṁ aggaparamatthavasena sa-upādisesa-anupādisesavasena ca dvidhā katvā vuttaṁ. Tāni dve attattaniyasuññato[2] saṅkhārasuññato ca sabhāgāni. "Suññasuññaṁ ajjhattasuññaṁ bahiddhāsuññaṁ dubhatosuññaṁ sabhāgasuññaṁ visabhāgasuññan"ti imāni cha suññāni suññasuññameva hoti. Ajjhattādibhedato pana chadhā vuttāni. Tāni cha ca attattaniyādisuññato sabhāgāni. Saṅkhāravipariṇāmalakkhaṇasuññāni, vikkhambhanatadaṅgasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇasuññāni, esanāpariggahapaṭilābhapaṭivedhasuññāni, ekattanānattasuññāni, khanti-adhiṭṭhānapariyogāhanasuññāni cāti sattarasa suññāni attani avijjamānehi tehi tehi dhammehi suññattā avijjamānānaṁ vasena visuṁ visuṁ vuttāni. Saṅkhāravipariṇāmalakkhaṇasuññāni

1. Paṭivijjhissantīti (Sī)
2. Attaniye suññasuññato (Sī)

pana itarena itarena asammissavasena sabhāgāni, vikkhambhanādīni pañca kusalapakkhena suññattā sabhāgāni, esanādīni cattāri, khanti-ādīni ca tīṇi akusalapakkhena suññattā sabhāgāni, ekattanānattasuññāni aññamaññapaṭipakkhavasena sabhāgāni.

Sabbe dhammā samāsena, tidhā dvedhā tathekadhā.
Suññāti suññatthavidū, vaṇṇayantīdha sāsane.

Kathaṁ? Sabbe tāva lokiyā dhammā dhuvasubhasukha-attavirahitattā dhuvasubhasukha-attasuññā. Maggaphaladhammā dhuvasukhattavirahitattā dhuvasukhattasuññā. Aniccattāyeva sukhena suññā. Anāsavattā na subhena suññā. Nibbānadhammo attasseva abhāvato attasuñño. Lokiyalokuttarā pana sabbepi saṅkhatā dhammā sattassa kassaci abhāvato sattasuññā. Asaṅkhato nibbānadhammo tesaṁ saṅkhārānampi abhāvato saṅkhārasuñño. Saṅkhatāsaṅkhatā pana sabbepi dhammā attasaṅkhātassa puggalassa abhāvato attasuññāti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Suññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Yuganaddhavaggo.

Niṭṭhitā ca majjhimavaggassa apubbatthānuvaṇṇanā.

3. Paññāvagga

1. Mahāpaññākathāvaṇṇanā

1. Idāni visesato paññāpadaṭṭhānabhūtāya suññakathāya anantaraṁ katitāya paññākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha ādito tāva sattasu anupassanāsu ekekamūlakā satta paññā pucchāpubbaṅgamaṁ katvā niddiṭṭhā, puna sattānupassanāmūlakā ekekuttaramūlakā ca tisso paññā pucchaṁ akatvāva niddiṭṭhā, evamādito dasapaññāpāripūrī niddiṭṭhā. Tattha **aniccānupassanā** tāva yasmā aniccato diṭṭhesu saṅkhāresu "yadaniccaṁ, taṁ dukkhan"ti dukkhato ca "yaṁ dukkhaṁ, tadanattā"ti anattato ca javati, tasmā sā **bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṁ paripūreti.** Sā hi sakavisayesu javatīti javanā, javanā ca sā paññā cāti **javanapaññā. Dukkhānupassanā** samādhindriyanissitattā balavatī hutvā paṇidhiṁ nibbijjhati padāleti, tasmā **nibbedhikapaññaṁ paripūreti.** Sā hi nibbijjhatīti nibbedhikā, nibbedhikā ca sā paññā cāti **nibbedhikapaññā. Anattānupassanā** suññatādassanena vuddhippattiyā mahattappattattā **mahāpaññaṁ paripūreti.** Sā hi vuddhippattattā mahatī ca sā paññā cāti **mahāpaññā. Nibbidānupassanā** yasmā tissannaṁyeva anupassanānaṁ purimatopi āsevanāya balappattāvatthattā sabbasaṅkhāresu nibbindanasamatthā hutvā tikkhā hoti, tasmā **tikkhapaññaṁ paripūreti. Virāgānupassanā**ti yasmā tissannaṁyeva anupassanānaṁ purimatopi āsevanābalappattānaṁ vuddhatarāvatthattā sabbasaṅkhārehi virajjanasamatthā hutvā vipulā hoti, tasmā **vipulapaññaṁ paripūreti.**

Nirodhānupassanāti yasmā tissannaṁyeva anupassanānaṁ purimatopi āsevanābalappattānaṁ vuddhatarāvatthattā vayalakkhaṇavasena sabbasaṅkhārānaṁ nirodhadassanasamatthā hutvā gambhīrā hoti, tasmā **gambhīrapaññaṁ paripūreti.** Nirodho hi uttānapaññehi alabbhaneyyapatiṭṭhattā gambhīro, tasmiṁ gambhīre gādhappattā paññāpi gambhīrā. **Paṭinissaggānupassanā**pi yasmā tissannaṁyeva anupassanānaṁ purimatopi āsevanābalappattānaṁ vuddhatarāvatthattā vayalakkhavasena sabbasaṅkhārapaṭinissajjanasamatthā hutvā asāmantā hoti, vuddhipariyantappattattā chahi paññāhi dūre hotīti attho.

Tasmā sayaṁ asāmantattā **asāmantapaññaṁ paripūreti.** Sā hi heṭṭhimapaññāhi dūrattā asāmantā, asamīpā vā paññāti asāmantapaññā. **Paṇḍiccaṁ paripūrentī**ti paṇḍitabhāvaṁ paripūrenti. Yasmā yathāvuttā satta paññā paripuṇṇā bhāvetvā paṇḍitalakkhaṇappatto sikhappattavuṭṭhānagāminivipassanāsaṅkhātehi saṅkhārupekkhānulomagotrabhuñāṇehi paṇḍito hutvā paṇḍiccena samannāgato hoti, tasmā "paṇḍiccaṁ paripūrentī"ti vuttaṁ.

Aṭṭha paññāti paṇḍiccasaṅkhātāya paññāya saha sabbā aṭṭha paññā. **Puthupaññaṁ paripūrentī**ti yasmā tena paṇḍiccena samannāgato hutvā so paṇḍito gotrabhuñāṇānantaraṁ nibbānaṁ ārammaṇaṁ katvā lokuttarabhāvappattiyā lokiyato puthubhūtattā visuṁbhūtattā puthupaññātisaṅkhātaṁ maggaphalapaññaṁ pāpuṇāti, tasmā "aṭṭha paññā puthupaññaṁ paripūrentī"ti vuttaṁ.

Imā nava paññāti-ādīsu tasseva kamena adhigatamaggaphalassa ariyapuggalassa paṇītalokuttaradhammopayogena paṇītacittasantānattā pahaṭṭhākāreneva ca pavattamānacittasantānassa phalānantaraṁ otiṇṇabhavaṅgato vuṭṭhitassa maggapaccavekkhaṇā, tato ca bhavaṅgaṁ otaritvā vuṭṭhitassa phalapaccavekkhaṇā, imināva nayena pahīnakilesapaccavekkhaṇā, avasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇā, nibbānapaccavekkhaṇāti pañca paccavekkhaṇā pavattanti. Tāsu paccavekkhaṇāsu maggapaccavekkhaṇā phalapaccavekkhaṇā ca paṭibhānapaṭisambhidā hoti. Kathaṁ? "Yaṁkiñci paccayasambhūtaṁ nibbānaṁ bhāsitattho vipāko kiriyāti ime pañca dhammā attho"ti abhidhamme Pāḷiṁ anugantvā tadaṭṭhakathāyaṁ[1] vuttaṁ. Nibbānassa ca atthattā tadārammaṇaṁ maggaphalañāṇaṁ "atthesu ñāṇaṁ atthapaṭisambhidā"ti[2] vacanato atthapaṭisambhidā hoti. Tassa atthapaṭisambhidābhūtassa maggaphalañāṇassa paccavekkhaṇañāṇaṁ "ñāṇesu ñāṇaṁ paṭibhānapaṭisambhidā"ti[2] vacanato paṭibhānapaṭisambhidā hoti. Sā ca paccavekkhaṇapaññā hāsākārena pavattamānacittasantānassa **hāsapaññā** nāma hoti. Tasmā **nava paññā hāsapaññaṁ paripūrentī**ti ca **hāsapaññā paṭibhānapaṭisambhidā**ti ca vuttaṁ. Sabbappakārāpi paññā tassa tassa atthassa pākaṭakaraṇasaṅkhātena paññāpanaṭṭhena paññā, tena tena vā pakārena dhamme jānātīti paññā.

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 371 piṭṭhe. 2. Abhi 2. 307; Khu 9. 115 piṭṭhesu.

Tassāti tassa vuttappakārassa ariyapuggalassa. Karaṇatthe sāmivacanaṁ. **Atthavavatthānato**ti yathāvuttassa pañcavidhassa atthassa vavatthāpanavasena. Vuttampi cetaṁ samaṇakaraṇīyakathāyaṁ[1] "hetuphalaṁ nibbānaṁ vacanattho atha vipākaṁ kiriyāti atthe pañca pabhede paṭhamantapabhedagataṁ ñāṇan"ti. **Adhigatā hotī**ti paṭiladdhā hoti. Sāyeva paṭilābhasacchikiriyāya **sacchikatā.** Paṭilābhaphasseneva **phassitā paññāya. Dhammavavatthānato**ti "yo koci phalanibbattako hetu ariyamaggo bhāsitaṁ kusalaṁ akusalanti ime pañca dhammā dhammo"ti[2] abhidhamme Pāḷiyānusārena vuttānaṁ pañcannaṁ dhammānaṁ vavatthāpanavasena. Vuttampi cetaṁ samaṇakaraṇīyakathāyaṁ "hetu ariyamaggo vacanaṁ kusalañca akusalañcāti dhamme pañca pabhede dutiyantapabhedagataṁ ñāṇan"ti. **Niruttivavatthānato**ti tesaṁ tesaṁ atthadhammānaṁ anurūpaniruttīnaṁ vavatthāpanavasena. **Paṭibhānavavatthānato**ti paṭibhānasaṅkhātānaṁ tiṇṇaṁ paṭisambhidāñāṇānaṁ vavatthāpanavasena. **Tassimā**ti nigamanavacanametaṁ.

2. Evaṁ sabbasaṅgāhakavasena anupassanānaṁ visesaṁ dassetvā idāni vatthubhedavasena dassento **rūpe aniccānupassanā**ti-ādimāha. Taṁ heṭṭhā vuttatthameva. Puna rūpādīsuyeva atītānāgatapaccuppannavasena javanapaññaṁ dassetukāmo kevalaṁ rūpādivasena ca atītānāgatapaccuppannarūpādivasena ca pucchaṁ katvā pucchākameneva vissajjanaṁ akāsi. Tattha suddharūpādivissajjanesu paṭhamaṁ niddiṭṭhā eva paññā atītānāgatapaccuppannamūlakesu sabbavissajjanesu tesu atītādīsu javanavasena javanapaññāti niddiṭṭhā.

3. Puna anekasuttantapubbaṅgamaṁ paññāpabhedaṁ dassetukāmo paṭhamaṁ tāva suttante uddisi. Tattha **sappurisasaṁsevo**ti heṭṭhā vuttappakārānaṁ sappurisānaṁ bhajanaṁ. **Saddhammassavanan**ti tesaṁ sappurisānaṁ santike sīlādipaṭipattidīpakassa saddhammavacanassa savanaṁ. **Yonisomanasikāro**ti sutānaṁ dhammānaṁ atthūpaparikkhaṇa-vasena upāyena manasikāro. **Dhammānudhammapaṭipattī**ti lokuttaradhamme anugatassa sīlādipaṭipadādhammassa paṭipajjanaṁ.

---

1. Samaṇakaraṇīyakathā nāma Mahānāmatherena katā abhinavasaṁvaṇṇanāti gaṇṭhipade vuttaṁ.
2. Abhi-Ṭṭha 2. 370 piṭṭhe.

Paññāpaṭilābhāya paññāvuddhiyā paññāvepullāya paññābāhullāyāti imāni cattāri paññāvasena bhāvavacanāni. Sesāni dvādasa puggalavasena bhāvavacanāni.

1. Soḷasapaññāniddesavaṇṇanā

4. Suttantaniddese **channaṁ abhiññāñāṇānan**ti iddhividhadibba-sotacetopariyapubbenivāsadibbacakkhu-āsavānaṁ khayañāṇānaṁ. **Tesattatīnaṁ ñāṇānan**ti ñāṇakathāya niddiṭṭhānaṁ sāvakasādhāraṇānaṁ ñāṇānaṁ. **Sattasattatīnaṁ ñāṇānan**ti ettha—

> Sattasattari vo bhikkhave ñāṇavatthūni desessāmi, taṁ suṇātha sādhukaṁ manasi karotha, bhāsissāmīti. Katamāni bhikkhave sattasattari ñāṇavatthūni jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṁ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṁ. Atītampi addhānaṁ jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṁ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṁ, anāgatampi addhānaṁ jātipaccayā jarāmaraṇanti ñāṇaṁ, asati jātiyā natthi jarāmaraṇanti ñāṇaṁ. Yampissa taṁ dhammaṭṭhitiñāṇaṁ, tampi khayadhammaṁ vayadhammaṁ virāgadhammaṁ nirodhadhammanti ñāṇaṁ. Bhavapaccayā jātīti ñāṇaṁ -pa-. Upādānapaccayā bhavoti ñāṇaṁ. Taṇhāpaccayā upādānanti ñāṇaṁ. Vedanāpaccayā taṇhāti ñāṇaṁ. Phassapaccayā vedanāti ñāṇaṁ. Saḷāyatanapaccayā phassoti ñāṇaṁ. Nāmarūpapaccayā saḷāyatananti ñāṇaṁ. Viññāṇapaccayā nāmarūpanti ñāṇaṁ, saṅkhārapaccayā viññāṇanti ñāṇaṁ. Avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṁ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṁ. Atītampi addhānaṁ avijjāpaccayā saṅkhārātiñāṇaṁ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṁ. Anāgatampi addhānaṁ avijjāpaccayā saṅkhārāti ñāṇaṁ, asati avijjāya natthi saṅkhārāti ñāṇaṁ. Yampissa taṁ dhammaṭṭhitiñāṇaṁ, tampi khayadhammaṁ vayadhammaṁ virāgadhammaṁ nirodhadhammanti ñāṇaṁ, imāni vuccanti bhikkhave sattasattari ñāṇavatthūnīti[1]—

---

1. Saṁ 1. 290 piṭṭhe.

evaṁ Bhagavatā Nidānavagge vuttāni sattasattati ñāṇāni. "Jarāmaraṇe ñāṇaṁ, jarāmaraṇasamudaye ñāṇaṁ, jarāmaraṇanirodhe ñāṇaṁ, jarāmaraṇanirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇan"ti[1] iminā nayena ekādasasu aṅgesu cattāri cattāri katvā vuttāni catucattārīsañāṇavatthūni pana idha na gahitāni. Ubhayattha ca ñāṇāniyeva hitasukhassa vatthūnīti **ñāṇavatthūni. Lābho**ti-ādīsu lābhoyeva upasaggena visesetvā **paṭilābho**ti vutto. Puna tasseva atthavivaraṇavasena **patti sampattī**ti vuttaṁ. **Phassanā**ti adhigamavasena phusanā. **Sacchikiriyā**ti paṭilābhasacchikiriyā. **Upasampadā**ti nipphādanā.

Sattannaṁ ca sekkhānanti tisso sikkhā sikkhantīti sekkhasaññitānaṁ sotāpattimaggaṭṭhādīnaṁ sattannaṁ. **Puthujjanakalyāṇakassa cā**ti nibbānagāminiyā paṭipadāya yuttattā sundaraṭṭhena kalyāṇasaññitassa puthujjanassa. Vaḍḍhitaṁ vaḍḍhanaṁ etāyāti **vaḍḍhitavaḍḍhanā.** Yathāvuttānaṁ aṭṭhannampi paññānaṁ vasena visesato ca Arahato paññāvasena **paññāvuddhiyā.** Tathā **paññāvepullāya. Mahante atthe pariggaṇhātī**ti-ādīsu paṭisambhidappatto ariyasāvako atthādayo ārammaṇakaraṇena pariggaṇhāti. Sabbāpi mahāpaññā ariyasāvakānaṁyeva. Tassā ca paññāya visayā heṭṭhā vuttatthā eva.

Puthunānākhandhesūti-ādīsu **nānā**saddo puthusaddassa atthavacanaṁ. **Ñāṇaṁ pavattatīti puthupaññā**ti tesu tathāvuttesu khandhādīsu ñāṇaṁ pavattatīti katvā taṁ ñāṇaṁ puthupaññā nāmāti attho. **Nānāpaṭiccasamuppādesū**ti paṭiccasamuppannānaṁ dhammānaṁ vasena paccayabahuttā vuttaṁ. **Nānāsuññatamanupalabbhesū**ti upalabbhanaṁ upalabbho, gahaṇanti attho. Na upalabbho anupalabbho, anupalabbhānaṁ bahuttā bahuvacanena anupalabbhā, pañcavīsatisuññatāvasena vā nānāsuññatāsu attattaniyādīnaṁ anupalabbhā nānāsuññatānupalabbhā. Tesu. "Nānāsuññatānupalabbhesū"ti vattabbe "adukkhamasukhā"ti-ādīsu[2] viya ma-kāro padasandhivasena vutto. Imā pañca paññā kalyāṇaputhujjanehi sādhāraṇā, **nānā-atthā**dīsu paññā ariyānaṁyeva. **Puthujjanasādhāraṇe dhamme**ti lokiyadhamme. Iminā

1. Saṁ 1. 288 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 1 piṭṭhe.

avasānapariyāyena lokiyato puthubhūtanibbānārammaṇattā puthubhūtā visuṁbhūtā paññāti puthupaññā nāmāti vuttaṁ hoti.

Vipulapaññā mahāpaññānayena veditabbā. Yathāvutte dhamme pariggaṇhantassa guṇamahantatāya tesaṁ dhammānaṁ pariggāhikāya ca paññāya mahantatā[1], tesaṁ dhammānaṁ sayameva mahantattā uḷārattā dhammānañca paññāya ca vipulatā veditabbā. **Gambhīrapaññā** puthupaññānayena veditabbā. Te ca dhammā te ca anupalabbhā sā ca paññā pakatijanena alabbhaneyyāpatiṭṭhattā gambhīrā.

Yassa puggalassāti ariyapuggalasseva. **Añño kocī**ti puthujjano. **Abhisambhavitun**ti sampāpuṇituṁ. **Anabhisambhavanīyo**ti sampāpuṇituṁ asakkuṇeyyo. **Aññehī**ti puthujjaneheva. **Aṭṭhamakassā**ti arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya gaṇiyamāne aṭṭhamabhūtassa sotāpattimaggaṭṭhassa. **Dūre**ti vippakaṭṭhe. **Vidūre**ti visesena vippakaṭṭhe. Su**vidūre**ti suṭṭhu visesena vippakaṭṭhe. **Na santike**ti na samīpe. **Na sāmantā**ti na samīpabhāge. Imāni dve paṭisedhasahitāni vacanāni dūrabhāvasseva niyamanāni. **Upādāyā**ti paṭicca. **Sotāpannassā**ti sotāpattiphalaṭṭhassa. Eteneva taṁtaṁmaggapaññā taṁtaṁphalapaññāya dūreti vuttaṁ hoti. **Paccekasambuddho**ti upasaggena visesitaṁ. Itaradvayaṁ pana suddhameva āgataṁ.

5. "Paccekabuddhassa sadevakassa ca lokassa paññā Tathāgatassa paññāya dūre"ti-ādīni vatvā tameva dūraṭṭhaṁ anekappakārato dassetukāmo **paññāpabhedakusalo**ti-ādimāha. Tattha **paññāpabhedakusalo**ti attano anantavikappe paññāpabhede cheko. **Pabhinnañāṇo**ti anantappabhedapattañāṇo. Etena paññāpabhedakusalattepi sati tāsaṁ paññānaṁ anantabhedattaṁ dasseti. **Adhigatapaṭisambhido**ti paṭiladdha-aggacatupaṭisambhidāñāṇo. **Catuvesārajjappatto**ti cattāri visāradabhāvasaṅkhātāni ñāṇāni patto. Yathāha—

> "Sammāsambuddhassa te paṭijānato 'ime dhammā anabhisambuddho'ti, tatra vata maṁ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo

1. Mahantatāya (Sī)

vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṁ saha dhammena paṭicodessatīti nimittametaṁ bhikkhave na samanupassāmi, etamahaṁ bhikkhave nimittaṁ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vessārajjappatto viharāmi. Khīṇāsavassa te paṭijānato 'ime āsavā aparikkhīṇā'ti, 'ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā, te paṭisevato nālaṁ antarāyāyā'ti, 'yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā'ti, tatra vata maṁ samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā brahmā vā koci vā lokasmiṁ saha dhammena paṭicodessatīti nimittametaṁ bhikkhave na samanupassāmi, etamahaṁ bhikkhave nimittaṁ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmī"ti[1].

Dasabalabaladhārīti dasa balāni etesanti dasabalā, dasabalānaṁ balāni dasabalabalāni, tāni dasabalabalāni dhārayatīti dasabalabaladhārī, dasabalañāṇabaladhārīti attho. Etehi tīhi vacanehi anantappabhedānaṁ neyyānaṁ pabhedamukhamattaṁ dassitaṁ. Soyeva paññāpayogavasena abhimaṅgalasammataṭṭhena **purisāsabho.** Asantāsaṭṭhena **purisasīho.** Mahantaṭṭhena **purisanāgo.** Pajānanaṭṭhena **purisājañño.** Lokakiccadhuravahanaṭṭhena **purisadhorayho.**

Atha tejādikaṁ anantañāṇato laddhaṁ guṇavisesaṁ dassetukāmo tesaṁ tejādīnaṁ anantañāṇamūlakabhāvaṁ dassento **anantañāṇo**ti vatvā **anantatejo**ti-ādimāha. Tattha **anantañāṇo**ti gaṇanavasena ca pabhāvavasena ca[2] antavirahitañāṇo. **Anantatejo**ti veneyyasantāne mohatamavidhamanena anantañāṇatejo. **Anantayaso**ti paññāguṇeheva lokattayavitthatānantakittighoso. **Aḍḍho**ti paññādhanasamiddhiyā samiddho. **Mahaddhano**ti paññādhanavaḍḍhettepi pabhāvamahattena[3] mahantaṁ paññādhanamassāti mahaddhano. Mahādhanotipi pāṭho. **Dhanavā**ti pasaṁsitabbapaññādhanavattā niccayuttapaññādhanavattā atisayabhūtapaññādhanavattā dhanavā. Etesupi hi tīsu atthesu idaṁ vacanaṁ saddavidū icchanti.

1. Aṁ 1. 315; Ma 1. 103 piṭṭhesu.
2. Sabhāvavasena ca (Ka)
3. Sabhāvamahattena (Ka)

Evaṁ paññāguṇena Bhagavato attasampattisiddhiṁ dassetvā puna paññāguṇeneva lokahitasampattisiddhiṁ dassento **netā**ti-ādimāha. Tattha veneyye saṁsārasaṅkhātabhayaṭṭhānato nibbānasaṅkhātakhemaṭṭhānaṁ **netā.** Tattha nayanakāle eva saṁvaravinayapahānavinayavasena veneyye **vinetā.** Dhammadesanākāle eva saṁsayacchedanena **anunetā.** Saṁsayaṁ chinditvā paññāpetabbaṁ atthaṁ **paññāpetā.** Tathā paññāpitānaṁ nicchayakaraṇena **nijjhāpetā.** Tathā nijjhāyitassa atthassa paṭipattipayojanavasena **pekkhetā.** Tathāpaṭipanne paṭipattiphalena **pasādetā. So hi Bhagavā**ti ettha hi-kāro anantaraṁ vuttassa atthassa kāraṇopadese nipāto. **Anuppannassa maggassa uppādetā**ti sakasantāne na uppannapubbassa cha-asādhāraṇañāṇahetubhūtassa ariyamaggassa bodhimūle lokahitatthaṁ sakasantāne uppādetā. **Asañjātassa maggassa sañjanetā**ti[1] veneyyasantāne asañjātapubbassa sāvakapāramiñāṇahetubhūtassa ariyamaggassa dhammacakkappavattanato pabhuti yāvajjakālā veneyyasantāne sañjanetā. Sāvakaveneyyānampi hi santāne Bhagavato vuttavacaneneva ariyamaggassa sañjananato Bhagavā sañjanetā nāma hoti. **Anakkhātassa maggassa akkhātā**ti aṭṭhadhammasamannāgatānaṁ Buddhabhāvāya katābhinīhārānaṁ bodhisattānaṁ Buddhabhāvāya byākaraṇaṁ datvā anakkhātapubbassa pāramitāmaggassa, "Buddho bhavissatī"ti byākaraṇamatteneva vā bodhimūle uppajjitabbassa ariyamaggassa akkhātā. Ayaṁ nayo paccekabodhisattabyākaraṇepi labbhatiyeva.

Maggaññūti paccavekkhaṇāvasena attanā uppādita-ariyamaggassa ñātā. **Maggavidū**ti veneyyasantāne janetabbassa ariyamaggassa kusalo. **Maggakovido**ti bodhisattānaṁ akkhātabbamagge vicakkhaṇo. Atha vā abhisambodhipaṭipattimaggaññū, paccekabodhipaṭipattimaggavidū, sāvakabodhipaṭipattimaggakovido. Atha vā "etena maggena ataṁsu pubbe, tarissantiyeva taranti oghan"ti[2] vacanato yathāyogaṁ atītānāgatapaccuppannabuddhapaccekabuddhasāvakānaṁ maggavasena ca suññatānimitta-appaṇihitamaggavasena ca ugghaṭitaññūvipañcitaññūneyya-puggalānaṁ maggavasena ca yathākkamenatthayojanaṁ karonti. **Maggānugāmī ca panā**ti Bhagavatā gatamaggānugāmino

---

1. Sañjānetāti (Sī) 2. Saṁ 3. 162 piṭṭhe.

hutvā. Ettha ca-saddo hetu-atthe nipāto. Etena ca Bhagavato magguppādanādiguṇādhigamāya hetu vutto hoti. Pana-saddo katatthe nipāto. Tena Bhagavatā katamaggakaraṇaṁ vuttaṁ hoti. **Pacchā samannāgatā**ti paṭhamaṁ gatassa Bhagavato pacchāgatasīlādiguṇena samannāgatā. Iti thero "anuppannassa maggassa uppādetā"ti-ādīhi yasmā sabbepi Bhagavato sīlādayo guṇā arahattamaggameva nissāya āgatā, tasmā arahattamaggameva nissāya guṇaṁ kathesi.

Jānaṁ jānātīti jānitabbaṁ jānāti, sabbaññutāya yaṁkiñci paññāya jānitabbaṁ nāma atthi, taṁ sabbaṁ pañcaneyyapathabhūtaṁ paññāya jānātīti attho. **Passaṁ passatī**ti passitabbaṁ passati, sabbadassāvitāya taṁyeva neyyapathaṁ cakkhunā diṭṭhaṁ viya karonto paññācakkhunā passatīti attho. Yathā vā ekacco viparītaṁ gaṇhanto jānantopi na jānāti, passantopi na passati, na evaṁ Bhagavā. Bhagavā pana yathāsabhāvaṁ gaṇhanto jānanto jānātiyeva, passanto passatiyeva. Svāyaṁ dassanapariṇāyakaṭṭhena **cakkhubhūto.** Viditatādi-atthena **ñāṇabhūto.** Aviparītasabhāvaṭṭhena vā pariyattidhammapavattanato hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayoti vā **dhammabhūto.** Seṭṭhaṭṭhena **brahmabhūto.** Atha vā cakkhu viya bhūtoti **cakkhubhūto.** Ñāṇaṁ viya bhūtoti **ñāṇabhūto.** Dhammo viya bhūtoti **dhammabhūto.** Brahmā viya bhūtoti **brahmabhūto.** Svāyaṁ dhammassa vacanato, vattanato vā **vattā.** Nānappakārehi vacanato, vattanato vā **pavattā.** Atthaṁ nīharitvā nīharitvā nayanato **atthassa ninnetā.** Amatādhigamāya paṭipattidesanato, amatappakāsanāya vā dhammadesanāya amatassa adhigamāpanato **amatassa dātā.** Lokuttaradhammassa uppāditattā veneyyānurūpena yathāsukhaṁ lokuttaradhammassa dānena ca, dhammesu ca issaroti **Dhammassāmī.** **Tathāgata**padaṁ heṭṭhā vuttatthaṁ.

Idāni "jānaṁ jānātī"ti-ādīhi vuttaṁ guṇaṁ sabbaññutāya visesetvā dassetukāmo sabbaññutaṁ sādhento **natthī**ti-ādimāha. Evaṁbhūtassa hi tassa Bhagavato pāramitāpuññabalappabhāvanipphannena arahattamaggañāṇena sabbadhammesu savāsanassa sammohassa vihatattā **asacchikataṁ** nāma natthi. Asammohato sabbadhammānaṁ ñātattā **aññātaṁ** nāma natthi.

Tatheva ca sabbadhammānaṁ cakkhunā viya ñāṇacakkhunā diṭṭhattā **adiṭṭhaṁ** nāma natthi. Ñāṇena pana pattattā **aviditaṁ** nāma natthi. Asammohasacchi kiriyāya sacchikatattā **asacchikataṁ** nāma natthi. Asammohapaññāya phuṭṭhattā paññāya **aphassitaṁ** nāma natthi. **Paccuppannan**ti paccuppannaṁ kālaṁ vā dhammaṁ vā. **Upādāyā**ti ādāya, antokatvāti attho. "Upādāyā"tivacaneneva kālavinimuttaṁ nibbānampi gahitameva hoti. "Atītā"divacanāni ca "natthī"ti-ādivacaneneva ghaṭīyanti, "sabbe"ti-ādivacanena vā. **Sabbe dhammā**ti sabbasaṅkhatāsaṅkhatadhamma-pariyādānaṁ. **Sabbākārenā**ti sabbadhammesu ekekasseva dhammassa aniccākārādisabbākārapariyādānaṁ. **Ñāṇamukhe**ti ñāṇabhimukhe. **Āpāthaṁ āgacchantī**ti osaraṇaṁ upenti. "Jānitabban"tipadaṁ "neyyan"tipadassa atthavivaraṇatthaṁ vuttaṁ.

Attattho vāti-ādīsu vā-saddo samuccayattho. **Attattho**ti attano attho. **Parattho**ti paresaṁ tiṇṇaṁ lokānaṁ attho. **Ubhayattho**ti attano ca paresañcāti sakiṁyeva ubhinnaṁ attho. **Diṭṭhadhammiko**ti diṭṭhadhamme niyutto, diṭṭhadhammappayojano vā attho. Samparāye niyutto, samparāyappayojano vā **samparāyiko. Uttāno**ti-ādīsu vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā uttāno. Vohāraṁ atikkamitvā vattabbo suññatāpaṭisaṁyutto dukkhapatiṭṭhattā **gambhīro.** Lokuttaro accantatirokkhattā **gūḷho.** Aniccatādiko ghanādīhi paṭicchannattā **paṭicchanno.** Appacuravohārena vattabbo yathārutaṁ aggahetvā adhippāyassa netabbattā **neyyo.** Pacuravohārena vattabbo vacanamattena adhippāyassa nītattā **nīto.** Suparisuddhasīlasamādhivipassanattho tadaṅgavikkhambhanavasena vajjavirahitattā **anavajjo.** Kilesasamucchedanato ariyamaggattho **nikkileso.** Kilesapaṭippassaddhattā ariyaphalattho **vodāno.** Saṅkhatāsaṅkhatesu aggadhammattā nibbānaṁ **paramattho. Parivattatī**ti Buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtattā antobuddhañāṇe byāpitvā vā samantā vā āliṅgitvā vā visesena vā vattati.

Sabbaṁ kāyakammanti-ādīhi Bhagavato ñāṇamayataṁ dasseti. **Ñāṇānuparivattatī**ti ñāṇaṁ anuparivattati, ñāṇavirahitaṁ na hotīti attho. **Appaṭihatan**ti nirāvaraṇataṁ dasseti. Puna sabbaññutaṁ upamāya

sādhetukāmo **yāvatakan**ti-ādimāha. Tattha jānitabbanti **neyyaṁ,** neyyapariyanto neyyāvasānamassa atthīti **neyyapariyantikaṁ.** Asabbaññūnaṁ pana neyyāvasānameva natthi. **Ñāṇapariyantike**pi eseva nayo. Purimayamake vuttatthameva iminā yamakena visesetvā dasseti, tatiyayamakena paṭisedhavasena niyamitvā dasseti. Ettha ca neyyaṁ ñāṇassa pathattā **neyyapatho. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino**ti neyyañca ñāṇañca khepetvā ṭhānato aññamaññassa pariyante ṭhānasīlā. **Āvajjanappaṭibaddhā**ti manodvārāvajjanāyattā, āvajjitānantarameva jānātīti attho. **Ākaṅkhappaṭibaddhā**ti[1] ruci-āyattā, āvajjanānantaraṁ javanañāṇena jānātīti attho. Itarāni dve padāni imesaṁ dvinnaṁ padānaṁ yathākkamena atthappakāsanatthaṁ vuttāni. Buddh**o āsayaṁ jānātī**ti-ādīni ñāṇakathāyaṁ vaṇṇitāni. Mahāniddese[2] pana "Bhagavā āsayaṁ jānātī"ti āgataṁ. Tattha "Buddhassa Bhagavato"ti[2] āgataṭṭhāne ca idha katthaci "Buddhassā"ti āgataṁ.

Antamasoti uparimantena. **Timitimiṅgalan**ti ettha Timi nāma ekā macchajāti, timiṁ gilituṁ[3] samatthā tato mahantasarīrā Timiṅgalā nāma ekā macchajāti, Timiṅgalampi gilituṁ samatthā pañcayojanasatikasarīrā Timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātiggahaṇena ekavacanaṁ katanti veditabbaṁ. **Garuḷaṁ venateyyan**ti ettha **garuḷo**ti jātivasena nāmaṁ, **venateyyo**ti gottavasena. **Padese**ti ekadese. **Sāriputtasamā**ti sabbabuddhānaṁ Dhammasenāpatitthere gahetvā vuttanti veditabbaṁ. Sesasāvakā hi paññāya dhammasenāpatittherena samā[4] nāma natthi. Yathāha "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ mahāpaññānaṁ yadidaṁ Sāriputto"ti[5]. Aṭṭhakathāyañca vuttaṁ[6]—

"Lokanāthaṁ ṭhapetvāna, ye caññe santi pāṇino.
Paññāya Sāriputtassa, kalaṁ nāgghanti soḷasin"ti.

Pharitvāti Buddhañāṇaṁ sabbadevamanussānampi paññaṁ pāpuṇitvā ṭhānato tesaṁ paññaṁ pharitvā byāpitvā tiṭṭhati. **Atighaṁsitvā**ti Buddhañāṇaṁ sabbadevamanussānampi paññaṁ atikkamitvā tesaṁ avisayabhūtampi sabbaṁ neyyaṁ

---

1. Ākaṅkhanappaṭibaddhāhi (Sī) 2. Khu 7. 139 piṭṭhe. 3. Galituṁ (Sī)
4. Samānā (Sī) 5. Aṁ 1. 23 piṭṭhe. 6. Visuddhi 1. 226 piṭṭhe.

ghaṁsitvā bhañjitvā tiṭṭhati. Mahāniddese[1] pana "abhibhavitvā"ti pāṭho, madditvātipi attho. **Yepi te**ti-ādīhi evaṁ pharitvā atighaṁsitvā ṭhānassa paccakkhakāraṇaṁ dasseti. Tattha **paṇḍitā**ti paṇḍiccena samannāgatā. **Nipuṇā**ti saṇhasukhumabuddhino sukhume atthantare paṭivijjhanasamatthā. **Kataparappavādā**ti ñātaparappavādā ceva parehi saddhiṁ katavādaparicayā ca. **Vālavedhirūpā**ti vālavedhidhanuggahasadisā. **Vobhindantā maññe caranti paññāgatena diṭṭhigatānī**ti vālavedhī viya vālaṁ sukhumānipi paresaṁ diṭṭhigamanāni attano paññāgamanena bhindantā viya carantīti attho. Atha vā "gūthagataṁ muttagatan"ti-ādīsu[2] viya paññā eva paññāgatāni, diṭṭhiyo eva diṭṭhigatāni.

Pañhaṁ abhisaṅkharitvāti dvipadampi tipadampi catuppadampi pucchaṁ racayitvā. Tesaṁ pañhānaṁ atibahukattā[3] sabbasaṅgahatthaṁ dvikkhattuṁ vuttaṁ. **Gūḷhāni ca paṭicchannāni** atthajātānīti pāṭhaseso. Tesaṁ tathā vinayaṁ disvā "attanā abhisaṅkhatapañhaṁ pucchatū"ti evaṁ Bhagavatā adhippetattā pañhaṁ pucchanti. Aññesaṁ pana pucchāya okāsameva adatvā Bhagavā upasaṅkamantānaṁ dhammaṁ deseti. Yathāha—

> "Te pañhaṁ abhisaṅkharonti 'imaṁ mayaṁ pañhaṁ samaṇaṁ Gotamaṁ upasaṅkamitvā pucchissāma, sace no samaṇo Gotamo evaṁ puṭṭho evaṁ byākarissati, evamassa mayaṁ vādaṁ[4] āropessāma. Evaṁ cepi no puṭṭho evaṁ byākarissati, evaṁpissa mayaṁ vādaṁ āropessāmā'ti. Te yena samaṇo Gotamo, tenupasaṅkamanti, te samaṇo Gotamo dhammiyā kathāya sandasseti samādapeti samuttejeti sampahaṁseti. Te samaṇena Gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṁsitā na ceva samaṇaṁ Gotamaṁ pañhaṁ pucchanti, kutossa vādaṁ āropessanti, aññadatthu samaṇasseva Gotamassa sāvakā sampajjantī"ti[5].

Kasmā pañhaṁ na pucchantīti ce? Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṁ desento parisāya ajjhāsayaṁ oloketi. Tato passati "ime paṇḍitā gūḷhaṁ rahassaṁ pañhaṁ ovaṭṭikasāraṁ katvā āgatā"ti. So tehi

1. Khu 7. 139 piṭṭhe.
2. Aṁ 3. 181 piṭṭhe.
3. Atibahuṁ katvā (Sī)
4. Mayaṁ taṁ vādaṁ (Sī)
5. Ma 1. 233 piṭṭhe.

apuṭṭhoyeva "pañhapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthepade akkhare ettakāti ime pañhe pucchanto evaṁ puccheyya, vissajjento evaṁ vissajjeyyā"ti iti ovaṭṭikasāraṁ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā vidaṁseti. Te paṇḍhitā "seyyā vata no, ye mayaṁ ime pañhe na pucchāma. Sacepi mayaṁ puccheyyāma, appatiṭṭhite no katvā samaṇo Gotamo khipeyyā"ti attamanā bhavanti. Apica Buddhā nāma dhammaṁ desentā parisaṁ mettāya pharanti. Mettāya ca pharaṇena dasabalesu mahājanassa cittaṁ pasīdati. Buddhā nāma rūpaggappattā honti dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphusitadantāvaraṇā amatena hadayaṁ siñcantā viya dhammaṁ kathenti. Tatra nesaṁ mettāpharaṇena pasannacittānaṁ evaṁ hoti—evarūpaṁ advejjhakathaṁ amoghakathaṁ niyyānikakathaṁ kathentena Bhagavatā saddhiṁ na sakkhissāma paccanīkaggāhaṁ gaṇhitunti attano pasannabhāveneva pañhaṁ na pucchantīti.

Kathitā visajjitā cāti evaṁ tumhe pucchathāti pucchitapañhānaṁ uccāraṇena te pañhā Bhagavatā kathitā evaṁ honti. Yathā ca te visajjetabbā, tathā visajjitā eva honti. **Niddiṭṭhakāraṇā**ti iminā kāraṇena iminā hetunā evaṁ hotīti evaṁ sahetukaṁ katvā visajjanena Bhagavatā niddiṭṭhakāraṇā eva honti te pañhā. **Upakkhittakā ca te Bhagavato sampajjantī**ti te khattiyapaṇḍitādayo Bhagavato pañhavisajjaneneva Bhagavato samīpe khittakā pādakhittakā sampajjanti, sāvakā vā sampajjanti upāsakā vāti attho, sāvakasampattiṁ vā pāpuṇanti upāsakasampattiṁ vāti vuttaṁ hoti. **Athā**ti anantaratthe, tesaṁ upakkhittakasampattisamanantaramevāti attho. **Tatthā**ti tasmiṁ ṭhāne, tasmiṁ adhikārevā. **Atirocatī**ti ativiya joteti pakāsati. **Yadidaṁ paññāyā**ti yāyaṁ Bhagavato paññā, tāya paññāya Bhagavāva atirocatīti attho. **Iti**saddo kāraṇatthe, iminā kāraṇena **aggo asāmantapañño**ti attho.

6. **Rāgaṁ abhibhuyyatīti bhūripaññā**ti sā sā maggapaññā attanā vajjhaṁ rāgaṁ abhibhuyyati abhibhavati maddatīti bhūripaññā. **Bhūrī**ti hi phuṭaṭṭho[1]

1. Phuṭṭhaṭṭho (Sī)

visadattho. Yā ca phuṭā[1], sā paṭipakkhaṁ abhibhavati na aphuṭā[2], tasmā bhūripaññāya abhibhavanattho vutto. **Abhibhavitā**ti sā sā phalapaññā taṁ taṁ rāgaṁ abhibhavitavatī madditavatīti bhūripaññā. Abhibhavatāti vā pāṭho. Sesesupi eseva nayo. Rāgādīsu pana rajjanalakkhaṇo **rāgo.** Dussanalakkhaṇo **doso.** Muyhanalakkhaṇo **moho.** Kujjhanalakkhaṇo **kodho.** Upanandhanalakkhaṇo **upanāho.** Pubbakālaṁ kodho, aparakālaṁ upanāho. Paraguṇamakkhanalakkhaṇo **makkho.** Yugaggāhalakkhaṇo **paḷāso.** Parasampattikhīyanalakkhaṇā **issā.** Attano sampattinigūhaṇalakkhaṇaṁ **macchariyaṁ.** Attanā katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā.** Attano avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṁ **sāṭheyyaṁ.** Cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo **thambho.** Karaṇuttariyalakkhaṇo **sārambho.** Unnatilakkhaṇo **māno.** Abbhunnatilakkhaṇo **atimāno.** Mattabhāvalakkhaṇo **mado.** Pañcasu kāmaguṇesu cittavosaggalakkhaṇo **pamādo.**

Rāgo ari, taṁ ariṁ maddanipaññāti-ādīhi kiṁ vuttaṁ hoti? Rāvādiko kileso cittasantāne bhūto arīti bhū-ari, padasandhivasena akāralopaṁ katvā bhūrīti vutto. Tassa bhūrissa maddanī paññā bhūrimaddanipaññāti vattabbe maddanisaddalopaṁ katvā "bhūripaññā"ti vuttanti veditabbaṁ. **Taṁ ariṁ maddanī**ti ca tesaṁ arīnaṁ maddanīti padacchedo kātabbo. **Pathavīsamāyā**ti vitthatavipulaṭṭheneva pathavīsamāya. **Vitthatāyā**ti pajānitabbe visaye patthaṭāya, na ekadese vattamānāya. **Vipulāyā**ti oḷārikabhūtāya. Mahāniddese[3] pana "vipulāya vitthatāyā"ti āgataṁ. **Samannāgato**ti puggalo. **Iti**saddo kāraṇatthe, iminā kāraṇena puggalassa bhūripaññāya samannāgatattā tassa paññā bhūripaññā nāmāti bhūte atthe ramatīti attho. Bhūripaññassa paññā bhūripaññapaññāti vattabbe ekassa paññāsaddassa lopaṁ katvā "bhūripaññā"ti vuttaṁ. Bhūrisamā paññāti vā bhūripaññā. **Apicā**ti aññapariyāyadassanatthaṁ vuttaṁ. **Paññāyametan**ti paññāya etaṁ. **Adhivacanan**ti adhikavacanaṁ. **Bhūrī**ti bhūte atthe ramatīti bhūri. **Medhā**ti asani viya siluccaye kilese medhati hiṁsatīti medhā, khippaṁ gahaṇadhāraṇaṭṭhena

1. Phuṭṭhā (Sī) 2. Aphuṭṭhā (Sī) 3. Khu 7. 73 piṭṭhe.

vā medhā. **Pariṇāyikā**ti yassuppajjati, taṁ sattaṁ hitapaṭipattiyaṁ sampayuttadhamme ca yāthāvalakkhaṇapaṭivedhe ca parinetīti pariṇāyikā. Imeheva aññānipi paññāpariyāyavacanāni vuttāni honti.

Paññābāhullanti paññā bahulā assāti paññābahulo, tassa bhāvo paññābāhullaṁ. Tañca bahulaṁ pavattamānā paññā eva. **Idhekacco**ti-ādīsu puthujjanakalyāṇako vā ariyo vā. Paññā garukā assāti **paññāgaruko.** Paññā caritaṁ pavattaṁ assāti **paññācarito.** Paññā āsayo assāti **paññāsayo.** Paññāya adhimuttoti **paññādhimutto.** Paññā eva dhajabhūtā assāti **paññādhajo.** Paññā eva ketubhūtā assāti **paññāketu.** Paññā eva adhipati paññādhipati, paññādhipatito āgatattā **paññādhipateyyo.** Dhammasabhāvavicinanaṁ bahulamassāti **vicayabahulo.** Nānappakārena dhammasabhāvavicinanaṁ bahulamassāti **pavicayabahulo.** Paññāya ogāhetvā tassa tassa dhammassa khāyanaṁ pākaṭakaraṇaṁ okkhāyanaṁ, okkhāyanaṁ bahulamassāti **okkhāyanabahulo.** Paññāya tassa tassa dhammassa sammā pekkhaṇā sampekkhā, sampekkhāya ayanaṁ pavattanaṁ sampekkhāyanaṁ, sampekkhāyanaṁ dhammo pakati assāti **sampekkhāyanadhammo.** Taṁ taṁ dhammaṁ vibhūtaṁ pākaṭaṁ katvā viharatīti **vibhūtavihārī,** vibhūto vihāro vā assa atthīti vibhūtavihārī. Sā paññā caritaṁ, garukā, bahulā assāti **taccarito taggaruko tabbahulo.** Tassaṁ paññāyaṁ ninno, poṇo pabbhāro, adhimuttoti **tanninno tappoṇo tappabbhāro tadadhimutto.** Sā paññā adhipati tadadhipati, tato āgato **tadadhipateyyo.** "Paññāgaruko"ti-ādīni "kāmaṁ sevantaṁyeva jānāti ayaṁ puggalo kāmagaruko"ti-ādīsu[1] viya purimajātito pabhuti vuttāni. "Taccarito"ti-ādīni imissā jātiyā vuttāni.

Sīghapaññā ca lahupaññā ca hāsapaññā ca javanapaññā ca lokiyalokuttaramissakā. Khippaṭṭhena **sīghapaññā.** Lahukaṭṭhena **lahupaññā.** Hāsabahulaṭṭhena **hāsapaññā.** Vipassanūpagasaṅkhāresu ca visaṅkhāre ca javanaṭṭhena **javanapaññā. Sīghaṁ sīghan**ti bahunnaṁ sīlādīnaṁ saṅgahatthaṁ dvikkhattuṁ vuttaṁ. **Sīlānī**ti cārittavārittavasena paññattāni pātimokkhasaṁvarasīlāni.

---

1. Khu 9. 118 piṭṭhe.

Indriyasaṁvaranti cakkhādīnaṁ channaṁ indriyānaṁ rāgapaṭighappavesaṁ akatvā satikavāṭena vāraṇaṁ thakanaṁ. **Bhojane mattaññutan**ti paccavekkhitaparibhogavasena bhojane pamāṇaññubhāvaṁ. **Jāgariyānuyogan**ti divasassa tīsu koṭṭhāsesu, rattiyā paṭhamapacchimakoṭṭhāsesu ca jāgarati na niddāyati, samaṇadhammameva ca karotīti jāgaro, jāgarassa bhāvo, kammaṁ vā jāgariyaṁ, jāgariyassa anuyogo jāgariyānuyogo. Taṁ jāgariyānuyogaṁ. **Sīlakkhandhan**ti sekkhaṁ asekkhaṁ vā sīlakkhandhaṁ. Evamitarepi khandhā veditabbā. **Paññākkhandhan**ti maggapaññañca sekkhāsekkhānaṁ lokiyapaññañca. **Vimuttikkhandhan**ti phalavimuttiṁ. **Vimuttiñāṇadassanakkhandhan**ti paccavekkhaṇañāṇaṁ.

Hāsabahuloti mūlapadaṁ. **Vedabahulo**ti tassā eva pītiyā sampayuttasomanassavedanāvasena niddesapadaṁ. **Tuṭṭhibahulo**ti nātibalavapītiyā tuṭṭhākāravasena. **Pāmojjabahulo**ti balavapītiyā pamuditabhāvavasena.

7. **Yaṁ kiñci rūpan**ti-ādi sammasanañāṇaniddese vuttatthaṁ. **Tulayitvā**ti kalāpasammasanavasena tuletvā. **Tīrayitvā**ti udayabbayānupassanāvasena tīrayitvā. **Vibhāvayitvā**ti bhaṅgānupassanādivasena pākaṭaṁ katvā. **Vibhūtaṁ katvā**ti saṅkhārupekkhānulomavasena phuṭaṁ katvā. Tikkhapaññā lokuttarā eva. **Uppannan**ti samathavipassanāvasena vikkhambhanatadaṅgavasena pahīnampi ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṁ anatītatāya asamūhatuppannanti vuccati, taṁ idha adhippetaṁ. **Nādhivāsetī**ti santānaṁ āropetvā na vāseti. **Pajahatī**ti samucchedavasena pajahati. **Vinodetī**ti khipati. **Byantīkarotī**ti vigatantaṁ karoti. **Anabhāvaṁ gametī**ti anu-abhāvaṁ gameti, vipassanānukkamena ariyamaggaṁ patvā samucchedavaseneva abhāvaṁ gamayatīti attho. Ettha ca kāmapaṭisaṁyutto vitakko **kāmavitakko.** “Ime sattā marantū”ti paresaṁ maraṇapaṭisaṁyutto vitakko **byāpādavitakko.** “Ime sattā vihiṁsīyantū”ti paresaṁ vihiṁsāpaṭisaṁyutto vitakko **vihiṁsāvitakko. Pāpake**ti lāmake. **Akusale dhamme**ti akosallasambhūte dhamme.

Nibbedhikapaññāti nibbidābahulassa puggalassa uppannamaggapaññā eva. **Ubbegabahulo**ti ñāṇabhayavasena bhayabahulo. **Uttāsabahulo**ti

balavabhayabahulo. Idaṁ purimasseva atthavivaraṇaṁ. **Ukkaṇṭhanabahulo**ti saṅkhārato uddhaṁ visaṅkhārābhimukhatāya ukkaṇṭhanabahulo. **Anabhiratibahulo**ti ukkaṇṭhanavaseneva abhirati-abhāvaṁ dīpeti. Idānipi tamatthaṁ dvīhi vacanehi vivarati. Tattha **bahimukho**ti saṅkhārato bahibhūtanibbānābhimukho. **Na ramatī**ti nābhiramati. **Anibbiddhapubban**ti anamatagge saṁsāre antaṁ pāpetvā anibbiddhapubbaṁ. **Appadālitapubban**ti tasseva atthavacanaṁ, antakaraṇeneva apadālitapubbanti attho. **Lobhakkhandhan**ti lobharāsiṁ, lobhakoṭṭhāsaṁ vā. **Imāhi soḷasahi paññāhi samannāgato**ti ukkaṭṭhaparicchedena arahāyeva vutto. Upari "eko sekkhapaṭisambhidappatto"ti[1] vuttattā sotāpannasakadāgāmi-anāgāminopi labbhantiyeva.

2. Puggalavisesaniddesavaṇṇanā

8. **Dve puggalā**ti-ādīhi paṭisambhidappattapuggalavisesapaṭipāṭiṁ dasseti. Tattha **pubbayogo**ti atītajātīsu paṭisambhidappattihetubhūto puññapayogo. **Tenā**ti tena pubbayogakāraṇena. Evaṁ sesesupi. **Atireko hotī**ti atiritto hoti, atirekayogato vā "atireko"ti vutto. **Adhiko hotī**ti aggo hoti. **Viseso hotī**ti visiṭṭho hoti, visesayogato vā viseso. **Ñāṇaṁ pabhijjatī**ti paṭisambhidāñāṇappabhedaṁ pāpuṇāti.

Bahussutoti Buddhavacanavasena. **Desanābahulo**ti dhammadesanāvasena. **Garūpanissito**ti paññāya adhikaṁ garuṁ upanissito. **Vihārabahulo**ti vipassanāvihārabahulo, phalasamāpattivihārabahulo vā. **Paccavekkhaṇābahulo**ti vipassanāvihāre sati vipassanāpaccavekkhaṇābahulo, phalasamāpattivihāre sati phalasamāpattipaccavekkhaṇābahulo. **Sekhapaṭisambhidappatto**ti sekho hutvā paṭisambhidappatto. Evaṁ **asekhapaṭisambhidappatto. Sāvakapāramippatto**ti ettha mahāpaññānaṁ aggassa mahāsāvakassa sattasaṭṭhiyā sāvakañāṇānaṁ pāragamanaṁ pāramī, sāvakassa pāramī sāvakapāramī, taṁ sāvakapāramiṁ pattoti sāvakapāramippatto. Sāvakapāramitāppattoti vā pāṭho.

---

1. Khu 9. 382 piṭṭhe.

Sattasaṭṭhiyā sāvakañāṇānaṁ pālako pūrako ca so mahāsāvako paramo, tassa paramassa ayaṁ sattasaṭṭhibhedā ñāṇakiriyā paramassa bhāvo, kammaṁ vāti pāramī, tassa sāvakassa pāramī sāvakapāramī, taṁ pattoti sāvakapāramippatto. **Sāvakapāramippatto**ti Mahāmoggallānattherādiko yo koci sāvako. Sāvakapāramippattasāvakato atirekassa aññassa sāvakassa abhāvā **eko paccekasambuddho**ti āha. Puna **paññāpabhedakusalo**ti-ādīhi vuttatthameva nigametvā dassesīti. Ñāṇakathāya yebhuyyena anekāni ñāṇāni niddiṭṭhāni. Paññākathāya yebhuyyena ekāpi paññā nānākāravasena nānākatvā vuttāti ayaṁ viseso.

Mahāpaññākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

2. Iddhikathāvaṇṇanā

9. Idāni paññākathāya anantaraṁ paññānubhāvaṁ dassentena kathitāya iddhikathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha pucchāsu tāva **kā iddhī**ti sabhāvapucchā. **Kati iddhiyo**ti pabhedapucchā. **Kati bhūmiyo**ti sambhārapucchā. **Kati pādā**ti patiṭṭhapucchā. **Kati padānī**ti āsannakāraṇapucchā. **Katimūlānī**ti-ādikāraṇapucchā. Visajjanesu **ijjhanaṭṭhena iddhī**ti nipphatti-atthena paṭilābhaṭṭhena cāti attho. Yaṁ hi nipphajjati paṭilabbhati ca, taṁ ijjhatīti vuccati. Yathāha "kāmaṁ kāmayamānassa, tassa cetaṁ samijjhatī"ti[1]. "Nekkhammaṁ ijjhatīti iddhi, paṭiharatīti pāṭihāriyan"ti-ādi[2]. Aparo nayo—ijjhanaṭṭhena iddhi, upāyasampadāyetaṁ adhivacanaṁ. Upāyasampadā hi ijjhati adhippetaphalappasavanato. Yathāha "ayaṁ kho Citto gahapati sīlavā kalyāṇadhammo, sace paṇidahissati 'anāgatamaddhānaṁ rājā assaṁ cakkavattī'ti. Ijjhissati hi sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā"ti[3]. Aparo nayo—etāya sattā ijjhantīti iddhi. **Ijjhantī**ti iddhā vuddhā ukkaṁsagatā hontīti vuttaṁ hoti.

10. Dasasu iddhīsu adhiṭṭhānavasena nipphannattā **adhiṭṭhānā iddhi.** Pakativaṇṇavijahanavikāravasena pavattattā **vikubbanā iddhi.** Sarīrabbhantare

---

1. Khu 1. 399 piṭṭhe. 2. Khu 9. 404 piṭṭhe. 3. Saṁ 2. 491 piṭṭhe.

aññassa manomayassa sarīrassa nipphattivasena pavattattā **manomayā iddhi.** Ñāṇappavattito pubbe vā pacchā vā taṁkhaṇe vā ñāṇānubhāvanibbatto viseso **ñāṇavipphārā iddhi.** Samādhito pubbe vā pacchā vā taṁkhaṇe vā samathānubhāvanibbatto viseso **samādhivipphārā iddhi.** Cetovasippattānaṁ ariyānaṁyeva sambhavato **ariyā iddhi.** Kammavipākavasena jāto viseso **kammavipākajā iddhi.** Pubbe katapuññassa jāto viseso **puññavato iddhi.** Vijjāya jāto viseso **vijjāmayā iddhi.** Tena tena sammāpayogena tassa tassa kammassa[1] ijjhanaṁ **tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi.**

Iddhiyā catasso bhūmiyoti avisesetvā vuttepi yathālābhavasena adhiṭṭhānavikubbanamanomayiddhiyā eva bhūmiyo, na sesānaṁ. **Vivekajā bhūmī**ti vivekato vā viveke vā jātā vivekajā bhūmi. **Pītisukhabhūmī**ti pītisukhayuttā bhūmi. **Upekkhāsukhabhūmī**ti tatramajjhattupekkhāya ca sukhena ca yuttā bhūmi. **Adukkhamasukhābhūmī**ti adukkhamasukhavedanāyuttā bhūmi. Tesu paṭhamadutiyāni jhānāni pītipharaṇatā, tīṇi jhānāni sukhapharaṇatā, catutthajjhānaṁ cetopharaṇatā. Ettha ca purimāni tīṇi jhānāni yasmā pītipharaṇena ca sukharaṇena ca sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā lahumudukammaññakāyo hutvā iddhiṁ pāpuṇāti, tasmā iminā pariyāyena iddhilābhāya saṁvattanato sambhārabhūmiyoti veditabbāni. Catutthajjhānaṁ pana iddhilābhāya pakatibhūmiyeva. **Iddhilābhāyā**ti attano santāne pātubhāvavasena iddhīnaṁ lābhāya. **Iddhipaṭilābhāyā**ti parihīnānaṁ vā iddhīnaṁ vīriyārambhavasena puna lābhāya, upasaggavasena vā padaṁ vaḍḍhitaṁ. **Iddhivikubbanatāyā**ti iddhiyā vividhakaraṇabhāvāya. **Iddhivisavitāyā**ti vividhaṁ visesaṁ savati janeti pavattetīti visavī, vividhaṁ[2] savanaṁ vā assa atthīti visavī, tassa bhāvo visavitā. Tassā visavitāya, iddhiyā vividhavisesapavattanabhāvāyāti attho. **Iddhivasībhāvāyā**ti iddhiyā issarabhāvāya. **Iddhivesārajjāyā**ti iddhivisāradabhāvāya. **Iddhipādā** ñāṇakathāyaṁ vuttatthā.

1. Dhammassa (Sī) 2. Vividhā (Ka)

Chandaṁ ce bhikkhu nissāyāti yadi bhikkhu chandaṁ nissāya chandaṁ adhipatiṁ karitvā. **Labhati samādhin**ti samādhiṁ paṭilabhati nibbatteti. Sesesupi eseva nayo. Tattha chandavīriyacittavīmaṁsā cattāri padāni, taṁsampayuttā cattāro samādhī cattāri padānīti evaṁ aṭṭha padāni. Yasmā pana iddhimuppādetukāmatāchando samādhinā ekato niyuttova iddhilābhāya saṁvattati, tathā vīriyādayo, tasmā imāni aṭṭha padāni vuttānīti veditabbāni.

Yaṁ taṁ Bhagavatā abhiññā uppādetukāmassa yogino kattabbayogavidhiṁ dassentena "so evaṁ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgaṇe vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñjappatte"ti[1] cittassa āneñjaṁ vuttaṁ, taṁ thero soḷasadhā dassento **soḷasamūlānī**ti-ādimāha. Tattha **anonatan**ti kosajjavasena anonataṁ, asallīnanti attho. **Anunnatan**ti uddhaccavasena uddhaṁ na āruḷhaṁ, anuddhatanti attho. **Anabhinatan**ti lobhavasena na abhinataṁ, anallīnanti attho. Abhikāmatāya nataṁ abhinatanti, idaṁ tādisaṁ na hotīti vuttaṁ hoti. **Rāge**ti[2] saṅkhāravatthukena lobhena. **Anapanatan**ti dosavasena na apanataṁ, na ghaṭṭananti attho. "Nataṁ natī"ti atthato ekaṁ. Apagatanatanti apanataṁ, idaṁ tādisaṁ na hotīti vuttaṁ hoti. **Anissitan**ti anattato diṭṭhattā diṭṭhivasena "attho"ti vā "attaniyan"ti vā kiñci na nissitaṁ. **Appaṭibaddhan**ti paccupakārāsāvasena nappaṭibaddhaṁ. **Chandarāge**ti[3] sattavatthukena lobhena. **Vippamuttan**ti vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vippamuttaṁ. Atha vā pañcavimuttivasena kāmarāgato vippamuttaṁ. Atha vā pañcavimuttivasena tato tato paṭipakkhato vippamuttaṁ. Idaṁ puthujjanasekhāsekhānampi abhiññāya uppādanato nirodhasamāpattiñāṇe "soḷasahi ñāṇacariyāhī"ti[4] vuttanayena ukkaṭṭhaparicchedena vuttaṁ, yathālābhavasena pana gahetabbaṁ. **Kāmarāge**ti methunarāgena. **Visaññuttan**ti vikkhambhanato sesakilesehi visaṁyuttaṁ, ukkaṭṭhanayena samucchedato vā vippayuttaṁ. **Kilese**ti sesakilesena. **Vimariyādikatan**ti vikkhambhi tabbamariyādavasena vigatakilesamariyādaṁ kataṁ, tena

---

1. Vi 1. 1; Dī 1. 73 piṭṭhādīsu.
2. Rāgenāti (Sī)
3. Chandarāgenāti (Sī)
4. Khu 9. 96 piṭṭhe.

tena maggena pahātabbamariyādavasena vā vigatakilesamariyādaṁ kataṁ. **Kilesamariyāde**ti tena tena pahīnena kilesamariyādena. Liṅgavipallāso cettha daṭṭhabbo. **Ekattagatan**ti ekārammaṇagataṁ. **Nānattakilesehī**ti nānārammaṇe pavattamānehi kilesehi. Idaṁ ārammaṇamapekkhitvā vuttaṁ, "anonatan"ti-ādi pana kilese eva apekkhitvā. **Obhāsagatan**ti paññāya visadappavattivasena paññobhāsaṁ gataṁ. **Avijjandhakāre**ti balava-avijjāya. Catasso ca bhūmiyo soḷasa ca mūlāni iddhiyā pubbabhāgavasena vuttāni, cattāro ca pādā aṭṭha ca padāni pubbabhāgavasena ca sampayogavasena ca vuttānīti.

10. Evaṁ iddhiyā bhūmipādapadamūlabhūte dhamme dassetvā idāni tā iddhiyo dassento **katamā adhiṭṭhānā iddhī**ti-ādimāha. Tattha uddesapadānaṁ attho iddhividhañāṇaniddese vuttoyeva. **Idha bhikkhū**ti imasmiṁ sāsane bhikkhu. Tena sabbapakāravasena iddhividhakārakassa aññattha abhāvaṁ dīpeti. Imesaṁ dvinnaṁ padānaṁ niddeso heṭṭhā vuttattho. Teneva ca iddhiyā bhūmipādapadamūlabhūtehi dhammehi samannāgato Visuddhimagge[1] vuttehi cuddasahi pannarasahi vā ākārehi paridamitacittatā ca chandādi-ekekādhipatisamāpajjanavasena āvajjanādivasībhāvavasena ca mudukammaññakatacittatā ca vuttā hoti. Balavapubbayogasampanno pubbayogasampattiyā arahattapaṭilābheneva paṭiladdhābhiññādiguṇo bhikkhu bhūmi-ādīhi dhammehi samannāgato hotīti katvā sopi vuttova hoti.

Bahukaṁ āvajjatīti pathavīkasiṇārammaṇaṁ abhiññāpādakaṁ catutthajjhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace sataṁ icchati, "sataṁ homi, sataṁ homī"ti parikammakaraṇavasena āvajjati. **Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhātī**ti evaṁ parikammaṁ katvā abhiññāñāṇena adhiṭṭhāti. Ettha parikammaṁ katvā puna pādakajjhānasamāpajjanaṁ na vuttaṁ. Kiñcāpi na vuttaṁ, atha kho Aṭṭhakathāyaṁ[2] "**āvajjatī**ti parikammavaseneva vuttaṁ, **āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhātī**ti abhiññāñāṇavasena vuttaṁ, tasmā bahukaṁ āvajjati, tato tesaṁ parikammacittānaṁ avasāne samāpajjati, samāpattito vuṭṭhahitvā puna

1. Visuddhi 2. 2 piṭṭhe. 2. Visuddhi 2. 15 piṭṭhe.

'bahuko homī'ti āvajjitvā tato paraṁ pavattānaṁ tiṇṇaṁ catunnaṁ vā pubbabhāgacittānaṁ anantarā uppannena sanniṭṭhāpanavasena adhiṭṭhānanti laddhanāmena ekeneva abhiññāñāṇena adhiṭṭhātīti evamettha attho daṭṭhabbo"ti vuttattā evameva daṭṭhabbaṁ. Yathā "bhuñjitvā sayatī"ti vutte pānīyaṁ apivitvā hatthadhovanādīni akatvā bhuttānantarameva sayatīti attho na hotīti antarā santesupi aññesu kiccesu "bhutvā sayatī"ti vuccati, evamidhāpīti daṭṭhabbaṁ. Paṭhamaṁ pādakajjhānasamāpajjanampi hi Pāḷiyaṁ avuttamevāti. Tena pana adhiṭṭhānañāṇena saheva sataṁ hoti. Sahassepi satasahassepi eseva nayo. Sace evaṁ na ijjhati, puna parikammaṁ katvā dutiyampi samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṁ. Saṁyuttaṭṭhakathāyaṁ[1] hi "ekavāraṁ dvivāraṁ samāpajjituṁ vaṭṭatī"ti vuttaṁ. Tattha pādakajjhānacittaṁ nimittārammaṇaṁ, parikammacittāni satārammaṇāni vā sahassārammaṇāni vā. Tāni ca kho vaṇṇavasena, na paṇṇattivasena. Adhiṭṭhānacittampi tatheva satārammaṇaṁ vā sahassārammaṇaṁ vā. Taṁ pubbe vutta-appanācittamiva gotrabhu-anantaraṁ ekameva uppajjati rūpāvacaracatutthajjhānikaṁ.

Yathāyasmā Cūḷapanthako ekopi hutvā bahudhā hotīti bahudhābhāvassa kāyasakkhidassanatthaṁ vuttaṁ. Vattamānavacanaṁ panettha therassa tathākaraṇapakatikattā tassa dharamānakālattā ca katanti veditabbaṁ. **Eko hotī**ti vārepi eseva nayo.

Tatridaṁ vatthu[2]—te dve bhātaro kira therā panthe jātattā "panthakā"ti nāmaṁ labhiṁsu. Tesu jeṭṭho Mahāpanthako pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇi. So arahā hutvā Cūḷapanthakaṁ pabbājetvā—

"Padumaṁ yathā kokanadaṁ sugandhaṁ,
Pāto siyā phullamavītagandhaṁ.
Aṅgīrasaṁ passa virocamānaṁ,
Tapantamādiccamivantalikkhe"ti[3]—

1. Mahā-aṭṭhakathaṁ sandhāya vuttaṁ.
2. Visuddhi 2. 15; Aṁ-Ṭṭha 1. 164 piṭṭhesupi. 3. Aṁ 2. 209; Saṁ 1. 81 piṭṭhesu.

imaṁ gāthaṁ adāsi. So taṁ catūhi māsehi paguṇaṁ kātuṁ nāsakkhi. Atha naṁ thero "abhabbo tvaṁ imasmiṁ sāsane, nikkhama ito"ti āha. Tasmiñca kāle thero bhattuddesako hoti. Jīvako Komārabhacco bahuṁ mālāgandhavilepanaṁ ādāya attano ambavanaṁ gantvā Satthāraṁ pūjetvā dhammaṁ sutvā Dasabalaṁ vanditvā theraṁ upasaṅkamitvā "sve bhante Buddhappamukhāni pañca bhikkhusatāni ādāya amhākaṁ nivesane bhikkhaṁ gaṇhathā"ti āha. Theropi "ṭhapetvā Cūḷapanthakaṁ sesānaṁ adhivāsemī"ti āha. Taṁ sutvā Cūḷapanthako bhiyyoso mattāya domanassappatto hutvā punadivase pātova vihārā nikkhamitvā sāsane sāpekkhatāya vihāradvārakoṭṭhake rodamāno aṭṭhāsi.

Bhagavā tassa upanissayaṁ disvā taṁ upasaṅkamitvā "kasmā rodasī"ti āha. So taṁ pavattiṁ ācikkhi. Bhagavā "na sajjhāyaṁ kātuṁ asakkonto mama sāsane abhabbo nāma hoti, mā soci panthakā"ti cakkacittatalena[1] pāṇinā tassa sīsaṁ parāmasitvā taṁ bāhāyaṁ gahetvā vihāraṁ pavisitvā Gandhakuṭipamukhe nisīdāpetvā iddhiyā abhisaṅkhataṁ parisuddhaṁ pilotikakhaṇḍaṁ "imaṁ pilotikaṁ 'rajoharaṇaṁ rajoharaṇan'ti hatthena parimajjanto nisīda panthakā"ti vatvā tassa pilotikakhaṇḍaṁ datvā kāle ārocite bhikkhusaṁghaparivuto Jīvakassa gehaṁ gantvā paññattāsane nisīdi. Tassa taṁ pilotikakhaṇḍaṁ tathāparimajjantassa kiliṭṭhaṁ hutvā kamena kāḷavaṇṇaṁ ahosi. So "idaṁ parisuddhaṁ pilotikakhaṇḍaṁ, natthettha doso, attabhāvaṁ nissāya panāyaṁ doso"ti saññaṁ paṭilabhitvā pañcasu khandhesu ñāṇaṁ otāretvā vipassanaṁ vaḍḍhesi. Athassa Bhagavā obhāsaṁ vissajjetvā purato nisinno viya paññāyamānarūpo hutvā imā obhāsagāthā abhāsi—

"Rāgo rajo na ca pana reṇu vuccati,
Rāgassetaṁ adhivacanaṁ rajoti.
Etaṁ rajaṁ vippajahitva[2] bhikkhavo,
Viharanti te vigatarajassa sāsane.

Doso -pa- sāsane.

1. Cakkaṅkitatalena (Sī) 2. Vippajahitvāna (Ka)

Moho rajo na ca pana reṇu vuccati,
Mohassetaṁ adhivacanaṁ rajoti.
Etaṁ rajaṁ vippajahitva[1] bhikkhavo,
Viharanti te vigatarajassa sāsane[2].

Adhicetaso appamajjato,
Munino monapathesu sikkhato.
Sokā na bhavanti tādino,
Upasantassa sadā satīmato"ti[3].

Gāthāpariyosāne thero saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇi. So manomayajjhānalābhī hutvā eko hutvā bahudhā, bahudhā hutvā eko bhavituṁ samattho ahosi. Arahattamaggenevassa tīṇi piṭakāni cha ca abhiññā āgamiṁsu.

Jīvakopi kho Dasabalassa dakkhiṇodakaṁ upanāmesi. Satthā pattaṁ hatthena pidahitvā "kiṁ bhante"ti puṭṭho "vihāre eko bhikkhu atthi Jīvakā"ti āha. So purisaṁ pesesi "gaccha ayyaṁ gahetvā sīghaṁ ehī"ti. Cūḷapanthakatthero tassa purisassa pure āgamanāyeva bhātaraṁ attano pattavisesaṁ ñāpetukāmo bhikkhusahassaṁ nimminitvā ekampi ekena asadisaṁ, ekassāpi ca cīvaravicāraṇādisāmaṇakakammaṁ aññena asadisaṁ akāsi. Puriso gantvā vihāre bahū bhikkhū disvā paccāgantvā "bahū bhante vihāre bhikkhū, pakkositabbaṁ ayyaṁ na passāmī"ti Jīvakassa kathesi. Jīvako Satthāraṁ pucchitvā tassa nāmaṁ vatvā puna taṁ pesesi. So gantvā "Cūḷapanthako nāma kataro bhante"ti pucchi. "Ahaṁ Cūḷapanthako, ahaṁ Cūḷapanthako"ti sakiṁyeva mukhasahassaṁ kathesi. So puna gantvā "sabbepi kira Cūḷapanthakā, ahaṁ pakkositabbaṁ na jānāmī"ti āha. Jīvako paṭividdhasaccatāya "iddhimā bhikkhū"ti nayato aññāsi. Bhagavā āha "gaccha, yaṁ paṭhamaṁ passasi, taṁ cīvarakaṇṇe gahetvā Satthā taṁ āmantetīti vatvā ānehī"ti. So gantvā tathā akāsi. Tāvadeva sabbepi nimmitā antaradhāyiṁsu. Thero taṁ uyyojetvā mukhadhovanādisarīrakiccaṁ niṭṭhapetvā paṭhamataraṁ gantvā

1. Vippajahitvāna (Ka) 2. Khu 7. 406 piṭṭhe Mahāniddese. 3. Khu 1. 128 piṭṭhe.

paññattāsane nisīdi. Tasmiṁ khaṇe Satthā dakkhiṇodakaṁ gaṇhitvā bhattakiccaṁ katvā Cūḷapanthakatthereneva bhattānumodanaṁ dhammakathaṁ kathāpesi. Thero dīghamajjhimāgamappamāṇaṁ dhammakathaṁ kathesīti.

Aññe bhikkhū adhiṭṭhānena manomayaṁ kāyaṁ abhinimminitvā tayo vā cattāro vā abhinimminanti, bahuke ekasadiseyeva ca katvā nimminanti ekavidhameva kammaṁ kurumāne. Cūḷapanthakatthero pana ekāvajjaneneva bhikkhusahassaṁ māpesi. Dvepi jane na ekasadise akāsi, na ekavidhaṁ kammaṁ kurumāne. Tasmā manomayaṁ kāyaṁ abhinimminantānaṁ aggo nāma jāto. Aññe pana bahū aniyametvā nimmitā iddhimatā sadisāva honti. Ṭhānanisajjādīsu ca bhāsitatuṇhībhāvādīsu ca yaṁ yaṁ iddhimā karoti, taṁ tadeva karonti. Sace pana nānāvaṇṇaṁ kātukāmo hoti keti paṭhamavaye keci majjhimavaye keci pacchimavaye, tathā dīghakese upaḍḍhamuṇḍe muṇḍe missakakese upaḍḍharattacīvare paṇḍukacīvare padabhāṇadhammakathāsarabhaññapañhāpucchana-pañhāvisajjanarajanapacanacīvarasibbanadhovanādīni karonte aparepi vā nānappakārake kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya "ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū"ti-ādinā nayena parikammaṁ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṁ, adhiṭṭhānacittena saddhiṁ icchiticchitappakārāyeva hontīti. Eseva nayo **bahudhāpi hutvā eko hotī**ti-ādīsu.

Ayaṁ pana viseso—**pakatiyā bahuko**ti nimmitakālabbhantare nimmitapakatiyā bahuko. Iminā ca bhikkhunā evaṁ bahubhāvaṁ nimminitvā puna "ekova hutvā caṅkamissāmi, sajjhāyaṁ karissāmi, pañhaṁ pucchissāmī"ti cintetvā vā, "ayaṁ vihāro appabhikkhuko, sace keci āgamissanti 'kuto ime ettakā ekasadisā bhikkhū, addhā therassa esa ānubhāvo'ti[1] maṁ jānissantī"ti appicchatāya vā antarāva "eko homī"ti icchantena pādakajjhānaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya "eko homī"ti parikammaṁ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya "eko homī"ti adhiṭṭhātabbaṁ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṁyeva eko hoti. Evaṁ akaronto pana yathāparicchinnakālavasena sayameva eko hoti.

---

1. Evaṁ bahubhāvoti (Ka)

11. **Āvibhāvan**ti padaṁ nikkhipitvā **kenaci anāvaṭaṁ hotī**ti vuttattā kenaci anāvaṭapadena āvibhāvapadassa pākaṭabhāvattho vutto. "Hotī"tipadena "karotī"ti pāṭhaseso vutto hoti. Pākaṭaṁ hontaṁ hi āvibhāve kate hoti. **Kenaci anāvaṭan**ti kuṭṭadinā yena kenaci anāvaṭaṁ āvaraṇavirahitaṁ. **Appaṭicchannan**ti uparito acchāditaṁ. Tadeva anāvaṭattā **vivaṭaṁ.** Appaṭicchannattā **pākaṭaṁ.** **Tirobhāvan**ti antaritabhāvaṁ[1] karoti. Āvaṭaṁyeva tena āvaraṇena **pihitaṁ.** Paṭicchannaṁyeva tena paṭicchādanena **paṭikujjitaṁ.**

Ākāsakasiṇasamāpattiyāti paricchedākāsakasiṇe uppāditāya catutthajjhānasamāpattiyā. **Lābhī**ti lābho assa atthīti lābhī. **Aparikkhitte**ti kenaci samantato aparikkhitte padese. Idha ākāsakasiṇasseva vuttattā tattha bhāvitameva jhānaṁ ākāsakaraṇassa[2] paccayo hoti, na aññanti daṭṭhabbaṁ. Upari-āpokasiṇādīsupi tadārammaṇameva jhānaṁ daṭṭhabbaṁ, na aññaṁ. **Pathaviṁ āvajjati, udakaṁ āvajjati, ākāsaṁ avajjatī**ti pakatipathavī-udaka-ākāse āvajjati. **Antalikkhe**ti tassa ākāsassa pathavito dūrākāsabhāvaṁ dīpeti.

12. Candimasūriyaparimajjane kasiṇaniyamaṁ akatvā "iddhimā cetovasippatto"ti avisesena vuttattā natthettha kasiṇasamāpattiniyamoti veditabbaṁ. **Nisinnako vā nipannako vā**ti nisinno vā nipanno vā. Imeheva itara-iriyāpathadvayampi vuttameva hoti. **Hatthapāse hotū**ti hatthasamīpe hotu. Hatthapasse hotūtipi pāṭho. Idaṁ tathā kātukāmassa vasena vuttaṁ. Ayaṁ pana tattha gantvāpi hatthaṁ vaḍḍhetvāpi āmasati. **Āmasatī**ti īsakaṁ phusati. **Parāmasatī**ti bāḷaṁ phusati. **Parimajjatī**ti samantato phusati. **Rūpagatan**ti hatthapāse ṭhitarūpameva.

Dūrepi santike adhiṭṭhātīti pādakajjhānato vuṭṭhāya dūre devalokaṁ vā brahmalokaṁ vā āvajjati "santike hotū"ti. Āvajjitvā parikammaṁ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya ñāṇena adhiṭṭhāti "santike hotū"ti. Santike hoti. Esa nayo sesapadesupi.

---

1. Antarikabhāvaṁ (Sī)
2. Ākāsakasiṇassa (Sī)

Brahmalokaṁ pana gantukāmassa dūrassa santikakaraṇaṁ vatvā brahmalokagamanassa anupakārampi imāya iddhiyā ijjhamānavisesaṁ dassento **santikepī**ti-ādimāha. Tattha na kevalaṁ thokakaraṇabahukaraṇameva, "amadhuraṁ madhuran"ti-ādīsupi yaṁ yaṁ icchati, taṁ sabbaṁ iddhimato ijjhati. Aparo nayo—**dūrepi santike adhiṭṭhātī**ti dūre brahmalokaṁ vā manussalokassa santike adhiṭṭhāti. **Santikepi dūre adhiṭṭhātī**ti santike manussalokaṁ vā dūre brahmaloke adhiṭṭhāti. **Bahukampi thokaṁ adhiṭṭhātī**ti sace brahmāno bahū sannipatitā honti, mahā-attabhāvattā dassanūpacāraṁ savanūpacāraṁ pajahanti, dassanūpacāre ca savanūpacāre ca ekajjhaṁ saṅkhipitvā bahukampi thokanti adhiṭṭhāti. **Thokampi bahukaṁ adhiṭṭhātī**ti sace mahāparivārena gantukāmo hoti, ekakattā thokaṁ attānaṁ bahukaṁ adhiṭṭhahitvā mahāparivāro gacchatīti evamettha attho daṭṭhabbo. Evaṁ sati catubbidhampi taṁ brahmalokagamane upakāro hoti.

Dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṁ passatīti idha ṭhito ālokaṁ vaḍḍhetvā yassa brahmuno rūpaṁ daṭṭhukāmo, dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṁ passati. Idheva ṭhito dibbāya sotadhātuyā tassa brahmuno bhāsamānassa saddaṁ suṇāti. Cetopariyañāṇena tassa brahmuno cittaṁ pajānāti. **Dissamānenā**ti cakkhunā pekkhiyamānena. **Kāyavasena cittaṁ pariṇāmetī**ti rūpakāyassa vasena cittaṁ pariṇāmeti. Pādakajjhānacittaṁ gahetvā kāye āropeti, kāyānugatikaṁ karoti dandhagamanaṁ. Kāyagamanaṁ hi dandhaṁ hoti. **Adhiṭṭhātī**ti tasseva vevacanaṁ, sanniṭṭhāpetīti attho. **Sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā**ti pādakajjhānārammaṇena iddhicittena sahajātaṁ sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā pavisitvā phusitvā pāpuṇitvā. Sukhasaññā ca nāma upekkhāsampayuttasaññā. Upekkhā hi santaṁ sukhanti vuttā, sāyeva saññā nīvaraṇehi ceva vitakkādipaccanīkehi ca vimuttattā lahusaññātipi veditabbā. Taṁ okkantassa panassa karajakāyopi tūlapicu viya sallahuko hoti. So evaṁ vātakkhittatūlapicunā viya sallahukena dissamānena kāyena brahmalokaṁ gacchati. Evaṁ gacchanto ca sace icchati, pathavīkasiṇavasena ākāse maggaṁ nimminitvā padasā gacchati. Sace icchati, ākāse

pathavīkasiṇavaseneva pade pade padumaṁ nimminitvā padume padume padaṁ nikkhipanto padasā gacchati. Sace icchati, vāyokasiṇavasena vātaṁ adhiṭṭhahitvā tūlapicu viya vāyunā gacchati. Apica gantukāmatāva ettha pamāṇaṁ. Sati hi gantukāmatāya evaṁkatacittādhiṭṭhāno adhiṭṭhānavegakkhittova so jiyāvegakkhitto saro viya dissamāno gacchati.

Cittavasena kāyaṁ pariṇāmetīti karajakāyaṁ gahetvā pādakajjhānacitte āropeti, cittānugatikaṁ karoti sīghagamanaṁ. Cittagamanaṁ hi sīghaṁ hoti. **Sukhasaññañca lahusaññañca okkamitvā**ti rūpakāyārammaṇena iddhicittena sahajātaṁ sukhasaññañca lahusaññañca. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Idaṁ pana cittagamanameva hoti. Evaṁ adissamānena kāyena gacchanto panāyaṁ kiṁ tassādhiṭṭhānacittassa uppādakkhaṇe gacchati, udāhu ṭhitikkhaṇe bhaṅgakkhaṇe vāti vutte "tīsupi khaṇesu gacchatī"ti thero āha. Kiṁ pana so sayaṁ gacchati, nimmitaṁ pesetīti? Yathāruci karoti. Idha panassa sayaṁ gamanameva āgataṁ.

Manomayanti adhiṭṭhānamanena nimmitattā manomayaṁ. **Sabbaṅgapaccaṅgan**ti sabba-aṅgapaccaṅgavantaṁ. **Ahīnindriyan**ti idaṁ cakkhusotādīnaṁ saṇṭhānavasena vuttaṁ, nimmitarūpe pana pasādo nāma natthi. **Sace so iddhimā caṅkamati, nimmitopi tattha caṅkamatī**ti-ādi sabbaṁ sāvakanimmitaṁ sandhāya vuttaṁ. Buddhanimmitā pana yaṁ yaṁ Bhagavā karoti, taṁ tampi karonti, Bhagavato cittavasena aññampi karontīti. **Dhūmāyati pajjalatī**ti tejokasiṇavasena. **Dhammaṁ bhāsatī**ti-ādīni tīṇi aniyametvā vuttāni. **Santiṭṭhatī**ti saṅgamma tiṭṭhati. **Sallapatī**ti saṅgamma lapati. **Sākacchaṁ samāpajjatī**ti aññamaññassa uttarapaccuttaradānavasena saṁkathaṁ karoti. Ettha ca yaṁ so iddhimā idheva ṭhito dibbena cakkhunā rūpaṁ passati, dibbāya sotadhātuyā saddaṁ suṇāti, cetopariyañāṇena cittaṁ pajānāti, yampi so idheva ṭhito tena brahmunā saddhiṁ santiṭṭhati, sallapati, sākacchaṁ samāpajjati, yampissa "dūrepi santike adhiṭṭhātī"ti-ādikaṁ adhiṭṭhānaṁ, yampi so dissamānena vā adissamānena vā kāyena brahmalokaṁ gacchati, ettāvatā na kāyena vasaṁ vatteti. Yañca kho "so tassa brahmuno purato rūpiṁ abhinimminātī"ti-ādinā nayena vuttavidhānaṁ āpajjati, ettāvatā

kāyena vasaṁ vatteti nāma. Sesaṁ pana kāyena vasavattanāya pubbabhāgadassanatthaṁ vuttanti. Ayaṁ tāva adhiṭṭhānā iddhi.

13. Vikubbaniddhiniddese Sikhissa Bhagavato sāvakanidassanaṁ vikubbaniddhiyā kāyasakkhipuggaladassanatthaṁ vuttaṁ. Tampi dassento paṭhamaṁ tāva **brahmaloke ṭhito sahassilokadhātuṁ sarena viññāpesī**ti ativiya acchariya-abbhutabhūtaṁ sahassilokadhātuyā saddasavanaṁ adhiṭṭhāniddhiṁ dassesi. Idāni tassa vatthussa paridīpanatthamidaṁ vuccati—imasmā hi kappā ekatiṁse kappe Sikhī Bhagavā anantarajātiyā Tusitapurato cavitvā Aruṇavatīnagare Aruṇavato rañño Pabhāvatiyā nāma mahesiyā kucchismiṁ nibbattitvā paripakkañāṇo mahābhinikkhamanaṁ nikkhamitvā Bodhimaṇḍe sabbaññutaññāṇaṁ paṭivijjhitvā pavattavaradhammacakko Aruṇavatiṁ nissāya viharanto ekadivasaṁ pātova sarīrapaṭijagganaṁ katvā mahābhikkhusaṁghaparivāro "Aruṇavatiṁ piṇḍāya pavisissāmī"ti nikkhamitvā vihāradvārakoṭṭhakasamīpe ṭhito Abhibhuṁ nāma aggasāvakaṁ āmantesi "atippago kho bhikkhu Aruṇavatiṁ piṇḍāya pavisituṁ. Yena aññataro brahmaloko tenupasaṅkamissāmā"ti. Yathāha—

> "Atha kho bhikkhave Sikhī Bhagavā Arahaṁ Sammāsambuddho Abhibhuṁ bhikkhuṁ āmantesi 'āyāma brāhmaṇa yena aññataro brahmaloko, tenupasaṅkamissāma yāva bhattassa kālo bhavissatī'ti. 'Evaṁ bhante'ti kho bhikkhave Abhibhū bhikkhu Sikhissa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa paccassosi. Atha kho bhikkhave Sikhī ca Bhagavā Abhibhū ca bhikkhu yena aññataro brahmaloko, tenupasaṅkamiṁsū"ti[1].

Tattha mahābrahmā Sammāsambuddhaṁ disvā attamano paccuggamanaṁ katvā brahmāsanaṁ paññāpetvā adāsi. Therassāpi anucchavikaṁ āsanaṁ paññāpayiṁsu. Nisīdi Bhagavā paññatte āsane, theropi attano pattāsane nisīdi. Mahābrahmāpi Dasabalaṁ vanditvā ekamantaṁ nisīdi. Tenāha—atha kho bhikkhave Sikhī Bhagavā Arahaṁ Sammāsambuddho Abhibhuṁ bhikkhuṁ

---

1. Saṁ 1. 157 piṭṭhe.

āmantesi “paṭibhātu brāhmaṇa taṁ brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānañca dhammī kathā”ti. “Evaṁ bhante”ti kho bhikkhave Abhibhū bhikkhu Sikhissa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa paṭissuṇitvā brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānañca dhammakathaṁ kathesi. There dhammakathaṁ kathente brahmāno ujjhāyiṁsu “cirassañca mayaṁ Satthu brahmalokāgamanaṁ labhimhā, ayañca bhikkhu ṭhapetvā Satthāraṁ sayaṁ dhammakathaṁ ārabhī”ti. Satthā tesaṁ anattamanabhāvaṁ ñatvā Abhibhuṁ bhikkhuṁ etadavo ca “ujjhāyanti kho te brāhmaṇa brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca. Tena hi tvaṁ brāhmaṇa bhiyyoso mattāya saṁvejehī”ti. Thero Satthu vacanaṁ sampaṭicchitvā anekavihitaṁ iddhivikubbanaṁ katvā sahassilokadhātuṁ sarena viññāpento—

“Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha Buddhasāsane.
Dhunātha maccuno senaṁ, naḷāgāraṁva kuñjaro.

Yo imasmiṁ dhammavinaye, appamatto vihassati.
Pahāya jātisaṁsāraṁ, dukkhassantaṁ karissatī”ti[1]—

imaṁ gāthādvayaṁ abhāsi.

Kiṁ pana katvā thero sahassilokadhātuṁ sarena viññāpesīti? Nīlakasiṇaṁ tāva samāpajjitvā vuṭṭhāya abhiññāñāṇena cakkavāḷasahasse sabbattha andhakāraṁ phari. Tato “kimidaṁ andhakāran”ti sattānaṁ ābhoge uppanne ālokakasiṇaṁ samāpajjitvā vuṭṭhāya ālokaṁ dassesi. “Kiṁ āloko ayan”ti vicinantānaṁ attānaṁ dassesi. Cakkavāḷasahasse ca devamanussā añjaliṁ paggaṇhitvā theraṁyeva namassamānā aṭṭhaṁsu. Thero “mahājano mayhaṁ dhammaṁ desentassa saddaṁ suṇātū”ti imā gāthā abhāsi. Sabbe osaṭāya parisāya majjhe nisīditvā dhammaṁ desentassa viya saddaṁ assosuṁ. Atthopi tesaṁ pākaṭo ahosi. Taṁ viññāpanaṁ sandhāya “sarena viññāpesī”ti vuttaṁ. Tena kataṁ anekavihitaṁ iddhivikubbanaṁ sandhāya puna **so dissamānenapī**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **dhammaṁ desesī**ti paṭhamaṁ

1. Saṁ 1. 158, 159 piṭṭhesu.

vuttappakāraṁ iddhivikubbanaṁ dassento dhammaṁ desesi, tato yathāvuttakkamena dve gāthā bhāsanto sarena viññāpesīti veditabbaṁ. **Dissamānenapi kāyenā**ti-ādīsu ca itthaṁbhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṁ, evaṁbhūtakāyo hutvāti attho.

Idāni taṁ vatthuṁ dassetvā aññassāpi iddhimato vikubbaniddhikaraṇavidhānaṁ dassento **so pakativaṇṇaṁ vijahitvā**ti-ādimāha. Tattha **so**ti heṭṭhā vuttavidhānena mudukammaññakatacitto so iddhimā bhikkhu. Sace vikubbaniddhiṁ kātukāmo hoti, attano **pakativaṇṇaṁ** pakatisaṇṭhānaṁ **vijahitvā kumārakavaṇṇaṁ vā** dasseti. Kathaṁ? Pathavīkasiṇārammaṇābhiññāpādakacatutthajjhānato vuṭṭhāya "evarūpo kumārako homī"ti[1] nimminitabbaṁ kumārakavaṇṇaṁ āvajjitvā kataparikammāvasāne puna samāpajjitvā vuṭṭhāya "evarūpo nāma kumārako homī"ti abhiññāñāṇena adhiṭṭhāti, saha adhiṭṭhānena kumārako hotīti. Visuddhimagge[2] kasiṇaniddese "pathavīkasiṇavasena ekopi hutvā bahudhā hotīti-ādibhāvo -pa- evamādīni ijjhantī"tivacanena idha pathavīkasiṇārammaṇaṁ padakajjhānaṁ yujjati. Tattheva pana abhiññāniddese[3] vikubbaniddhiyā "pathavīkasiṇādīsu aññatarārammaṇato abhiññāpādakajjhānato vuṭṭhāyā"ti vuttaṁ, tattheva[3] ca "attano kumārakavaṇṇo āvajjitabbo"ti vuttaṁ, taṁ nāgādinimmāne na yujjati viya. Nāgavaṇṇādinimmānepi eseva nayo.

Tattha **nāgavaṇṇan**ti sappasaṇṭhānaṁ. **Supaṇṇavaṇṇan**ti garuḷasaṇṭhānaṁ. **Indavaṇṇan**ti sakkasaṇṭhānaṁ. **Devavaṇṇan**ti sesadevasaṇṭhānaṁ. **Samuddavaṇṇaṁ** pana āpokasiṇavasena ijjhati. **Pattin**ti padātiṁ. **Vividhampi senābyūhan**ti hatthi-ādīnaṁ vasena anekavihitaṁ senāsamūhaṁ. Visuddhimagge[3] pana "hatthimpi dassetīti-ādi panettha bahiddhāpi hatthi-ādidassanavasena vuttaṁ. Tattha 'hatthī homī'ti anadhiṭṭhahitvā 'hatthī hotū'ti adhiṭṭhātabbaṁ. Assādīsupi eseva nayo"ti vuttaṁ, taṁ "pakativaṇṇaṁ vijahitvā"ti vuttamūlapadena ca vikubbaniddhibhāvena ca virujjhati. Pāḷiyaṁ vuttakkamena hi pakativaṇṇaṁ avijahitvā adhiṭṭhānavasena aññassa dassanaṁ adhiṭṭhāniddhi nāma, pakativaṇṇaṁ vijahitvā adhiṭṭhānavasena attano aññathādassanaṁ vikubbaniddhi nāma.

---

1. Hotūti (Ka) 2. Visuddhi 1. 170 piṭṭhe. 3. Visuddhi 2. 35 piṭṭhe.

14. Manomayiddhiñāṇaniddese **imamhā kāyā aññaṁ kāyaṁ abhinimminātī**ti-ādīsu iddhimā bhikkhu manomayiddhiṁ kātukāmo ākāsakasiṇārammaṇapādakajjhānato vuṭṭhāya attano rūpakāyaṁ tāva āvajjitvā vuttanayeneva "susiro hotū"ti adhiṭṭhāti, susiro hoti. Atha tassa abbhantare pathavīkasiṇavasena aññaṁ kāyaṁ āvajjitvā parikammaṁ katvā vuttanayeneva adhiṭṭhāti, tassa abbhantare añño kāyo hoti. So taṁ mukhato abbūhitvā bahi ṭhapeti. Idāni tamatthaṁ upamāhi pakāsento **seyyathāpī**ti-ādimāha. Tattha **muñjamhā**ti muñjatiṇamhā. **Īsikaṁ pavāheyyā**ti kaḷīraṁ luñceyya. **Kosiyā**ti kosakato. **Karaṇḍā**ti karaṇḍāya, purāṇatacakañcukatoti attho. Tattha ca **uddhareyyā**ti cittenevassa uddharaṇaṁ veditabbaṁ. Ayaṁ hi ahi nāma sajātiyaṁ ṭhito, kaṭṭhantaraṁ vā rukkhantaraṁ vā nissāya, tacato sarīraṁ nikkaḍḍhanapayogasaṅkhātena thāmena, sarīraṁ khādayamānaṁ[1] viya purāṇatacaṁ jigucchanto imehi catūhi kāraṇehi sayameva kañcukaṁ pajahāti.

Ettha ca yathā īsikādayo muñjādīhi sadisā honti, evamidaṁ manomayaṁ rūpaṁ iddhimatā sabbākārehi sadisameva hotīti dassanatthaṁ imā upamā vuttāti. "Manomayena kāyena, iddhiyā upasaṅkamī"ti[2] ettha abhiññāmanena katakāyo manomayakāyo nāma. "Aññataraṁ manomayaṁ kāyaṁ upapajjatī"ti[3] ettha jhānamanena nibbittitakāyo tena manena katattā manomayakāyo nāma. Idha pana abhiññāmanena uppāditakāyo tena manena katattā manomayakāyo nāma. Evaṁ sati adhiṭṭhāniddhiyā vikubbaniddhiyā ca kato manomayakāyo nāma hotīti ce? Hotiyeva. Idha pana tāsaṁ visuṁ visuṁ visesena visesetvā adhiṭṭhāniddhi vikubbaniddhīti ca vuttattā abbhantarato nimmānameva manomayiddhi nāma.

15. Ñāṇavipphāriddhiniddese ñāṇassa vipphāro vego assā atthīti **ñāṇavipphārā.** Ettha ca satta-anupassanāvaseneva iddhiṁ dassetvā sesā yāva arahattamaggā saṅkhittāti veditabbā.

---

1. Khādamānaṁ (Sī) 2. Khu 2. 336 piṭṭhe Theragāthāyaṁ. 3. Vi 4. 342 piṭṭhe.

Āyasmato Bākulassa ñāṇavipphārā iddhīti-ādīsu Bākulatthero tāva dvīsu kulesu vaḍḍhitattā evaṁladdhanāmo pubbabuddhesu katādhikāro puññasampadāya sampanno thero. So hi mahāsampattiṁ anubhavamāno devamanussesu saṁsaranto amhākaṁ Dasabalassa nibbattito puretarameva Kosambiyaṁ seṭṭhikule nibbatti. Taṁ jātakāle maṅgalatthāya mahāparivārena Yamunaṁ netvā saparivārā dhātī nimujjanummujjanavasena kīḷāpentī nhāpeti. Eko mahāmaccho "bhakkho me ayan"ti maññamāno mukhaṁ vivaritvā upagato. Dhātī dārakaṁ chaḍḍetvā palātā. Mahāmaccho taṁ gili. Puññavā satto sayanagabbhaṁ pavisitvā nipanno viya na kiñci dukkhaṁ pāpuṇi. Maccho dārakassa tejena tattakaṁ phālaṁ[2] gilitvā[3] viya dayhamāno vegena tiṁsayojanaṁ gantvā Bārāṇasivāsino macchabandhassa jālaṁ pāvisi. So dārakassa tejena jālato nīhaṭamattova mato. Macchabandhā taṁ sakalameva antarakājena ādāya "sahassena demā"ti nagare carantā asītikoṭidhanassa aputtakassa seṭṭhissa gharadvāraṁ gantvā seṭṭhibhariyāya ekena kahāpaṇena adaṁsu. Sā taṁ sayameva phalake ṭhapetvā piṭṭhito phālentī macchakucchiyaṁ suvaṇṇavaṇṇaṁ dārakaṁ disvā "macchakucchiyaṁ me putto laddho"ti nādaṁ naditvā dārakaṁ ādāya sāmikaṁ upagacchi. Seṭṭhi tāvadeva bheriṁ carāpetvā dārakaṁ ādāya rañño santikaṁ ānetvā tamatthaṁ ārocesi. Rājā "puññavā dārako, posehi nan"ti āha. Itarampi seṭṭhikulaṁ taṁ pavattiṁ sutvā tattha gantvā "amhākaṁ putto"ti taṁ dārakaṁ gaṇhituṁ vivadi. Ubhopi rājakulaṁ agamaṁsu. Rājā "dvinnampi aputtakaṁ kātuṁ na sakkā, dvinnampi dāyādo hotū"ti āha. Tato paṭṭhāya dvepi kulāni lābhaggayasaggappattāni ahesuṁ. Tassa dvīhi kulehi vaḍḍhitattā "Bākulakumāro"ti nāmaṁ akaṁsu. Tassa viññutaṁ pattassa dvīsupi nagaresu tayo tayo pāsāde kāretvā nāṭakāni paccupaṭṭhapesuṁ. Ekekasmiṁ nagare cattāro cattāro māse vasi. Tahiṁ ekasmiṁ nagare cattāro māse vuṭṭhassa[4] saṅghāṭanāvāsu maṇḍapaṁ kāretvā tattha naṁ nāṭakehi saddhiṁ āropetvā mahāsampattiṁ anubhavamānaṁ dvīhi māsehi itaraṁ nagaraṁ upaḍḍhapathaṁ nenti. Itaranagaravāsino nāṭakāpi "dvīhi māsehi upaḍḍhapathaṁ āgato bhavissatī"ti

1. Bakkulassa (Sī), Bākkulassa (Visuddhi 2. 7 piṭṭhe), Aṁ-Ṭṭha 1. 236; Ma-Ṭṭha 3. 135 piṭṭhesupi.
2. Tattakapālaṁ (Sī, Ma-Ṭṭha 3. 136 piṭṭhe ca) 3. Gilito (Ka) 4. Vutthatthaṁ (Ka)

tatheva paccuggantvā dvīhi māsehi attano nagaraṁ ānenti. Itaranāṭakā majjhe nivattitvā attano nagarameva gacchanti. Tattha cattāro māse vasitvā teneva niyāmena puna itaranagaraṁ gacchati. Evamassa sampattiṁ anubhavantassa asīti vassāni paripuṇṇāni.

Tasmiṁ samaye amhākaṁ bodhisatto sabbaññutaṁ pāpuṇitvā pavattavaradhammacakko anukkamena cārikaṁ caranto Kosambiṁ pāpuṇi. "Bārāṇasin"ti majjhimabhāṇakā. Bākulaseṭṭhipi kho "Dasabalo āgato"ti sutvā bahuṁ gandhamālaṁ ādāya Satthu santikaṁ gantvā dhammakathaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbaji. So sattāhameva puthujjano hutvā aṭṭhame aruṇe saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇi. Athassa dvīsu nagaresu paricitamātugāmā attano kulagharāni āgantvā tattheva vasamānā cīvarāni karitvā[1] pahiṇiṁsu. Thero ekaṁ aḍḍhamāsaṁ Kosambivāsīhi pahitaṁ cīvaraṁ paribhuñjati, ekaṁ aḍḍhamāsaṁ Bārāṇasivāsīhīti eteneva niyāmena dvīsu nagaresu yaṁ yaṁ uttamaṁ, taṁ taṁ therasseva āharīyati. Pabbajitassāpissa sukheneva asīti vassāni agamaṁsu. Ubhayatthāpissa muhuttamattampi appamattakopi ābādho na uppannapubbo. So pacchime kāle Bākulasuttaṁ[1] kathetvā parinibbāyīti. Evaṁ macchakucchiyaṁ arogabhāvo āyasmato Bākulassa pacchimabhavikassa tena attabhāvena paṭilabhitabba-arahatthañāṇānubhāvena nibbattattā ñāṇavipphārā iddhi nāma. Sucaritakammaphalappattassa paṭisambhidāñāṇassa ānubhāvenātipi vadanti.

Saṁkiccattheropi[3] pubbe katapuñño Dhammasenāpatittherassa upaṭṭhākassa Sāvatthiyaṁ aḍḍhakulassa dhītu kucchismiṁ nibbatti. Sā tasmiṁ kucchigate ekena byādhinā taṁkhaṇaṁyeva kālamakāsi, tassā sarīre jhāpiyamāne ṭhapetvā gabbhamaṁsaṁ sesamaṁsaṁ jhāpayi. Athassā gabbhamaṁsaṁ citakato otāretvā dvīsu tīsu ṭhānesu sūlehi vijjhiṁsu. Sūlakoṭi dārakassa akkhikoṭiṁ phusi. Evaṁ gabbhamaṁsaṁ vijjhitvā aṅgārarāsimhi pakkhipitvā aṅgāreheva paṭicchādetvā pakkamiṁsu. Gabbhamaṁsaṁ jhāyi, aṅgāramatthake pana suvaṇṇabimbasadiso dārako padumagabbhe nipanno viya ahosi. Pacchimabhavikasattassa hi Sinerunā otthariyamānassāpi arahattaṁ appatvā

---

1. Kārāpetvā (Sī) 2. Ma 3. 165 piṭṭhe.
3. Visuddhi 2. 8; Dhammapada 8 vaggepi vitthāro.

jīvitakkhayo nāma natthi. Punadivase "citakaṁ nibbāpessāmā"ti āgatā tathā nipannaṁ dārakaṁ disvā acchariyabbhutacittajātā[1] dārakaṁ ādāya nagaraṁ gantvā nemittake pucchiṁsu. Nemittakā "sace ayaṁ dārako agāraṁ ajjhovasissati, yāva sattamā kulaparivaṭṭā ñātakā duggatā bhavissanti. Sace pabbajissati, pañcahi samaṇasatehi parivuto carissatī"ti āhaṁsu. Ayyakā taṁ dārakaṁ vaḍḍhesi. Ñātakāpi vaḍḍhitakāle "amhākaṁ ayyassa santike pabbājessāmā"ti posayiṁsu. So sattavassikakāle "tava kucchiyā vasanakāle mātā te kālamakāsi, tassā sarīre jhāpiyamānepi tvaṁ na jhāyī"ti kumārakānaṁ kathaṁ sutvā "ahaṁ kira evarūpā bhayā mutto, kiṁ me gharāvāsena pabbajissāmī"ti ñātakānaṁ ārocesi. Te "sādhu tātā"ti taṁ Dhammasenāpatittherassa santikaṁ netvā "bhante imaṁ pabbājethā"ti adaṁsu. Thero tacapañcakakammaṭṭhānaṁ datvā pabbājesi. So khuraggeyeva saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇi. Paripuṇṇavasso ca upasampadaṁ labhitvā dasavasso hutvā pañcasatabhikkhuparivāro vicarīti. Evaṁ vuttanayeneva dārucitakāya arogabhāvo āyasmato Saṁkiccassa ñāṇavipphārā iddhi nāma.

Bhūtapālattheropi[2] pubbahetusampanno. Tassa pitā Rājagahe daliddamanusso. So taṁ dārakaṁ gahetvā dārūnaṁ atthāya sakaṭena aṭaviṁ gantvā dārubhāraṁ katvā sāyaṁ nagaradvārasamīpaṁ patto. Athassa goṇā yugaṁ ossajitvā nagaraṁ pavisiṁsu. So sakaṭamūle puttakaṁ nisīdāpetvā goṇānaṁ anupadaṁ gacchanto nagarameva pāvisi. Tassa anikkhantasseva dvāraṁ pidahi. Dārako sakalarattiṁ sakaṭassa heṭṭhā nipajjitvā niddaṁ okkami. Rājagahaṁ pakatiyāpi amanussabahulaṁ, idaṁ pana susānasamīpaṭṭhānaṁ. Na ca koci yakkho tassa pacchimabhavikassa dārakassa upaddavaṁ kātumasakkhi. So aparena samayena pabbajitvā arahattaṁ pāpuṇitvā Bhūtapālatthero nāma ahosīti. Evaṁ vāḷayakkhānucaritepi padese vuttanayeneva arogabhāvo āyasmato Bhūtapālassa ñāṇavipphārā iddhi nāma.

1. ...cittā jātā (Sī)

2. Visuddhi 2. 8; Dhammapada. 21 Vaggepi vitthāro.

16. Samādhivipphāriddhiniddese **āyasmato Sāriputtassa samādhivipphārā iddhī**ti-ādīsu āyasmato Sāriputtassa Mahāmoggallānattherena saddhiṁ Kapotakandarāyaṁ viharato juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi ajjhokāse nisinnassa eko duṭṭhayakkho sahāyakena yakkhena vāriyamānopi sīse pahāraṁ adāsi. Yassa meghassa viya gajjato[1] saddo ahosi, thero tassa paharaṇasamaye samāpattiṁ appetvā nisinno hoti. Athassa tena pahārena na koci ābādho ahosi. Ayaṁ tassa āyasmato samādhivipphārā iddhi. Yathāha—

Evaṁ me sutaṁ[2]—ekaṁ samayaṁ Bhagavā Rājagahe viharati Veḷuvane Kalandakanivāpe. Tena kho pana samayena āyasmā ca Sāriputto āyasmā ca Mahāmoggallāno Kapotakandarāyaṁ viharanti. Tena kho pana samayena āyasmā Sāriputto juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi abbhokāse nisinno hoti aññataraṁ samādhiṁ samāpajjitvā.

Tena kho pana samayena dve yakkhā sahāyakā uttarāya disāya dakkhiṇaṁ disaṁ gacchanti kenacideva karaṇīyena. Addasaṁsu kho te yakkhā āyasmantaṁ Sāriputtaṁ juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi abbhokāse nisinnaṁ, disvāna eko yakkho dutiyaṁ yakkhaṁ etadavoca "paṭibhāti maṁ samma imassa samaṇassa sīse pahāraṁ dātun"ti. Evaṁ vutte so yakkho taṁ yakkhaṁ etadavoca "alaṁ samma mā samaṇaṁ āsādesi, uḷāro so samma samaṇo mahiddhiko mahānubhāvo"ti.

Dutiyampi kho -pa-. Tatiyampi kho so yakkho taṁ yakkhaṁ etadavoca "paṭibhāti maṁ samma imassa samaṇassa sīse pahāraṁ dātun"ti. Tatiyampi kho so yakkho taṁ yakkhaṁ etadavoca "alaṁ samma mā samaṇaṁ āsādesi, uḷāro so samma samaṇo mahiddhiko mahānubhāvo"ti.

---

1. Gajjito (Ka)

2. Khu 1. 123 piṭṭhādīsu.

Atha kho so yakkho taṁ yakkhaṁ anādiyitvā āyasmato Sāriputtassa sīse pahāraṁ adāsi. Tāva mahāpahāro ahosi, api tena pahārena sattaratanaṁ vā aḍḍhaṭṭhamaratanaṁ vā nāgaṁ osāreyya, mahantaṁ vā pabbatakūṭaṁ padāleyya. Atha ca pana so yakkho "dayhāmi dayhāmī"ti tattheva mahānirayaṁ apatāsi[1].

Addasā kho āyasmā Mahāmoggallāno dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena tena yakkhena āyasmato Sāriputtassa sīse pahāraṁ dīyamānaṁ, disvā yena āyasmā Sāriputto tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā āyasmantaṁ Sāriputtaṁ etadavoca "kacci te āvuso Sāriputta khamanīyaṁ, kacci yāpanīyaṁ, kacci na kiñci dukkhan"ti. Khamanīyaṁ me āvuso Moggallāna, yāpanīyaṁ me āvuso Moggallāna, api ca me sīsaṁ thokaṁ dukkhanti.

Acchariyaṁ āvuso Sāriputta, abbhutaṁ āvuso Sāriputta, yāva mahiddhiko āyasmā Sāriputto mahānubhāvo, idha te āvuso Sāriputta aññataro yakkho sīse pahāraṁ adāsi. Tāva mahā pahāro ahosi, api tena pahārena sattaratanaṁ vā aḍḍhaṭṭhamaratanaṁ vā nāgaṁ osāreyya, mahantaṁ vā pabbatakūṭaṁ padāleyya. Atha ca panāyasmā Sāriputto evamāha "khamanīyaṁ me āvuso Moggallāna, yāpanīyaṁ me āvuso Moggallāna, api ca me sīsaṁ thokaṁ dukkhan"ti.

Acchariyaṁ āvuso Moggallāna, abbhutaṁ āvuso Moggallāna, yāva mahiddhiko āyasmā Mahāmoggallāno mahānubhāvo, yatra hi nāma yakkhampi passissati, mayaṁ panetarahi paṁsupisācakampi na passāmāti.

1. Avatthāsi (Ka, Sī)

Assosi kho Bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya tesaṁ ubhinnaṁ mahānāgānaṁ imaṁ evarūpaṁ kathāsallāpaṁ.

Atha kho Bhagavā etamatthaṁ viditvā tāyaṁ velāyaṁ imaṁ udānaṁ udānesi—

"Yassa selūpamaṁ cittaṁ, ṭhitaṁ nānupakampati.
Virattaṁ rajanīyesu, kopanīye na kuppati.
Yassevaṁ bhāvitaṁ cittaṁ, kuto taṁ dukkhamessatī"ti[1].

Ettha ca "kuto taṁ dukkhamessatī"ti Bhagavatā vuttavacanena "tena pahārena na koci ābādho ahosī"ti Aṭṭhakathāvacanaṁ ativiya sameti. Tasmā "apica me sīsaṁ thokaṁ dukkhan"tivacanena dukkhavedanā na hoti, sīsassa pana akammaññabhāvaṁ sandhāya "dukkhan"ti vuttaṁ. Lokepi hi akicchena pariharituṁ sakkuṇeyyo sukhasīlo, kicchena pariharituṁ sakkuṇeyyo dukkhasīloti vuccati. Tampi kho akammaññataṁ samāpattito vuṭṭhitasamayattā ahosīti veditabbo. Samāpatti-appitasamaye hi tampi na bhaveyyāti. "Etarahi paṁsupisācakampi na passāmā"ti daṭṭhuṁ asamatthatāya na vuttaṁ, abhiññāsu byāpārābhāvena vuttaṁ. Thero kira "pacchimā janatā pothujjanikāya iddhiyā sārasaññā māhesun"ti pacchimaṁ janataṁ anukampamāno yebhuyyena iddhiṁ na valañjesi. Theragāthāya ca—

"Neva pubbenivāsāya, napi dibbassa cakkhuno.
Cetopariyāya iddhiyā, cutiyā upapattiyā.
Sotadhātuvisuddhiyā, paṇidhi me na vijjatī"ti[2]—

therena sayameva abhiññāsu patthanābhāvo vutto. Thero pana sattasaṭṭhiyā sāvakapāramīñāṇesu pāramippattoti.

Sañjīvattheraṁ pana Kakusandhassa Bhagavato dutiya-aggasāvakaṁ nirodhasamāpannaṁ "kālaṅkato"ti sallakkhetvā gopālakādayo tiṇakaṭṭhādīni saṁkaḍḍhitvā aggiṁ adaṁsu. Therassa cīvare aṁsumattampi na jhāyittha. Ayamassāyasmato anupubbasamāpattivasena pavattasamathānubhāvanibbattattā samadhivipphārā iddhi. Yathāha—

1. Khu 1. 123 piṭṭhādīsu. 2. Khu 2. 344 piṭṭhe.

Tena kho pana pāpima samayena Kakusandho Bhagavā Arahaṁ Sammāsambuddho loke uppanno hoti. Kakusandhassa kho pana pāpima Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa Vidhurasañjīvaṁ nāma sāvakayugaṁ ahosi aggaṁ bhaddayugaṁ. Yāvatā pana pāpima Kakusandhassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa sāvakā. Tesu na ca koci āyasmato Vidhurena samasamo hoti yadidaṁ dhammadesanāya. Iminā kho etaṁ pāpima pariyāyena āyasmato Vidhurassa Vidhuroteva samaññā udapādi. Āyasmā pana pāpima Sañjīvo araññagatopi rukkhamūlagatopi suññāgāragatopi appakasireneva aññāvedayitanirodhaṁ samāpajjati.

Bhūtapubbaṁ pāpima āyasmā Sañjīvo aññatarasmiṁ rukkhamūle saññāvedayitanirodhaṁ samāpanno nisinno hoti. Addasaṁsu kho pāpima gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino āyasmantaṁ Sañjīvaṁ aññatarasmiṁ rukkhamūle saññāvedayitanirodhaṁ samāpannaṁ, disvāna tesaṁ etadahosi "acchariyaṁ vata bho, abbhutaṁ vata bho, ayaṁ samaṇo nisinnako kālaṅkato, handa naṁ dahāmā"ti.

Atha kho te pāpima gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino tiṇañca kaṭṭhañca gomayañca saṁkaḍḍhitvā āyasmato Sañjīvassa kāye upacinitvā aggiṁ datvā pakkamiṁsu. Atha kho pāpima āyasmā Sañjīvo tassā rattiyā accayena tāya samāpattiyā vuṭṭhahitvā cīvarāni papphoṭetvā pubbaṇhasamayaṁ nivāsetvā pattacīvaramādāya gāmaṁ piṇḍāya pāvisi. Addasaṁsu kho te pāpima gopālakā pasupālakā kassakā pathāvino āyasmantaṁ Sañjīvaṁ piṇḍāya carantaṁ, disvāna nesaṁ etadahosi "acchariyaṁ vata bho, abbhutaṁ vata bho, ayaṁ samaṇo nisinnakova kālaṅkato, svāyaṁ paṭisañjīvito"ti. Iminā kho evaṁ pāpima pariyāyena āyasmato Sañjīvassa Sañjīvoteva samaññā udapādīti[1].

---

1. Ma 1. 408 piṭṭhe.

Khāṇukoṇḍaññatthero[1] pana pakatiyāva samāpattibahulo, so aññatarasmiṁ araññe rattiṁ samāpattiṁ appetvā nisīdi, pañcasatā corā bhaṇḍakaṁ thenetvā gacchantā "idāni amhākaṁ anupadaṁ gacchantā natthī"ti vissamitukāmā bhaṇḍhakaṁ oropayamānā "khāṇuko ayan"ti maññamānā therasseva upari sabbabhaṇḍakāni ṭhapesuṁ. Tesaṁ vissamitvā gacchantānaṁ paṭhamaṁ ṭhapitabhaṇḍakassa gahaṇakāle kālaparicchedavasena thero vuṭṭhāsi. Te therassa calanākāraṁ disvā bhītā viraviṁsu. Thero "mā bhāyatha upāsakā, bhikkhu ahan"ti āha. Te āgantvā vanditvā theragatena pasādena pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṁ pāpuṇiṁsu. Tato pabhuti ca thero Khāṇukoṇḍaññatthero nāma ahosi. Ayamettha pañcahi bhaṇḍakasatehi ajjhotthaṭassa tassāyasmato ābādhābhāvo samādhivipphārā iddhi.

Uttarā[2] pana upāsikā Rājagahe mahādhanassa Puṇṇassa seṭṭhino dhītā, kumārikakāleyeva saddhiṁ mātāpitūhi sotāpattiphalaṁ pattā, sā vayappattā Rājagahaseṭṭhino mahatā nibandhena tassa puttassa micchādiṭṭhikassa dinnā. Sā Buddhadassanāya dhammassavanāya Buddhappamukhassa bhikkhusaṁghassa dānañca dātuṁ dhammañca sotuṁ okāsaṁ alabhamānā upaddutā hutvā tasmiṁyeva nagare Sirimaṁ nāma gaṇikaṁ pakkosāpetvā okāsakaraṇatthameva pitu gharāva ānītāni pañcadasakahāpaṇasahassāni tassā datvā "ime kahāpaṇe gahetvā imaṁ aḍḍhamāsaṁ seṭṭhiputtaṁ paricarāhī"ti taṁ sāmikassa appetvā sayaṁ uposathaṅgāni adhiṭṭhāya "imaṁ aḍḍhamāsaṁ Buddhadassanādīni labhissāmī"ti tuṭṭhamānasā yāva pavāraṇāya Buddhappamukhaṁ bhikkhusaṁghaṁ nimantāpetvā aḍḍhamāsaṁ mahādānaṁ adāsi, pacchābhattaṁ mahānase khajjabhojjādīni saṁvidahāpeti. Tassā sāmiko "sve pavāraṇā"ti Sirimāya saha vātapāne ṭhatvā bahi olokento taṁ tathāvicarantiṁ sedakilinnaṁ chārikāya okiṇṇaṁ aṅgāramasimakkhitaṁ disvā "attano sampattiṁ abhuñjitvā kusalaṁ nāma karoti bālā"ti hasi. Uttarāpi taṁ oloketvā "samparāyatthaṁ kusalaṁ na karoti bālo"ti hasi.

---

1. Dhammapada 8 vagge vitthāravatthu āgataṁ.
2. Aṁ-Ṭṭha 1. 345; Dhammapada. 17 Vaggepi vitthāravatthu.

Sirimā ubhinnampi taṁ kiriyaṁ disvā "ahaṁ gharasāminī"ti maññamānā issāpakatā Uttarāya kujjhitvā "dukkhaṁ uppādessāmī"ti pāsādā otarati. Uttarā taṁ ñatvā pīṭhake nisīditvā taṁ mettena cittena phari. Sirimā pāsādā oruyha mahānasaṁ pavisitvā pūvapacanato uḷuṅkapūraṁ pakkuthitaṁ sappiṁ gahetvā tassā matthake okiri. Taṁ paduminipaṇṇe sītūdakaṁ viya vinivaṭṭetvā agamāsi. Dāsiyo Sirimaṁ hatthehi pādehi pothetvā bhūmiyaṁ pātesuṁ. Uttarā mettājhānato vuṭṭhāya dāsiyo vāresi. Sirimā Uttaraṁ khamāpesi. Uttarā "sve Satthu purato khamāpehī"ti vatvā tāya kāyaveyyāvaṭikaṁ yācitāya byañjanasampādanaṁ ācikkhi. Sā taṁ sampādetvā attano parivārā pañcasatā gaṇikāyo sasaṁghaṁ Satthāraṁ parivisitvā "khamāpanasahāyikā hothā"ti vatvā punadivase tathā tāhi gaṇikāhi saddhiṁ Satthu bhattakiccāvasāne Satthāraṁ vanditvā "ahaṁ Bhagavā Uttarāya aparajjhiṁ, khamatu me Uttarā"ti āha. Satthā "khama Uttare"ti vatvā "khamāmi Bhagavā"ti vutte "akkodhena jine kodhan"ti-ādikaṁ[1] dhammaṁ desesi. Uttarā puretarameva sāmikañca sassusasure ca Satthu santike upanesi. Desanāvasāne te ca tayo janā, sabbā ca gaṇikāyo sotāpattiphale patiṭṭhahiṁsūti. Evaṁ Uttarāya upāsikāya pakkuthitasappinā pīḷābhāvo samādhivipphārā iddhi.

Sāmāvatī upāsikā nāma Kosambiyaṁ Udenassa rañño aggamahesī. Tassa hi rañño pañcasatapañcasata-itthiparivārā tisso aggamahesiyo ahesuṁ. Tāsaṁ Sāmāvatī Bhaddiyanagare Bhaddiyaseṭṭhino dhītā. Pitari kālaṅkate pitu sahāyakassa Kosambiyaṁ Ghositaseṭṭhino ghare pañcasata-itthiparivāravaḍḍhitaṁ[2] vayappattaṁ rājā disvā sañjātasineho saparivāramattano gharaṁ netvā abhisekaṭṭhānaṁ adāsi. Caṇḍapajjotassa rañño dhītā Vāsuladattā nāma ekā mahesī. Māgaṇḍiyabrāhmaṇassa dhītā Bhagavato pādaparicārikaṁ katvā pitarā diyyamānā—

"Disvāna taṇhaṁ aratiṁ ragañca,
Nāhosi chando api methunasmiṁ.
Kimevidaṁ muttakarīsapuṇṇaṁ,
Pādāpi naṁ samphusituṁ na icche"ti[3]—

---

1. Khu 1. 46 piṭṭhe Dhammapade. 2. Pañcasata-itthiparivārāva vaḍḍhitā (Sī)
3. Khu 1. 409 piṭṭhe Suttanipāte.

Bhagavatā bhāsitaṁ gāthaṁ sutvā Bhagavati āghātaṁ bandhi. Tassā mātāpitaro Māgaṇḍiyasuttadesanāvasāne anāgāmiphalaṁ patvā pabbajitvā arahattaṁ pāpuṇiṁsu. Tassā cūḷapitā Māgaṇḍiyo taṁ Kosambiṁ netvā rañño adāsi. Sā rañño ekā mahesī.

Atha kho Ghositaseṭṭhi Kukkuṭaseṭṭhi Pāvārikaseṭṭhīti tayo seṭṭhino loke Tathāgatuppādaṁ sutvā Jetavanaṁ Satthu santikaṁ gantvā dhammaṁ sutvā sotāpattiphalaṁ patvā aḍḍhamāsaṁ Buddhappamukhassa bhikkhusaṁghassa mahādānaṁ datvā Satthu Kosambigamanaṁ āyācitvā Kosambiṁ gantvā Ghositārāmo Kukkuṭārāmo Pāvārikārāmoti tayo janā tayo ārāme kārāpetvā anupubbena tattha āgataṁ Satthāraṁ paṭipāṭiyā ekekasmiṁ divase ekekasmiṁ vihāre vasāpetvā ekeko sasaṁghassa Bhagavato mahādānamadāsi. Athekadivasaṁ tesaṁ upaṭṭhāko Sumano nāma mālākāro seṭṭhino āyācitvā sasaṁghaṁ Satthāraṁ bhojetuṁ attano ghare nisīdāpesi. Tasmiṁ khaṇe Sāmāvatiyā paricārikā Khujjuttarā nāma dāsī aṭṭha kahāpaṇe gahetvā tassa gharaṁ agamāsi. So "sasaṁghassa tāva Satthuno parivesanasahāyā hohī"ti āha. Sā tathā katvā Satthu bhattakiccāvasāne dhammadesanaṁ sutvā sotāpannā hutvā aññadā cattāro kahāpaṇe attano ādiyantī adinnaṁ ādiyituṁ[1] abhabbattā aṭṭhahi kahāpaṇehi pupphāni ādāya Sāmāvatiyā upanāmesi. Tāya pupphānaṁ bahubhāvakāraṇaṁ puṭṭhā musā bhaṇituṁ abhabbattā yathāsabhāvaṁ āha. "Ajja kasmā na gaṇhī"ti vuttā "Sammāsambuddhassa dhammaṁ sutvā amataṁ sacchākāsin"ti āha. Amma Uttare taṁ dhammaṁ amhākampi kathehīti. Tena hi maṁ nhāpetvā suddhaṁ vatthayugaṁ datvā ucce āsane nisīdāpetvā sabbā nīcāsanesu nisīdathāti āha. Tā sabbāpi tathā kariṁsu. Sā sekhapaṭisambhidappattā ariyasāvikā ekaṁ vatthaṁ nivāsetvā ekaṁ uttarāsaṅgaṁ katvā bījaniṁ gahetvā tāsaṁ dhammaṁ desesi. Sāmāvatī ca pañcasatā ca itthiyo sotāpattiphalaṁ pāpuṇiṁsu. Tā sabbāpi Khujjuttaraṁ vanditvā "amma ajjato paṭṭhāya veyyāvaccaṁ akatvā amhākaṁ mātuṭṭhāne ācariyaṭṭhāne ca ṭhatvā

1. Ādātuṁ (Ka)

Satthārā desitadesitaṁ dhammaṁ sutvā amhākaṁ kathehī"ti āhaṁsu. Sā tathā karontī aparabhāge tipiṭakadharā hutvā Satthārā bahussutānaṁ upāsikānaṁ aggaṭṭhāne ṭhapitā aggaṭṭhānaṁ labhi. Sāmāvatimissikā Buddhassa dassanaṁ pihenti, Dasabale antaravīthiṁ paṭipanne vātapānesu appahontesu bhittiṁ bhinditvā Sattharaṁ olokenti, vandanapūjanañca karonti.

Māgaṇḍiyā tattha gatā tāni chiddāni disvā tattha kāraṇaṁ pucchantī Satthu āgatabhāvaṁ ñatvā Bhagavati āghātena tāsampi kujjhitvā "mahārāja Sāmāvatimissikānaṁ bahiddhā patthanā atthi, bhittiṁ bhinditvā samaṇaṁ Gotamaṁ olokenti, katipāhena taṁ māressantī"ti rājānaṁ āha. Rājā chiddāni disvāpi tassā vacanaṁ na saddahi, uddhacchiddakavātapānāni kārāpesi. Puna Māgaṇḍiyā rājānaṁ tāsu bhinditukāmā aṭṭha sajīvakukkuṭe āharāpetvā "mahārāja tāsaṁ vīmaṁsanatthaṁ ime kukkuṭe māretvā mamatthāya pacāhīti pesehī"ti āha. Rājā tathā pesesi. Tāya "pāṇātipātaṁ na karomā"ti vutte puna "tassa samaṇassa Gotamassa pacitvā pesehī"ti āha. Raññā tathā pesite Māgaṇḍiyā aṭṭha māritakukkuṭe tathā vatvā pesesi. Sāmāvatī pacitvā Dasabalassa pāhesi. Māgaṇḍiyā tenapi rājānaṁ kopetuṁ nāsakkhi.

Rājā pana tīsu mahesīsu ekekissā vasanaṭṭhāne satta satta divasāni vasati. Rājā attano gamanaṭṭhānaṁ hatthikantavīṇaṁ ādāya gacchati. Māgaṇḍiyā rañño Sāmāvatiyā pāsādagamanakāle dāṭhā agadena dhovāpetvā veḷupabbe pakkhipāpetvā ekaṁ kaṇhasappapotakaṁ āharāpetvā antovīṇāya pakkhipitvā mālāguḷakena chiddaṁ pidahi. Taṁ rañño tattha gatakāle aparāparaṁ vicarantī viya hutvā vīṇāchiddato mālāguḷakaṁ apanesi. Sappo nikkhamitvā passasanto phaṇaṁ katvā sayanapiṭṭhe nipajji. Sā āha[1] "dhī sappo"ti mahāsaddamakāsi. Rājā sappaṁ disvā kujjhi. Sāmāvatī rañño kuddhabhāvaṁ ñatvā pañcannaṁ itthisatānaṁ saññamadāsi "ajja odhisakamettāpharaṇena rājānaṁ pharathā"ti. Sayampi tathā akāsi. Rājā sahassathāmadhanuṁ ādāya jiyaṁ poṭhetvā

---

1. Hanta (Sī)

Sāmāvatiṁ dhure katvā sabbā tā itthiyo paṭipāṭiyā ṭhapāpetvā[1] visapītaṁ khurappaṁ sannayhitvā dhanuṁ pūretvā aṭṭhāsi. Khurappaṁ neva khipituṁ, na oropituṁ sakkoti, gattehi sedā muccanti, sarīraṁ vedhati, mukhato kheḷo gatati, gaṇhitabbagahaṇaṁ na passati, atha naṁ Sāmāvatī "kiṁ mahārāja kilamasī"ti āha. Āma devi kilamāmi, avassayo me hohīti. Sādhu mahārāja khurappaṁ pathavīmukhaṁ karohīti. Rājā tathā akāsi. Sā "rañño hatthato khurappaṁ muccatū"ti adhiṭṭhāsi. Tasmiṁ khaṇe khurappaṁ mucci. Rājā taṁkhaṇaññeva udake nimujjitvā allavattho allakeso Sāmāvatiyā pādesu nipatitvā "khama devi mayhaṁ—

Sammuyhāmi pamuyhāmi, sabbā muyhanti me disā.
Sāmāvatī maṁ tāyassu, tvañca me saraṇaṁ bhavā"ti—

āha.

Sāmāvatī—

"Mā maṁ tvaṁ saraṇaṁ gaccha, yamahaṁ saraṇaṁ gatā.
Saraṇaṁ gaccha taṁ Buddhaṁ, tvañca me saraṇaṁ bhavā"ti—

āha. Rājā "tena hi taṁ saraṇaṁ gacchāmi Satthārañca, varañca te dammī"ti āha. Sā "varo gahito hotu mahārājā"ti āha. Rājā Satthāraṁ upasaṅkamitvā saraṇaṁ gantvā nimantetvā Buddhappamukhassa saṁghassa sattāhaṁ mahādānaṁ datvā "Sāmāvatiṁ varaṁ gaṇhāhī"ti āha. "Sādhu mahārāja imaṁ me varaṁ dehi, Satthā pañcahi bhikkhusatehi saddhiṁ idhāgacchatu, dhammaṁ sossāmī"ti āha. Rājā Satthāraṁ vanditvā "bhante pañcahi bhikkhusatehi saddhiṁ nibaddhaṁ idhāgacchatha, Sāmāvatimissikā dhammaṁ sossāmāti vadantī"ti āha. Satthā "mahārāja Buddhānaṁ nāma ekaṭṭhānaṁ nibaddhaṁ gantuṁ na vaṭṭati, mahājanopi paccāsīsatī"ti āha. Tena hi bhante bhikkhū āṇāpethāti. Satthā Ānandattheraṁ āṇāpesi. Thero pañca bhikkhusatāni ādāya nibaddhaṁ rājakulaṁ gacchati. Tāpi devīpamukhā itthiyo theraṁ bhojetvā dhammaṁ suṇiṁsu. Sāmāvatiñca Satthā mettāvihārīnaṁ upāsikānaṁ aggaṭṭhāne ṭhapesīti. Evaṁ rañño khurappaṁ muñcituṁ avisahanabhāvo Sāmāvatiyā upāsikāya samādhivipphārā

1. Vasāpetvā (Ka), ṭhapetvā (Aṁ-Ṭṭha 1. 340 piṭṭhe)

iddhīti. Ettha ca aveccappasādena vā okappanapasādena vā ratanattayasaraṇagamanena vā ratanattayaṁ upāsatīti upāsikāti vuccatīti.

17. Ariyiddhiniddese **ariyā iddhī**ti cetovasippattānaṁ khīṇāsava-ariyānaṁyeva sambhavato ariyā iddhīti vuccatīti. **Idha bhikkhū**ti imasmiṁ sāsane khīṇāsavo bhikkhu. **Aniṭṭhe vatthusmin**ti ārammaṇapakatiyā amanāpe vatthusmiṁ satte vā saṅkhāre vā. **Mettāya vā pharatī**ti satto ce hoti, mettābhāvanāya pharati. **Dhātuto vā upasaṁharatī**ti saṅkhāro ce hoti, "dhātumattan"ti dhātumanasikāraṁ upasaṁharati. Sattepi dhātūpasaṁhāro vaṭṭati. **Asubhāya vā pharatī**ti satto ce, asubhabhāvanāya pharati. **Aniccato vā upasaṁharatī**ti saṅkhāro ce, "aniccan"ti manasikāraṁ upasaṁharati. **Tadubhayan**ti taṁ ubhayaṁ **upekkhako**ti chaḷaṅgupekkhāya upekkhako. **Sato**ti sativepullappattattā. **Sampajāno**ti paññāya sampajānakārittā. **Cakkhunā rūpaṁ disvā**ti kāraṇavasena cakkhūti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena rūpaṁ disvā. Porāṇā panāhu "cakkhu rūpaṁ na passati acittakattā, cittaṁ na passati acakkhukattā, dvārārammaṇasaṁghaṭṭane pana pasādavatthukena cittena passati. Īdisī panesā 'dhanunā vijjhatī'ti-ādīsu viya sasambhārakathā nāma hoti. Tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṁ disvāti ayamettha attho"ti[1]. Atha vā cakkhunā karaṇabhūtena[2] rūpaṁ disvāti attho. **Neva sumano hotī**ti gehasitasomanassapaṭikkhepo, na kiriyabhūtāya somanassavedanāya. **Na dummano**ti sabbadomanassapaṭikkhepo. **Upekkhako viharatī**ti iṭṭhāniṭṭhārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārabhūtāya chasu dvāresu pavattanato "chaḷaṅgupekkhā"ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya upekkhako viharati. **Sotena saddaṁ sutvā**ti-ādīsupi eseva nayo.

18. Kammavipākajiddhiniddese **sabbesaṁ pakkhīnan**ti sabbesaṁ pakkhijātānaṁ jhānābhiññā vināyeva ākāsena gamanaṁ. Tathā **sabbesaṁ devānaṁ** ākāsagamanaṁ dassanādīni ca. **Ekaccānaṁ manussānan**ti paṭhamakappikānaṁ manussānaṁ. **Ekaccānaṁ vinipātikānan**ti Piyaṅkaramātā Punabbasumātā

1. Abhi-Ṭṭha 1. 428 piṭṭhe.
2. Kāraṇabhūtena (Ka)

Phussamittā Dhammaguttāti-evamādīnaṁ sukhasamussayato vinipatitattā vinipātikānaṁ aññesañca petānaṁ nāgasupaṇṇānañca ākāsagamanādikaṁ kammavipākajā iddhi.

Puññavato iddhiniddese **rājā**ti dhammena paresaṁ rañjanato rājā. Ratanacakkaṁ vattetīti **cakkavattī. Vehāsaṁ gacchatī**ti accantasaṁyogatthe upayogavacanaṁ. **Caturaṅginiyā**ti hatthi-assarathapattisaṅkhātacatu-aṅgavatiyā. **Senā**ti tesaṁ samūhamattameva. **Antamaso**ti heṭṭhimantato. **Assabandhā** nāma assānaṁ rakkhakā. **Gopurisā** nāma gunnaṁ rakkhakā. **Upādāyā**ti avissajjetvā. Evaṁ tesaṁ vehāsagamanañca puññavato iddhīti attho.

Jotikassa gahapatissa puññavato iddhīti Jotiko nāma pubbe Paccekabuddhesu katādhikāro Rājagahanagare seṭṭhi. Tassa kira jātadivase sakalanagare sabbāvudhāni jaliṁsu, sabbesaṁ kāyāruḷhāni ābharaṇānipi pajjalitāni viya obhāsaṁ muñciṁsu, nagaraṁ ekapajjotaṁ ahosi. Athassa nāmaggahaṇadivase sakalanagarassa ekajotibhūtattā Jotikoti nāmaṁ kariṁsu. Athassa vayappattakāle gehakaraṇatthāya bhūmitale sodhiyamāne Sakko devarājā āgantvā soḷasakarīsamatte ṭhāne pathaviṁ bhinditvā sattaratanamayaṁ sattabhūmikaṁ pāsādaṁ uṭṭhāpesi, pāsādaṁ parikkhipitvā sattaratanamaye sattadvārakoṭṭhakayutte sattapākāre uṭṭhāpesi, pākārapariyante catusaṭṭhi kapparukkhe uṭṭhāpesi, pāsādassa catūsu kaṇṇesu yojanikatigāvutikadvigāvutika-ekagāvutikā catasso nidhikumbhiyo uṭṭhāpesi. Pāsādassa catūsu kaṇṇesu taruṇatālakkhandhappamāṇā catasso suvaṇṇamayā ucchuyaṭṭhiyo nibbattiṁsu. Tāsaṁ maṇimayāni pattāni suvaṇṇamayāni pabbāni ahesuṁ. Sattasu dvārakoṭṭhakesu ekekasmiṁ ekadviticatupañcachasattayakkhasahassaparivārā satta yakkhā ārakkhaṁ gaṇhiṁsu.

Bimbisāramahārājā pāsādādīnaṁ uṭṭhānaṁ sutvā seṭṭhichattaṁ pahiṇi. So Jotikaseṭṭhīti sakalajambudīpe pākaṭo hutvā Uttarakuruto devatāhi ānetvā sirigabbhe nisīdāpitāya ekañca taṇḍulanāḷiṁ tayo ca jotipāsāṇe gahetvā āgatāya bhariyāya saddhiṁ tasmiṁ pāsāde mahāsampattiṁ anubhavanto vasi. Tesaṁ yāvajīvaṁ tāya

ekataṇḍulanāḷiyā bhattaṁ pahosi. Sace kira te sakaṭasatampi taṇḍulānaṁ pūretukāmā honti, sā taṇḍulanāḷiyeva hutvā tiṭṭhati. Bhattapacanakāle taṇḍule ukkhaliyaṁ pakkhipitvā tesaṁ pāsāṇānaṁ upari ṭhapenti. Pāsāṇā tāvadeva pajjalitvā bhatte pakkamatte nibbāyanti. Teneva saññāṇena bhattassa pakkabhāvaṁ jānanti. Sūpeyyādipacanakālepi eseva nayo. Evaṁ tesaṁ jotipāsāṇehi āhāro paccati, maṇi-ālokena vasanti. Aggissa vā dīpassa vā obhāsameva na jāniṁsu. Jotikassa kira evarūpā sampattīti sakalajambudīpe pākaṭo ahosi. Mahājano yānādīhi dassanatthāya āgacchati. Jotikaseṭṭhi āgatāgatānaṁ Uttarakurutaṇḍulānaṁ bhattaṁ dāpeti, "kapparukkhehi vatthābharaṇāni gaṇhantū"ti āṇāpeti, "gāvutikanidhikumbhiyā mukhaṁ vivarāpetvā yāpanamattaṁ gaṇhantū"ti āṇāpeti. Sakalajambudīpavāsikesu dhanaṁ gahetvā gacchantesu nidhikumbhiyā aṅgulamattampi ūnaṁ nāhosīti ayamassa puññavato iddhi.

Jaṭilassa gahapatissa puññavato iddhīti Jaṭilo nāma Kassapassa Bhagavato dhātucetiye katādhikāro Takkasilāyaṁ seṭṭhi. Tassa kira mātā Bārāṇasiyaṁ seṭṭhidhītā abhirūpā ahosi. Taṁ pannarasasoḷasavassuddesikakāle ārakkhanatthāya sattabhūmikassa pāsādassa uparitale vāsayiṁsu. Taṁ ekadivasaṁ vātapānaṁ vivaritvā bahi olokiyamānaṁ ākāsena gacchanto vijjādharo disvā uppannasineho vātapānena pavisitvā tāya saddhiṁ santhavamakāsi. Sā tena gabbhaṁ gaṇhi. Atha naṁ dāsī disvā "amma kiṁ idan"ti vatvā "hotu, kassaci mā ācikkhī"ti vuttā bhayena tuṇhī ahosi. Sāpi dasame māse puttaṁ vijāyitvā navabhājanaṁ āharāpetvā tattha taṁ dārakaṁ nipajjāpetvā taṁ bhājanaṁ pidahitvā upari pupphadāmāni ṭhapetvā "imaṁ sīsena ukkhipitvā gantvā Gaṅgāya vissajjehi, 'kiṁ idan'ti ca puṭṭhā 'ayyāya me balikamman'ti vadeyyāsī"ti dāsiṁ āṇāpesi. Sā tathā akāsi. Heṭṭhāgaṅgāyapi dve itthiyo nhāyamānā taṁ bhājanaṁ udakena āhariyamānaṁ disvā ekā "mayhetaṁ bhājanan"ti āha. Ekā "yaṁ etassa anto, taṁ mayhan"ti vatvā bhājane sampatte taṁ ādāya thale ṭhapetvā

vivaritvā dārakaṁ disvā ekā "mama bhājanan"ti vuttattā "dārako mameva[1] hotī"ti āha. Ekā "yaṁ bhājanassa anto, taṁ mamā"ti vuttattā "mama dārako"ti āha. Tā vivadamānā vinicchayaṁ gantvā amaccesu vinicchituṁ asakkontesu rañño santikaṁ agamaṁsu. Rājā tāsaṁ vacanaṁ sutvā "tvaṁ dārakaṁ gaṇha, tvaṁ bhājanan"ti āha. Yāya pana dārako laddho, sā Mahākaccāyanattherassa upaṭṭhāyikā hoti. Sā taṁ dārakaṁ "therassa santike pabbājessāmī"ti posesi. Tassa jātadivase gabbhamalassa dhovitvā anapanītattā kesā jaṭitā hutvā aṭṭhaṁsu. Tenassa Jaṭiloteva nāmaṁ akaṁsu.

Tassa padasā vicaraṇakāle thero taṁ gehaṁ piṇḍāya pāvisi. Upāsikā theraṁ nisīdāpetvā āhāramadāsi. Thero dārakaṁ disvā "upāsike dārako te laddho"ti pucchi. "Āma bhante imāhaṁ tumhākaṁ santike pabbājessanti posesin"ti āha. Thero "sādhū"ti taṁ ādāya gacchanto "atthi nu kho imassa gihisampattiṁ anubhavituṁ puññakamman"ti olokento "mahāpuñño satto mahāsampattiṁ anubhavissati, daharo eva ca tāva, ñāṇampi tāvassa[2] paripākaṁ na gacchatī"ti cintetvā taṁ ādāya Takkasilāyaṁ ekassa upaṭṭhākassa gehaṁ agamāsi. So theraṁ vanditvā ṭhito dārakaṁ disvā "dārako bhante laddho"ti pucchi. Āma upāsaka, pabbajissati, daharo tāva tava santike hotūti. So "sādhu bhante"ti taṁ puttaṭṭhāne ṭhapetvā paṭijaggi. Tassa pana gehe dvādasa vassāni bhaṇḍakaṁ ussannaṁ hoti. So gāmantaraṁ gacchanto sabbampi taṁ bhaṇḍhakaṁ āpaṇaṁ āharitvā tassa tassa bhaṇḍakassa mūlaṁ ācikkhitvā "idañcidañca ettakaṁ nāma dhanaṁ gahetvā dadeyyāsī"ti vatvā pakkāmi.

Taṁ divasaṁ nagarapariggāhikā devatā antamaso jīrakamaricamattakenāpi atthike tasseva āpaṇābhimukhe kariṁsu. So dvādasa vassāni ussannabhaṇḍakaṁ ekadivaseneva vikkiṇi. Kuṭumbiko āgantvā āpaṇe kiñci adisvā "sabbaṁ te tāta bhaṇḍakaṁ nāsitan"ti āha. "Na nāsitaṁ tāta, sabbaṁ tumhehi vuttanayena vikkiṇitaṁ, idaṁ asukassa mūlaṁ, idaṁ

1. Mama gehassa (Ka) 2. Tāva tassa (Sī)

asukassa mūlan"ti sabbamūlaṁ tasseva[1] appesi. Kuṭumbiko pasīditvā "anaggho puriso yattha katthaci jīvituṁ samattho"ti attano vayappattaṁ dhītaraṁ tassa datvā "gehamassa karothā"ti purise āṇāpetvā niṭṭhite gehe "gacchatha tumhe, attano gehe vasathā"ti āha. Athassa gehapavisanakāle ekena pādena ummāre akkantamatte gehassa pacchimabhāge bhūmiṭṭhāne asītihattho suvaṇṇapabbato uṭṭhahi. Rājā kira Jaṭilassa gehe bhūmiṁ bhinditvā suvaṇṇapabbato uṭṭhitoti sutvā tassa seṭṭhichattaṁ pesesi. So Jaṭilaseṭṭhi nāma ahosīti ayamassa puññavato iddhi.

Meṇḍakassa seṭṭhissa puññavato iddhīti[2] Meṇḍako nāma Vipassimhi Bhagavati katādhikāro Magadharaṭṭhe Bhaddiyanagare seṭṭhi. Tassa kira pacchimagehe aṭṭhakarīsamatte ṭhāne hatthi-assa-usabhappamāṇā suvaṇṇameṇḍakā pathaviṁ bhinditvā piṭṭhiyā piṭṭhiṁ paharamānā uṭṭhahiṁsu, tesaṁ mukhesu pañcavaṇṇānaṁ suttānaṁ geṇḍukā pakkhittā honti. Sappitelamadhuphāṇitādīhi ca vatthacchādanahiraññasuvaṇṇādīhi ca atthe sati tesaṁ mukhato geṇḍukaṁ apanenti. Ekassapi Meṇḍakassa mukhato sakalajambudīpavāsīnaṁ pahonakaṁ sappitelamadhuphāṇitavatthacchādanahiraññasuvaṇṇaṁ nikkhamati. Tato paṭṭhāyesa Meṇḍakaseṭṭhīti paññāyīti ayamassa puññavato iddhi.

Ghositassa gahapatissa puññavato iddhīti Ghosito[3] nāma paccekasambuddhe katādhikāro Sakkaraṭṭhe Kosambiyaṁ seṭṭhi. So kira devalokato cavitvā Kosambiyaṁ nagarasobhiniyā kucchismiṁ nibbatti. Sā taṁ vijātadivase suppe sayāpetvā saṅkārakūṭe chaḍḍāpesi. Dārakaṁ kākasunakhā parivāretvā nisīdiṁsu. Eko puriso taṁ disvāva puttasaññaṁ paṭilabhitvā "putto me laddho"ti gehaṁ nesi. Tadā Kosambikaseṭṭhi purohitaṁ disvā "kiṁ ācariya ajja te tithikaraṇanakkhattādayo olokitā"ti pucchitvā "āma mahāseṭṭhī"ti vutte "janapadassa kiṁ bhavissatī"ti pucchi. "Imasmiṁ nagare ajja jātadārako jeṭṭhaseṭṭhi bhavissatī"ti āha. Tadā seṭṭhino bhariyā

1. Tassa (Ka) 2. Vi 3. 337; Dhammapada. 18 Vaggepi vitthāravatthu.
3. Aṁ-Ṭṭha 1. 323 piṭṭhādīsupi vitthāravatthu.

garugabbhā hoti, tasmā so sīghaṁ gehaṁ pesesi "gaccha, jānāhi naṁ vijātā vā, na vā"ti. "Na vijātā"ti sutvā gehaṁ gantvā Kāḷiṁ nāma dāsiṁ pakkositvā sahassaṁ datvā "gaccha, imasmiṁ nagare upadhāretvā ajja jātadārakaṁ gaṇhitvā ehī"ti āha. Sā upadhārentī taṁ gehaṁ gantvā taṁ dārakaṁ taṁ divasaṁ jātaṁ[1] ñatvā sahassaṁ datvā ānetvā seṭṭhino dassesi. Seṭṭhi "sace me dhītā jāyissati, tāya naṁ saddhiṁ nivāsetvā seṭṭhiṭṭhānassa sāmikaṁ karissāmi. Sace putto jāyissati, ghātessāmi nan"ti cintetvā taṁ gehe vaḍḍhāpesi.

Athassa bhariyā katipāhaccayena puttaṁ vijāyi. Seṭṭhi imasmiṁ asati mama putto seṭṭhiṭṭhānaṁ labhissati. "Idāneva naṁ māretuṁ vaṭṭatī"ti Kāḷiṁ āmantetvā gaccha je, vajato gunnaṁ nikkhamanavelāya vajadvāramajjhe imaṁ tiriyaṁ nipajjāpehi, gāviyo naṁ madditvā māressanti, madditāmadditabhāvaṁ panassa ñatvā ehī"ti āha. Sā gantvā gopālakena vajadvāre vivaṭamatteyeva taṁ tatā nipajjāpesi. Gogaṇajeṭṭhako usabho aññasmiṁ kāle sabbapacchā nikkhamantopi taṁdivasaṁ sabbapaṭhamaṁ nikkhamitvā dārakaṁ catunnaṁ pādānaṁ antare katvā aṭṭhāsi. Anekasatā gāvo usabhassa dve passāni ghaṁsantiyo nikkhamiṁsu. Gopālakopi "ayaṁ usabho pubbe sabbapacchā nikkhamati, ajja pana paṭhamaṁ nikkhamitvā dvāramajjhe niccalova ṭhito, kiṁ nu kho etan"ti cintetvā gantvā tassa heṭṭhā nipannaṁ dārakaṁ disvā puttasinehaṁ paṭilabhitvā "putto me laddho"ti gehaṁ nesi.

Kāḷī gantvā seṭṭhinā pucchitā tamatthaṁ ārocetvā "gaccha, naṁ puna imaṁ sahassaṁ datvā ānehī"ti vuttā puna ānetvā adāsi. Atha naṁ seṭṭhi āha "amma Kāḷi imasmiṁ nagare pañcasakaṭasatāni paccūsakāle uṭṭhāya vāṇijjāya gacchanti, tvaṁ imaṁ netvā cakkamagge nipajjāpehi, goṇā vā naṁ maddissanti, cakkaṁ vā chindissati, pavattiñcassa ñatvā āgaccheyyāsī"ti. Sā gantvā cakkamagge nipajjāpesi. Sākaṭikajeṭṭhako purato ahosi. Athassa goṇā taṁ ṭhānaṁ patvā dhuraṁ chaḍḍesuṁ, punappunaṁ āropetvā pājiyamānāpi purato na gacchiṁsu. Evaṁ tassa tehi saddhiṁ vāyamantasseva aruṇaṁ uṭṭhahi. So "kiṁ nāma goṇā kariṁsū"ti maggaṁ olokento dārakaṁ disvā "bhāriyaṁ

1. Jātabhāvaṁ (Ka)

vata kamman”ti cintetvā “putto me laddho”ti tuṭṭhamānaso taṁ gehaṁ nesi.

Kāḷīpi gantvā seṭṭhinā pucchitā taṁ pavattiṁ ācikkhitvā “gaccha, naṁ puna sahassaṁ datvā ānehī”ti vuttā tathā akāsi. Atha naṁ seṭṭhi āha “idāni naṁ āmakasusānaṁ netvā gacchantare nipajjāpehi, tattha sunakhādīhi khādito, amanussena vā pahaṭā marissati, matāmatabhāvañcassa jānitvā āgaccheyyāsī”ti. Sā taṁ netvā tattha nipajjāpetvā ekamante aṭṭhāsi. Taṁ sunakhādayo vā amanusso vā upasaṅkamituṁ nāsakkhiṁsu. Atheko ajapālo ajā gocaraṁ nento susānapassena gacchati. Ekā ajā paṇṇāni khādamānā gacchantaraṁ pavisitvā dārakaṁ disvā jaṇṇukehi ṭhatvā dārakassa thanaṁ adāsi. Ajapālakena “he he”ti sadde katepi na nikkhami. So “yaṭṭhiyā naṁ paharitvā nīharissāmī”ti gacchantaraṁ paviṭṭho jaṇṇukehi ṭhatvā dārakaṁ khīraṁ pāyantiṁ disvā dārake puttasinehaṁ paṭilabhitvā “putto me laddho”ti ādāya pakkāmi.

Kāḷī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṁ pavattiṁ ācikkhitvā “gaccha, naṁ puna sahassaṁ datvā ānehī”ti vuttā tathā akāsi. Atha naṁ seṭṭhi āha “amma imaṁ ādāya corapapātapabbataṁ abhiruhitvā papāte khipa, pabbatakucchiyaṁ paṭihaññamāno khaṇḍākhaṇḍiko hutvā bhūmiyaṁ patissati, matāmatabhāvañcassa ñatvā āgaccheyyāsī”ti. Sā taṁ tathā netvā pabbatamatthake ṭhatvā khipi. Taṁ kho pana pabbatakucchiṁ nissāya mahāveḷugumbo pabbatānusāreneva vaḍḍhi, tassa matthakaṁ ghanajāto jiñjukagumbo avatthari. Dārako patanto kojave viya tasmiṁ pati. Taṁ divasañca naḷakārajeṭṭhakassa veṇubali patto hoti. So puttena saddhiṁ gantvā taṁ veḷugumbaṁ chindituṁ ārabhi. Tasmiṁ calite dārako saddamakāsi. So dārakasaddo viyāti ekena passena abhiruhitvā taṁ disvā “putto me laddho”ti tuṭṭhacitto ādāya gato. Kāḷī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṁ pavattiṁ ācikkhitvā “gaccha, naṁ puna sahassaṁ datvā ānehī”ti vuttā tathā akāsi.

Seṭṭhino idañcidañca karontasseva dārako vaḍḍhito. Mahāghosavacanattā cassa Ghositoteva nāmaṁ ahosi. So seṭṭhino

akkhimhi kaṇṭako viya khāyi, ujukaṁ oloketumpi na visahi. Athassa maraṇūpāyaṁ cintento attano kumbhakārassa santikaṁ gantvā tassa “kadā āvāpaṁ[1] ālimpessasī”ti pucchitvā “sve”ti vutte “tena hi idaṁ sahassaṁ gaṇhitvā mamekaṁ kammaṁ karohī”ti āha. Kiṁ sāmīti. Eko me avajātaputto atthi, taṁ tava santikaṁ pesissāmi, atha naṁ gabbhaṁ pavesetvā tiṇhāya vāsiyā khaṇḍākhaṇḍikaṁ chinditvā cāṭiyaṁ pakkhipitvā āvāpe[2] paveseyyāsīti. Idaṁ te sahassaṁ saccakārasadisaṁ, uttariṁ pana te kattabbayuttakaṁ pacchā karissāmīti. Kumbhakāro “sādhū”ti sampaṭicchi.

Seṭṭhi punadivase Ghositaṁ pakkositvā “hiyyo mayā kumbhakāro ekaṁ kammaṁ āṇatto, ehi tvaṁ tāta tassa santikaṁ gantvā evaṁ vadehi ‘hiyyo kira me pitarā āṇattaṁ kammaṁ nipphādehī’ti” pahiṇi. So “sādhū”ti agamāsi. Taṁ tattha gacchantaṁ itaro seṭṭhino putto dārakehi saddhiṁ guḷakakīḷaṁ kīḷanto disvā pakkositvā “kuhiṁ gacchasī”ti pucchitvā pitu sāsanaṁ gahetvā “kumbhakārassa santikan”ti vutte “ahaṁ tattha gamissāmi, ime maṁ dārakā bahulakkhaṁ jiniṁsu, taṁ me paṭijinitvā dehī”ti āha. Ahaṁ pitu bhāyāmīti. Mā bhāyi bhātika, ahaṁ taṁ sāsanaṁ harissāmīti. Bahūhi jito yāvāhaṁ āgacchāmi, tāva me lakkhaṁ paṭijināhīti. Ghosito kira guḷakakīḷāyaṁ cheko, tena naṁ evaṁ nibandhi. Sopi taṁ “tena gantvā kumbhakāraṁ vadehi “pitarā kira me hiyyo ekaṁ kammaṁ āṇattaṁ, taṁ nipphādehī”ti uyyojesi. So tassa santikaṁ gantvā tathā avaca. Atha naṁ kumbhakāro seṭṭhinā vuttaniyāmena māretvā āvāpe khipi. Ghositopi divasabhāgaṁ kīḷitvā sāyanhasamayeva gehaṁ gantvā “kiṁ tāta na gatosī”ti vutte attano agatakāraṇañca kaniṭṭhassa gatakāraṇañca ārocesi. Seṭṭhi “dhī dhī”ti[3] mahāviravaṁ viravitvā sakalasarīre pakkuthitalohito viya hutvā “ambho kumbhakāra mā nāsayi, mā nāsayī”ti bāhā paggayha kandanto tassa santikaṁ agamāsi. Kumbhakāro taṁ tathā āgacchantaṁ disvā “sāmi mā saddaṁ kari, kammaṁ nipphannan”ti āha. So pabbatena viya mahantena sokena avatthaṭo hutvā anappakaṁ domanassaṁ paṭisaṁvedesi.

---

1. Āvāṭaṁ (Ka) Aṁ-Ṭṭha 1. 326 piṭṭhe pana passitabbaṁ. 2. Āvāṭe (Ka)
3. Handhīti (Sī)

Evaṁ santepi pana seṭṭhi taṁ ujukaṁ oloketuṁ na sakkoti. “Kinti naṁ māreyyan”ti cintento “mama gāmasate āyuttakassa santikaṁ pesetvā mārāpessāmī”ti upāyaṁ disvā “ayaṁ me avajātaputto, imaṁ māretvā vaccakūpe khipatu, evañca kate ahaṁ mātulassa kattabbayuttakaṁ jānissāmī”ti tassa paṇṇaṁ likhitvā “tāta Ghosita amhākaṁ gāmasate āyuttako atthi, imaṁ paṇṇaṁ haritvā tassa dehī”ti vatvā paṇṇaṁ tassa dussante[1] bandhi. So pana akkharasamayaṁ na jānāti. Daharakālato paṭṭhāya hi taṁ mārāpentova seṭṭhi māretuṁ nāsakkhi, kiṁ akkharasamayaṁ sikkhāpessati. So attano maraṇapaṇṇameva dussante bandhitvā nikkhamanto āha “pātheyyaṁ me tāta natthī”ti. Pātheyyena kammaṁ natthi, antarāmagge asukagāme nāma mama sahāyako seṭṭhi atthi, tassa ghare pātarāsaṁ katvā purato gacchāti. So “sādhū”ti pitaraṁ vanditvā nikkhanto taṁ gāmaṁ patvā seṭṭhigharaṁ pucchitvā gantvā seṭṭhijāyaṁ passi. “Kuto āgatosī”ti ca vutte “antonagarato”ti āha. Kassa puttosīti. Tumhākaṁ sahāyaseṭṭhino ammāti. Tvaṁsi Ghosito nāmāti. Āma ammāti. Tassā saha dassaneneva tasmiṁ puttasineho uppajji. Seṭṭhino panekā dhītā atthi pannarasasoḷasavassuddesikā abhirūpā pāsādikā, taṁ rakkhituṁ ekameva pesanakārikaṁ dāsiṁ datvā sattabhūmikassa pāsādassa uparimatale sirigabbhe vasāpenti. Seṭṭhidhītā tasmiṁ khaṇe taṁ dāsiṁ antarāpaṇaṁ pesesi. Atha naṁ seṭṭhijāyā disvā “kuhiṁ gacchasī”ti pucchitvā “ayyadhītāya pesanenā”ti vutte “ito tāva ehi, tiṭṭhatu pesanaṁ, puttassa me pīṭhakaṁ attharitvā udakaṁ āharitvā pāde dhovitvā telaṁ makkhitvā sayanaṁ attharitvā dehi, pacchā pesanaṁ karissasī”ti āha. Sā tathā akāsi.

Atha naṁ cirenāgataṁ seṭṭhidhītā santajjesi. Atha naṁ sā āha “mā me kujjhi, seṭṭhiputto Ghosito āgato, tassa idañcidañca katvā tattha gantvā āgatāmhī”ti. Seṭṭhidhītāya “seṭṭhiputto Ghosito”ti nāmaṁ sutvāva pubbasannivāsavasena pemaṁ chavi-ādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṁ āhacca ṭhitaṁ. Atha naṁ pucchi “kuhiṁ so ammā”ti. Sayane nipanno

1. Dasante (Sī)

niddāyatīti. Atthi panassa hatthe kiñcīti. Dussante[1] paṇṇaṁ atthīti. Sā "kiṁ paṇṇaṁ nu kho etan"ti tasmiṁ niddāyante mātāpitūnaṁ aññavihitatāya apassantānaṁ otaritvā tassa santikaṁ gantvā taṁ paṇṇaṁ mocetvā ādāya attano gabbhaṁ pavisitvā dvāraṁ pidhāya vātapānaṁ vivaritvā akkharasamaye kusalatāya taṁ paṇṇaṁ vācetvā "aho vata bālo attano maraṇapaṇṇaṁ dussante bandhitvā vicarati, sace mayā na diṭṭhaṁ assa, natthi tassa jīvitan"ti taṁ paṇṇaṁ phāletvā nāsetvā seṭṭhissa vacanena aparaṁ paṇṇaṁ likhi "ayaṁ mama putto Ghosito nāma, gāmasatato paṇṇākāraṁ āharāpetvā imassa janapadaseṭṭhino dhītarā saddhiṁ maṅgalaṁ katvā attano vasanagāmassa majjhe dvibhūmikaṁ gehaṁ kāretvā pākāraparikkhepena ceva purisaguttīhi ca susaṁvihitārakkhaṁ karotu, mayhaṁ idañcidañca mayā katanti sāsanaṁ pesetu. Evaṁ kate ahaṁ mātulassa kattabbayuttakaṁ jānissāmī"ti likhitvā ca paṇṇaṁ saṁgharitvā[2] dussanteyevassa bandhi.

So divasabhāgaṁ niddāyitvā uṭṭhāya bhuñjitvā pakkāmi, punadivase pātova taṁ gāmaṁ gantvā āyuttakaṁ gāmakiccaṁ karontameva passi. So taṁ disvā "kiṁ tātā"ti pucchitvā "pitarā me tumhākaṁ paṇṇaṁ pesitan"ti vutte paṇṇaṁ gahetvā vācetvā tuṭṭhamānaso "passatha bho, mama sāmino mayi sinehaṁ katvā[3] jeṭṭhaputtassa maṅgalaṁ karotū"ti mama santikaṁ pahiṇi. "Sīghaṁ dāru-ādīni āharathā"ti gahapatike āṇāpetvā gāmamajjhe vuttappakāraṁ gehaṁ kārāpetvā gāmasatato paṇṇākāraṁ āharāpetvā janapadaseṭṭhino dhītaraṁ ānetvā maṅgalaṁ katvā seṭṭhissa sāsanaṁ pahiṇi "idañcidañca mayā katan"ti.

Taṁ sutvā seṭṭhino "yaṁ kāremi, taṁ na hoti. Yaṁ na kāremi, taṁ hotī"ti mahantaṁ domanassaṁ uppajji. Puttasokena saddhiṁ so soko ekato hutvā kucchidāhaṁ uppādetvā atisāraṁ janesi. Seṭṭhidhītāpi "sace koci seṭṭhino santikā āgacchati, mama akathetvā seṭṭhiputtassa paṭhamataraṁ mā kathethā"ti āṇāpesi. Seṭṭhipi kho "na dāni duṭṭhaputtaṁ mama sāpateyyassa sāmikaṁ karissāmī"ti cintetvā ekaṁ āyuttakaṁ āha "mātula puttaṁ me daṭṭhukāmomhi, ekaṁ pādamūlikaṁ

---

1. Dasante (Sī) 2. Saṁharitvā (Sī) 3. Mayi sinehaṁ, (Sī)

pesetvā ekaṁ paṇṇaṁ likhitvā pesetvā mama puttaṁ pakkosāpehī"ti. So "sādhū"ti paṇṇaṁ datvā ekaṁ purisaṁ pesesi. Seṭṭhidhītā seṭṭhissa balavagilānakāle Ghositakumāraṁ ādāya agamāsi. Seṭṭhi kālamakāsi. Rājā pitari kālaṅkate pitarā bhuttabhogaṁ datvā sabbasatena seṭṭhiṭṭhānaṁ adāsi. Ghositaseṭṭhi nāma hutvā mahāsampattiyaṁ ṭhito seṭṭhidhītāya Kāḷiyā vacanena ādito paṭṭhāya sattasu ṭhānesu attano maraṇamuttabhāvaṁ ñatvā devasikaṁ satasahassaṁ[1] vissajjetvā dānaṁ paṭṭhapesīti. Evamassa sattasu ṭhānesu arogabhāvo puññavato iddhi. Tattha gahanti gehaṁ vuccati, gahe pati **gahapati.** Mahāsālakule adhipatissetaṁ nāmaṁ. Kesuci potthakesu Ghositānantaraṁ Meṇḍako likhito.

Pañcannaṁ mahāpuññānaṁ puññavato iddhīti ettha puññiddhi pañcannaṁ mahāpuññānaṁ daṭṭhabbāti attho. Pañca mahāpuññā nāma Meṇḍakaseṭṭhi, tassa bhariyā Candapadumā, putto Dhanañcayaseṭṭhi, suṇisā Sumanadevī, dāso Puṇṇo nāmāti ime pañca janā paccekasambuddhe katādhikārā. Tesu Meṇḍakaseṭṭhi aḍḍhaterasāni koṭṭhasatāni sodhāpetvā sīsaṁ nhāto dvāre nisīditvā uddhaṁ ulloketi, ākāsato rattasālidhārā opatitvā sabbakoṭṭhe pūreti. Tassa bhariyā taṇḍulaṁ ekanāḷimattaṁ gahetvā bhattaṁ[2] pacāpetvā ekasmiṁ sūpabyañjanake sūpaṁ kāretvā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā dvārakoṭṭhake paññattāsane nisīditvā "sabbe bhattena atthikā āgacchantū"ti ghosāpetvā pakkosāpetvā suvaṇṇakaṭacchuṁ ādāya āgatāgatānaṁ upanītabhājanāni pūretvā deti, sakaladivasampi dentiyā kaṭacchunā sakiṁ gahitaṭṭhānamattameva paññāyati. Tassa putto sīsaṁ nhāto sahassatthavikaṁ ādāya "kahāpaṇehi atthikā āgacchantū"ti ghosāpetvā āgatāgatānaṁ gahitabhājanāni pūretvā deti. Thavikāya kahāpaṇasahassameva hoti. Tassa suṇisā sabbālaṅkārapaṭimaṇḍitā catudoṇikaṁ vīhipiṭakaṁ ādāya āsane nisinnā "bījabhattena atthikā āgacchantū"ti ghosāpetvā āgatāgatānaṁ gahitabhājanāni pūretvā deti, piṭakaṁ yathāpūritameva hoti. Tassa dāso sabbālaṅkārapaṭimaṇḍito

1. Sahassaṁ (Sī) 2. Tehi bhattaṁ (Ka)

suvaṇṇayuge suvaṇṇayottehi goṇe yojetvā suvaṇṇapatodayaṭṭhiṁ[1] ādāya goṇānaṁ gandhapañcaṅgulikāni datvā visāṇesu suvaṇṇakosake paṭimuñcitvā khettaṁ gantvā pājeti, ito tisso, ito tisso, majjhe ekāti satta sītāyo bhijjitvā gacchanti. Jambudīpavāsino bhattabījahiraññasuvaṇṇādīsu yathārucitaṁ seṭṭhigehatoyeva gaṇhiṁsu. Anukkamena pana Bhaddiyanagaraṁ anuppatte Bhagavati Bhagavato dhammadesanāya pañca mahāpuññā ca Dhanañcayaseṭṭhissa dhītā Visākhā ca sotāpattiphalaṁ pāpuṇiṁsu. Ayaṁ pana nesaṁ pañcannaṁ mahāpuññānaṁ puññavato iddhi. Saṅkhepena pana paripākagate puññasambhāre ijjhanakaviseso puññavato iddhi.

Vijjāmayiddhiniddese ijjhanākāraṁ gandhārivijjaṁ vā upacārasiddhaṁ patthitasiddhaṁ[2] aññaṁ vā vijjaṁ dhārentīti **vijjādharā. Vijjaṁ parijappetvā**ti yathopacāraṁ vijjaṁ mukhena parivattetvā. Sesaṁ vuttatthamevāti.

Sammāpayogiddhiniddese ijjhanākāramattaṁ pucchitvā aññassa visesassa abhāvato "katamā"ti apucchitvā pakāramattameva pucchantena "kathan"ti pucchā katā[3], tatheva "evan"ti nigamanaṁ kataṁ. Ettha ca paṭipattisaṅkhātasseva sammāpayogassa dīpanavasena purimapāḷisadisāva Pāḷi āgatā. Aṭṭhakathāyaṁ[4] pana sakaṭabyūhādikaraṇavasena yaṁkiñci saṁvidahanaṁ yaṁkiñci sippakammaṁ yaṁkiñci vejjakammaṁ tiṇṇaṁ devānaṁ uggahaṇaṁ tiṇṇaṁ piṭakānaṁ uggahaṇaṁ, antamaso kasanavapanādīni upādāya taṁ taṁ kammaṁ katvā nibbattaviseso **tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhī**ti āgatāti.

Iddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Abhisamayakathāvaṇṇanā

19. Idāni iddhikathānantaraṁ paramiddhibhūtaṁ abhisamayaṁ dassentena kathitāya abhisamayakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha **abhisamayo**ti saccānaṁ abhimukhena samāgamo, paṭivedhoti attho.

---

1. Suvaṇṇapatodalaṭṭhiṁ (Sī)
2. Paṇḍitasiddhaṁ (Sī)
3. Pucchaṁ katvā (Ka)
4. Mahā-aṭṭhakathaṁ sandhāya vuttaṁ.

Kena abhisametīti kiṁ vuttaṁ hoti? "Evaṁ mahatthiyo kho bhikkhave dhammābhisamayo"ti-ādīsu[1] suttapadesu yo so abhisamayoti vutto, tasmiṁ abhisamaye vattamāne abhisametā[2] puggalo kena dhammena saccāni abhisameti, abhimukho hutvā samāgacchati, paṭivijjhatīti vuttaṁ hotīti. Ayaṁ tāva codakassa pucchā. **Cittena abhisametī**ti cittaṁ vinā abhisamayābhāvato tathā vissajjanaṁ. **Hañcī**ti-ādi puna codanā. **Hañci** yadīti attho. "Cittenā"ti vuttattā **tena hi aññāṇī abhisametī**ti āha. **Na aññāṇī abhisametī**ti cittamatteneva abhisamayābhāvato paṭikkhepo. **Ñāṇena abhisametī**ti paṭiññā. Puna **hañcī**ti-ādi "ñāṇenā"ti vuttattā aññāṇī **acittako**ti codanā. **Na acittako abhisametī**ti acittakassa abhisamayābhāvato paṭikkhepo. **Cittena cā**ti-ādi paṭiññā. Puna **hañcī**ti-ādi sabbacittañāṇasādhāraṇavasena codanā. Sesacodanāvissajjanesupi eseva nayo.

Parato pana **kammassakatacittena ca ñāṇena cā**ti kammassakā sattāti evaṁ kammassakatāya pavattacittena ca ñāṇena ca. **Saccānulomikacittena ca ñāṇena cā**ti saccapaṭivedhassa anukūlattā saccānulomikasaṅkhātena vipassanāsampayuttacittena ca vipassanāñāṇena ca. **Kathan**ti yathā abhisamayo hoti, tathā kathetukamyatā pucchā. **Uppādādhipateyyan**ti yasmā cittassa uppāde asati cetasikānaṁ uppādo natthi. Ārammaṇaggahaṇaṁ hi cittaṁ tena saha uppajjamānā cetasikā kathaṁ ārammaṇe aggahite uppajjissanti. Abhidhammepi cittuppādeneva cetasikā vibhattā, tasmā maggañāṇassa uppāde adhipatibhūtaṁ cittanti attho. **Ñāṇassā**ti maggañāṇassa. **Hetu paccayo cā**ti janako ca upatthambhako ca. **Taṁsampayuttan**ti tena ñāṇena sampayuttaṁ. **Nirodhagocaran**ti nibbānārammaṇaṁ. **Dassanādhipateyyan**ti sesānaṁ dassanakiccābhāvā nibbānadassane adhipatibhūtaṁ. **Cittassā**ti maggasampayuttacittassa. **Taṁsampayuttan**ti tena cittena sampayuttaṁ.

20. Yasmā etampi pariyāyaṁ, na kevalaṁ cittañāṇehiyeva abhisamayo, atha kho sabbepi maggasampayuttacittacetasikā dhammā

---

1. Saṁ 1. 352 piṭṭhādīsu. 2. Abhisameto (Ka)

saccābhisamayakiccasādhanavasena abhisamayo nāma honti, tasmā tampi pariyāyaṁ dassetukāmo **kiṁ nu ettakoyeva abhisamayo**ti pucchitvā **na hī**ti vacanaṁ paṭikkhipitvā **lokuttaramaggakkhaṇe**ti-ādimāha. **Dassanābhisamayo**ti dassanabhūto abhisamayo. Esa nayo sesesupi. **Saccā**ti saccañāṇāni. Maggañāṇameva nibbānānupassanaṭṭhena **vipassanā. Vimokkho**ti maggavimokkho. **Vijjā**ti maggañāṇameva. **Vimuttī**ti samucchedavimutti. Nibbānaṁ abhisamīyatīti **abhisamayo,** sesā abhisamenti etehīti **abhisamayā.**

21. Puna maggaphalavasena abhisamayaṁ bhinditvā dassetuṁ **kiṁnū**ti-ādimāha. Phalakkhaṇe panettha yasmā samucchedanaṭṭhena khaye ñāṇaṁ na labbhati, tasmā paṭippassaddhaṭṭhena **anuppāde ñāṇan**ti vuttaṁ. Sesaṁ pana yathānurūpaṁ veditabbanti. Idāni yasmā kilesappahāne sati abhisamayo hoti, abhisamaye ca sati kilesappahānaṁ hoti, tasmā codanāpubbaṅgamaṁ kilesappahānaṁ dassetukāmo **yvāyan**ti-ādimāha. Tattha **yvāyan**ti yo ayaṁ maggaṭṭho ariyapuggalo. Evamādikāni panettha cattāri vacanāni codakassa pucchā. Puna **atīte kilese pajahatī**ti idaṁ codanāya okāsadānatthaṁ vissajjanaṁ. **Khīṇan**ti bhaṅgavasena khīṇaṁ. **Niruddhan**ti santānavasena punappunaṁ anuppattiyā niruddhaṁ. **Vigatan**ti vattamānakkhaṇato apagataṁ. **Vigametī**ti apagamayati. **Atthaṅgatan**ti abhāvaṁ gataṁ. **Atthaṅgametī**ti abhāvaṁ gamayati. Tattha dosaṁ dassetvā **na atīte kilese pajahatī**ti paṭikkhittaṁ. Anāgatacodanāya **ajātan**ti jātiṁ appattaṁ. **Anibbattan**ti sabhāvaṁ appattaṁ. **Anuppannan**ti uppādato pabhuti uddhaṁ na paṭipannaṁ. **Apātubhūtan**ti paccuppannabhāvena cittassa apātubhūtaṁ. Atītānāgate pajahato pahātabbānaṁ natthitāya aphalo vāyāmo āpajjatīti tadubhayampi paṭikkhittaṁ. **Ratto rāgaṁ pajahatī**ti vattamānena rāgena ratto tameva rāgaṁ pajahati. Vattamānakilesesupi eseva nayo. **Thāmagato**ti thirasabhāvaṁ gato. **Kaṇhasukkā**ti akusalā ca kusalā ca dhammā **yuganaddhā samameva vattantī**ti āpajjatīti attho. **Saṁkilesikā**ti evaṁ saṁkilesānaṁ sampayuttabhāve sati saṁkilese niyuttā **maggabhāvanā hotī**ti āpajjatīti attho. Evaṁ paccuppanne pajahato vāyāmena saddhiṁ

pahātabbānaṁ atthitāya saṁkilesikā ca maggabhāvanā hoti, vāyāmo ca aphalo hoti. Na hi paccuppannānaṁ kilesānaṁ cittavipayuttatā nāma atthīti.

Na hīti catudhā vuttassa vacanassa paṭikkhepo. **Atthī**ti paṭijānananaṁ. **Yathā kathaṁ viyā**ti atthibhāvassa udāharaṇadassanatthaṁ pucchā. Yathā atthi, taṁ kena pakārena viya atthi, kiṁ viya atthīti attho. **Seyyathāpī**ti yathā nāma. **Taruṇarukkho**ti phaladāyakabhāvadīpanatthaṁ taruṇaggahaṇaṁ. **Ajātaphalo**ti phaladāyakattepi sati phalaggahaṇato purekālaggahaṇaṁ. **Tamenan**ti taṁ rukkhaṁ. **Enan**ti nipātamattaṁ, taṁ etanti vā attho. **Mūlaṁ chindeyyā**ti mūlato chindeyya. **Ajātaphalā**ti ajātāni phalāni. **Evamevan**ti evaṁ evaṁ. **Uppādo pavattaṁ nimittaṁ āyūhanā**ti catūhipi paccuppannakhandhasantānameva vuttaṁ. Yasmiṁ hi khandhasantāne yaṁ yaṁ maggañāṇaṁ uppajjati, tena tena maggañāṇena pahātabbānaṁ kilesānaṁ taṁ khandhasantānaṁ abījaṁ hoti, tassa abījabhūtattā tappaccayā te te kilesā anuppannā eva na uppajjanti. **Ādīnavaṁ disvā**ti aniccādito ādīnavaṁ disvā. **Anuppādo**ti-ādīhi catūhi nibbānameva vuttaṁ. **Cittaṁ pakkhandatī**ti maggasampayuttaṁ cittaṁ pakkhandati. **Hetunirodhā dukkhanirodho**ti kilesānaṁ bījabhūtassa santānassa anuppādanirodhā anāgatakkhandhabhūtassa dukkhassa hetubhūtānaṁ kilesānaṁ anuppādanirodho hoti. Evaṁ dukkhassa hetubhūtakilesānaṁ anuppādanirodhā dukkhassa anuppādanirodho hoti. Evaṁ kilesappahānayuttisabbhāvato eva **atthi maggabhāvanā**ti-ādimāha. Aṭṭhakathāyaṁ[1] pana "etena kiṁ dīpitaṁ hoti? Bhūmiladdhānaṁ kilesānaṁ pahānaṁ dīpitaṁ hoti. Bhūmiladdhā pana kiṁ atītā anāgatā, udāhu paccuppannāti? Bhūmiladdhuppannāyeva nāmā"ti vatvā kathitakilesappahānassa vitthārakathā sutamayañāṇakathāya maggasaccaniddesavaṇṇanāyaṁ vuttanayeneva veditabbā, idha pana maggañāṇena pahātabbā kilesāyeva adhippetāti.

Abhisamayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Visuddhi 2. 328 piṭṭhe.

4. Vivekakathāvaṇṇanā

22. Idāni pahānāvasānāya abhisamayakathāya anantaraṁ pahānākāraṁ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya vivekakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **ye kecī**ti anavasesapariyādānaṁ. **Balakaraṇīyā**ti ūrubalena bāhubalena kattabbā. **Kammantā**ti dhāvanalaṅghanakasanavapanādīni kammāni. **Karīyantī**ti balavantehi karīyanti. **Sīlaṁ nissāyā**ti catupārisuddhisīlaṁ nissayaṁ katvā. **Bhāvetī**ti bhinnasīlassa bhāvanābhāvato idha pana lokiyalokuttarā maggabhāvanā adhippetāti. **Vivekanissitan**ti tadaṅgavivekaṁ samucchedavivekaṁ nissaraṇavivekaṁ nissitaṁ. **Viveko**ti vivittatā. Ayaṁ hi ariyamaggabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṁ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṁ, maggakkhaṇe kiccato samucchedavivekanissitaṁ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṁ bhāveti. Esa nayo **virāganissitā**dīsu. Vivekoyeva hi virajjanaṭṭhena virāgo, nirodhaṭṭhena nirodho, vosajjanaṭṭhena vosaggo. Atha vā kilesehi vivittattā viveko, kilesehi virattattā virāgo, kilesānaṁ niruddhattā nirodho, kilesānañca pariccattattā vissaṭṭhattā, nibbāne cittassa ca vissaṭṭhattā vosaggo. Vosaggo pana duvidho pariccāgavosaggo ca pakkhandanavosaggo ca. Tattha **pariccāgavosaggo**ti vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena kilesappahānaṁ. **Pakkhandanavosaggo**ti vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṁ. Tadubhayampi imasmiṁ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṁ sammādiṭṭhi-ādīsu ekeko dhammo yathāvuttena pakārena kilese ca pariccajati, nibbānañca pakkhandati. **Vosaggapariṇāmin**ti iminā pana sakalena vacanena vosaggatthaṁ pariṇāmitaṁ[1] pariṇataṁ, paripaccitaṁ[2] parikkañcāti vuttaṁ hoti. Ayampi ariyamaggabhāvanānuyutto bhikkhu yathā sammādiṭṭhi-ādīsu ekeko dhammo kilesapariccāgavosaggatthañca nibbānapakkhandanavosaggatthañca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṁ bhāveti.

---

1. Pariṇamantaṁ.
2. Paripaccantaṁ (Ma-Ṭṭha 1. 89; Saṁ-Ṭṭha 1. 146; Abhi-Ṭṭha 2. 302 piṭṭhesu)

23. **Bījagāmabhūtagāmā**ti ettha mūlabījaṁ khandhabījaṁ aggabījaṁ phaḷubījaṁ bījabījanti[1] pañcavidhaṁ bījaṁ, bījagāmo nāma bījasamūhoti attho. Tadeva pana sampannanīlaṅkurapātubhāvato paṭṭhāya bhūtagāmo nāma, bhūtānaṁ jātānaṁ nibbattamūlanīlaṅkurānaṁ samūhoti attho. Devatāpariggahe sati nīlaṅkurakālato pabhuti hotīti tesaṁ devatāsaṅkhātānaṁ bhūtānaṁ gāmotipi bhūtagāmoti vadanti. **Vuddhin**ti aṅkurādivasena. **Viruḷin**ti khandhādivasena. **Vepullan**ti pupphādivasena. Dhammesu pana **vuddhin**ti apubbadhammappavattivasena. **Viruḷin**ti sakiccakaraṇasādhanavasena[2]. **Vepullan**ti kiccanipphattivasena vipulabhāvanti attho. Vipulattantipi pāṭho. Atha vā etāni tīṇi padāni sīlasamādhipaññāhipi yojenti.

Maggaṅganiddesavaṇṇanā

24. Suttantaniddese **sammādiṭṭhiyā**ti sāmivacanaṁ. Jhānavipassanāmaggaphalanibbānesu lokiyaviratisampayuttacitte ca yathāyogaṁ sampayogato ca ārammaṇato ca vattamānāya sammādiṭṭhiyā sāmaññalakkhaṇato ekībhūtāya sammādiṭṭhiyā. **Vikkhambhanaviveko**ti vikkhambhanavasena dūrīkaraṇavasena viveko. Kesaṁ? Nīvaraṇānaṁ. Tassa **paṭhamaṁ jhānaṁ bhāvayato**ti-ādi vikkhambhanavasena paṭhamajjhānameva vuttaṁ. Tasmiṁ vutte sesajjhānānipi vuttāneva honti. Jhānesupi sammādiṭṭhiyā vijjamānattā sammādiṭṭhiyā viveko nāma hoti. **Tadaṅgaviveko**ti tena tena vipassanāñāṇaṅgena viveko. **Diṭṭhigatānan**ti diṭṭhivivekassa dukkarattā padhānattā ca diṭṭhivivekova vutto. Tasmiṁ vutte niccasaññādivivekopi vuttova hoti. **Nibbedhabhāgiyaṁ samādhin**ti vipassanāsampayuttasamādhiṁ. **Samucchedaviveko**ti kilesānaṁ samucchedena viveko. **Lokuttaraṁ khaya gāmimaggan**ti khayasaṅkhātanibbānagāmilokuttaramaggaṁ. **Paṭippassaddhiviveko**ti kilesānaṁ paṭippassaddhiyā viveko. **Nissaraṇaviveko**ti sabbasaṅkhatanissaraṇabhūto saṅkhāraviveko. **Chandajāto hotī**ti pubbabhāge jātadhammachando hoti. **Saddhādhimutto**ti pubbabhāgeyeva saddhāya adhimutto hoti. **Cittaṁ cassa svādhiṭṭhitan**ti pubbabhāgeyeva cittañca assa yogissa su-adhiṭṭhitaṁ suṭṭhu patiṭṭhitaṁ hoti. Iti chando

1. Vi 2. 52 piṭṭhe.

2. Kicca... (Sī)

saddhā cittanti ime tayo dhammā pubbabhāge uppannavivekānaṁ upanissayattā nissayā nāma. Keci pana "cittaṁ cassa svādhiṭṭhitanti samādhi vutto"ti vadanti. **Virāgā**dīsupi eseva nayo.

Nirodhavāre pana nirodhasaddato aññaṁ pariyāyavacanaṁ dassentena **amatā dhātū**ti vuttaṁ, sesesu **nirodho nibbānan**ti. Ubhayatthāpi nibbānameva. **Dvādasa nissayā**ti chandasaddhācittāniyeva vivekādīsu catūsu ekekasmiṁ tayo tayo katvā dvādasa nissayā honti.

25. Sammāsaṅkappavāyāmasatisamādhīnampi imināva nayena atthayojanā veditabbā. Sammāvācākammantā jīvānaṁ pana jhānakkhaṇe vipassanākkhaṇe ca abhāvā jhānavipassanānaṁ pubbabhāgaparabhāgavasena vattamānā viratiyo jhānavipassanā sannissitā katvā vuttāti veditabbaṁ. Nīvaraṇānaṁ diṭṭhigatānañca vivekavirāganirodhapaṭinissaggā tathā pavattamānānaṁ viratīnaṁ vivekādayo nāmāti veditabbaṁ. Yathā Aṭṭhakanipāte "tato tvaṁ bhikkhu imaṁ samādhiṁ savitakkaṁ savicārampi bhāveyyāsi, avitakkavicāramattampi bhāveyyāsi, avitakkaṁ avicārampi bhāveyyāsi, sappītikampi bhāveyyāsi, nippītikampi bhāveyyāsi, sātasahagatampi bhāveyyāsi, upekkhāsahagatampi bhāveyyāsī"ti[1] mettādayo kāyānupassanādayo ca niyakajjhattamūlasamādhivasena catukkapañcakajjhānikā viya vuttā, evamidhāpi pubbabhāgaparabhāgavasena viratiyo vuttāti veditabbaṁ. Byañjanacchāyamattaṁ gahetvā na Bhagavā abbhācikkhitabbo. Gambhīraṁ hi Buddhavacanaṁ, ācariye payirupāsitvā adhippāyato gahetabbaṁ.

26-27. Bojjhaṅgabala-indriyavāresupi imināva nayena attho veditabboti.

Vivekakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Cariyākathāvaṇṇanā

28-29. Idāni vivekakathānantaraṁ paramavivekabhūtassa nissaraṇavivekasaṅkhātassa nibbānassa sacchikaraṇīyassa sacchikiriyopāyadassanatthaṁ,

---

1. Aṁ 3. 121 piṭṭhe.

tathā sacchikatanirodhassa lokahitasukhakiriyākaraṇadassanatthañca indriyakathāya niddiṭṭhāpi cariyākathā puna kathitā. Tassā atthavaṇṇanā indriyakathāya kathitāyevāti.

Cariyākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā

30. Idāni lokatthacariyāpariyosānāya cariyākathāya anantaraṁ lokatthānusāsanapariyosānaṁ pāṭihāriyaṁ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya pāṭihāriyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **pāṭihāriyānī**ti paccanīkapaṭiharaṇavasena pāṭihāriyāni. **Iddhipāṭihāriyan**ti ijjhanavasena iddhi, paṭiharaṇavasena pāṭihāriyaṁ, iddhiyeva pāṭihāriyaṁ iddhipāṭihāriyaṁ. Itaresu pana ādissanavasena **ādesanaṁ,** anusāsanavasena[1] **anusāsanī.** Sesaṁ vuttanayameva.

Idhāti imasmiṁ loke. **Ekacco**ti eko poso. Iddhipāṭihāriyaniddeso heṭṭhā vuttatthoyeva. **Nimittena ādisatī**ti āgatanimittena vā gatanimittena vā ṭhitanimittena vā katheti. **Evampi te mano**ti evampi tava mano somanassito vā domanassito vā kāmavitakkādisampayutto vā. Api-saddo sampiṇḍanattho. **Itthampi te mano**ti somanassitādito ekekavidhepi citte nānappakāraparidīpanaṁ. **Itipi te cittan**ti itipi tava cittaṁ, imañca imañca atthaṁ cintayamānaṁ pavattatīti[2] attho. **Bahuṁ cepi ādisatī**ti cittato aññaṁ vā idañca idañca nāma ahosi bhavati bhavissatīti bahukampi katheti. **Tatheva taṁ hoti, no aññathā**ti taṁ sabbampi yathā yathā kathitaṁ, tatheva hoti, aññathā na hoti.

Na heva kho nimittena ādisatīti nimittaṁ jānantopi kevalaṁ nimitteneva na katheti. **Apicā**ti aparapariyāyadassanaṁ. **Manussānan**ti cittaṁ jānanakamanussānaṁ. **Amanussānan**ti sāvitānaṁ vā assāvitānaṁ vā yakkhapisācādīnaṁ. **Devatānan**ti Cātumahārājikādīnaṁ. **Saddaṁ sutvā**ti

---

1. Anusāsanivasena (Ka) 2. Pavattanti (Ka)

aññassa cittaṁ ñatvā kathentānaṁ saddaṁ suṇitvā. **Panā**ti nipāto puna ārambhe. **Vitakkayato**ti yaṁ vā taṁ vā vitakkena vitakkentassa. **Vicārayato**ti vitakkasampayutteneva vicārena vicārentassa. **Vitakkavipphārasaddaṁ sutvā**ti vitakkavegavasena uppannaṁ vippalapantānaṁ suttappamattādīnaṁ kūjanasaddaṁ sutvā. Yaṁ vitakkayato so saddo uppanno, tassa vasena "evampi te mano"ti-ādīni ādisati.

Avitakkaṁ avicāraṁ samādhinti vitakkavicārakkhobhavirahitasantacittassāpi jānanasamatthataṁ dassentena vuttaṁ, sesacittajānane pana vattabbameva natthi. **Cetasā ceto paricca pajānātī**ti cetopariyañāṇalābhī. **Bhoto**ti bhavantassa. **Manosaṅkhārā paṇihitā**ti cittasaṅkhārā ṭhapitā. **Amukaṁ nāma vitakkaṁ vitakkayissatī**ti kusalādivitakkaṁ vitakkayissati pavattayissatīti pajānāti. Pajānanto ca āgamanena jānāti, pubbabhāgena jānāti, antosamāpattiyaṁ cittaṁ oloketvā[1] jānāti. **Āgamanena jānāti** nāma kasiṇaparikammakāleyeva "yenākārenesa kasiṇabhāvanaṁ āraddho paṭhamajjhānaṁ vā dutiyādijjhānaṁ vā aṭṭha samāpattiyo vā uppādessatī"ti jānāti. **Pubbabhāgena jānāti** nāma paṭhamavipassanāya āraddhāya evaṁ jānāti, "yenākārenesa vipassanaṁ āraddho sotāpattimaggaṁ vā uppādessati -pa- arahattamaggaṁ vā uppādessatī"ti jānāti. **Antosamāpattiyaṁ cittaṁ oloketvā jānāti** nāma "yenākārena imassa manosaṅkhārā ṭhapitā, imassa nāma cittassa anantarā imaṁ nāma vitakkaṁ vitakkessati, ito vuṭṭhitassa etassa hānabhāgiyo vā samādhi bhavissati, ṭhitibhāgiyo vā visesabhāgiyo vā nibbedhabhāgiyo vā, abhiññāyo vā uppādessatī"ti jānāti. **Bahuṁ cepi ādisatī**ti cetopariyañāṇassa cittacetasikānaṁyeva ārammaṇakaraṇato sarāgādisoḷasapabhedavaseneva bahuṁ cepi katheti, na aññavasenāti veditabbaṁ. **Tatheva taṁ hotī**ti idaṁ ekaṁsena tatheva hoti. Cetopariyañāṇavasena ñāṇaṁ hi aññathābhāvī nāma natthi.

Evaṁ vitakkethāti evaṁ nekkhammavitakkādayo pavattentā vitakketha. **Mā evaṁ vitakkayitthā**ti evaṁ kāmavitakkādayo pavattentā mā

---

1. Apaloketvā (Aṁ-Ṭṭha 2. 153 piṭṭhe)

vitakkayittha. **Evaṁ manasi karothā**ti evaṁ aniccasaññameva, dukkhasaññādīsu vā aññataraṁ manasi karotha. **Mā evaṁ manasākatthā**ti evaṁ niccanti-ādinā nayena mā manasi akattha. **Idaṁ pajahathā**ti idaṁ pañcakāmaguṇarāgādiṁ pajahatha. **Idaṁ upasampajja viharathā**ti idaṁ catumaggaphalappabhedaṁ lokuttaradhammameva pāpuṇitvā nipphādetvā viharatha.

31. Idāni iddhipāṭihāriye aparaṁ pariyāyaṁ visesena dassento **nekkhammaṁ ijjhatīti iddhī**ti-ādimāha. Tattha **kāmacchandaṁ paṭiharatī**ti attano paṭipakkhabhūtaṁ kāmacchandaṁ paṭibalaṁ hutvā harati pajahatīti tadeva nekkhammaṁ pāṭihāriyaṁ nāmāti attho. **Ye tena nekkhammena samannāgatā**ti evaṁ kāmacchandapaṭihārakena tena nekkhammena ye puggalā paṭilābhavasena samannāgatā. **Visuddhacittā**ti kāmacchandābhāvato visuddhacittā. **Anāvilasaṅkappā**ti kāmasaṅkappena anālulitanekkhammasaṅkappā. **Idi ādesanāpāṭihāriyan**ti paracittakusalena vā aññena vā Sammāsambuddhena vā Buddhasāvakehi vā evaṁ ādesanā pāṭihāriyanti attho. Atha vā iti evaṁ ādisanaṁ ādesanāpāṭihāriyanti ādesanasaddo pāṭhasesaṁ katvā payujjitabbo. **Evaṁ āsevitabban**ti iminā ca pakārena iminā ca pakārena ādito sevitabbaṁ. Sesattayepi eseva nayo. **Tadanudhammatā sati upaṭṭhapetabbā**ti tassa nekkhammassa anukūlabhūtā sati bhusaṁ ṭhapetabbā. **Iti anusāsanīpāṭihāriyan**ti ettha ādesanāpāṭihāriyayojanāya viya yojanā kātabbā. Abyāpādādīsupi eseva nayo. Pāṭho pana jhānādīni saṅkhipitvā ante arahattamaggameva dassetvā likhito. Tattha catūsupi maggesu "evaṁ āsevitabbo"ti-ādi ekacittakkhaṇikattā maggassa pubbabhāgavasena vuttanti veditabbaṁ. Maggassa hi pubbabhāgabhūtāya lokiyamaggasaṅkhātāya vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya magguppādanatthaṁ āsevanādīsu katesu tāya uppanno maggopi āsevito bhāvito bahulīkato nāma hotīti veditabbaṁ. Sabbatthikavādācariyā pana "ekekamaggo soḷasakkhaṇiko"ti vadanti. Tadanudhammatāsati-upaṭṭhāpanaṁ pana pubbabhāge yujjatiyevāti.

32. Puna **nekkhammaṁ ijjhatīti iddhī**ti-ādīni "iddhipāṭihāriyan"tipadassa kammadhārayasamāsattadīpanatthaṁ vuttāni. Suttante vuttesu tīsu iddhipāṭihāriyasseva samāsatte vutte sesānaṁ dvinnampi vuttova hotīti

imasmiṁ pariyāye mūlabhūtassa iddhipāṭihāriyasseva samāsattho vuttoti veditabbanti.

Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Samasīsakathāvaṇṇanā

33. Idāni pāṭihāriyakathānantaraṁ ādipāṭihāriyabhūtassa iddhipāṭihāriyasaṅgahitassa samasīsibhāvassa iddhipāṭihāriyabhāvadīpanatthaṁ ñāṇakathāya niddiṭṭhāpi samasīsakathā iddhipāṭihāriyasambandhena puna kathitā. Tassā atthavaṇṇanā tattha kathitāyevāti.

Samasīsakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

34. Idāni samasīsakathānantaraṁ attanā vuttassa iddhipāṭihāriyassa sādhake satta anupassanāvisese dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya satipaṭṭhānakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **cattāro**ti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā, na uddhanti satipaṭṭhānaparicchedaṁ dīpeti. **Ime**ti niddisitabbanidassanaṁ. **Bhikkhave**ti dhammapaṭiggāhakapuggalālapanaṁ. **Satipaṭṭhānā**ti tayo satipaṭṭhānā satigocaropi, tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatāpi, satipi. "Catunnaṁ bhikkhave satipaṭṭhānānaṁ samudayañca atthaṅgamañca desessāmī"ti-ādīsu[1] hi satigocaro "satipaṭṭhānan"ti vutto. Tassattho—patiṭṭhāti tasminti paṭṭhānaṁ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṁ satipaṭṭhānanti.

"Tayo satipaṭṭhānā yadariyo sevati, yadariyo sevamāno Satthā gaṇamanusāsitumarahatī"ti[2] ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu Satthuno paṭighānunayavītivattatā "satipaṭṭhānan"ti vuttā. Tassattho—

---

1. Saṁ 3. 161 piṭṭhe.
2. Ma 3. 258, 263 piṭṭhesu.

paṭṭhapetabbato paṭṭhānaṁ, pavattayitabbatoti attho. Kena paṭṭhapetabbatoti? Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṁ satipaṭṭhānanti. "Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī"ti-ādīsu[1] pana satiyeva "satipaṭṭhānan"ti vuttā. Tassattho—patiṭṭhātīti paṭṭhānaṁ, upaṭṭhāti okkanditvā pakkhanditvā vattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānaṁ satipaṭṭhānaṁ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, upaṭṭhānaṭṭhena upaṭṭhānaṁ. Iti sati ca sā upaṭṭhānañcātipi satipaṭṭhānaṁ. Idamidha adhippetaṁ. Yadi evaṁ kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacanaṁ katanti? Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyoti.

Katame cattāroti kathetukamyatāpucchā. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. **Bhikkhū**ti saṁsāre bhayaṁ ikkhatīti bhikkhu. Sesapadānaṁ atthavaṇṇanā panettha sutamayañāṇakathāya maggasaccaniddesavaṇṇanāyaṁ vuttāyevāti.

Kasmā pana Bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikāti? Veneyyahitattā. Taṇhācaritadiṭṭhicaritasamathayānikavipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṁ kāyānupassanāsatipaṭṭhānaṁ Visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṁ vedanānupassanāsatipaṭṭhānaṁ. Diṭṭhicaritassāpi mandassa nātippabhedagataṁ cittānupassanāsatipaṭṭhānaṁ Visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṁ dhammānupassanāsatipaṭṭhānaṁ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṁ paṭhamaṁ satipaṭṭhānaṁ Visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṁ. Vipassanāyānikassapi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṁ tatiyaṁ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṁ catutthaṁ. Iti cattārova vuttā anūnā anadhikāti.

Subhasukhanicca-attavipallāsappahānatthaṁ vā. Kāyo hi asubho, tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesaṁ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahānatthaṁ paṭhamaṁ satipaṭṭhānaṁ vuttaṁ. Sukhaṁ niccaṁ attāti gahitesupi ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṁ aniccaṁ, dhammā anattā, tesu ca sukhanicca-attavipallāsavipallatthā sattā. Tesaṁ tattha dukkhādibhāvadassanena tesaṁ vipallāsānaṁ pahānatthaṁ sesāni tīṇi

1. Ma 3. 124 piṭṭhe.

vuttānīti evaṁ subhasukhanicca-attavipallāsappahānatthaṁ vā cattārova vuttā. Na kevalañca vipallāsappahānatthameva, caturoghayogāsavagantha-upādāna-agatippahānatthampi catubbidhāhārapariññatthampi cattārova vuttāti veditabbaṁ.

35. (Ka) Suttantaniddese **pathavīkāyan**ti imasmiṁ rūpakāye pathavīdhātu. Sakalasarīre pana pathavīdhātūnaṁ bahukattā sabbapathavīdhātusaṅgahatthaṁ samūhatthena kāyaggahaṇaṁ kataṁ. **Āpokāyā**dīsupi eseva nayo. **Kesakāyā**dīnampi bahukattā kesakāyādigahaṇaṁ kataṁ. **Vakkā**dīni pana paricchinnattā kāyaggahaṇaṁ nārahantīti tesaṁ gahaṇaṁ na katanti veditabbaṁ.

(Kha) **Sukhaṁ vedanan**ti-ādīsu **sukhaṁ vedanan**ti kāyikaṁ vā cetasikaṁ vā sukhaṁ vedanaṁ. Tathā **dukkhaṁ vedanaṁ. Adukkhamasukhaṁ vedanan**ti pana cetasikameva upekkhāvedanaṁ. **Sāmisaṁ sukhaṁ vedanan**ti cha gehasitasomanassavedanā. **Nirāmisaṁ sukhaṁ vedanan**ti cha nekkhammasitasomanassavedanā. **Sāmisaṁ dukkhaṁ vedanan**ti cha gehasitadomanassavedanā. **Nirāmisaṁ dukkhaṁ vedanan**ti cha nekkhammasitadomanassavedanā. **Sāmisaṁ adukkhamasukhaṁ vedanan**ti cha gehasita-upekkhāvedanā. **Nirāmisaṁ adukkhamasukhaṁ vedanan**ti cha nekkhammasita-upekkhāvedanā.

(Ga) **Sarāgaṁ cittan**ti-ādīni ñāṇakathāyaṁ vuttatthāni.

(Gha) **Tadavasese dhamme**ti tehi kāyavedanācittehi avasese tebhūmakadhamme. Sabbattha **tena ñāṇenā**ti tena sattavidhena anupassanāñāṇena. Yāni panettha antarantarā avuttatthāni, tāni heṭṭhā tattha tattha vuttatthānevāti.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Vipassanākathāvaṇṇanā

36. Idāni vipassanāpaṭisaṁyuttāya satipaṭṭhānakathāya anantaraṁ vipassanāpabhedaṁ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya vipassanākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva **so**-iti sabbanāmattā

yo vā so vā sabbopi saṅgahito hoti. **Vatā**ti ekaṁsatthe nipāto. **Kañci saṅkhāran**ti appamattakampi saṅkhāraṁ. **Anulomikāya khantiyā**ti ettha vipassanāñāṇameva lokuttaramaggaṁ anulometīti anulomikaṁ, tadeva khantimapekkhitvā anulomikā. Sabbasaṅkhārā tassa aniccato dukkhato anattato khamanti ruccantīti khanti. Sā mudukā majjhimā tikkhāti tividhā. Kalāpasammasanādikā udayabbayañāṇapariyosānā mudukānulomikā khanti. Bhaṅgānupassanādikā saṅkhārupekkhāñāṇapariyosānā majjhimānulomikā khanti. Anulomañāṇaṁ tikkhānulomikā khanti. **Samannāgato**ti upeto. **Netaṁ ṭhānaṁ vijjatī**ti yathāvuttaṁ etaṁ ṭhānaṁ etaṁ kāraṇaṁ na vijjati. **Sammattaniyāman**ti ettha "hitasukhāvaho me bhavissatī"ti evaṁ āsīsato tatheva sambhavato asubhādīsu ca asubhanti-ādi-aviparītappavattisabbhāvato ca sammā sabhāvoti sammatto, anantaraphaladānāya arahattuppattiyā ca niyāmabhūtattā niyāmo, nicchayoti attho. Sammatto ca so niyāmo cāti sammattaniyāmo. Ko so? Lokuttaramaggo, visesato pana sotāpattimaggo. Tena hi magganiyāmena niyatattā "niyato sambodhiparāyaṇo"ti[1] vuttaṁ. Taṁ sammattaniyāmaṁ okkamissati pavisissatīti etaṁ aṭṭhānanti attho. Gotrabhuno pana maggassa āvajjanaṭṭhāniyattā taṁ anādiyitvā anulomikakhantiyā anantaraṁ sammattaniyāmokkamanaṁ vuttanti veditabbaṁ. Atha vā aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu gotrabhu vivaṭṭanānupassanā hotīti anulomikakhantiyā eva saṅgahitā hoti. Catūsupi suttantesu imināva nayena attho veditabbo. Etehi anulomikakhantisammattaniyāmacatu-ariyaphalavasena ca cha dhammāti Chakkanipāte[2] cattāro suttantā vuttā. Kaṇhapakkhasukkapakkhadvayavasena hi cattāro suttantāva hontīti.

37. **Katihākārehī**ti-ādike pucchāpubbaṅgame suttantaniddese **pañcakkhandhe aniccato**ti-ādīsu nāmarūpañca nāmarūpassa paccaye ca pariggahetvā kalāpasammasanavasena āraddhavipassako yogāvacaro pañcasu khandhesu ekekaṁ khandhaṁ aniccantikatāya ādi-antavatāya ca **aniccato**

---

1. Vi 1. 11; Dī 1. 148 piṭṭhādīsu. 2. Aṁ 2. 384, 385 piṭṭhesu.

passati. Uppādavayapaṭipīḷanatāya dukkhavatthutāya ca **dukkhato.** Paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca **rogato.** Dukkhatāsūlayogitāya[1] kilesāsucipaggharaṇatāya uppādajarābhaṅgehi uddhumātaparipakkapabhinnatāya ca **gaṇḍato.** Pīḷājanakatāya antotudanatāya dunnīharaṇīyatāya ca **sallato.** Vigarahaṇīyatāya avaḍḍhi-āvahanatāya aghavatthutāya ca **aghato.** Aseribhāvajanakatāya ābādhapadaṭṭhānatāya ca **ābādhato.** Avasatāya avidheyyatāya ca **parato.** Byādhijarāmaraṇehi lujjanapalujjanatāya **palokato.** Anekabyasanāvahanatāya **ītito.** Aviditānaṁyeva vipulānaṁ anatthānaṁ āvahanato sabbūpaddavavatthutāya ca **upaddavato.** Sabbabhayānaṁ ākaratāya ca dukkhavūpasamasaṅkhātassa paramassāsassa paṭipakkhabhūtatāya ca **bhayato.** Anekehi anatthehi anubaddhatāya dosūpasaṭṭhatāya[2] upasaggo viya anadhivāsanārahatāya ca **upasaggato.** Byādhijarāmaraṇehi ceva lābhādīhi ca lokadhammehi pacalitatāya **calato.** Upakkamena ceva sarasena ca pabhaṅgupagamanasīlatāya **pabhaṅguto.** Sabbāvatthanipātitāya thirabhāvassa ca abhāvatāya **addhuvato.** Atāyanatāya ceva alabbhaneyyakhematāya ca **ātāṇato.** Allīyituṁ anarahatāya allīnānampi ca leṇakiccākāritāya **aleṇato.** Nissitānaṁ bhayasārakattābhāvena **asaraṇato.** Yathāparikappitehi dhuvasubhasukhattabhāvehi rittatāya **rittato.** Rittatāyeva **tucchato,** appakattā vā. Appakampi hi loke tucchanti vuccati. Sāminivāsivedakakārakādhiṭṭhāyakavirahitatāya **suññato.** Sayañca asāmikabhāvāditāya **anattato.** Pavattidukkhatāya dukkhassa ca ādīnavatāya **ādīnavato.** Atha vā ādīnaṁ vāti gacchati pavattatīti ādīnavo. Kapaṇamanussassetaṁ adhivacanaṁ, khandhāpi ca kapaṇāyevāti ādīnavasadisatāya ādīnavato. Jarāya ceva maraṇena cāti dvedhā pariṇāmapakatitāya **vipariṇāmadhammato.** Dubbalatāya pheggu viya sukhabhañjanīyatāya ca **asārakato.** Aghahetutāya **aghamūlato.** Mittamukhasapatto viya vissāsaghātitāya **vadhakato.** Vigatabhavatāya vibhavasambhūtatāya ca **vibhavato.** Āsavapadaṭṭhānatāya **sāsavato.**

1. Dukkhatāmūlayogitāya (Ka)
2. Dosupaṭṭhānatāya (Ka) Visuddhi 2. 247 piṭṭhe passitabbaṁ.

hetupaccayehi abhisaṅkhatatāya **saṅkhatato.** Maccumārakilesamārānaṁ āmisabhūtatāya **mārāmisato.** Jātijarābyādhimaraṇapakatitāya **jātijarābyādhimaraṇadhammato.** Sokaparideva-upāyāsahetutāya **sokaparideva-upāyāsadhammato.** Taṇhādiṭṭhiduccaritasaṁkilesānaṁ visayadhammatāya **saṁkilesikadhammato** passati. Sabbesu ca imesu "passatī"ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

38. **Pañcakkhandhe**ti samūhato vuttepi ekekakhandhavasena atthavaṇṇanā kalāpasammasanañāṇaniddese visuṁ visuṁ āgatattā pariyosāne ca visuṁ visuṁ khandhānaṁ vasena anupassanānaṁ gaṇitattā samūhe pavattavacanānaṁ avayavepi pavattisambhavato ca katāti veditabbā, visuṁ visuṁ pavattasammasanānaṁ ekato saṅkhipitvā vacanavasena vā "pañcakkhandhe"ti vuttanti veditabbaṁ. "Ekappahārena pañcahi khandhehi vuṭṭhātī"ti[1] Aṭṭhakathāvacanasabbhāvato vā pañcannaṁ khandhānaṁ ekato sammasanaṁ vā yujjatiyevāti. **Pañcannaṁ khandhānaṁ nirodho niccaṁ nibbānanti passanto**ti ādīnavañāṇaniddese vuttanayena vipassanākāle santipadañāṇavasena niccaṁ nibbānanti passanto. **Sammattaniyāmaṁ okkamatī**ti maggakkhaṇe okkamati, phalakkhaṇe pana okkanto nāma hoti. Eseva nayo sabbesupi niyāmokkamanapariyāyesu. **Ārogyan**ti ārogyabhūtaṁ. **Visallan**ti sallavirahitaṁ. Eseva nayo īdisesu. **Anābādhan**ti ābādhavirahitaṁ, ābādhapaṭipakkhabhūtaṁ vā. Esa nayo īdisesu. **Aparappaccayan**ti aññapaccayavirahitaṁ. **Upassaggato**ti ca **anupassaggan**ti ca keci saṁyogaṁ katvā paṭhanti. **Paramasuññan**ti sabbasaṅkhārasuññattā uttamattā ca paramasuññaṁ. **Paramatthan**ti saṅkhatāsaṅkhatānaṁ aggabhūtattā uttamatthaṁ. Liṅgavipallāsavasena napuṁsakavacanaṁ. Nibbānassa ca suññattā anattattā ca imasmiṁ dvaye paṭilomapariyāyo na vutto. **Anāsavan**ti āsavavirahitaṁ. **Nirāmisan**ti āmisavirahitaṁ. **Ajātan**ti jātivirahitattā anuppannaṁ. **Amatan**ti bhaṅgābhāvato maraṇavirahitaṁ. Maraṇampi hi napuṁsakabhāvavacanavasena "matan"ti vuccati.

39. Evamimāya paṭipāṭiyā vuttāsu ākārabhedabhinnāsu cattālīsāya anupassanāsu sabhāvasaṅgahavasena tīsuyeva anupassanāsu

---

1. Visuddhi 2. 300 piṭṭhe.

ekasaṅgahaṁ karonto **aniccatoti aniccānupassanā**ti-ādimāha. Tāsu yathānurūpaṁ aniccadukkhānattatte yojanā kātabbā. Avasāne panetā visuṁ visuṁ gaṇanavasena dassitā. Gaṇanāsu ca gaṇanapaṭipāṭivasena paṭhamaṁ anattānupassanā gaṇitā. Tattha **pañcavīsatī**ti "parato rittato tucchato suññato anattato"ti ekekasmiṁ khandhe pañca pañca katvā pañcasu khandhesu pañcavīsati **anattānupassanā. Paññāsā**ti "aniccato palokato calato pabhaṅguto addhuvato vipariṇāmadhammato asārakato vibhavato saṅkhatato maraṇadhammato"ti ekekasmiṁ khandhe dasa dasa katvā pañcasu khandhesu paññāsaṁ **aniccānupassanā. Sataṁ pañcavīsati cevā**ti sesā "dukkhato rogato"ti-ādayo ekekasmiṁ khandhe pañcavīsati pañcavīsati katvā pañcasu khandhesu pañcavīsatisataṁ **dukkhānupassanā. Yāni dukkhe pavuccare**ti yā anupassanā dukkhe khandhapañcake gaṇanavasena pavuccanti, tā sataṁ pañcavīsati cevāti sambandho veditabbo. "Yānī"ti cettha liṅgavipallāso daṭṭhabboti.

Vipassanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Mātikākathāvaṇṇanā

40. Idāni mahāthero vipassanākathānantaraṁ sakale paṭisambhidāmagge niddiṭṭhe samathavipassanāmagganibbānadhamme ākāranānattavasena nānāpariyāyehi thometukāmo **nicchāto**ti-ādīni ekūnavīsati mātikāpadāni uddisitvā tesaṁ niddesavasena mātikākathaṁ nāma kathesi. Tassā ayaṁ apubbatthānuvaṇṇanā. Mātikāya tāva **nicchāto**ti amilāto. Sabbepi hi kilesā pīḷāyogato milātā, rāgopi tāva nirantarappavatto sarīraṁ dahati, kiṁ panaññe kilesā. "Tayome bhikkhave aggī rāgaggi dosaggi mohaggī"ti[1] pana kilesanāyakā tayo eva kilesā vuttā, taṁsampayuttāpi pana dahantiyeva. Evaṁ chātakilesābhāvato nicchāto. Ko so? Vimokkhasambandhena vimokkhoti daṭṭhabbo. Muccatīti **mokkho.** Vimuccatīti

1. Khu 1. 257; Dī 3. 182 piṭṭhesu.

vimokkhoti attho. Idamekaṁ mātikāpadaṁ. **Vijjāvimuttī**ti vijjāyeva vimutti. Idamekaṁ mātikāpadaṁ. **Jhānavimokkho**ti jhānameva vimokkho. Idamekaṁ mātikāpadaṁ. Sesāni ekekānevāti evaṁ ekūnavīsati mātikāpadāni.

41. **Nekkhammena kāmacchandato nicchāto**ti nekkhammena kāmacchandato apetattā kāmacchandato nikkileso yogī. Tena paṭiladdhaṁ nekkhammampi nicchāto nikkileso vimokkho. Evaṁ sesesupi. **Nekkhammena kāmacchandato muccatīti vimokkho**[1]ti nekkhammena kāmacchandato yogī muccatīti taṁ nekkhammaṁ vimokkhoti attho. Evaṁ sesesupi. **Vijjatīti vijjā**ti sabhāvato vijjati atthi upalabbhatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā sabhāvajānanatthaṁ paṭipannehi yogīhi sabhāvaṁ vedīyati jānīyatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā visesalābhatthaṁ[2] paṭipannehi yogīhi vedīyati paṭilābhīyatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā attanā vinditabbaṁ bhūmiṁ vindati labhatīti vijjā nāmāti attho. Atha vā sabhāvadassanahetuttā sabhāvaṁ viditaṁ karotīti vijjā nāmāti attho. **Vijjanto muccati, muccanto vijjatī**ti yathāvutto dhammo yathāvuttenatthena vijjamāno yathāvuttato muccati, yathāvuttato muccamāno yathāvuttenatthena vijjatīti vijjāvimutti nāmāti attho.

Kāmacchandaṁ saṁvaraṭṭhenāti kāmacchandanivāraṇaṭṭhena taṁ nekkhammaṁ **sīlavisuddhi** nāmāti attho. Taṁyeva avikkhepahetuttā avikkhepaṭṭhena **cittavisuddhi.** Dassanahetuttā dassanaṭṭhena **diṭṭhivisuddhi.** Sesesupi eseva nayo. **Paṭippassambhetī**ti nekkhammādinā kāmacchandādikaṁ yogāvacaro paṭippassambhetīti nekkhammādiko dhammo passaddhi nāmāti attho. **Pahīnattā**ti tena tena pahānena pahīnattā. **Ñātaṭṭhena ñāṇan**ti jhānapaccavekkhaṇāvasena vipassanāvasena maggapaccavekkhaṇāvasena ñātaṭṭhena nekkhammādikaṁ ñāṇaṁ nāmāti attho. **Diṭṭhattā dassanan**ti etthāpi eseva nayo. **Visujjhatī**ti yogī, nekkhammādikā **visuddhi.**

---

1. Muccatīti mokkho vimokkho (Pāḷiyaṁ)
2. Visesabhāvalābhatthaṁ (Sī)

Nekkhammaniddese nekkhammaṁ alobhattā kāmarāgato nissaṭanti **nissaraṇaṁ.** Tato nikkhantanti **nekkhammaṁ.** "Rūpānametaṁ nissaraṇaṁ yadidaṁ nekkhamman"ti vuccamāne āruppavisesassa adissanato visesassa dassanatthaṁ aññattha vuttapāṭhakkameneva **yadidaṁ āruppan**ti vuttaṁ. Tañca āruppaṁ rūpato nikkhantattā nekkhammaṁ nāmāti adhikāravaseneva vuttaṁ hoti. **Bhūtan**ti uppādasamāyogadīpanaṁ. **Saṅkhatan**ti paccayabalavisesadassanaṁ. **Paṭiccasamuppannan**ti paccayasamāyogepi paccayānaṁ abyāpārabhāvadassanaṁ. **Nirodho tassa nekkhamman**ti nibbānaṁ tato saṅkhatato nikkhantattā tassa saṅkhatassa nekkhammaṁ nāma. Āruppassa ca nirodhassa ca gahaṇaṁ aññattha pāṭhe vuttakkameneva kataṁ. "Kāmacchandassa nekkhammaṁ nekkhamman"ti vuccamāne punaruttaṁ hoti. Nekkhammavacaneneva ca tassa nekkhammasiddhīti taṁ avatvā sesanekkhammameva vuttaṁ. Taṁ ujukameva. Nissaraṇaniddesepi imināva nayena attho veditabbo. Nissaraṇīyā dhātuyo panettha ujukameva nekkhammanti vuttaṁ. **Paviveko**ti pavivittabhāvo nekkhammādikoyeva. **Vosajjatī**ti yogī, nekkhammādayo **vosaggo.** Nekkhammaṁ pavattento yogī nekkhammena caratīti vuccati. Taṁ pana nekkhammaṁ **cariyā.** Esa nayo sesesupi. Jhānavimokkhaniddese vattabbaṁ vimokkhakathāyaṁ vuttaṁ. Kevalaṁ tattha "jānātīti jhānavimokkho"ti[1] vuttaṁ, idha pana "jānātīti, jhāyatī"ti[2] puggalādhiṭṭhānāva desanā katāti ayaṁ viseso.

42. Bhāvanādhiṭṭhānajīvitaniddese ca puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Dhammato pana **bhavanā** nāma nekkhammādayova. **Adhiṭṭhānaṁ** nāma nekkhammādivasena patiṭṭhāpitacittameva. **Jīvitaṁ** nāma nekkhammādivasena patiṭṭhāpitacittassa sammā-ājīvo nāma. Ko so sammā-ājīvo nāma? Micchājīvā virati, dhammena samena paccayapariyesanavāyāmo ca. Tattha **samaṁ jīvatī**ti samaṁ jīvitaṁ jīvati, bhāvanapuṁsakavacanaṁ vā, samena jīvatīti vuttaṁ hoti. **No visaman**ti "samaṁ jīvatī"ti vuttasseva atthassa paṭisedhavasena avadhāraṇaṁ kataṁ. **Sammā jīvatī**ti ākāranidassanaṁ. **No micchā**ti tasseva niyamanaṁ. **Visuddhaṁ jīvatī**ti sabhāvavisuddhiyā visuddhaṁ jīvitaṁ jīvati. **No kiliṭṭhan**ti tasseva niyamanaṁ. **Yaññadevā**ti-ādīhi

1. Khu 9. 241 piṭṭhe.
2. Jhāyatīti (Sī), jānātīti jāyīti (Ka)

yathāvuttānaṁ tissannaṁ sampadānaṁ[1] ānisaṁsaṁ dasseti. Tattha **yaññadevā**ti yaṁ yaṁ eva. **Khattiyaparisan**ti khattiyānaṁ sannipātaṁ. So hi[2] samantato sīdanti ettha akatabuddhinoti parisāti vuccati. Eseva nayo itarattaye. Khattiyādīnaṁyeva āgamanasampattiyā ñāṇasampattiyā ca samannāgatattā tāsaṁyeva catassannaṁ gahaṇaṁ, na suddaparisāya[3]. **Visārado**ti tīhi sampadāhi sampanno[4] vigatasārajjo, nibbhayoti attho. **Amaṅkubhūto**ti asaṅkucito na nittejabhūto. **Taṁ kissa hetū**ti taṁ visāradattaṁ kena hetunā kena kāraṇena hotīti ceti attho. Idāni **tathā hī**ti tassa kāraṇavacanaṁ. Yasmā evaṁ tisampadāsampanno, tasmā "visārado hotī"ti visāradabhāvassa kāraṇaṁ dassetvā niṭṭhapesīti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Mātikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā cūḷavaggassa apubbatthānuvaṇṇanā.

Ettāvatā ca tivaggasaṅgahitassa samatiṁsakathāpaṭimaṇḍitassa

Paṭisambhidāmaggassa atthavaṇṇanā niṭṭhitā hotīti.

---

1. Ñāṇasampattiyā yathāvuttānaṁ tissannaṁ (Sī)
2. Ye hi (Sī)
3. Na suddhaparisāya (Sī)
4. Visāradoti dhitisampanno (Sī)

Nigamanakathā

Mahāvaggo Majjhimo ca, Cūḷavaggo ca nāmato.
Tayo vaggā idha vuttā, pamāṇapaṭipāṭiyā.

Vagge vagge dasa dasa, kathā yā tā udīritā.
Uddānagāthā sabbāsaṁ[1], imā tāsaṁ yathākkamaṁ.

Ñāṇaṁ diṭṭhi ānāpānaṁ, indriyaṁ vimokkhapañcamaṁ.
Gati kammaṁ vipallāso, maggo maṇḍoti tā dasa[2].

Yuganaddhasaccabojjhaṅgā, mettā virāgapañcamā.
Paṭisambhidā dhammacakkaṁ, lokuttarabalasuññatā.

Paññā iddhi abhisamayo, viveko cariyapañcamo.
Pāṭihīraṁ samasīsa-sati vipassanamātikā.

Yo so sugatasutānaṁ, adhipatibhūtena bhūtahitaratinā.
Therena thiraguṇavatā, vutto **Paṭisambhidāmaggo.**

Tassa**tthavaṇṇanā** yā, pubbaṭṭhakathānayaṁ tathā yuttiṁ.
Nissāya mayāraddhā, niṭṭhānamupāgatā esā.

Yaṁ taṁ uttaramantī, mantiguṇayuto yuto ca saddhāya.
Kārayi mahāvihāre, pariveṇamanekasādhuguṇaṁ.

Therenettha nivasatā, samāpitāyaṁ **mahābhidhānena.**
Tatiye vasse cutito, Moggallānassa bhūpatino.

Samayaṁ anulomentī, therānaṁ theravādadīpānaṁ.
Niṭṭhaṁ gatā yathāyaṁ, Aṭṭhakathā lokahitajananī.

Dhammaṁ anulomentā, attahitaṁ parahitañca sādhentā.
Niṭṭhaṁ gacchantu tathā, manorathā sabbasattānaṁ.

Saddhammapakāsiniyā, Aṭṭhakathāyettha gaṇitakusalehi.
Gaṇitā tu bhāṇavārā, viññeyyā aṭṭhapaññāsa.

---

1. Uddānakathāvaṇṇanā (Sī)
2. Te dasa (Sī)

Ānuṭṭhubhena assā, chandobandhena gaṇiyamānā tu.
Cuddasasahassasaṅkhā, gāthāyo pañca ca satāni.

Sāsanaciraṭṭhitatthaṁ, lokahitatthañca sādarena mayā.
Puññaṁ imaṁ racayatā, yaṁ pattamanappakaṁ vipulaṁ.

Puññena tena loko, saddhammarasāyanaṁ Dasabalassa.
Upabhuñjitvā vimalaṁ, pappotu sukhaṁ sukhenevāti.

Saddhammappakāsinī nāma

Paṭisambhidāmaggappakaraṇassa Aṭṭhakathā niṭṭhitā.

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Lakkhitabbapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo | Piṭṭhaṅkā

[A]

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Nāmānaṁ anukkamaṇikā

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṁ, Syā = Syāmapotthakaṁ, Kaṁ = Kambojapotthakaṁ, I = Iṅgalisapotthakaṁ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho, Ṭṭha = Aṭṭhakathā.

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[A]	
Aggaphalaṁ = Maggaphalaṁ (Sī)	164
Ajjhosannā = Ajjhopannā (Sī)	51
Aññāsikoṇḍaññoti = Aññākoṇḍaññoti (Sī)	219
Atthāpekkhanavasena = Antāpekkhanavasena (Sī)	14
Atibahukattā = Atibahuṁ katvā (Sī)	258
Adhitassa = Kathitassa (Sī)	228
Adhivuttipadāni = Adhimuttipadāni (Sī)	44
Antaritabhāvaṁ = Antarikabhāvaṁ (Sī)	272
Aniccato dakkhunti = Aniccataddakkhunti (Ka)	179
Animittavipassanāya = Animittānupassanāya (Sī)	149
Anupubba-anuvaṇṇanā = Apubbatthānuvaṇṇanā (Ka)	41
Anubandhanāya = Anubandhanāvasena (Sī)	95
Apatāsi = Avatthāsi (Ka-Sī)	283
Aparapariyāyavedanīyassa = Aparāpariyavedanīyassa (Sī, Ka, Visuddhi 2. 236 piṭṭhe ca)	175
Aphuṭā = Aphuṭṭhā (Sī)	260
Abyāpajjaṁ = Abyāpajjhaṁ (Sī)	153
Abhisametā = Abhisameto (Ka)	303
Arahanti = Arahāti (Sī)	58
Arūti = Udāti (Sī)	71

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[A]

Avaṭṭhānaṁ = Acalaṭṭhānaṁ (Sī, Ma-Ṭṭha 1. 332;
Abhi-Ṭṭha 2. 381 piṭṭhesu ca) 231

Avibhajitvāva = Avissajjitvāva (Sī) 190

Asantasanīyo = Asampakampiyo (Saṁ-Ṭṭha 2. 43; Ma-Ṭṭha 1. 332;
Abhi-Ṭṭha 2. 381 piṭṭhe) 231

[Ā]

Ākaṅkhapaṭibaddhāti = Ākaṅkhanapaṭibaddhāti (Sī) 81

Ākaṅkhappaṭibaddhāti = Ākaṅkhanappaṭibaddhāti (Sī) 257

Āpānanti = Ānanti vuttaṁ (Sī) 69

Āvāpaṁ = Āvāṭaṁ (Ka) Aṁ-Ṭṭha 1. 326 piṭṭhe pana passitabbaṁ. 298

Āsannamaraṇe = Āsannamaraṇo (Sī, Ka) 176

Āha dhī sappoti = Hanta (Sī) 289

[I - U - E - O]

Indriyasamodhānaṁ = Indriyasamādhānaṁ (Sī) 144

Ukkaṭṭhānaṁ = Ukkaṭṭhukkaṭṭhānaṁ (Dī-Ṭṭha 1. 158;
Ma-Ṭṭha 2. 106 piṭṭhesu) 38

Uṇṇānakhādīhi = Uṇṇādāṭhānakhādīhi (Ka) 13

Upanighaṁsanto = Upanighaṁsento (Sī) 94

Upaneti = Upanāmeti (Ka) 81

Umāpupphavaṇṇānaṁ = Ummāpupphavaṇṇānaṁ (Sī, Ka) 13

Urūjitaṁ cittaṁ sammārūjitantipi = Udājitaṁ cittaṁ samudājitantipi (Sī) 71

Ullaṅghito = Ullaṅgito (Ka) 19

Elayati = Calayati (Sī) 141

Okkantitvā = Okkhanditvā (Sī, Visuddhi 2. 272 piṭṭhe ca) 192

Oloketvā = Apaloketvā (Aṁ-Ṭṭha 2. 153 piṭṭhe) 310

[Ka]

Karaṇabhūtena = Kāraṇabhūtena (Ka) 291

Kiṁ vuttaṁ hoti = Bojjhaṅgāti vuttaṁ hoti (Sī, Ka),
Idaṁ vuttaṁ hoti (Abhi-Ṭṭha 2. 296 piṭṭhe)
Saṁ-Ṭṭha 3. 176 piṭṭhe pana passitabbaṁ. 203

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ka]	
Kilesavirūpapavattavirahitato = Kilesavirūpattavirahato (Visuddhi 2. 319 piṭṭhe)	224
Kulā = Gulā (Sī)	17
Kulāgaṇṭhikaṁ = Gulāguṇḍikaṁ (Sī)	17
Kulāgaṇṭhikajātoti = Gulāguṇḍikajātoti (Sī), Kulāguṇḍikajātoti (Pāḷiyaṁ)	17
Kusalacārassa = Kusalavārassa (Sī)	21
[Kha - Ga]	
Khādayamānaṁ = Khādamānaṁ (Sī)	278
Gajjato = Gajjito (Ka)	282
Gaṇhate = Gaṇhatī (Sī)	89
Garuvacanaṁ = Guruvacanaṁ (Sī, Ka)	185
Gilituṁ = Galituṁ (Sī)	257
Godhāvarito = Godāvarito (Sī)	117
[Ca]	
Cakkacittatalena = Cakkaṅkitatalena (Sī)	269
Cakkhutaleneva = Cakkhudaleneva (Ka)	109
Cuṇṇavicuṇṇavisaṭe = Cuṇṇavitate (Gaṇṭhipade) Visuddhi 1. 265 piṭṭhe pana passitabbaṁ.	91
Ce = Ca (Sī, Visuddhi 2. 301 piṭṭhe ca)	148
[Ṭha]	
Ṭhapāpetvā = Vasāpetvā (Ka), Ṭhapetvā (Aṁ-Ṭṭha 1. 340 piṭṭhe)	290
Ḍahīyati = Ḍayhati (Sī)	19
[Ta]	
Taṁ puṁ = Tasmiṁ (Sī, Visuddhi 1. 303 piṭṭhe ca)	209
Tacchāni = Saccāni (Ka)	196
Taṇhāmānadiṭṭhugghāṭavasena = Taṇhāmānadiṭṭhuppādavasena (Ka) Visuddhimaggamahāṭīkā passitabbā.	195

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ta]	
Tattakaṁ phālaṁ = Tattakapālaṁ (Sī, Ma-Ṭṭha 3. 136 piṭṭhe ca)	279
Tattheva = Tattha ca (Visuddhi 1. 272 piṭṭhe)	96
Tato ca = Tatova (Saṁ-Ṭṭha 3. 327 piṭṭhe)	214
Tathaṭṭhāditaṁtaṁekattaṁ = Tathaṭṭhāditattaṁ ekattaṁ (Sī)	198
Tathā = Tathāvidho (Abhi-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhe)	118
Tadatthaparidīpanaṁ = Tadatthaparinipphādanaṁ (Aṁ-Ṭṭha 1. 12 piṭṭhe)	129
[Da]	
Damaṁ = Dammaṁ (Sī)	88
...dassāvineti = ...dassāvinoti (Sī)	2
Dukkhatāsūlayogitāya = Dukkhatāmūlayogitāya (Ka)	316
Dussante = Dasante (Sī)	300
Dosūpasaṭṭhatāya = Dosupaṭṭhānatāya (Ka) Visuddhi 2. 247 piṭṭhe passitabbaṁ.	316
[Dha - Na]	
Dhī dhīti = Handhīti (Sī)	298
Navannañcassa = Catunnañcassa (Ka) Visuddhi 1. 264 piṭṭhe pana passitabbaṁ.	90
Na sajjantīti = Nissajantīti (Sī, Ka)	227
Nibbindañāṇaṁ = Nibbidāñāṇaṁ (Sī)	122
Nibbidāñāṇāneva = Nibbidāñāṇeneva (Sī)	123
Nirodhe nibbānadhātuyāti = Nirodhanibbānadhātuyāti (Sī)	167
Nemittikampi = Nemittakampi (Ka)	86
...pakkhandoti = ...pakkhantoti (Sī)	21
Paṭi-āṇibhāvena = Paṭibhāṇitabhāvena (Abhi-Ṭṭha 2. 492 piṭṭhe)	29
Paṭilomaṭṭhena = Paṭilomanaṭṭhena (Ka)	45
Paṭubhāvaṁ = Pākaṭabhāvaṁ (Sī)	80
Patāpentīti = Pakāsentīti (Sī)	211
Paduddhāravasena = Sadduddhāravasena (Sī)	75
Paricitā = Paribhāvitā (Sī)	81

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Pa]	
Paripanthe = Paribandhe (Ka) evamaññatthāpi.	69
Paripucchanaṁ = Paripucchanā (Visuddhi 1. 270 piṭṭhe)	93
Pavattanasamatthataṁ = Pavattanasukhataṁ (Visuddhi 1. 262 piṭṭhe)	89
Passatāmiva = Passatāmidha (Sī)	64
Pahato = Pahāto (Sī)	19
Pahānūpāyapucchā = Pahīnūpāyapucchā (Ka)	42
Pāṇanatāya = Pāṇatāya (Sī)	209
Peyyaṁ = Peyyo (Ka)	181
[Pha]	
Phassanaṭṭhenāti = Phusanaṭṭhenāti (Sī)	167
Phuṭaṭṭho = Phuṭṭhaṭṭho (Sī)	259
Phuṭā = Phuṭṭhā (Sī)	260
[Ba - Bha]	
Bākulassa = Bakkulassa (Sī), Bākkulassa (Visuddhi 2. 7 piṭṭhe); Aṁ-Ṭṭha 1. 236; Ma-Ṭṭha 3. 135 piṭṭhesupi.	279
Buddhinisānena ca = Buddhinisāmanena ca (Gaṇṭhipade)	182
Bhattiṁ = Ratiṁ (Ka)	128
[Ma - Ya - Ra]	
Mahāgharā = Mahāsārā (Sī)	170
...yaṭṭhiṁ = ...laṭṭhiṁ (Sī)	302
Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññāti = Yañca bhayatupaṭṭhāne ñāṇanti (Sī)	166
...racanavilāsasopānaṁ = ...racanavilāsasobhitaratana-sopānaṁ (Ma-Ṭṭha 1. 16 piṭṭhe)	131
[La - Va]	
Lakkhaṇārammaṇika = Tilakkhaṇārammaṇika (Gaṇṭhipade)	93
Lajjasabhāvasaṇṭhitā = Lajjīsabhāvasaṇṭhitā (Sī)	228
Vineyya = Viceyya (Sī)	44

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Va]	
Vipassanāvīthito = Vipassanāvidhito (Sī)	167
Vipassanāvīthito nīharaṇaṭṭhena = Vipassanāvidhito nīhāraṭṭhena (Sī)	167
Vippajahitva = Vippajahitvāna (Ka)	269-70
...visavanato = ...vikasanato (Ka)	85
...vihaṅgābhirutehi = ...vihaṅgamavirutehi (Sī)	128
Viheseti = Viheṭheti (Ka)	93
Vuṭṭhassa = Vutthatthaṁ (Ka)	279
Vokkamanabhāvena = Avokkamanabhāvena (Gaṇṭhipade)	23
Vosaggārammaṇatāti = Vavassaggārammaṇatāti (Sī, Ka)	188
Vosaggo = Vavassaggo (Sī, Ka, Gaṇṭhipade ca)	188
[Sa]	
Saṁgharitvā = Saṁharitvā (Sī)	300
Saṅghātabalantipi = Saṅkhātabalantipi (Gaṇṭhipade)	231
Satatakiccesu = Sattakiccesu (Ka), Satataṁ kiccesu (?)	15
...sappatissavacanaṁ = ...sappatissavavacanaṁ (Sī)	185
Sabbagatīhi = Nānāgatīhi (Sī)	50
Sabbārammaṇikattā = Sabbadhammārammaṇikattā (Ka)	36
...sabbhāvato = ...sabhāvato (Ka)	150
Samatādhiṭṭhānattā = Samathādhiṭṭhānattā (Sī)	111
Samantacakkhuṭṭho = Samantacakkhu-attho (Sī)	40
Sampamūḷhettha'viddasu = Sammūḷhettha aviddasu (Sī)	63
Sambhatā = Sambhūtā (Sī)	211
Samā = Samānā (Sī)	257
Sammā paṭivedho = Samapaṭivedho (Sī)	111
...sahajātā = ...sahagatā (Ka)	48
Sītisikāvimokkhātipi = Sītisitāvimokkhotipi (Sī)	151

Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya dutiyabhāge

Gāthāsūci